อนุสรณ์

คุณหญิงบุญมี ปุรราชรังสรรค์

อนุสรณ์

งานพระราชทานเพลิงศพ

คุณหญิงบุญมี ปุรุราชรังสรรค์

ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม

วันอาทิตย์ ที่ ๑๐ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๑๗

ทูนเกล้าฯถวายเงินโดยเสด็จพระราชกุศลสมทบทุนมูลนิธิวิจัยประสาท

ทูนเกล้าฯถวายเงินโดยเสด็จพระราชกุศลช่วยตำรวจชายแดน

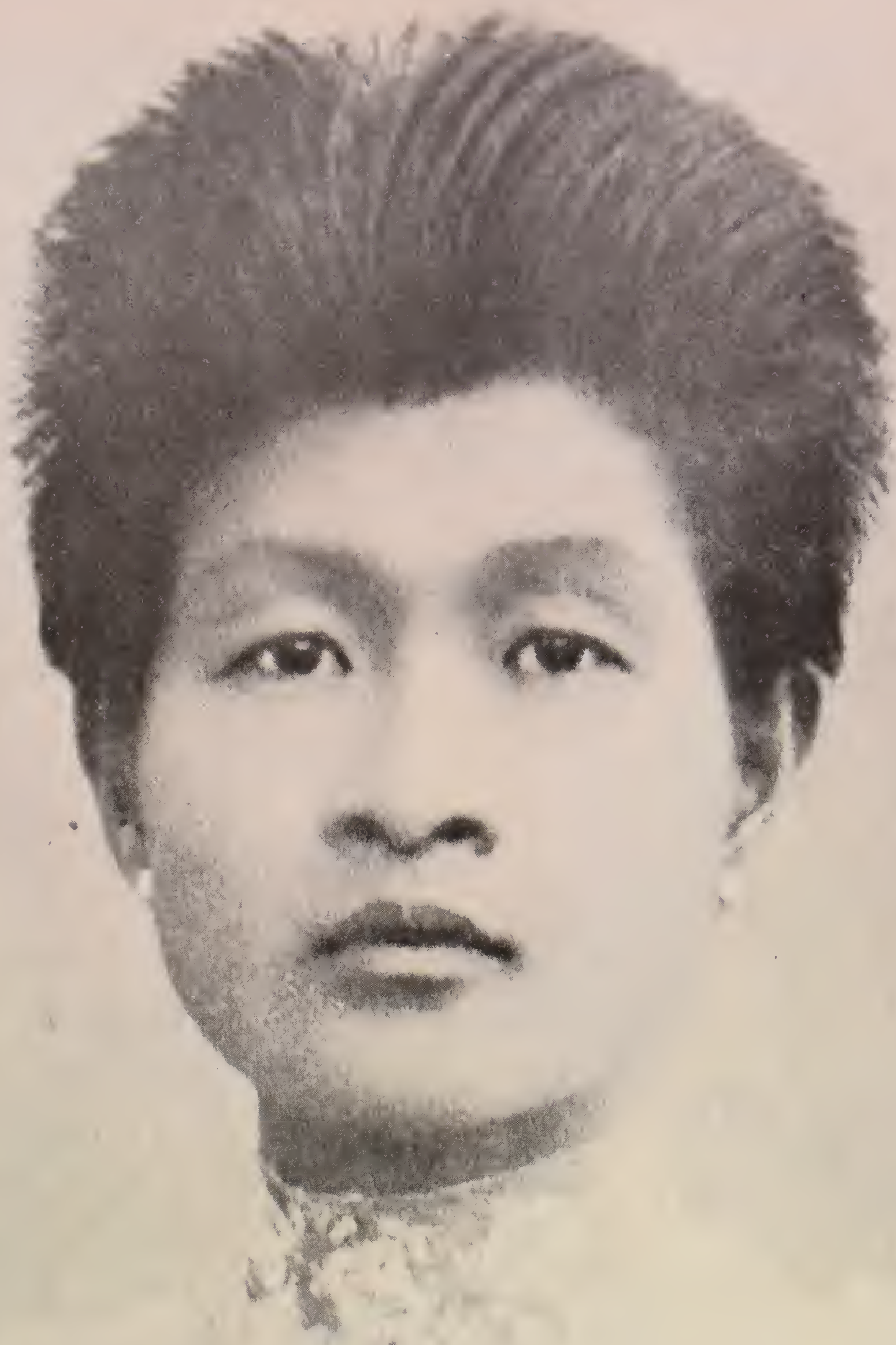
กถามุข

คุณหญิงบุญมี ปุรุราชรังสรรค์ ถึงแก่อนิจกรรมเมื่อวันที่ ๓๑ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๑๗ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานน้ำหลวงอาบศพ และหีบก้านแย่ง พระมหากรุณาธิคุณเป็นล้นเกล้า ฯ หาที่สุดมิได้

พระเจ้าวรวงศ์เธอกรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร ก็ได้ทรงพระกรุณาเสด็จไปในวันอาบน้ำศพ และในวันทำบุญสัปตมวารศพ และ พลตรี พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์และหม่อม ได้ทรงพระเมตตาประทานพวงมาลาวางหน้าศพ ในงานบำเพ็ญกุศลสวดพระอภิธรรม ทั้งนี้ พระกรุณาธิคุณเป็นล้นเกล้า ฯ

ถ้ามีญาณวิถีทางใดที่ผู้ล่วงลับไปแล้วจะทราบได้ ก็จะรู้สึกปลาบปลื้มปีติ และสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณที่ได้รับพระราชทานนั้นอย่างสุดซึ้ง

อนึ่ง บรรดาหลานและเหลนของท่านผู้วายชนม์ขอกราบขอบพระทัยและขอบพระคุณทุกท่านที่ได้กรุณาร่วมบำเพ็ญกุศลเป็นเจ้าภาพสวดพระอภิธรรมทุกเจ็ดวัน และช่วยเหลือในกิจการอื่น ๆ จนงานสำเร็จเรียบร้อยทุกประการ

ประวัติ

คุณหญิงบุญมี ปุรุราชรังสรรค์ (บุญมี สุวรรณทัต) เป็นธิดานายเทียนยิ้ม นางจี๊ด เชนยะวณิช เกิดเมื่อวันที่ ๒๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๒๔ ตรงกับวันเสาร์ ขึ้นสองค่ำ เดือนสาม ปีมะเส็ง ท่านมีพี่น้องร่วมบิดามารดาเดียวกัน ๗ คน เป็นหญิงทั้งสิ้น และล้วนแต่ถึงแก่กรรมก่อนท่านทุกคน ดังนี้

๑. หญิง ถึงแก่กรรมเมื่อยังเยาว์
๒. คุณนายเหลียง เชนยะวณิช (ถึงแก่กรรม)
๓. หรุ่น ถึงแก่กรรมเมื่ออายุ ๑๖ ปี
๔. คุณหญิงหุ่น รณไชยชาญยุทธ (โชติกเสถียร) ถึงแก่กรรม
๕. พลอย ถึงแก่กรรมเมื่ออายุ ๖ ขวบ
๖. คุณหญิงบุญมี ปุรุราชรังสรรค์
๗. แดง ถึงแก่กรรมเมื่อยังเยาว์

และท่านยังมีลูกพี่ลูกน้องทางลุง (พี่ของมารดา) อีก ๓ คน คือ

๑. หลวงปุรัมพวารักษ์ (ถึงแก่กรรม)
๒. หลวงสินธุ์สำรวจ (ถึงแก่กรรม)
๓. รองอำมาตย์ตรี แดง เชนยะวณิช

เมื่อเยาว์ท่านได้รับการศึกษาที่โรงเรียนกุลสตรีวังหลัง มีความรู้สูงสุดเท่าที่สตรีสมัยนั้นจะพึงมี คือรู้ภาษาไทยดี และอ่านและฟังภาษาอังกฤษได้บ้างเล็กน้อย

ท่านจี๊ด มารดาของท่านมีอาชีพในการประดิษฐ์เครื่องอาภรณ์ เครื่องประดับ สำหรับเจ้านายในรัชสมัยของพระพุทธเจ้าหลวง ฉะนั้นท่านจึงมีโอกาสได้ติดสอยห้อยตามท่านมารดาเข้าไปในพระบรมมหาราชวัง ท่านเคยได้รับพระมหากรุณาธิคุณโปรดเกล้า ๆ ให้ทำหน้าที่ถวายอยู่งานพัด สนองพระเดชพระคุณในพระราชพิธีโสกันต์ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ และได้ถวายตัวเป็นข้าหลวงเรือนนอก

สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงเคยมีพระราชกระแสชมเชยว่าเป็นคนซื่อดี เหตุด้วยท่านบังเอิญเก็บเพชรในวังได้ และนำไปคืนท่านเจ้าของ

ท่านมีรสนิยมสูงทันสมัยอยู่เสมอ ชอบอ่านหนังสือ ทั้งหนังสือธรรมะ วรรณคดีไทย วรรณคดีจีน และวรรณกรรมใหม่ ๆ แม้เมื่อท่านชรามากแล้วอ่านเองไม่ได้ ก็ชอบให้คนอื่นอ่านให้ท่านฟัง

ท่านมีพรสวรรค์ในทางสร้างสรรค์สิ่งสวย ๆ งาม ๆ เช่น ปอกมะปรางริ้วได้งามมาก ปักดิ้น ปักไหม ถักโครเชท์ ร้อยมาลัย จัดพุ่ม ออกแบบเครื่องประดับเพชรพลอยเอง ทำอาหารทั้งคาวและหวานได้ดี และยังสามารถถ่ายทอดวิชาความรู้ของท่านอันเป็นประโยชน์ยิ่งแก่หลานและเหลน เพื่อว่าบุคคลรุ่นหลังจะได้ธำรงไว้มิให้เสื่อมสูญ

เมื่อท่านอายุได้ ๑๘ ปี ได้ทำการสมรสกับท่านโชติ สุวรรณทัต ซึ่งภายหลังได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นพระยาปุรุราชรังสรรค์ และได้ติดตามท่านสามีไปรับราชการยังจังหวัดต่าง ๆ หลายจังหวัด แม้ว่าการเดินทางสมัยนั้นจะลำบากยากเข็ญสักปานใดก็ดี ท่านก็มิได้ย่อท้อ จนกระทั่งท่านสามีถึงแก่อนิจกรรม โดยมิได้มีบุตรธิดาด้วยกัน แต่ท่านได้เลี้ยงบุตรของท่านสามีไว้ ๓ คน ด้วยความรักดังบุตรในอุทรของท่าน คือ นายวิเชียร สุวรรณทัต นางสวัสดิเดชไพศาล (ช่วง เดชะไาศยะ) และนายทิน สุวรรณทัต

ท่านได้รับพระมหากรุณาธิคุณพระราชทานตริตาภรณ์มงกุฎไทย เมื่อ ๕ ธันวาคม ๒๕๐๓ และตริตาภรณ์ช้างเผือก เมื่อ ๕ ธันวาคม ๒๕๐๘

ท่านเป็นผู้รักสงบ ชอบธรรมชาติป่าเขาลำเนาไพรและทะเล นิยมการไปตากอากาศชายทะเลอยู่เสมอ ฉะนั้น ท่านจึงมีสุขภาพอันดีเยี่ยม ผิวพรรณผ่องใสงดงาม มิได้เหี่ยวย่นเช่นผู้ชราทั่วไป และความจำก็ดีเลิศ มิได้หลงใหลเลอะเลือนตราบเท่าวันที่ท่านสิ้น

ตลอดชนมชีพอันยาวนานของท่าน ท่านได้ประกอบแต่คุณงามความดี ซื่อสัตย์กตัญญู สุภาพอ่อนโยน ไม่เคยเอาเปรียบหรือดูหมิ่นผู้ใด กอปรไปด้วยเมตตากรุณา ใจคอกว้างขวาง เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่จุนเจือ แก่ผู้ที่บากหน้ามาพึ่งท่านอยู่เสมอมิได้ขาด และท่านยังสั่งสอนหลานเหลนให้ใจบุญสุนทาน ให้รักใคร่ปรองดองกัน เคารพนับถือกันตามอาวุโส ท่านสั่งว่าอย่าโกรธกันเรื่องทรัพย์สมบัติเงินทอง เพราะเป็นสิ่งที่น่าอับอายที่สุด

ความเมตตาปรานีของท่านมิได้จำกัดอยู่แค่หลานเหลนและคนใกล้ชิดเท่านั้น ยังได้เผื่อแผ่ไปถึงเพื่อนมนุษย์ทั่วไปด้วย ท่านได้บริจาคทรัพย์สินเงินทองมากมายในการบำรุงโรงพยาบาลหลายแห่ง เช่น โรงพยาบาลสงฆ์ โรงพยาบาลศิริราช โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ และโรงพยาบาลกลาง เป็นต้น ท่านห่วงใยในตำรวจและทหารชายแดนที่ได้รับความลำบากบาดเจ็บ จึงได้บริจาคเงินซื้อตู้เย็นสำหรับเก็บโลหิตและยา

ตราบใดที่ท่านได้เห็นในโทรทัศน์หรือได้ฟังวิทยุว่ามีการเรี่ยไร เพื่อช่วยผู้ประสบทุกข์ภัยต่าง ๆ ท่านจะต้องให้คนโทรศัพท์ไปบริจาคเสมอ ท่านสั่งสอนคนใกล้ชิดว่า อย่าคอยให้มีเงินมากเสียก่อนแล้วจึงทำบุญ จงทำบุญเสมอ ๆ มากน้อยไม่สำคัญ มิฉะนั้นจะไม่มีโอกาสได้ทำเลย

ในด้านความศรัทธาในพระบวรพุทธศาสนา ท่านได้เข้าเป็นอุบาสิกา รักษาศีล ฟังธรรม ที่วัดมกุฏกษัตริยาราม สมัยเมื่อท่านเจ้าพระคุณพระศาสนโสภณ (แจ่ม) เป็นเจ้าอาวาส และท่านได้อุปถัมภ์บำรุงวัดตลอดมา ได้สร้างกุฏิ "สุวรรณทัต" มีที่บรรจุอัฐิท่านเจ้าคุณปุรุราชรังสรรค์ และคุณวิเชียร สุวรรณทัต

ประมาณสามสี่สิบปีมาแล้ว ท่านได้ออกไปพักหาความสงบที่วัดถ้ำแกลบ เพชรบุรี ที่มารดาของท่านเคยสร้างโบสถ์ไว้ ท่านได้ร่วมกับคุณนายบุญเลี่ยม เพชรเกษตร ปฏิสังขรณ์โบสถ์นั้น ท่านเจ้าพระคุณพระศาสนโสภณได้เปลี่ยนชื่อวัดถ้ำแกลบว่า วัดบุญทวี โดยแปลงจากนามของท่านทั้งสอง คือ ท่านบุญมี กับ ท่านบุญเลี่ยม ท่านได้บริจาคเงินหลายแสนบาททำนุบำรุงวัดนี้ และตั้งมูลนิธิเพื่อเลี้ยง พระ เณร และอุบาสิกา ซึ่งมีอยู่เป็นจำนวนมาก

ท่านได้ออกนุ่งขาวห่มขาว รักษาศีลภาวนาอยู่ที่วัดถ้ำแกลบเป็นระยะ ๆ จวบจนถึงวันถึงแก่กรรม ด้วยโรคชรา หัวใจวาย และจากไปโดยสงบ ณ วัดถ้ำแกลบหรือวัดบุญทวีนั้น เมื่ออายุได้ ๙๔ ปีเศษ หลานได้รับศพมาตั้งบำเพ็ญกุศลที่บ้านถนนสาธุประดิษฐ์ ยานนาวา กรุงเทพมหานคร

รายการบริจาคเพื่อการกุศลของท่านเท่าที่สามารถรวบรวมได้ มีดังนี้ :–

๑. เมื่ออายุ ๘๓ ปี ท่านได้มอบตึกแถวถนนทรงวาดและโกดังถวายวัดพระแก้ว ตึกแถวสะพานเหล็กให้โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ ตึกแถวถนนเจริญกรุงถวายวัดราชนัดดา วัดสระปทุม วัดบุญทวี และวัดพระงามลพบุรี (รวม ๖ ห้องด้วยกัน)

๒. สร้างศาลาการเปรียญวัดสัมพันธวงศ์ (บัดนี้ได้ถูกรื้อถอนไปแล้ว)

๓. บริจาคที่ ๓ ไร่ ถนนสาธุประดิษฐ์ และเงินหกแสนบาทเพื่อสร้าง "ศูนย์บริการสาธารณสุข ๗ บุญมีปุรุราช" และบริจาคเพิ่มเติมอีกสามแสนหนึ่งหมื่นบาท เพื่อสร้างตึกตรวจโรคตา และซื้ออุปกรณ์ให้กับศูนย์

๔. ทูลเกล้า ฯ ถวายเงินโดยเสด็จพระราชกุศลสมทบทุนมูลนิธิอานันทมหิดล เพื่อส่งเสริมการศึกษาระดับสูง และทูลเกล้า ฯ ถวายเงินสมทบทุนมูลนิธิ "วิจัยประสาท"

๕. ทูลเกล้า ฯ ถวายเงินสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี โดยเสด็จพระราชกุศลช่วยตำรวจชายแดน

๖. บริจาคเงินให้สถาบันมะเร็ง

๗. บริจาคเงินสามหมื่นบาทสมทบทุนสร้างตึกศัลยกรรม ณ โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ และบริจาคเงินสี่หมื่นบาทให้โรงพยาบาลสมเด็จเจ้าพระยาเพื่อสร้างตึก

๘. ทำพินัยกรรมยกตึกแถวตำบลสัมพันธวงศ์ สามแยก ให้โรงพยาบาลสงฆ์ โรงพยาบาลศิริราช โรงพยาบาลกลาง และวัดบุญทวี (ถ้ำแกลบ) เพชรบุรี เพื่อเก็บผลประโยชน์บำรุงโรงพยาบาลและวัด

ด้วยเดชะกุศลบุญราศีต่างๆ ที่ท่านได้กระทำมาด้วย กายกรรม วจีกรรม และมโนกรรม ตลอดชนมชีพอันยืนยาวของท่าน ท่านคงไปสู่สุคติในสัมปรายภพอย่างแน่นอน.

หลาน และ เหลน

คำไว้อาลัยของเจ้าอาวาสวัดบุญทวี (ถ้ำแกลบ)

คุณหญิงบุญมี ปุรราชรังสรรค์ ได้มาสร้างอาคารให้วัดตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๗๖ เป็นต้นมา มีรายการดังต่อไปนี้

๑. ได้สร้างกุฏิพักผู้ปฏิบัติธรรม อยู่ในวัดบุญทวี (ถ้ำแกลบ)

๒. ซื้อที่ดิน ๑ แปลงถวายวัด

๓. ได้สร้างพระอุโบสถ ขึ้น ๑ หลัง ในเนื้อที่ซื้อถวายไว้แก่วัด

๔. สร้างพระเจดีย์ บรรจุพระสารีริกธาตุไว้ในเจดีย์นี้เป็นที่บูชา

๕. สร้างศาลาการเปรียญ สำหรับได้ให้ภิกษุสามเณรได้ศึกษาเล่าเรียนพระปริยัติ-ธรรม

๖. สร้างกุฏิขึ้นให้สำหรับภิกษุสงฆ์ สามเณรได้อาศัยให้ได้รับความสุขสบายสืบมา

๗. ตั้งมูลนิธิภัตตาหารเป็นโรงครัวขึ้นประกอบอาหารทั้งคาวและหวาน เลี้ยงพระภิกษุสงฆ์สามเณร (อาคันตุกะ) อุบาสกอุบาสิกาตลอดถึงกันทั้งหมด

๘. ในวัดนี้เป็นเขาขาดแคลนน้ำ ก็ได้สร้างถังน้ำขึ้น ได้ใช้อาศัยทั้งวัด ฯลฯ

๙. และตั้งนิตยภัตแจกพระภิกษุสงฆ์สามเณร และอุบาสกอุบาสิกา และอาคันตุกะเสมอกันหมดทุกท่าน

๑๐. สร้างโรงเรียนประชาบาลขึ้นในวัดบุญทวีขึ้นอีกแห่งหนึ่ง เพื่อความสะดวกแก่ชนทั้งหลาย

๑๑. ได้ซื้อที่ดินเป็นนาอีกเป็นเนื้อที่ ๒๙ ไร่ ๓ งาน เนื้อที่นี้อยู่ติดต่อและใกล้แก่วัด มอบถวายให้เป็นของวัดได้เก็บผลประโยชน์ได้โดยตลอดมา

๑๒. ถวายตึกแถว ๑ ห้อง เป็นอาคารตึก อยู่ถนนเจริญกรุง อำเภอป้อมปราบ ได้เก็บผลประโยชน์

๑๓. ถวายตึกแถวอีก ๔ ห้อง เป็นอาคารตึกอยู่ถนนเจริญกรุง ฯ อำเภอสัมพันธวงศ์ ได้เก็บผลประโยชน์

๑๔. มาจน พ.ศ. ๒๕๑๕ เดือนกันยายน พระอุโบสถก็เกิดชำรุด จึงริเริ่มให้ช่างรื้อทำการก่อสร้างใหม่ เปลี่ยนแปลงซ่อมให้ดีขึ้น ทำเรื่อยมาจนถึง พ.ศ. ๒๕๑๗ เดือนกรกฎาคม วันที่ ๒๔ ท่านคุณหญิงก็มีอาการป่วยโดยโรคของผู้มีอายุมาก โดยชราภาพของท่าน อยู่มาจนถึงวันพุธที่ ๓๑ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๑๗ ใน

เวลา ๔ โมงเย็น ๑๖ นาฬิกา ท่านก็จากโลกนี้ไป ในท่ามกลางมีพระครูโสภณ-วชิรธรรมผู้เป็นเจ้าอาวาสแห่งวัดบุญทวี และภิกษุสงฆ์สามเณร อุบาสิกาและนายแพทย์ นางพยาบาล และหลานสาวของท่านในวงศ์ญาติ แม้เวลาท่านจะหมดลมก็ขอฟังพระสวดโดยตลอดมิขาดสาย อื่นแม้แต่ยาอาหารท่านก็ไม่ต้องการ เพราะท่านต้องการแต่เสียงพระ และได้ร่ำร้องรำพันว่า ฉันอยากฟังพระ ได้พูดแก่แม่ชีสมจิตต์ ดอกไม้เทศ ซึ่งเป็นหัวหน้าอุบาสิกาอยู่ในวัดนี้ ตั้งแต่เริ่มเจ็บป่วยเป็นต้นมาว่า ฉันห่วงอุโบสถ เพราะยังไม่สำเร็จ ขอให้แม่ชีสมจิตต์ช่วยทำแทนฉันด้วย เพราะแม่ชีสมจิตต์ก็อยู่ในวัดนี้มาพร้อมกับคุณหญิง อยู่มาประมาณ ๔๐ กว่าปีแล้ว การจะทำจะคิดก็จะต้องร้องเรียกแม่ชีสมจิตต์ ไปปรึกษาหารืออยู่เสมอ

ในเมื่อคุณหญิงถึงแก่กรรม ก็ทิ้งความอาลัยไว้แก่พระภิกษุสามเณรอุบาสิกาทุกคน โดยความอาลัยอย่างสุดซึ้ง อันความดีมีพระคุณของคุณหญิงนี้มีมากหาอะไรจะเปรียบสุดคณานับ ได้ใบบุญของคุณหญิงมาเทียบจะเปรียบปานอารมณ์ท่านเย็นฉ่ำเหมือนน้ำค้าง ท่านชูชุบอุปถัมภ์เอื้ออารีมิมีหน่าย

คำไว้อาลัยของพระครูโสภณวชิรธรรม

อันพระคุณกรุณาขอจารึก ลงผนึกแนบจิตประสิทธิ์ผล
ต่อผู้มั่นกตัญญูชูกมล เป็นมงคลของวัดที่จัดไว้
โอ้อาลัยในพระคุณมาสูญลับ ถึงกายดับแต่กรรมดีมีไว้เป็นรากฐาน
ยังปรากฏเกียรติ นิยม อยู่นมนาน ได้แผ่ไพศาล สรรเสริญ เจริญพร

ขอให้ดวงวิญญาณท่านคุณหญิง จงสุโข สโมสร
สถิตย์ทิพย์ พิมาน นิรันดร ศรีสังวร ในวิญญาณอันอุดม
แม้นจุติต่อกำเนิด เกิดชาติหน้า จงเพิ่มบารมี ศรัทธาธรรมไว้สะสม
เพื่อให้ถึงพระนิพพาน สราญรมย์ แห่งบรมสันติ นิโรธ เทอญ ฯลฯ

คุณหญิงกับมูลนิธิ

เมื่อประมาณปี ๒๕๐๐ อันเป็นปีที่มีการฉลอง ๒๕ พุทธศตวรรษ ฉันได้ดำเนินการจัดหาเงินทุนตั้งเป็นมูลนิธิขึ้น เพื่อเอาผลประโยชน์มาแจกทั่วไป ให้แก่หมู่พระภิกษุสามเณร อุบาสก–อุบาสิกา ผู้ประพฤติปฏิบัติธรรม เพราะส่วนมากเป็นผู้ขัดสนด้วยปัจจัยสี่ ณ สำนักวัดบุญทวี (ถ้ำแกลบ) อ. เมือง จ. เพชรบุรี ในปีแรกเริ่มนี้ ได้เงินทุนมาประมาณ๓๐,๐๐๐.๐๐ บาท ฉันได้นำเงินจำนวนนี้ไปมอบให้คุณหญิง จัดดำเนินการเพื่อหาดอกผลให้เกิดขึ้น โดยนำเอาผลประโยชน์จากเงินทุนจำนวนนี้มาแจกทั่วแก่หมู่คณะ ทุก ๆ ปีมา

ในปีต่อมา คุณหญิงท่านได้อนุเคราะห์ยกค่าเช่าที่ดินนาหลังเขา มอบให้เป็นที่กัลปนาผล โดยแบ่งครึ่งให้ทางวัดส่วนหนึ่ง และแบ่งให้แก่มูลนิธิแจกทั่วส่วนหนึ่ง พอมาถึงปี ๒๕๑๕ ท่านกลับอนุญาตยกผลประโยชน์ทั้งหมดให้แจกทั่ว มีอยู่ครั้งหนึ่ง มีผู้มาขอยืมเงินจำนวน ๓,๐๐๐.๐๐ บาท ทางฉันนี้มีอยู่เพียง ๑,๗๐๐.๐๐ บาท ท่านก็ได้เมตตาออกเงินส่วนตัวของท่านเพิ่มให้อีก ๑,๓๐๐.๐๐ บาท แต่ครั้นผู้ที่ขอยืมนั้นนำเงินมาส่งคืนท่านกลับไม่รับ หากแต่ยกให้เป็นทุนสมทบแก่มูลนิธิอีก พอถึงปี ๒๕๑๖ ท่านพูดปรารภว่า ถ้าดิฉันยังไม่ถึงแก่กรรมดิฉันจะขอมอบเงินเข้ามูลนิธิด้วยอีก ๕,๐๐๐.๐๐ บาท ต่อมาไม่นาน ท่านได้บำเพ็ญกุศลทำบุญอุทิศให้แก่บุพการีบุคคลของท่าน ในครั้งนั้นท่านทำบุญเข้ามูลนิธิอีก ๒,๐๐๐.๐๐ บาท

เมื่อวันมาฆบูชา ปี ๒๕๑๗ นี้ คุณหญิงได้เกิดศรัทธาในวันสำคัญทางศาสนาโดยได้ถวายปัจจัยสี่ เป็นพุทธบูชาให้แก่มูลนิธิเป็นจำนวนเงินถึง ๖,๐๐๐.๐๐ บาท ซึ่งเมื่อรวมเงินส่วนตัวของท่านที่บริจาคแก่มูลนิธิแจกทั่วนี้ มีจำนวนถึง ๑๔,๓๐๐.๐๐ บาท ทั้งนี้ไม่รวมถึงจำนวนที่ท่านหามาให้จากผู้อื่น ด้วยการสนับสนุนและเล็งเห็นถึงประโยชน์ของการจัดตั้งทุนมูลนิธิแจกทั่วนี้ ปัจจุบันได้มียอดเงินถึง ๑๐๐,๐๐๐.๐๐ บาท เศษแล้ว

เพราะฉะนั้น จึงเห็นได้ว่าคุณหญิงท่านมีความเมตตากรุณา ต่อประโยชน์ส่วนรวมมาก ปรารถนาที่จะทนุบำรุงพระบวรพุทธศาสนา ส่งเสริมนักบวชผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบก่อนที่ท่านจะถึงแก่มรณกรรมไม่นานนี้ ท่านยังได้ตั้งนิตยภัตถวายการอุปถัมภ์แก่พระภิกษุสามเณรที่อยู่จำพรรษาภายในวัดบุญทวี (ถ้ำแกลบ) เป็นประจำเดือนทุก ๆ เดือนอีกด้วย การจากไปของท่านครั้งนี้ ยังความอาลัยและสลดใจ ให้บังเกิดแก่ชาวถ้ำแกลบเป็นอันมาก เพราะเมื่อ

ท่านยังมีชีวิตอยู่ ท่านเป็นดุจร่มโพธิร่มไทรแก่สำนักนี้มาก พระคุณของท่านยังเป็นที่ประทับจิตของหมู่คณะไม่รู้ลืม แม้ท่านจะจากโลกนี้ไปตามกาลสังขารแล้วก็ตามชื่อเสียงและคุณธรรมความดีของท่านที่ท่านได้บำเพ็ญไว้ หาได้จากไปจากความทรงจำของพวกเราชาวถ้ำแกลบไม่

ด้วยผลานิสงส์แห่งการประพฤติปฏิบัติธรรมขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าและบารมีธรรมที่คุณหญิงได้บำเพ็ญมาแล้วในอดีต จงมาเป็นตบะเดชพลวปัจจัยส่งผลให้แก่ดวงวิญญาณของคุณหญิงจงไปสู่สุคติสัมปรายภพอันเป็นทิพย์นั้น ๆ เทอญ.

ด้วยดวงจิตที่สำนึกในพระคุณของท่าน

อุบาสิกาวาส เที่ยงธรรม และคณะอุบาสิกาวัดบุญทวี (ถ้ำแกลบ)

วัดบุญทวี (ถ้ำแกลบ) ต. ธงไชย อ. เมือง จ. เพชรบุรี

คำไว้อาลัย

มรณกรรมของคุณหญิงบุญมี ปุรุราชรังสรรค์ นับเป็นความสูญเสียอันยิ่งใหญ่ของข้าพเจ้าถึงแม้ว่าท่านจะได้มีอายุผ่านพ้นมากว่าเก้าสิบปี อันนับว่า เป็นผู้ที่มีอายุยืนยาวมากผู้หนึ่งก็ตาม แต่ข้าพเจ้าก็ยังอดรู้สึกว้าเหว่และเศร้าใจมากไม่ได้ นอกจากท่านจะเป็นน้าคนเดียวของข้าพเจ้าแล้ว ท่านยังกระทำหน้าที่เสมือนเป็นมารดา ได้ช่วยปฏิบัติภารกิจต่าง ๆ แทนตัวข้าพเจ้าตลอดเวลาที่ยังกำลังศึกษาอยู่ ณ ต่างประเทศ โดยที่บิดามารดาของข้าพเจ้าได้ถึงอนิจ-กรรมเสียตั้งแต่ยังอยู่ในวัยเรียน จนกระทั่งข้าพเจ้าได้เติบโตมีครอบครัวแล้ว ท่านก็ยังคงให้ความกรุณาและเกื้อกูลตลอดมา การจากไปของท่านครั้งนี้ จึงนำความเศร้าสลดมาสู่ครอบครัวของข้าพเจ้าอย่างใหญ่หลวง ฉะนั้น ข้าพเจ้าจึงใคร่ขอถือโอกาสกล่าวคำไว้อาลัยแด่คุณน้าผู้เป็นที่รักและเคารพอย่างสูง ณ ที่นี้พอเป็นสังเขปตามที่ได้เห็นมา

คุณหญิงบุญมี ปุรุราชรังสรรค์ เป็นผู้ที่ได้ชื่อว่ามีความเมตตากรุณาพร้อมทั้งได้พยายามช่วยเหลือเกื้อกูลเพื่อนมนุษย์ ไม่เฉพาะแต่กับลูกหลานเท่านั้น ท่านยังได้ส่งเสริมสาธารณะประโยชน์อื่น ๆ อีกด้วย นับว่าเป็นตัวอย่างอันดียิ่ง เนื่องด้วยท่านเป็นผู้มีฐานะดีผู้หนึ่ง แต่ก็มิได้ใช้ชีวิตฟุ่มเฟือยหาความสุขแก่ตนเองแต่ผู้เดียว จะเห็นได้ว่า ท่านพยายามบริจาคทรัพย์ช่วยเหลือทั้งในด้านพุทธศาสนาและด้านสังคมทั่วไปตลอดมา ท่านได้ยกทรัพย์สมบัติอันประกอบด้วยที่ดินและสิ่งปลูกสร้างให้เป็นกรรมสิทธิ์แก่วัดบางแห่งในกรุงเทพ ฯ เพื่อนำรายได้ไปใช้จ่ายทำนุบำรุงวัดให้รุ่งเรืองตลอดไป

ส่วนทางต่างจังหวัด ท่านก็ได้กระทำช่วยเหลือ นำความเจริญมาสู่วัดที่จังหวัดเพชรบุรี คือ วัดบุญทวี (ถ้ำแกลบ) ซึ่งมีอุบาสิกาบวชเรียนและปฏิบัติการธรรมอยู่เป็นจำนวนไม่น้อย โดยได้ให้ความช่วยเหลือแก่บรรดาอุบาสิกา รักษาศีลอยู่ ณ วัดนั้น เช่น ได้ช่วยบริจาคทรัพย์อุดหนุนร่วมตั้งเป็นมูลนิธิ ตั้งโรงครัวทำอาหารบริจาคแก่อุบาสิกาบางคนที่ต้องการรับความช่วยเหลือตลอดมาจนชั่วชีวิตของท่าน นับว่าท่านเป็นผู้มีความเมตตากรุณาต่อเพื่อนมนุษย์ด้วยกันกับทั้งยังได้บริจาคทรัพย์ช่วยสร้างโบสถ์เสียใหม่เพื่อความเจริญของวัดอีกด้วย

ส่วนการช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์ทั่วไปนั้น ท่านได้บริจาคเงินให้แก่โรงพยาบาลต่าง ๆ จนท้ายที่สุดเมื่อท่านเข้าเขตชรามากแล้ว ท่านก็ยังไม่วายที่จะคิดถึงการทำบุญกุศลช่วยอยู่เสมอตามที่ปรากฏว่า ท่านได้ยกที่ดินส่วนหนึ่งติดริมถนนสาธุประดิษฐ์ ถนนจันทน์ อำเภอยานนาวา พร้อมทั้งสร้างอาคารมอบให้กับเทศบาลกรุงเทพ ฯ จัดตั้งเป็นศูนย์อนามัย รวมทั้งบ้าน

พักนายแพทย์และพยาบาลพร้อมทั้งเครื่องมือบริการตรวจรักษาให้คำแนะนำแก่ประชาชนทั่วไป นับได้ว่าเป็นการเสียสละอันน่าสรรเสริญยิ่ง ต่อมาท่านก็ได้พิจารณาเห็นว่า ศูนย์อนามัยนั้น ยังบกพร่องขาดทางด้านการตรวจรักษาตา ท่านจึงได้สละทรัพย์อีกส่วนหนึ่ง ขยายอาคารสร้างห้องตรวจรักษาตา พร้อมทั้งจัดหาเครื่องมือเครื่องใช้ขึ้นอีกแผนกหนึ่ง

นับได้ว่า ท่านเป็นตัวอย่างอันดียิ่งแก่คนรุ่นหลังในการที่ได้ช่วยสร้างความเจริญให้แก่ท้องถิ่น และเป็นผู้เสียสละเพื่อประโยชน์ส่วนรวมโดยแท้

สำหรับลูกหลานและบุคคลที่ใกล้ชิด ท่านก็ไม่เว้นที่จะให้ความเอื้อเฟื้อช่วยเหลือต่าง ๆ ให้ได้รับความสุขความเจริญเท่าที่ท่านจะทำได้ ด้วยผลบุญกุศลที่ท่านได้ปฏิบัติตลอดมา ขอสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายในสากลโลก โปรดดลบันดาลให้วิญญาณของคุณน้าไปสู่สุคติในสัมปรายภพเทอญ.

โสตถิ์ โชติกเสถียร

"คุณยายตึกนอก"

เมื่อพวกเรายังเป็นเด็กรุ่นเล็ก เราอยู่บ้านที่สามแยก ใกล้ถนนเจริญกรุง เยื้องโรงภาพยนตร์บรอดเวย์ปัจจุบัน เรามีญาติผู้ใหญ่ที่พวกเราเคารพรักอย่างสุดซึ้ง ใจจดใจจ่ออยู่กับท่านผู้นี้ตลอดมาจนเติบใหญ่ เราเรียกท่านว่า "คุณยายตึกนอก" ก็เพราะพวกเราอยู่ตึกหลังเล็กใกล้มาทางถนนเยาวราช ส่วนคุณยายบุญมีท่านอยู่ตึกหลังใหญ่ใกล้ด้านถนนเจริญกรุง เราจึงเรียกท่านว่า "คุณยายตึกนอก"

พวกเราอยู่ใกล้ชิดกับท่านตลอดมา วิ่งเข้าออกตึกนอกกันอยู่เรื่อย เนื่องจากคุณยายบุญมีไม่มีลูก ท่านรักใคร่คุณแม่คล้ายเป็นลูกของท่านเอง ท่านได้มีความเมตตากรุณาเผื่อแผ่มาถึงพวกเราชั้นหลานยายอย่างทั่วถึงทุกคน

ในสมัยแรก ท่านไปตากอากาศที่เกาะหลักจังหวัดประจวบคีรีขันธ์ในฤดูร้อนประจำปี ท่านก็ชวนพวกเราไปพักอยู่กับท่านด้วย ต่อมาท่านมีบ้านพักร้อนที่หัวหินพวกเราก็ได้อาศัยพักอยู่กับท่านในฤดูตากอากาศที่บ้าน "มีสุข" เป็นประจำ

ในยามที่พวกเราเจ็บไข้ได้ทุกข์ คุณยายตึกนอกย่อมเข้ามาเป็นธุระห่วงใย ช่วยเหลือคุณแม่เสมอ บางทีก็รับภาระเป็นเจ้าของไข้เสียเอง ความกรุณาอารีของท่านแผ่ซ่านทั่วถึงกันหมด ถึงแม้ญาติชั้นห่างออกไปเมื่อท่านได้ทราบถึงความอัตคัดขัดสนมีความเดือดร้อนสิ่งใดแล้วคุณยายจะไม่นิ่งดูดายเลย ท่านจะต้องยื่นมือเข้าช่วยเหลือปัดเป่าความทุกข์ยากของญาติทุกคน ไม่ว่าจะเป็นเรื่องภายในครอบครัว หรือด้านการเงินก็ตาม

ในระยะต่อมา คุณยายตึกนอกกับพวกเราย้ายจากบ้านสามแยกมาสร้างบ้านใหม่ที่ตรอกจันทร์ อำเภอยานนาวา พวกเราก็อยู่บ้านตรงข้ามกับบ้านของท่าน จึงได้อยู่ใกล้ชิดกับท่านอีก จนกระทั่งพวกเราเติบโตมีอายุมากขึ้นก็ย่อมจะสำนึกในเมตตาธรรมอันประเสริฐของท่านยิ่งขึ้น

คุณยาย ฯ เป็นผู้ถือความสัตย์สุจริตเป็นที่ตั้ง นอกจากกรุณาเมตตาแก่หลาน ๆ ญาติและคนทั่วไปแล้ว ท่านยังได้บริจาคทรัพย์สิน ทำบุญ ทำทานเป็นเนืองนิตย์ ไม่ว่าท่านจะอยู่ที่ใด สถานใด ในสถานการณ์อย่างใด ท่านจะไม่ขาดการบำเพ็ญกุศล ทำบุญ ทำทาน อันเป็นกิจวัตรประจำของท่านโดยสม่ำเสมอ

คุณยาย ฯ เคยเล่าให้ฟังว่า ท่านเป็นบุตรีที่คุณทวด (มารดาของท่าน) รักใคร่สนิทเสน่หาอย่างยิ่ง และคุณทวดก็ทุ่มเทความเอาใจใส่เมตตากรุณาแก่ท่าน พร้อมทั้งทรัพย์สินที่จะจับจ่ายใช้สอย โดยที่คุณทวดเป็นห่วงเกรงว่าท่านจะลำบากขัดสนในกาลข้างหน้า

ถ้าหากพิจารณาถึงความเป็นอยู่ การดำรงชีพของคุณยายตลอดจนชีวิตอันยืนยาวของท่านก็ต้องนับว่าท่าน "มีบุญ" สมชื่อและสมกับความปรารถนาอันแท้จริงของคุณทวด

ท่านมีชีวิตอยู่ยืนนานถึง ๙๔ ปี ท่านมีอนามัยสุขภาพดีเป็นส่วนมาก จิตใจท่านผ่องใสไม่มีความคิดริษยามุ่งร้ายในคนอื่น ท่านมีทรัพย์สินบริบูรณ์เพียงพอได้ใช้สอยอย่างสบาย ไม่มีความลำบากขัดสน ท่านมีความเป็นอยู่ในขั้นกินดีอยู่ดีตลอดชีวิตของท่าน ท่านได้บริจาคทรัพย์ ทำบุญ บำเพ็ญกุศลแก่วัดวาอาราม แก่พระภิกษุสงฆ์ตามกาละและปริมาณที่พึงพอใจของท่าน ทั้งนี้ จึงนับได้ว่าคุณยาย ฯ ได้มีชีวิตอันสมบูรณ์ ท่านได้บำเพ็ญกุศลกรรม มีจิตอารีเมตตาแก่มนุษยชน บำเพ็ญหน้าที่ของญาติผู้ใหญ่ ของผู้มีจิตศรัทธา ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา สมควรได้รับการยกย่องเคารพยิ่งนัก สำหรับพวกเราหลาน ๆ คุณยายเปรียบเสมือนเป็นร่มโพธิร่มไทร ที่แผ่กิ่งก้านให้ความสุขร่มเย็น เป็นที่พึ่งพาอาศัยโดยทั่วหน้ากัน

ถึงแม้ท่านจะจากเราไปจากโลกนี้ แต่พระคุณความดีอันล้นเหลือของท่านพวกเราจะลืมเสียมิได้เลย ด้วยกตัญญูกตเวทิคุณเป็นที่ตั้ง พวกเราขอตั้งจิตอธิษฐาน ขอให้เดชะกุศลบุญราศีที่คุณยายได้สร้างสมไว้ตลอดชีวิตอันสมบูรณ์ของท่านในอดีต จงดลบันดาลให้ท่านไปสู่สุคติ ในสัมปรายภพ

วิวรรธน์ ณ ป้อมเพ็ชร์

๒๕ กันยายน พ.ศ. ๒๕๑๗

สารบาญ

อโมฆชีวิตกถา

พระพุทธพจนวราภรณ์ (จินฺตากโร) วัดราชบพิธ
แสดงในงานสัตตมวารศพ คุณหญิงบุญมี ปุรุราชรังสรรค์
วันที่ ๗ สิงหาคม ๒๕๑๗

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ฯ

ยสฺส สทฺธา ตถาคเต อจลา สุปติฏฺฐิตา
สีลญฺจ ยสฺส กลฺยาณํ อริยกนฺตํ ปสํสิตํ
สงฺเฆ ปสาโท ยสฺสตฺถิ อุชฺภูตญฺจ ทสฺสนํ
อทลิทฺโทติ ตํ อาหุ อโมฆํ ตสฺส ชีวิตนฺติ

บัดนี้ จักรับทานแสดงพระธรรมเทศนา ในอโมฆชีวิตกถา พรรณนาชีวิตที่ไม่ยากจน ไม่เปล่าประโยชน์ ไม่ไร้สาระแก่นสาร ฉลองศรัทธาประดับปัญญาบารมี อนุรูปแก่กุศลจริยาทักษิณานุปทาน ซึ่งบรรดาหลานเหลนหญิงชายพร้อมด้วยเขยและสะใภ้กับญาติมิตร ร่วมกันบำเพ็ญอุทิศแก่คุณหญิงบุญมี ปุรุราชรังสรรค์ และญาติผู้ใหญ่แห่งสกุลวงศ์ ในสัตตมวารต้น สำเร็จด้วยกตัญญูกตเวทิตาธรรม คารวธรรม อปจายนธรรม ญาติธรรม ตามภูมิแห่งบัณฑิตผู้นับถือพระพุทธศาสนา ซึ่งหมดโอกาสและสามารถจะสนองคุณูปการได้โดยสถานอื่น ก็คุณหญิงบุญมี ปุรุราชรังสรรค์ ผู้ถึงอนิจกรรมล่วงลับไปแล้วนั้น มีคุณสมบัติและอรรถ-จริยาอย่างไร บรรดาหลานเหลนหญิงชายและเขยสะใภ้ ตลอดถึงญาติมิตรผู้คุ้นเคยกับท่านย่อมทราบประจักษ์ชัดใจเป็นอย่างดี ไม่จำต้องกล่าวถึง แต่จักพรรณนาเฉพาะอัตตสัมมาปณิธิการตั้งตนไว้ดีไว้ชอบในปัจจุบันกับปุพเพกตปุญญตา ความเป็นผู้มีบุญอันตนได้บำเพ็ญไว้ดีแล้วในอดีตชาติประกอบกัน กล่าวคือท่านมีอายุยืนนานถึง ๙๔ ปีเศษ ซึ่งยากที่จะหาคนอายุยืนได้ในเวลานี้ คนมีอายุยืนนานเพียงอย่างเดียว พอหาได้บ้างและนับว่ายังมีบุญไม่สมบูรณ์แท้ ต้องมีสุขภาพแข็งแรงดี ไม่ค่อยเจ็บไข้ได้ป่วยจึงจะนับว่ามีบุญ คุณหญิงบุญมีมีบุญสมชื่อ เพราะปรากฏว่าท่านไม่ค่อยเจ็บป่วยมีพลานามัยดีตลอดมา แม้จะมีอายุยืนนานถึง ๙๔ ปีเศษ แต่ผิวพรรณผุดผ่อง เนื้อหนังไม่หย่อนยาน เหี่ยวแห้งเหมือนคนแก่ชรา ตึงเต่งงดงามมีน้ำมีนวลเหมือนหญิงสาว เป็นที่น่าอัศจรรย์ดุจเป็นเทพธิดาในสวรรค์ปรากฏใน

เมืองมนุษย์ มิใช่แต่เท่านั้น คุณหญิงยังมีบุญที่สมบูรณ์ด้วยทรัพย์สมบัติ นับเป็นคหปตานีผู้มั่งคั่งสมบูรณ์บริบูรณ์คนหนึ่ง เพราะลางคนมีอายุยืนนาน มีพลานามัยดี แต่ขาดแคลนทรัพย์สิน ต้องมีชีวิตเป็นอยู่ด้วยการพึ่งพาอาศัยลูกหลานหรือญาติพี่น้อง จะทำบุญสุนทานหรือจับจ่ายใช้สอยทรัพย์ก็ขัดข้องไม่สะดวกใจ ต้องสมบูรณ์ด้วยทรัพย์สินเงินทอง ไม่ต้องพึ่งพาอาศัยผู้อื่นเป็นอยู่ จึงจะนับว่ามีบุญแท้ เยี่ยงคุณหญิงบุญมี ปุรุราชรังสรรค์ มิใช่แต่เท่านั้น ลางคนมีทรัพย์สินเงินทองโภคสมบัติเรือกสวนไร่นามากมาย แต่ขาดศรัทธาปสาทะ ไม่เชื่อกรรมไม่เชื่อผลของกรรม ไม่เลื่อมใสในพระรัตนตรัย จึงเพียงแต่เก็บสะสมทรัพย์สมบัติไว้ให้เป็นมรดกตกทอดแก่ทายาท มีบุตรหลานญาติพี่น้องเป็นต้น ส่วนตนเองจะกินจะใช้ก็เบียดกรอเสียดายเกรงจะหมดจะเปลือง ไม่สมแก่คนมีทรัพย์ ไม่จำต้องกล่าวถึงว่าจะกล้าบริจาคทำบุญสุนทานเลย แต่คุณหญิงบุญมีมีบุญสมบูรณ์ทุกอย่าง ทั้งศรัทธาปสาทะ จึงบริจาคทรัพย์สินเงินทองทำบุญสุนทานได้ตามความปรารถนาทุกประการ เช่น สร้างวัดวาอาราม ทอดกฐินผ้าป่า สร้างศาลากุฏี ถนนหนทาง สถานพยาบาลสุขศาลา ให้ที่ดิน ให้ตั้งทุนเป็นนิธิไว้หลายวัด แม้วัดเขาไกรลาศ หัวหิน คุณหญิงก็บริจาคตั้งเป็นมูลนิธิส่วนหนึ่ง และบริจาคอีก ๑๐,๐๐๐ บาท ร่วมสร้างมณฑป ๙ ยอด บรรจุพระบรมธาตุอรหันตธาตุบนยอดเขา กับมอบพระบรมธาตุส่วนหนึ่งเพื่อร่วมบรรจุด้วย กับบวชภิกษุสามเณรไว้ในพระ-พุทธศาสนาก็มาก โดยเฉพาะวัดมกุฏกษัตริย์ กรุงเทพมหานคร ได้บริจาคทรัพย์สร้างกุฏี "สุวรรณทัต" ถวายสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช แต่ครั้งยังเป็นพระมหาจวน จนท่านเจริญพรรษายุกาลและสมณศักดิ์เลื่อนขึ้นโดยลำดับจนถึงดำรงตำแหน่งพระสังฆราชสกลมหาสังฆปริณายกแห่งประเทศไทย เป็นที่น่าอนุโมทนาสาธุการ อนึ่งเมื่อท่านใกล้จะถึงอนิจกรรม ท่านก็ย้ายที่อยู่ไปพัก ณ วัดถ้ำแกลบ ซึ่งเป็นสถานที่ท่านเคยบวชเป็นแม่ชีและสร้างสรรพสิ่งต่าง ๆ ไว้มากเกือบจะทั่วไปทั้งวัด ท่านได้มีโอกาสปฏิสังขรณ์อุโบสถใหม่ทั้งหลัง สิ้นเงินหลายแสนบาท จนถึงทางวัดทำการฉลองผูกพัทธสีมาใหม่อีกครั้งหนึ่ง ท่านจึงถึงอนิจกรรม ณ สถานที่พักวัดถ้ำแกลบนั้น ก่อให้เกิดปีติปราโมทย์แก่ท่านอย่างยิ่ง เพราะเห็นผลงานเจริญงอกงามไพบูลย์ทันตาเห็นก่อนตาย คนลางคนมีอายุยืนนาน มีสุขภาพพลานามัยแข็งแรงดี มีทรัพย์สินโภคสมบัติมากมาย ทั้งมีศรัทธาปสาทะมั่นคงในพระพุทธ-ศาสนาเช่นคุณหญิงก็พอมีบ้าง แต่ถ้าแก่เฒ่าชราถึง ๙๔ ปีเศษเช่นนี้ มักจะหลงหรือลืมเลือนจำอะไรไม่ค่อยได้ ลางคนอายุไม่ถึง ๘๐–๙๐ ปี หลงใหลเลอะเลือนก็มีถมไป คุณหญิงบุญมีปุรุราชรังสรรค์ อายุยืนถึง ๙๔ ปีเศษ ความจำยังดีไม่ปรากฏเลอะเลือนหลงใหล มีสติ

สัมปชัญญะแจ่มใส นับว่าหาได้ยากเป็นที่น่าอัศจรรย์ ทั้งนี้เพราะผลแห่งการปฏิบัติธรรม ชื่อว่ามีบุญสมนามว่า "บุญมี" ทุกประการดั่งพรรณนามา จึงนับว่า เกิดมาดี มีชีวิตเป็นอยู่ดี ถึงคราวตายไปก็ตายไปดี มีสติสัมปชัญญะ "จิตฺเต อสงฺกิลิฏฺเจ สุคติ ปาฏิกงฺขา" เมื่อจิตไม่เศร้าหมอง ตายไปก็ไปสู่สุคติโลกสวรรค์ ดังวจนะประพันธ์พุทธภาษิตว่า

อิธ นนฺทติ เปจฺจ นนฺทติ กตปุญฺโญ อุภยตฺถ นนฺทติ
ปุญฺญํ เม กตนฺติ นนฺทติ ภิยฺโย นนฺทติ สุคตึ คโต

แปลความว่า ผู้มีบุญอันสั่งสมไว้มากแล้ว ย่อมร่าเริงบันเทิงใจอยู่ในโลกนี้ ครั้นละโลกนี้ไปแล้ว ย่อมร่าเริงบันเทิงในโลกหน้า ชื่อว่าร่าเริงบันเทิงในโลกทั้ง ๒ ในโลกนี้เขาบันเทิงใจว่า "บุญอย่างนั้นอย่างนี้ เราได้ทำไว้แล้ว" ไปสู่สุคติโลกสวรรค์ ยิ่งร่าเริงบันเทิงยิ่งขึ้น ดังนี้

อนึ่งคนลางคนเกิดมาก็มุ่งแสวงหาแต่ทรัพย์สินเงินทองอันเป็นโลกิยทรัพย์ที่เรียกว่าทรัพย์ภายนอกอย่างเดียว ไม่แลเหลียวแสวงหาอริยทรัพย์หรือโลกุตรทรัพย์ อันเป็นทรัพย์อย่างประเสริฐ หรือที่เรียกว่าทรัพย์ภายใน ซึ่งได้แก่ ศีล-สมาธิ-ปัญญา หรือทานศีลภาวนา ท่านอุปมาเหมือนมีนัยน์ตาดีข้างเดียว แต่บอดเสียข้างหนึ่ง มีแขนหรือขาดีข้างเดียว แต่ขาหรือแขนขาดหรือด้วนไปเสียข้างหนึ่ง ถ้าจะถามว่าทุกคนที่เกิดมา ต้องการมีนัยน์ตาดีทั้ง ๒ ข้าง มีขาแขนดีทั้ง ๒ ข้าง หรือต้องการนัยน์ตาบอดเสียข้างหนึ่ง แขนขาด้วนเสียข้างหนึ่ง ทุกๆ คนก็ต้องตอบเป็นอย่างเดียวกันว่า ต้องการนัยน์ตาดีทั้ง ๒ ข้าง มีขาแขนดีทั้ง ๒ ข้าง ไม่มีใครสักคนเดียวที่ต้องการเป็นคนเกิดมาพิการ มีร่างกายไม่สมบูรณ์ เมื่อเป็นเช่นนี้ เราทุกคนก็ต้องแสวงหาทรัพย์สินโภคสมบัติอันเป็นโลกิยทรัพย์พร้อมกันไปกับการแสวงหาอริยทรัพย์ จึงจะชื่อว่าเกิดมาเป็นผู้สมบูรณ์มั่งคั่งไม่ยากจนขาดแคลนทั้งทรัพย์ภายนอกทั้งทรัพย์ภายใน ทั้งโลกิยทรัพย์ ทั้งอริยทรัพย์หรือโลกุตรทรัพย์ คุณหญิงบุญมี ปุรุราชรังสรรค์ ท่านเกิดมามั่งคั่งสมบูรณ์ด้วยทรัพย์ทั้ง ๒ ไม่ขาดแคลนไม่ยากจน จึงสมด้วยนัยะพระพุทธภาษิต ที่ยกขึ้นตั้งเป็นบทนิกเขปแห่งพระธรรมเทศนากัณฑ์นี้ว่า

ยสฺส สทฺธา ตถาคเต อจลา สุปติฏฺฐิตา
สีลญฺจ ยสฺส กลฺยาณํ อริยกนฺตํ ปสํสิตํ
สงฺเฆ ปสาโท ยสฺสตฺถิ อุชุภูตญฺจ ทสฺสนํ
อทลิทฺโทติ ตํ อาหุ อโมฆํ ตสฺส ชีวิตํ

แปลความว่า ผู้ใดมีศรัทธาตั้งมั่น ไม่หวั่นไหวในพระตถาคตเจ้า ๑ มีศีลงดงามอันพระ-อริยเจ้ารักใคร่และสรรเสริญ ๑ มีความเลื่อมใสในพระสงฆ์ ๑ มีความเห็นเที่ยงตรงตามทำนองคลองธรรม ๑ นักปราชญ์ทั้งหลายมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น ย่อมตรัสสรรเสริญคนเห็นปานนั้น "เป็นคนไม่ยากจน" ชีวิตความเป็นอยู่ของบุคคลเช่นนั้นก็ไม่เปล่าประโยชน์ไม่เป็นหมัน ไม่ไร้จากสาระแก่นสาร ดังนี้ ตามนัยะคาถาพระพุทธภาษิตนี้ ได้ธรรมะรวม ๔ ข้อคือ ๑ ศรัทธา ๒ ศีล ๓ สังฆปสาทะ ๔ อุชุภูตะทัสสนะ ศรัทธานั้นได้แก่ตถาคตโพธิสัทธา คือเชื่อในพระปัญญาตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ชนิดอจลศรัทธา คือไม่หวั่นไหวเป็นไปมั่นคง ศีลข้อที่ ๒ นั้น หมายรวมทั้งกัลยาณศีล ซึ่งแปลว่าศีลงดงาม อริยกันตศีลแปลว่าศีลอันพระอริยเจ้าใคร่ และปสังสิตศีล แปลว่าศีลที่ท่านผู้รู้สรรเสริญ สังฆปสาทะข้อที่ ๓ นั้น ได้แก่ความเลื่อมใสในพระอริยสงฆ์ อุชุภูตทัสสนะ ข้อที่ ๔ นั้น ได้แก่ความเห็นตรงไม่วิปริตผิดทำนองคลองธรรม ธรรมะ ๔ ข้อนี้ เป็นตัวเหตุซึ่งจะอำนวยให้ประสพผลเป็นคนไม่ยากจน หมายถึงไม่ยากจนด้วยบุญ หรือคุณธรรมอันเป็นสาระแก่นสารของชีวิต เป็นอริยทรัพย์ภายใน เป็นที่พึ่งของใจ ทำให้ใจไม่ว้าเหว่อนาถา ทรัพย์สมบัติภายนอกเสียอีก ในเวลาแสวงหาก็เป็นทุกข์ ได้มาแล้วก็เป็นทุกข์ เพราะต้องคอยเก็บคอยรักษา กลัวโจรกลัวขโมยกลัวผู้ร้ายจะแย่งชิงลักปล้น อาจเป็นอันตรายถึงชีวิตก็ได้ ส่วนอริยทรัพย์ทรัพย์ภายในไม่เป็นทุกข์ โดยประการดังกล่าวมา คือไม่ต้องกลัวโจรกลัวผู้ร้าย ไฟไม่ไหม้ น้ำไม่ท่วม อนึ่งทรัพย์ภายนอก เพียงช่วยคุ้มครองป้องกันภายนอก เวลาเจ็บไข้ก็จ้างวานหมอหรือพยาบาลมาช่วยรักษาพยาบาล ถึงคราวตายก็ต้องตายไปคนเดียว ทรัพย์สมบัติไม่มีประโยชน์อีกต่อไป จะใช้ทรัพย์สินนั้นๆ ซื้อสุคติโลกสวรรค์ก็ไม่ได้ ส่วนอริยทรัพย์ทรัพย์ภายในซื้อสุคติโลกสวรรค์ได้ นำไปสู่พรหมโลกก็ได้ นำให้สำเร็จมรรคผลนิพพานก็ได้ ไม่ต้องเกิดมาเป็นทุกข์แก่เจ็บตายอีกต่อไป เพราะฉะนั้น ขอเชิญชวนท่านทั้งหลายจงขวนขวายสั่งสมอริยทรัพย์ควบคู่พร้อมกันไปกับการแสวงหาสั่งสมพาหิรทรัพย์ทรัพย์ภายนอกมีแก้วแหวนเงินทอง เป็นต้นเถิด อย่าประมาทมัวเมาแสวงหาสั่งสมเพียงทรัพย์สินเงินทองอันเป็นของไม่เที่ยงแท้ถาวรเพียงอย่างเดียวเลย จะได้ไม่ถูกติว่าเป็นคนยากจน เกิดมาก็เกิดมาเปล่า มีชีวิตก็มีชีวิตเป็นอยู่เปล่าตายไปก็ตายไปเปล่า

บัดนี้ จักอธิบายขยายความธรรมะ ๔ ข้อนี้ พอสมควรแก่เวลา สัทธาแปลว่าความเชื่อ หมายถึงเชื่ออย่างมีเหตุผล กล่าวคือ ใช้ปัญญาพิจารณาก่อนแล้วจึงเชื่อ ถ้าเชื่อชนิดไม่ประกอบด้วยปัญญา ท่านเรียกอธิโมกข์ แปลว่า น้อมใจเชื่อ ถ้าเชื่ออย่างงมงาย ท่านเรียก

ว่าโมหะ แปลว่า หลงไป สัทธานี้โดยประการ ๔ อย่างคือ กัมมสัทธา เชื่อกรรมการกระทำ ๑ วิปากสัทธา เชื่อผลของกรรมว่าทำแล้วต้องประสพผล ผลจะเกิดขึ้นเองไม่มี ๑ กัมมัสสกตาสัทธา เชื่อความที่สัตว์มีกรรมเป็นของของตน ใครทำดีได้ดี ใครทำชั่วได้ชั่ว ๑ ตถาคตโพธิสัทธา เชื่อพระปัญญาตรัสรู้ของพระตถาคตเจ้า ๑ แต่เมื่อรวมกล่าวแล้วก็คือเชื่อถือและเชื่อใจ อันเป็นใหญ่ในการประพฤติปฏิบัติดีตามธรรมะคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอันรวมเรียกว่า ตถาคตโพธิสัทธาอย่างเดียวเท่านั้น ถ้าเป็นไปอย่างมั่นคงไม่หวั่นไหว ท่านเรียกเพิ่มว่า อจลสัทธา.

ก็การที่บุคคลจะประพฤติดีได้ ในเบื้องต้นต้องอาศัยความเชื่อถือ ในทางพระพุทธศาสนา ซึ่งเรียกว่าสัทธา ดังกล่าวแล้วเป็นมูลฐาน ทั้งต้องเชื่อใจของตนว่าสามารถจะประพฤติปฏิบัติตามได้ด้วยและเชื่อว่า เมื่อประพฤติปฏิบัติตามแล้วจักประสบผลมีความสุขความสบายเป็นกำไร หรือบำเหน็จสมกับการปฏิบัติของตน ไม่ไร้ผลเปล่าด้วยอย่างนี้จึงจะอาจหาญรื่นเริงในกุศลสมาทานสัมมาปฏิบัติยิ่งๆ ขึ้นไป ถ้าไม่เชื่อถือและเชื่อใจ ฉะนั้นแล้วก็จะไม่มีฉันทะอุตสาหะในการละชั่วประพฤติดีให้ตลอดไปได้ เพราะเหตุนี้ สัทธาจึงเป็นคุณธรรมที่จำต้องหวังก่อนธรรมะทั้งปวง เมื่อสัทธามีแล้วย่อมประพฤติปฏิบัติกุศลธรรมอย่างมีศีลเป็นต้น เหตุนั้น สมเด็จพระทศพลจึงทรงยกศีลขึ้นแสดงเป็นข้อที่ ๒ แห่งพระคาถานี้ ศีลนั้นตามรูปศัพท์แปลว่า ปกติ หมายถึงการรักษากายกับวาจาให้เรียบร้อยเป็นปกติ มีหลายประการเช่นศีล ๕ ศีล ๘ ศีลอุโบสถ ศีล ๑๐ ศีล ๒๒๗ ตามภูมิชั้นของบุคคล ข้อสำคัญศีลอยู่ที่การตั้งใจงดเว้น ซึ่งเรียกโดยศัพท์ว่า "วิรัติเจตนา" ลางคนสำคัญผิดไปว่า ตนไม่ทำชั่วพูดชั่วอันเป็นโทษที่บัณฑิตติเตียนตนก็เป็นคนมีศีล ถ้าศีลมิได้ด้วยไม่ตั้งใจงดเว้น เด็กๆ แรกเกิดมาก็มีศีล เพราะเด็กเล็กๆ ไม่ทำชั่วพูดชั่ว เช่นไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ลักขโมย ดังนี้เป็นต้น แต่จะเรียกว่าเด็กมีศีลไม่ได้ เพราะไม่ได้ตั้งใจงดเว้น ก็วิรัติเจตนานั้นมี ๓ คือ สมาทานวิรัติ งดเว้นด้วยการสมาทาน คือรับจากผู้ใดผู้หนึ่ง หรือจากสิ่งใดสิ่งหนึ่งก็ได้ ถ้างดเว้นด้วยตนเอง หรือในเวลาประจวบเข้าเรียกสัมปัตตวิรัติ งดเว้นได้เด็ดขาด เพราะสมาทานหรือสัมปัตตะจนเคยชิน จนทำชั่วไม่ได้ พูดชั่วไม่มี ดังนี้ เรียกสมุจเฉทวิรัติ ศีลจะขาดจะทะลุก็เพราะไม่มีหิริ ละอายใจอดสูใจ ไม่มีโอตตัปปะเกรงกลัว ผิดสะดุ้งต่อบาป ซึ่งเรียกอหิริกะ อโนตตัปปะ ศีลจะด่างพร้อยจะเศร้าหมองก็เพราะขาดสังวรความสำรวมระวัง หมายสำรวมระวังกายกับวาจา สังวรยังมีอยู่ตราบใด ศีลก็ไม่ด่างพร้อยไม่เศร้าหมองอยู่ตราบนั้น หรือเมื่อมีหิริโอตตัปปะ ศีลก็ไม่ขาดไม่ทะลุ เพราะฉะนั้น บุคคลเมื่อสมาทานศีลหรืองดเว้น

ด้วยตนอย่างใดแล้ว ควรรักษาศีลนั้นไว้ให้ดีจนเป็นปกติมรรยาท ก็จะเลื่อนชั้นเป็นกัลยาณศีล อริยกันตศีล และปสังสิตศีล สาธุชนผู้มีศีลบริสุทธิ์อยู่ภายใน ย่อมได้ความชุ่มชื่นใจ เพราะเห็นการงานที่ตนประพฤติชอบ เมื่อพิจารณาศีลของตนอยู่ ก็เป็นเหตุให้เกิดความเลื่อมใสในท่านผู้ทรงคุณธรรมความดี มีพระอริยเจ้าผู้บริสุทธิ์ เป็นต้น เหตุนั้นสมเด็จพระทศพลจึงทรงยกสังฆปสาทะขึ้นแสดงเป็นข้อที่ ๓ แห่งพระคาถานี้

ก็คำว่าสงฆ์นี้ ในที่นี้ หมายถึงท่านผู้หมดกิเลส โดยเอกเทศคือบางอย่างหรือสิ้นเชิง มี ๔ คู่ ๘ บุคคล แบ่งเป็นมรรค ๔ ผล ๔ เป็นสาวกของพระพุทธเจ้า ไม่จำกัดว่าเป็นภิกษุสามเณร อุบาสก อุบาสิกา เด็กผู้ใหญ่ สุดแต่ประพฤติดี ปฏิบัติชอบ ตรงธรรมตรงวินัย สัตถุสาสน์คำสอนของพระศาสดาก็เรียกว่าสงฆ์ คำว่าปสาทะ ได้แก่กิริยาที่นึกถึงความดีของท่านเป็นอารมณ์ แล้วเกิดความเลื่อมใสอันเป็นเหตุให้ถือเอาเป็นแบบอย่าง ขจัดเสียซึ่งถัมภะความดื้อกระด้าง และมานะความถือตน อันเป็นเหตุไม่เอาอย่างใคร รวมเรียกว่าสังฆปสาทะ คุณข้อนี้ย่อมเป็นกำลังสำคัญในการเจริญตามรอยพระอรหันต์ ก็พระธรรมะที่พระบรมศาสดาได้ตรัสรู้แล้ว แม้ปรากฏว่าเป็นของกลุ่มลึก ยากที่จะมีผู้รู้ตามเห็นตาม แต่ถ้ามีผู้พยายามประพฤติจนตรัสรู้ตามได้แม้ไม่มากเพียงจำนวนน้อยสักคนหนึ่ง หรือครั้งหนึ่ง ก็ชื่อว่าเป็นองค์พยานให้คนใน ภายหลังสันนิษฐานเห็นว่า พระธรรมนั้นแม้จะลุ่มลึกสักปานใด ก็ยังเป็นวิสัยที่คนอื่นจะรู้ตามเห็นตามได้ เป็นธรรมดาของกิจการที่นับว่ายาก เมื่อมีผู้บากบั่นทำได้สำเร็จก็เป็นทางให้คนอื่นสนใจที่จะทำตามในภายหลัง เพราะถึงอย่างไร ก็อยู่ในวิสัยหรือในหลักที่ว่า "สิ่งใดที่คนอื่นทำได้ สิ่งนั้นตนก็ทำได้" ดังนี้ เหตุนี้ พระสงฆ์ จึงเชื่อว่าเป็นองค์พยานแห่งความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ทำให้พุทธมามกะในภายหลังปลงใจได้ว่า พระธรรมนั้นเป็นวิสัยที่บุคคลธรรมดาจะประพฤติปฏิบัติได้ เพราะมีผู้ทำตามให้เห็นเป็นตัวอย่างมาแล้ว แต่นั้นจักเป็นเหตุให้หมดความสงสัยในพระศาสนา ทำให้กล้าหาญในการประพฤติปฏิบัติให้ยิ่ง ๆ ขึ้น อีกนัยหนึ่งความเลื่อมใสในพระอริยะผู้บริสุทธิ์ เป็นเหตุให้เข้าไปนั่งใกล้สัตบุรุษ แล้วฟังพระสัทธรรมชักนำความประพฤติของตนให้คล้อยไปในทางดีทางชอบ ยังความสุขความเจริญให้เกิดเป็นผล ใช่แต่เท่านั้น พระอริยะผู้บริสุทธิ์ยังเป็นบุญเขตของโลก ควรสักการบูชา เมื่อปสาทะความเลื่อมใสมีอยู่ ก็เป็นเหตุที่จะสนใจบริจาคทานในท่านผู้บริสุทธิ์เช่นนั้น ทานบริจาคที่บุคคลบำเพ็ญในท่านผู้บริสุทธิ์นั้น ทักขิณาทาน ย่อมมีผลพิเศษไพศาล เปรียบเหมือนหว่านพืชลงในเนื้อนาที่ดี ย่อมมีผลงอกงามไพบูลย์ เพราะฉะนั้น คุณคือสังฆปสาทะความเลื่อมใสในพระสงฆ์นี้ เมื่อมีในผู้ใดแล้ว ย่อมชักพาผู้นั้นให้คบสัตบุรุษผู้เป็นคนดี เป็น

เหตุให้ฟังธรรมจากท่านและรู้ดีรู้ชอบตามท่าน ทำความเห็นของตนให้ถูกตรงตามทำนองคลองธรรม เพราะฉะนั้นพระบรมศาสดา จึงทรงยกอุชุภูตทัสสนะขึ้นแสดง เป็นข้อที่ ๔ อันเป็นข้ออวสานในพระคาถานี้

ก็ความเห็นตรงนั้น โดยเจาะจงหมายถึงมีความเห็นตามพระบรมพุทโธวาท อันแสดงธรรม แสดงผลของกรรม และแสดงความที่สัตว์มีกรรมเป็นของ ๆ ตน อันความเห็นนี้จะให้คุณและโทษเพียงใด บัณฑิตอาจลงสันนิษฐานได้เองว่า ความเห็นชอบเห็นตรง ซึ่งเรียกว่าสัมมาทิฏฐิกับความเห็นผิด ที่เรียกว่ามิจฉาทิฏฐิ แม้เพียงเสียงว่า "มิจฉาทิฏฐิ ๆ ๆ" ก็ไม่มีใครชอบเสียแล้ว ถึงตนจะยังมีความเห็นผิดอยู่บ้างก็ไม่ชอบให้ใครเรียกตนว่ามิจฉาทิฏฐิ ชอบแต่แสดงว่าตนเป็นสัมมาทิฏฐิ เพียงเท่านี้ก็พอจะเห็นได้ว่า อุชุภูตทัสสนะ ความเห็นตรงเห็นถูกเป็นคุณสำคัญเพียงไร ไม่จำต้องอธิบายให้พิสดาร แต่เพื่อไม่ให้เสียรูปความ พึงทราบอธิบายเพียงสังเขป ดังนี้ อันการจะทำอะไร ทุกอย่าง ทั้งคดีโลกคดีธรรม จำต้องอาศัยความเห็นถูกเห็นชอบเป็นข้อสำคัญ เพราะถ้าเห็นผิดเสียแล้ว การทำการพูด ก็พลอยผิดไปตามกัน ตรงกันข้าม ถ้าเห็นถูกเห็นตรง ก็เป็นเหตุให้ทำถูกพูดถูก เป็นบุญเป็นกุศล เป็นสุจริต มีสุขประโยชน์ทั้งแก่ตนและคนอื่นโดยส่วนเดียว พุทธาทิบัณฑิต พิจารณาเห็นเหตุนี้แล้ว จึงยกย่องบุคคลผู้มีสัทธา มีศีล มีสังฆปสาทะ และมีอุชุภูตทัสสนะว่าเป็นคนไม่ยากจนด้วยคุณธรรม ชีวิตความเป็นอยู่ของบุคคลนั้น ก็ไม่เปล่าไร้ประโยชน์ คุณหญิงบุญมี ปุรุราชรังสรรค์ ท่านสมบูรณ์ด้วยสัทธา ศีล สังฆปสาทะ และอุชุภูตทัสสนะครบทุกประการ ท่านเกิดมาดี มีชีวิตเป็นอยู่ ก็เป็นอยู่ดี ดังพรรณนามา แม้จะถึงอนิจกรรมล่วงลับไป ก็ชื่อว่าตายไปดี ไม่ตายไปเปล่า เพราะท่านสมบูรณ์ด้วยโลกิยทรัพย์ และอริยทรัพย์ ทั้งทรัพย์ภายในทั้งทรัพย์ภายนอก สมควรเป็นคติแบบอย่างของคนมีบุญ สมนามว่า "บุญมี" เป็นคนไม่ยากจนด้วยคุณธรรมสมตามนัยะพระพุทธภาษิต ดังพรรณนามา.

ขออำนาจแห่งกุศลธรรมบรรณาการ ที่บรรดาหลานเหลนพร้อมกับเขยสะใภ้ ร่วมกันบำเพ็ญตั้งแต่ต้นจนถึงวันนี้ จงสำเร็จเป็นวิบากสมบัติอำนวยสุขศุภอรรถอิฏฐวิบูลย์มนุญผลแก่คุณหญิงบุญมี ปุรุราชรังสรรค์ โดยควรคติวิสัยในสัมปรายภพ ทุกประการ

ในอวสานแห่งพระธรรมเทศนาพระสงฆ์ทั้ง ๔ จะรับทานสวดสรภัญญคาถา พร้อมทั้งคำแปล เพื่อเพิ่มพูนอัปปมาทธรรมและกตัญญูกตเวทิตาธรรม อีกส่วนหนึ่ง ณ กาลบัดนี้

ขอเจริญพร

บุญญกิริยาวัตถุกถา

สมเด็จพระญาณสังวร วัดบวรนิเวศวิหาร

แสดง

ปัญญาสมวารศพ คุณหญิงบุญมี ปุรุราชรังสรรค์

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ฯ

อปฺปมาทํ ปสํสนฺติ ปุญฺญกิริยาสุ ปณฺฑิตาติ.

บัดนี้ คณะหลานและเหลนได้กำหนดบำเพ็ญกุศลปัญญาสมวาร คือทำบุญ ๕๐ วัน น้อมอุทิศคุณหญิงบุญมี ปุรุราชรังสรรค์ ตามทางพระพุทธศาสนา ในโอกาสนี้ได้มีญาติมิตรผู้เคารพนับถือมาร่วมในการบำเพ็ญกุศลด้วยความระลึกถึง คุณหญิงบุญมี ปุรุราชรังสรรค์ ผู้ล่วงลับไป

ฉะนั้น ในเบื้องต้นแห่งพระธรรมเทศนานี้ จึงสมควรจะปรารภประวัติของท่านผู้ล่วงไปตามที่ได้บันทึกไว้ เพื่อเป็นคุณานุสติ ระลึกถึงคุณความดีที่ท่านได้บำเพ็ญไว้บางประการ คุณหญิงบุญมี ปุรุราชรังสรรค์ กล่าวได้ว่า เป็นบุคคลหนึ่งที่เป็นผู้เกิดสว่างมา และเป็นผู้สว่างไป เพราะว่าได้เป็นผู้เกิดมาในขณะที่ตระกูลไม่ขัดสน กล่าวได้ว่ากำลังอยู่ในความเจริญ จึงไม่มีความลำบากในการดำรงชีวิต และประกอบด้วยท่านผู้เป็นมารดาได้เป็นผู้พอใจในการเสวนาด้วยบัณฑิตและคนดี จึงได้ส่งลูกหลานไปถวายตัวเป็นข้าหลวงเรือนนอก สมเด็จ-พระบรมโอรสาธิราช จึงได้มีโอกาสเข้าไปเฝ้าเป็นครั้งคราว และคุณหญิงบุญมีเองก็ได้เป็นผู้มีโอกาสพิเศษที่สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงได้เคยมีพระราชกระแสรับสั่งด้วย คุณหญิงได้รับการศึกษาในโรงเรียนที่นับว่าเป็นชั้นดีในสมัยนั้น และได้ปฏิบัติหน้าที่ในฐานะเป็นบุตรีที่ดีของตระกูลมาโดยลำดับ จนถึงได้ออกเรือนกับพระยาปุรุราชรังสรรค์ ก็ได้ปฏิบัติหน้าที่ในฐานะเป็นภริยาที่ดี และก็ปรากฏว่าได้เป็นผู้มีศรัทธาปสาทะตั้งมั่นอยู่ในพระพุทธศาสนา ได้ปฏิบัติธรรมะในพระพุทธศาสนา มี ทาน ศีล เป็นต้น มาตั้งแต่ในเบื้องต้น และในฐานะเป็นภริยาที่ดีก็ได้ติดตามท่านผู้เป็นสามีโยกย้ายไปรับราชการในเมืองต่าง ๆ ทุกแห่ง จนถึงเมื่อท่านผู้เป็นสามีได้ล่วงไป ก็ได้ดำรงตนด้วยดี ได้บำเพ็ญทานในพระพุทธศาสนาและได้อุปการะเลี้ยงดูหลานเหลนให้บรรลุถึงความเป็นหลักฐานและความเจริญโดยลำดับ การบำเพ็ญกุศลก็มี

อาทิมอบตึกแถวถนนทรงวาดกับโกดังหน้าวัดถวายวัดพระแก้ว ตึกแถวที่สะพานเหล็กให้ โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ ตึกแถวถนนเจริญกรุงให้วัดราชนัดดา วัดสระปทุม วัดบุญทวีคือวัดถ้ำแกลบ วัดเขาเมืองเพชรและวัดเขาพระงามลพบุรี แห่งละ ๑ ห้อง ได้ทะนุบำรุงวัดต่าง ๆ โดยเฉพาะสร้างอุโบสถวัดบุญทวีถ้ำแกลบและบูรณะปฏิสังขรณ์ให้งามขึ้นให้สูงขึ้น กับรับอุปการะโรงครัวต่อจากที่มารดาได้รับไว้ ได้สร้างกุฏิสุวรรณทัตบรรจุอัฐิของท่านเจ้าคุณผู้สามี และได้เคยออกนุ่งขาวห่มขาวไปอยู่วัดถ้ำแกลบเมืองเพชรในวาระหนึ่ง จนกระทั่งร่างกายไม่สามารถรักษาอุโบสถศีลซึ่งมีการอดอาหารเย็นได้ จึงได้กลับมาเพื่อรักษาสุขภาพ

ในรัชกาลปัจจุบันก็ได้มีโอกาสเข้าเฝ้าสมเด็จพระบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า ๒ ครั้ง ได้โดยเสด็จถวายเงินสมทบทุนสร้างตึกวิจัยประสาท และทูลเกล้า ฯ ถวายเงินสมทบทุนมูลนิธิอานันทมหิดลและได้เข้าเฝ้าสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ทูลเกล้า ฯ ถวายเงินสมทบทุนช่วยตำรวจชายแดน นอกจากนี้ยังได้บริจาคเงินซื้ออุปกรณ์การแพทย์ให้แก่โรงพยาบาลประสาท โรงพยาบาลสงฆ์และโรงพยาบาลศิริราช และยังได้ทำพินัยกรรมยกตึกแถวบริเวณสามแยกให้โรงพยาบาลศิริราช โรงพยาบาลกลาง โรงพยาบาลสงฆ์ กับให้วัดบุญทวีตึกแถวถนนเจริญกรุง นอกจากทะนุบำรุงวัดวาอารามต่างๆ ก็ยังได้บำรุงวงศ์ตระกูลให้หลานเหลนตั้งแต่ยังมีชีวิตอยู่และภายหลังที่สิ้นชีวิต เพื่อให้หลานเหลนมีหลักฐานเพิ่มขึ้น คุณหญิงบุญมี ปุรุราชรังสรรค์ ได้มีศรัทธาปสาทะตั้งมั่นอยู่ในพระพุทธรัตนตรัย และมีความกตัญญูกตเวทีต่อบุพการีทุกคนดังที่ได้ไปบำเพ็ญกุศลให้บรรพบุรุษในวันไหว้ตรุษจีน ที่กุฏิเชณยวนิช วัดมกุฏกษัตริยาราม และในตอนหลังเมื่อสูงอายุขึ้น ปรารถนาจะได้พบความสงบยิ่งขึ้น ก็ได้ไปอยู่วัดบุญทวีคือวัดถ้ำแกลบที่เมืองเพชร เมื่ออายุประมาณ ๙๑ ปี และถึงแก่กรรมที่วัดบุญทวีนั้น เมื่ออายุได้ ๙๔ ปี คุณหญิงบุญมี ปุรุราชรังสรรค์ ได้รับพระมหากรุณาธิคุณรับพระราชทานตริตาภรณ์มงกุฎไทย กับตริตาภรณ์ช้างเผือก เมื่อวายชนม์แล้วหลานเหลนได้เชิญศพกลับมาบำเพ็ญกุศลที่บ้านสาธุประดิษฐ์ ได้รับพระราชทานน้ำอาบศพ และหีบก้านแย่งประกอบเกียรติยศสมดังความประสงค์ของท่าน ผู้ซึ่งได้พยายามบำเพ็ญกุศลและบำเพ็ญประโยชน์แก่ประเทศชาติและแก่พระศาสนา ซึ่งได้อาศัยอยู่ด้วยความสุขร่มเย็น ในประวัติของคุณหญิงบุญมี ปุรุราชรังสรรค์ ตามที่ได้สาธกมาบางประการ โดยสังเขปนี้ เป็นการแสดงถึงความเป็นผู้มีบุญของคุณหญิงเอง ความเป็นผู้มีบุญนั้น ไม่ได้หมายความว่ามีบุญเก่ามา เช่น ความเกิดในตระกูลที่มีความผาสุก มีความสะดวก มีร่างกายที่สมบูรณ์ ไม่พิกลพิการ เรียกว่าเป็นผู้สว่าง

มา คือมีบุญเก่าติดมา และความที่ได้อาศัยอัตภาพร่างกายนี้ และความพรั่งพร้อมด้วยสมบัติทั้งหลาย บำเพ็ญบุญใหม่ในชีวิตนี้พอกพูนขึ้น ชื่อว่าเป็นผู้สว่างไป บุคคลผู้สว่างมาและเป็นผู้สว่างไปนี้ เป็นที่ยกย่องในพระพุทธศาสนา และกล่าวได้ว่าเป็นบัณฑิตสถานหนึ่ง ดังพระ-พุทธภาษิตที่ยกขึ้นไว้เป็นบทอุทเทศ ณ เบื้องต้นว่า อปฺปมาทํ ปสํสนฺติ ปุญฺญกิริยาสุ ปณฺฑิตา แปลความว่า บัณฑิตคือผู้ดำเนินประโยชน์กิจด้วยปัญญาทั้งหลาย ย่อมสรรเสริญความไม่ประมาทในบุญกิริยา คือการกระทำบุญทั้งหลาย ดังนี้

ฉะนั้นในโอกาสนี้จะได้วิสัชนา บุญกิริยา คือการกระทำบุญ ทางพระพุทธศาสนา เพื่อเป็นเครื่องประดับสติปัญญาเพิ่มพูนสัมมาปฏิบัติ บุญนั้นมี ๒ อย่าง คือ บุญโดยเหตุอย่างหนึ่ง บุญโดยผลอย่างหนึ่ง บุญโดยเหตุนั้นได้แก่ความดีอันเป็นเครื่องชำระล้างความชั่ว บุญโดยผลนั้นได้แก่ความสุขอันเกิดจากบุญโดยเหตุ ดังที่มีพระพุทธภาษิตตรัสไว้ว่า มา ภิกฺขเว ปุญฺญานํ ภายิตฺถ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ท่านทั้งหลายอย่ากลัวต่อบุญเลย คำว่าบุญนี้เป็นชื่อของความสุขดั่งนี้ บุญโดยเหตุ คือความดีอันเป็นเครื่องชำระล้างความชั่วนั้นก็พึงทราบว่า ที่เรียกความชั่วนี้หมายถึงกิเลสเป็นเครื่องเศร้าหมองใจส่วนหนึ่ง หมายถึงกรรม คือการงานที่กระทำออกไปด้วยอำนาจของกิเลสนั้น อันเป็นกรรม ซึ่งเบียดเบียนตน และผู้อื่นให้เดือดร้อนอีกส่วนหนึ่ง อันกิเลสคือเครื่องเศร้าหมองใจนั้น เป็นต้นว่า โลภะ ความโลภอยากได้ มัจฉริยะความตระหนี่เหนียวแน่น โทสะ ความโกรธแค้นขัดเคือง โมหะ ความหลงไม่รู้จริงในจิตใจ โลภะมัจฉริยะกับโทสะและโมหะนี้เป็นความชั่วทางจิตใจ เป็นเครื่องเศร้าหมองทางจิตใจ ทำจิตใจไม่ให้บริสุทธิ์สะอาดส่วนหนึ่ง และยังเป็นตัวเหตุตัวอกุศลมูล คือเป็นรากเง่าของกรรมที่เป็นอกุศลทั้งหลาย ทางกายทางวาจาและทางใจเองอีกด้วย เพราะฉะนั้นกิเลสอันเป็นอกุศลมูลและอกุศลกรรมทั้งหลายนี้ จึงเป็นข้อที่ผู้เป็นบัณฑิตจะพึงชำระล้าง จะพึงละเสีย แต่ทั้งนี้ก็จะต้องเป็นบัณฑิต คือเป็นผู้ที่มีปัญญามองเห็นกิเลสว่าเป็นกิเลสคือเครื่องเศร้าหมองใจ มองเห็นอกุศลกรรมว่าเป็นเหตุแห่งความทุกข์เดือดร้อนทั้งหลายด้วยความเป็นผู้มีสติ คือความระลึกได้ อันสติคือความระลึกได้นี้ ย่อมเป็นตัวเหตุแห่งอัปปมาทธรรม อัปปมาทธรรมนั้นได้แก่ธรรมคือความไม่ประมาท อันได้แก่ความที่ไม่มัวเมาไม่เลินเล่อเผลอเพลินโดยที่มีสติคอยระลึกได้อยู่เสมอ อันความประมาทคือความเลินเล่อเผลอเพลินนั้น ย่อมเกิดขึ้นจากเหตุทั้งหลายเป็นอันมาก เช่นเกิดขึ้นจากความที่มีวัยอันงดงาม เกิดจากความที่ร่างกายไม่มีโรค เกิดจากความที่ชีวิตยังประกอบด้วยความสุข และเกิดจากเครื่องแวดล้อมที่น่าปรารถนาพอใจทั้งหลายเป็นต้นว่า ลาภ ยศ สรรเสริญ สุขทั้งปวง สิ่ง

เหล่านี้ อันที่จริงก็นับว่าเป็นพรที่ต้องการแต่ละอย่าง แต่ว่าถ้าบุคคลไม่มีสติระลึกได้ มีความมัวเมาเลินเล่อเผลอเพลินอยู่ในสิ่งเหล่านี้ จนมีความลืมตัวเสียแล้ว ก็กลับใช้สิ่งที่เป็นพรเหล่านี้ให้เป็นโทษ คือมีโลภมัจฉริยะมากขึ้น มีโทสะมากขึ้น มีโมหะคือความลุ่มหลงมากขึ้น เมื่อเป็นดั่งนี้แล้วก็เป็นการเพิ่มกิเลส เพิ่มความเศร้าหมองของใจ เพิ่มความไม่บริสุทธิ์ และเพิ่มอกุศลกรรมทุจริตกรรมทั้งหลายให้มากยิ่งขึ้น ฉะนั้น ผู้ที่พรั่งพร้อมด้วยสุขสมบัติทั้งหลายซึ่งเป็นผู้มีความประมาท จึงยิ่งมีโอกาสที่จะกระทำความชั่วร้ายได้ยิ่งกว่าคนที่ยากจนขัดสนเสียอีก แต่ว่าถ้าเป็นผู้ที่มีความไม่ประมาท คือมีสติที่ระลึกได้คอยกำกับใจของตนอยู่เสมอว่า เราจะต้องแก่ เราจะต้องเจ็บ เราจะต้องตาย เราจะต้องพลัดพรากจากของที่เป็นที่รักที่ชอบใจทั้งสิ้น เรามีกรรมเป็นของของตน เราทำดีจะได้ดี เราทำชั่วจะได้ชั่ว เราต้องเป็นทายาทคือรับผลของกรรม คือความดีความชั่วที่ได้กระทำไว้แล้ว ความที่มีสติระลึกได้อยู่ดั่งนี้ ก็จะทำให้เป็นผู้ไม่ประมาท เมื่อเป็นผู้ไม่ประมาทแล้ว จึงขวนขวายกระทำบุญ คือความดี อันเป็นเครื่องชำระล้างความชั่ว ดังที่กล่าวมาแล้ว ก็อาศัยวัยที่แข็งแรง อาศัยความไม่มีโรค อาศัยชีวิต อาศัยลาภยศสรรเสริญสุขอันเป็นพรของชีวิตแต่ละประการนี้เอง เป็นเครื่องมือในการบำเพ็ญ-บุญกุศลทั้งหลาย เพราะฉะนั้น คนที่มั่งมีอุดมไปด้วยสุขสมบัติทั้งปวง เมื่อมีความไม่ประมาทแล้วก็ย่อมมีโอกาสที่จะกระทำบุญกุศลได้ยิ่งกว่าคนที่ยากจนขัดสนเสียอีก โดยใช้บรรดาพรที่มีอยู่ทั้งปวงนั้นเองประกอบการบุญการกุศล คือกระทำความดี อันเป็นเครื่องชำระล้างความชั่วร้ายทั้งหลายทางจิตใจของตัวเอง และทางกรรมคือการงานที่กระทำ เพราะฉะนั้น ทางพระ-พุทธศาสนาจึงได้แสดงวัตถุคือที่ตั้งของบุญกริยา คือการกระทำบุญไว้ดังต่อไปนี้

๑. ทานมัยบุญกิริยาวัตถุ วัตถุคือที่ตั้งของการกระทำบุญสำเร็จด้วยทาน คือการให้การบริจาค ทานคือการให้การบริจาคนี้ หมายถึงการให้การบริจาคพัสดุสิ่งของเป็นต้น แก่บุคคลที่ควรให้ โดยที่วัตถุนั้นก็เป็นวัตถุที่ควรให้ บุคคลผู้รับก็เป็นบุคคลที่ควรรับ และมีกุศลเจตนา คือมีเจตนาอันเป็นกุศลในการให้นั้น มุ่งความสุขแก่บุคคลผู้รับ เมื่อบุคคลผู้รับรับไปแล้วมีความสุขเป็นอันใช้ได้ ไม่มุ่งผลเพื่อตน บุญที่เกิดจากทาน การให้การบริจาคนี้ได้ชื่อว่าเป็นบุญ เพราะเป็นเครื่องชำระโลภะมัจฉริยะในจิตใจของตนเอง

๒. สีลมัยบุญกิริยาวัตถุ ที่ตั้งของการกระทำ บุญสำเร็จด้วยศีล ศีลก็คือความตั้งใจงดเว้นจากความประพฤติเป็นเครื่องเบียดเบียนผู้อื่น ทางกาย ทางวาจา ศีลนี้ชื่อว่าเป็นบุญก็เพราะเป็นเครื่องชำระล้างโทสะ วิหิงสา คือความประทุษร้ายเบียดเบียนชีวิตแลร่างกายของบุคคลอื่น สัตว์อื่น

๓. ภาวนามัยบุญกิริยาวัตถุ ที่ตั้งของการกระทำ บุญสำเร็จด้วยภาวนา คือการอบรมจิตและปัญญา การอบรมจิตนั้นก็คือการทำใจให้มีสมาธิ ตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์ที่ดีที่ชอบ สงบใจจากความฟุ้งซ่านทั้งหลาย กับอบรมปัญญาคือความรู้ เข้าถึงสัจจะคือความจริง ตั้งต้นแต่ความจริง เรื่องบาปบุญคุณโทษ ประโยชน์มิใช่ประโยชน์ และความจริงในอริยสัจ คือทุกข์ เหตุเกิดทุกข์ ความดับทุกข์ การปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ การอบรมปัญญาและการอบรมจิต ชื่อว่าเป็นบุญ เพราะเป็นเครื่องชำระล้างโมหะคือความหลง ไม่รู้จริง

๔. อปจายนบุญกิริยาวัตถุ ที่ตั้งของการกระทำ บุญสำเร็จด้วยความประพฤติถ่อมตนแก่ผู้ใหญ่ กล่าวคือเป็นผู้ที่มีความเคารพต่อบุคคลที่ควรเคารพ ไม่ลบหลู่ดูหมิ่นท่านผู้มีคุณทั้งหลาย ชื่อว่าเป็นบุญเพราะเป็นเครื่องกำจัดเครื่องชำระล้างความลบหลู่คุณของท่านผู้มีคุณ และเป็นเครื่องชำระล้างความไม่เคารพ ความเย่อหยิ่งถือตน ต่อบุคคลผู้มีคุณทั้งหลาย

๕. เวยยาวัจจมัยบุญกิริยาวัตถุ ที่ตั้งของการกระทำ บุญสำเร็จด้วยการขวนขวายในกิจที่ชอบทั้งหลาย กล่าวคือช่วยขวนขวายกระทำกิจที่ชอบที่ถูก แก่คนที่ควรช่วย ในกิจในกาละที่ควรช่วยนั้น ๆ เช่นเมื่อมีการกระทำกิจการงาน เป็นต้นว่า การบำเพ็ญบุญบำเพ็ญ-กุศล หรือการช่วยสงเคราะห์ทั้งปวง ก็ช่วยขวนขวายในกิจการนั้น ๆ ให้กำลังกาย ให้กำลังความคิดเป็นต้น เพื่อให้กิจการนั้น ๆ สำเร็จลุล่วงไปโดยชอบ เป็นการแสดงกายสามัคคีเป็นต้น กิจการที่ชอบทั้งหลายชื่อว่าเป็นบุญ เพราะเป็นเครื่องชำระล้างความที่เห็นแก่ตนไม่อยากที่จะช่วยใคร

๖. ปัตติทานมัยบุญกิริยาวัตถุ ที่ตั้งของการกระทำ บุญสำเร็จด้วยการให้ส่วนบุญ กล่าวคือ เมื่อได้กระทำความดี ก็ตั้งใจอุทิศส่วนแห่งบุญคือความดีทั้งปวงที่ได้บำเพ็ญแล้วแก่บุพการีชน แก่ญาติมิตรสหาย ด้วยวาจาบ้าง ด้วยใจบ้าง ข้อนี้ได้ชื่อว่าเป็นบุญก็เพราะเป็นเครื่องกำจัดมัจฉริยะ คือความตระหนี่อยู่ในความดี เผื่อแผ่ความดีให้แก่บุคคลอื่นในฐานะนั้น ๆ

๗. อนุโมทนามัยบุญกิริยาวัตถุ ที่ตั้งของการกระทำ บุญสำเร็จด้วยการอนุโมทนาส่วนบุญที่ผู้อื่นได้กระทำแล้ว กล่าวคือเมื่อผู้อื่นได้กระทำบุญคือความดีทั้งหลาย ก็พลอยอนุโมทนายินดี ไม่ริษยา ข้อนี้ได้ชื่อว่าเป็นบุญ ก็เพราะเป็นเครื่องกำจัดความริษยาในความดี เป็นเครื่องกำจัดความไม่เห็นด้วยในความดี ทำให้เป็นผู้โมทนาเห็นชอบด้วย ทำให้เป็นผู้รับรองในความดีที่ผู้อื่นได้กระทำแล้ว

๘. ธัมมัสสวนมัยบุญกิริยาวัตถุ ที่ตั้งของการกระทำ บุญสำเร็จด้วยการฟังธรรม เพราะว่าการฟังธรรมนั้นย่อมเป็นเหตุให้ได้สมาธิความตั้งใจมั่น และปัญญาคือความรู้ในธรรม ชื่อว่าเป็นบุญก็เพราะเป็นเครื่องกำจัดชำระล้างความฟุ้งซ่านของใจ และโมหะคือความหลง

๙. ธัมมเทสนามัยบุญกิริยาวัตถุ ที่ตั้งของการกระทำ บุญสำเร็จด้วยการแสดงธรรม คือการแสดงธรรม คำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า รวมถึงการที่แสดงธรรมแนะนำตักเตือน โดยประการอื่นด้วย ชื่อว่าเป็นบุญเพราะเป็นเครื่องชำระล้างความปกปิดความรู้ เมื่อมีความรู้อันควรจะแสดงให้เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่น ก็ไม่ปกปิดไว้ แต่ว่าแสดงในโอกาสอันควร เมื่อเป็นดังนี้แล้วก็ทำให้ความรู้นั้นไม่ตายไปตามบุคคล และทำให้บุคคลทั้งปวงมีส่วนได้รับความรู้ มีส่วนได้รับประโยชน์ในความรู้นั้นยืดยาวต่อไปด้วย

๑๐. ทิฏฐุชุกรรม การกระทำความเห็นให้ตรง กล่าวคือการกระทำความเห็นให้ตรงต่อคลองธรรม ข้อนี้เป็นข้อสำคัญมาก เพราะความเห็นนั้นเป็นเบื้องต้นของความประพฤติทั้งปวง เมื่อมีความเห็นถูก ก็ทำให้ถือถูก ประพฤติถูก เมื่อมีความเห็นผิด ก็ทำให้ถือผิดให้ประพฤติผิด ความเห็นที่ถูกต้องนั้นก็คือความเห็นที่ตรงต่อคลองธรรม คือความถูกต้องอันคลองธรรมนั้น ทางพระพุทธศาสนา สมเด็จพระบรมศาสดาทรงแสดงไว้แล้วเป็นต้นว่า คลองธรรมกล่าวคือกรรม การงานที่กระทำ เมื่อเป็นกรรมดีก็ให้ผลดี กรรมชั่วก็ให้ผลชั่ว และได้ทรงแสดงไว้แล้วว่ากรรมชั่วนั้นมีลักษณะเช่นใด เช่นว่ามีลักษณะเป็นการฆ่าเขาบ้าง ลักของเขาบ้าง ประพฤติผิดประเพณีในทางกามบ้าง เป็นต้น ส่วนกรรมดีก็ตรงกันข้าม ได้แก่การกระทำที่เว้นจากการฆ่าเขาเป็นต้นนั้น หรือเช่นกรรมที่เป็นบุญ ดังที่ได้แสดงมาโดยลำดับนี้เป็นคลองธรรม เพราะฉะนั้น ก็ทำความเห็นให้ถูกต้องให้ตรงต่อคลองธรรม คือความถูกต้อง ตามที่พระบรมศาสดาได้แสดงไว้ นี้เป็นคลองธรรมทางพระพุทธศาสนา อนึ่ง แม้คลองธรรมคือคลองแห่งความถูกต้องแม้ในทางโลกทั้งปวง ก็ชื่อว่าคลองธรรมแต่ละประการ การทำความเห็นให้ถูกต้อง ให้ตรงต่อคลองธรรมนั้น ย่อมเป็นเหตุให้ประพฤติถูกให้ถือถูก อีกอย่างหนึ่ง การทำความเห็นตรงต่อสัจจธรรม ธรรมอันเป็นความจริงในทางพระพุทธศาสนา สัจจธรรมที่เป็นอย่างสูงนั้น ก็ได้แก่อริยสัจทั้ง ๔ ประการ คือทุกข์ เหตุเกิดทุกข์ ความดับทุกข์ ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ การกระทำความเห็นให้ตรงต่อสัจจธรรมตามที่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงแสดงไว้ ก็ได้ชื่อว่าเป็นการทำความเห็นให้ตรงอย่างสูง ชื่อว่าเป็นบุญ ก็เพราะว่าเป็นเครื่องกำจัด เป็นเครื่องชำระล้างความเห็นที่คดที่ไม่ตรง อันเป็นความเห็นผิดจากทำนองคลองธรรมและจากสัจจธรรมทั้งหลาย

วัตถุคือที่ตั้งแห่งการบำเพ็ญบุญทางพระพุทธศาสนาทั้ง ๑๐ ประการนี้ ก็ย่อมลงในบุญกิริยาวัตถุทั้ง ๓ ประการข้างต้น คือย่อลงในบุญที่สำเร็จด้วยทาน การให้การบริจาคอย่างหนึ่ง ในศีลคือการประพฤติงดเว้นจากการประพฤติชั่วทางกายทางวาจาอย่างหนึ่ง ในภาวนาคือการอบรมจิตและปัญญาอีกอย่างหนึ่ง รวมความว่าที่ว่าเป็นบุญ เพราะเป็นเครื่องชำระล้างกิเลส คือเครื่องเศร้าหมองในจิตใจทั้งหลาย ได้แก่ โลภะมัจฉริยะ โทสะ และ โมหะ เป็นต้น และเป็นเครื่องชำระล้างอกุศลกรรม ทุจริตกรรมทั้งหลายซึ่งเป็นผลของกิเลสเครื่องเศร้าหมองเหล่านั้น นี้เป็นบุญคือความดีเป็นเครื่องชำระล้างความชั่ว ซึ่งเป็นบุญโดยเหตุ บุคคลเมื่อบำเพ็ญบุญโดยเหตุ ดังนี้แล้ว ก็ย่อมจะได้รับความสุขอันเป็นบุญโดยผล ความสุขอันเป็นบุญโดยผลนี้ บุคคลผู้บำเพ็ญย่อมได้รับตั้งแต่เมื่อบำเพ็ญบุญนั้นเอง ไม่ต้องรอชาติหน้า ไม่ต้องรออนาคต เพราะเมื่อบำเพ็ญบุญโดยเหตุ มีทานเป็นต้นเมื่อใด จิตใจก็ย่อมบริสุทธิ์สะอาดจากโลภะมัจฉริยะเป็นต้นเมื่อนั้น จิตใจที่บริสุทธิ์สะอาดนี้เป็นจิตใจ ที่ผ่องใส เป็นจิตใจที่มีความสุข เพราะฉะนั้นจึงได้มีพระพุทธภาษิตตรัสไว้ว่า อิธ โมทติ เปจฺจ โมทติ กตปุญฺโญ อุภยตฺถ โมทติ บุคคผู้กระทำบุญไว้แล้ว ย่อมบันเทิงในโลกนี้ ย่อมบันเทิงในโลกหน้า ย่อมบันเทิงในโลกทั้งสอง หรือกล่าวได้ว่า ย่อมบันเทิงทั้งในปัจจุบันและทั้งในอนาคต โส โมทติ โส ปโมทติ ทิสฺวา กมฺมวิสุทฺธิมตฺตโน บุคคลผู้กระทำบุญไว้แล้วนั้น ย่อมบันเทิง ย่อมบันเทิงมากเพราะเป็นกรรมวิสุทธิ คือความหมดจดแห่งกรรมของตน ด้วยประการฉะนี้

คุณหญิงบุญมี ปุรุราชรังสรรค์ ได้บำเพ็ญบุญคือความดีอันเป็นส่วนเหตุ มีทานเป็นต้นไว้เป็นอันมาก เพราะฉะนั้นจึงกล่าวได้ตามพระพุทธภาษิตนี้ว่า ย่อมบันเทิงในโลกนี้ ย่อมบันเทิงในโลกหน้า ย่อมบันเทิงในโลกทั้งสอง ย่อมบันเทิงมาก เพราะเห็นกรรมวิสุทธิ คือความหมดจดแห่งกรรมของตน ด้วยประการฉะนี้

ขออำนาจกุศลทักษิณานุปทาน ที่หลานเหลนทั้งหลายได้ปรารภปัญญาสมวารสมัยบำเพ็ญกุศลทั้งปวง จงเป็นผลสัมฤทธิ์ ผลิตวิบาก สุขสมบัติแก่คุณหญิงบุญมี ปุรุราชรังสรรค์ โดยฐานะนิยม

ในอวสานแห่งพระธรรมเทศนานี้ พระสงฆ์ทั้ง ๔ รูป จะได้สวดคาถาธรรมบรรยายโดยสรภัญวิธีเพิ่มพูนอัปปมาทธรรมสืบต่อไป

แสดงพระธรรมเทศนายุติลง เอวัง ก็มีด้วยประการฉะนี้ ขออำนวยพร.

อุทานธรรม

เจ้าคุณศาสนโศภณ (แจ่ม จตฺตสลฺโล)

วัดมกุฏกษัตริยาราม

คำนำ

อุทานธรรมคราวนี้	มีมากข้อ
แก้ให้ต่อกลอนกัน	ทันสมัย
แต่เรื่องธรรมสับสน	ปนกันไป
เหมือนยำใหญ่รวมหมด	รสนานา
เชิญรับมธุรส	พระธรรมรัตน์
ได้บำบัดวุ่นวาย	สบายหนา
ทำให้ใจใสสุข	ไม่ทุกข์นา
ได้เวลาแล้วก็เชิญ	อย่าเมินเลย ฯ

ส.จ.

๒๔๘๕

๑ อุทานธรรมของ ส.จ. ประดิษฐ์
เป็นภาษิตคำกลอน อักษรสาร
เทศนาไทยไทย ไว้เป็นทาน
แก้รำคาญฟังเล่น เย็นเย็นใจ ฯ

๒ ใครดีเราก็ดี อารีต่อ
ให้สมข้อคำบุราณ ที่ขานไข
มิตรจิตต่อติด กับมิตรใจ
ใครไม่ใยแล้วอย่าอยาก ให้ยากเย็น ฯ

๓ คำบุราณพาที ไว้ดีมาก
โคไม่อยากกินหญ้า อย่าเคี่ยวเข็ญ
ฝืนน้ำใจของเขา เรารำเค็ญ
ถึงคราวเป็นแล้วต้องปล่อย ไปตามกาล ฯ

๔ ใครมีปากอยากปูด ก็พูดไป
เรื่องอะไรก็ชั่ง อย่าฟังขาน
เราอย่าต่อก่อก้าว ให้ร้าวราน
ความรำคาญก็จะหาย สบายใจ ฯ

๕ ปิ้งปลาหมองอแล้วกลับ นี่คำขำ
เจ็บแล้วจำใส่กะบาล นี่ขานไข
ผิดแล้วแก้กลับตัว เปลี่ยนหัวใจ
จะหาใครมาวอน ไม่สอนตน ฯ

๖ โทษผู้อื่นแลเห็น เป็นภูเขา
โทษของเราแลไม่เห็น เท่าเส้นขน
ตดคนอื่นเหม็นเบื่อ เราเหลือทน
ตดของตนถึงเหม็น ไม่เป็นไร ฯ

๗ อันบ้านเรือนใหญ่โต ระโหฐาน
มีเสาธารหลายต้น จึงทนไหว
เกิดเป็นคนอยู่เดียว ก็เปลี่ยวใจ
ต้องอาศัยพวกพ้อง พี่น้องนา ฯ

๘ จะหาใครเหมาะใจ ที่ไหนเล่า
ตัวของเรายังไม่ เหมาะใจหนา
อนิจจังทุกขัง อนัตตา
รู้ล่วงหน้าเสียก่อน ไม่ร้อนใจ ฯ
๙ ทุกข์สุขอยู่ที่ใจ มิใช่หรือ
ถ้าใจถือก็เป็นทุกข์ ไม่สุกใส
ถ้าไม่ถือก็เป็นสุข ไม่ทุกข์ใจ
เราอยากได้ความทุกข์ หรือสุขนา ฯ
๑๐ ยามมีมันก็มี มีเหลือล้น
แล้วกลับจนมันก็จน จนจริงหนา
อนิจจังดั่งนี้ ไม่ดีนา
ต้องขอลาอนิจจัง ดั่งนี้แล ฯ
๑๑ ยามจนมันก็จน จนเต็มที่
แล้วกลับมีมันก็มี มีนักหนา
อนิจจังดั่งนี้ ดีนักนา
ไม่ขอลาอนิจจัง ดั่งนี้เลย ฯ
๑๒ ไม่รู้ไม่ชี้ดีนัก รู้จักใช้
นึกอะไรแล้วทิ้ง นิ่งนั่งเฉย
ไม่ต่อเรื่องเครื่องทุกข์ สุขเสบย
ใครไม่เคยลองดู จะรู้ดี ฯ
๑๓ รักษาตัวกลัวกรรม อย่าทำชั่ว
จะหมองมัวหม่นไหม้ ไปเมืองผี
จงเลือกทำแต่กรรม ที่ดีดี
จะได้มีความสุข พ้นทุกข์ภัย ฯ
๑๔ เราจะต้องพลัดพราก จากของรัก
ไม่ย้ายยักมั่นคง อย่าสงสัย
รีบรู้ตัวเสียก่อน ไม่ร้อนใจ
ถึงคราวไปแล้วก็ไป ไปตามกาล ฯ

๑๕ ความไม่พอใจจน เป็นคนเข็ญ
พอแล้วเป็นเศรษฐี มหาศาล
จนทั้งนอกทั้งใน ไม่ได้การ
จงคิดอ่านแก้จน เป็นคนมี ฯ
๑๖ รู้ว่าไฟแล้วทำไม ไปจับเล่น
มันไม่เย็นเลยหนา น่าบัดสี
ครั้นถูกไฟไหม้เผา เศร้าโศกี
น่าจะตีเสียให้ช้ำ ระกำทรวง ฯ
๑๗ อัปปมาทปราชญ์ชม นิยมนัก
ว่าเป็นมรรคครรไล อันใหญ่หลวง
ให้ประชาสาธุชน คนทั้งปวง
พ้นจากบ่วงตัณหา สิ้นราคี ฯ
๑๘ อโหโอโอ้น่า อนาถหนอ
ความไม่พอพายุ่ง ทุกกรุงศรี
ต้องรบราฆ่ากัน ลั่นโลกี
ใครเสียทีแล้วก็ตาย วายชีวัน ฯ
๑๙ ผู้ใดชั่วรู้ตัว แล้วกลับจิต
ไม่ถือผิดงมโง่ โดยโมหันต์
ควรจะชมว่าสม เป็นคนธรรม์
รู้ผ่อนผันกลับตน เป็นคนตรง ฯ
๒๐ สังขาราสัสสะตา นัตถิ
เป็นสติสำคัญ ป้องกันหลง
ตัดยินดียินร้าย ให้คลายลง
ไม่งมงงลืมตัว เพราะชั่วดี ฯ
๒๑ เวลาใดทำใจ ให้ผ่องแผ้ว
เหมือนได้แก้วมีค่า เป็นราศรี
เวลาใดทำใจ ให้ราคี
เหมือนมณีแตกหมด ลดราคา ฯ

๒๒ เขาทำดีทำชั่ว ตัวของเขา
อย่าหาเหาใส่หัว ของตัวหนา
มันจะยุ่งนุงนัก หนักอุรา
ตามยถากรรมเขา เราสบาย ฯ

๒๓ สมัยใดทำใจ ให้ผุดผ่อง
จากหม่นหมองราคิน สิ้นทั้งหลาย
จะพบสุขสดใส ใจสบาย
อภิปรายคงไม่ชัด ปัจจัตตัง ฯ

๒๔ นึกนึกแล้วก็น่า อนาถหนา
เพราะตัณหาพายุ่ง ออกนุงถัง
ต้องรบราฆ่ากัน ลั่นลือดัง
ใครพลาดพลั้งแล้วก็ตาย วายชีวา ฯ

๒๕ กายกับใจอาศัย ซึ่งกันอยู่
เราต้องรู้ว่ามั่น ต่างกันหนา
สุขทุกข์แต่ละอย่าง ก็ต่างนา
ถ้าเอามาคลุกกัน มันยุ่งใจ ฯ

๒๖ ปล่อยให้ยุ่งแล้วมันแย่ แก้มันยาก
ยิ่งยุ่งมากมันยิ่งแย่ แก้ไม่ไหว
อย่าปล่อยให้ยุ่งนุงนัก จะหนักใจ
จงแก้ไขอย่าให้ยุ่ง นุงนักนา ฯ

๒๗ พูดไปเขาไม่รู้ กลับขู่เขา
ว่าโง่เง่างมเงอะ เซอะนักหนา
ตัวของตัวทำไม ไม่โกรธา
ว่าพูดจาให้เขา ไม่เข้าใจ ฯ

๒๘ โกรธเขาเราก็รู้ อยู่ว่าร้อน
จะนั่งนอนก็เป็นทุกข์ ไม่สุกใส
แล้วยังดื้อด้านโกรธ จะโทษใคร
น่าแค้นใจจริงหนา ไม่น่าชม ฯ

๒๙ จะเป็นสุขก็ต้องทุกข์ ลงทุนก่อน
จะเป็นก้อนทีละน้อย ค่อยประสม
จะเป็นพระก็ต้องละ กามารมณ์
จะเป็นพรหมก็ต้องเพียร เรียนทำฌาน ฯ

๓๐ มีกายอย่าได้หมาย ว่าเป็นสุข
กลับมีทุกข์มากมาย หลายสถาน
จะหาสุขที่กาย จนวายปราณ
คงไม่พานพบแท้ เป็นแน่นอน ฯ

๓๑ สาระพัดที่จะรู้ เป็นครูเขา
ตัวของเราแล้วทำไม ไม่สั่งสอน
ปล่อยให้ยุ่งนุงนัง ไม่สังวร
ควรผันผ่อนแก้ยุ่ง นุงทั้งปวง ฯ

๓๒ โอโลโภโทโส โมโหนี้
เป็นราคีของใจ อันใหญ่หลวง
เป็นมูลรากราคิน สิ้นทั้งปวง
คอยเหนี่ยวหน่วงให้นุง ยุ่งหัวใจ ฯ

๓๓ โอ้ร่างกายของเรา มันเน่าแน่
ไม่มีแปรเปลี่ยนผัน หันไฉน
ต้องรู้ตัวอยู่เสมอ อย่าเผลอใจ
สิ่งใดใดควรทำ รีบจ้ำเอย ฯ

๓๔ กาลนี้มิได้รอ เราหนอหนา
อย่ามัวมามึนเมา เลยเราเอ๋ย
หลงนิยมชมทุกข์ ว่าสุขเสบย
ไม่ช้าเลยจะต้องลา โลกคลาไคล ฯ

๓๕ ชั่วหรือดีที่ทำ กรรมทั้งหลาย
ไม่หนีหายสูญสิ้น ไปถิ่นไหน
ย่อมอยู่ดีกินดี ไม่มีภัย
รวมเก็บไว้ที่จิต ติดตัวเรา ฯ

๓๖ อนิจจังทั้งนั้น ไม่ทันคิด
พอเห็นฤทธิ์อนิจจัง ลงนั่งเหงา
ว่าโอ้โอ๋อกเอย เอ๋ยอกเรา
มามัวเมานิจจัง จีรังกาล ฯ
๓๗ ยังไม่เคยพึ่งใคร ที่ไหนหนา
ว่าเกิดมาเป็นสุข สนุกสนาน
มีแต่บ่นเรื่องทุกข์ ไม่สุขสราญ
ทั้งชาวบ้านชาววัด ซัดกันไป ฯ
๓๘ อนัตตาสังขาร นี้ด้านดื้อ
ไม่เชื่อถือถ้อยคำ ที่ร่ำไข
จะพูดจาว่าขาน ประการใด
ไม่ตามใจข้องขัด อนัตตา ฯ
๓๙ ไตรลักษณ์ต้องเป็นหลัก สำหรับจิต
จงหมั่นคิดหมั่นนึก หมั่นศึกษา
เราต้องตายเป็นแท้ แน่ละวา
จะมัวมานอกครู อยู่ทำไม ฯ
๔๐ ประพฤติธรรมสำคัญ อยู่ที่จิต
ถ้าตั้งผิดมัวหมอง ไม่ผ่องใส
ถ้าตั้งถูกผุดผ่อง ไม่หมองใจ
สติใช้คุมจิต ไม่ผิดนา ฯ
๔๑ อิตถารมณ์นิยม ว่าเป็นสุข
ที่แท้ทุกข์จริงเจียว ทีเดียวหนา
สำคัญผิดติดทุกข์ ว่าสุขนา
เป็นสัญญาวิปลาส พลาดผิดธรรม์ ฯ
๔๒ อย่าทะนงองอาจ ประมาทรัก
มาชวนชักรวนเร ให้เหหัน
ไม่กลัวเป็นกลัวตาย วายชีวัน
ถ้าแพ้มันแล้วต้องตาย วายชีวี ฯ

๔๓ รามเกียรติ์มันยุ่ง ออกนุงขิง
เพราะแย่งหญิงสีดา มารศรี
ต้องรบราฆ่ากัน ลั่นโลกี
ใครเสียทีแล้วก็ตาย วอดวายปราณ ฯ

๔๔ นิสัยควายแล้วไม่วาย จะบดเอื้อง
คนรื้อเรื่องอดีตตัง มาตั้งขาน
พิรี้พิไรไม่รู้จบ งบประมาณ
ก็เปรียบปานดังควาย น่าอายนา ฯ

๔๕ เออไฉนใจเรา ฉะนี้นี่
ไม่กลัวผีมันเย้ย บ้างเลยหนา
ใจฉะนี้หน้าไฉน อย่างไรนา
ดูเงาหน้าแล้วคงเห็น ไม่เป็นเรา ฯ

๔๖ อวดฉลาดพูดออก บอกว่าโง่
ฟังเขาโอ้อวดอ้าง อย่าขวางเขา
ขัดคอเขาก็โกรธ พิโรธเรา
เป็นเรื่องเร่าร้อนใจ ไม่เป็นการ ฯ

๔๗ ระลึกถึงความตาย สบายนัก
มันหักรักหักหลง ในสงสาร
บันเทามืดโมหันต์ อันธการ
ทำให้หาญหายสะดุ้ง ไม่ยุ่งใจ ฯ

๔๘ เราจะต้องรบรับ กับมัจจุราช
ไม่แคล้วคลาดมั่นคง อย่าสงสัย
รีบเตรียมตัวไว้ก่อน ไม่ร้อนใจ
มาเมื่อไรเราก็รบ ไม่หลบนา ฯ

๔๙ ถึงกายแพ้แต่ใจ เราไม่แพ้
ใจไม่แก่เจ็บตาย ตามกายหนา
กายนี้มันจะเน่า เราก็ลา
ไปสวรรค์ชั้นฟ้า นิพพานเอย ฯ

เอวังดังที่ได้ แสดงมา
สิ้นสุดเทศนา เท่านี้
ควรแล้วแก่เวลา หยุดยุต-ติเฮย
ใดพลาดปราชญ์ช่วยชี้ ช่องให้ชนเห็น ฯ

ประสิทธิ์พร สวัสดี เจริญศรี เจริญชนม์
เจริญสุข เจริญพล เจริญพรรณ เสมอสมัย
นิราสทุกข์ นิราศโศก นิราศโรค นิราศภัย
ประสงค์สรรพ์ กุศลใด
ก็จงสม ประสงค์เทอญ ฯ

เทศนา

ของ

เจ้าคุณอุบาลีคุณูปมาจารย์ (สิริจนฺโท จันทร์)

วัดบรมนิวาส

คุณหญิงบุญมี ปุรุราชรังสรรค์

พิมพ์เป็นธรรมบรรณาการ

พ.ศ. ๒๔๙๑

วันที่ ๑๑ กันยายน พ.ศ. ๒๔๖๘

อิทานิ อฏฺฐมี ทิวเส สนฺนิปติตาย พุทฺธปริสาย กาจิ ธมฺมีกถา กถิยเต อิโต ปรํ สฺวากฺขาโต ภควตา ธมฺโมติ อาทิกํ ธมฺมคุณกถํ ภาสิสฺสามีติ อิมสฺส ธมฺมปริยายสฺส อตฺโถ สาธายสฺมนฺเตหิ สกฺกจฺจํ โสตพฺโพติ ฯ

ณ วันนี้เป็นวันอัฏฐมีดิถีที่ ๘ ค่ำแห่งปักขคณนา พุทธบริษัทได้มาสันนิบาตประชุมกันในธรรมสวนมณฑลนี้ เพื่อประสงค์จะสมาทานอุโบสถศีลและเบญจเวรวิรัติและสดับพระธรรมเทศนาอันเป็นพระโอวาทคำสั่งสอนของสมเด็จพระบรมศาสดา เพื่อให้สำเร็จประโยชน์ส่วนปฏิบัติบูชาของตน ๆ การที่ได้มารักษาอุโบสถศีลและเบญจเวรวิรัติและการตั้งใจฟังพระธรรมเทศนาเหล่านี้ ชื่อว่าเป็นส่วนปฏิบัติบูชาในพระพุทธพระธรรมพระสงฆ์อย่างสูงสุด เมื่อพร้อมด้วยสันนิบาตเช่นนี้แล้ว เบื้องหน้าแต่นี้เป็นโอกาสที่จะสดับพระธรรมเทศนา ด้วยการที่ท่านทั้งหลายได้ตั้งกติกาอธิษฐานไว้ในใจของตนว่า ถึงวันพระหนึ่ง ๆ จะพากันสะสมคุณความดี มีให้ทานและรักษาศีล ๕ ศีล ๘ เป็นต้น เมื่อได้ตั้งกติกาไว้อย่างไร ข้อนั้นก็ได้พากันประพฤติปฏิบัติสำเร็จตลอดมาได้ จนบัดนี้ก็จวนใกล้จะออกพรรษาแล้ว การที่ตั้งเจตนาไว้อย่างใดก็ได้ให้สำเร็จตามอย่างนั้น อันนี้ควรจะโสมนัสยินดี การที่ได้พากันอบรมความดีต่าง ๆ มีให้ทานรักษาศีลและสดับพระธรรมเทศนาเป็นต้นนี้ นับว่าเป็นการได้ทำความดีให้เกิดให้มีขึ้นในตนเป็นส่วนที่จริงที่แท้ สามารถจะยึดเอาเป็นสรณะที่พึ่งของตนได้ และได้ชื่อว่าได้กระทำหลักฐานไว้แก่ตน ทำตนให้เป็นคนมีหลักฐานในกาลต่อไป ด้วยว่าโลกคือหมู่สัตว์ไม่คงที่เป็นปกติอยู่เสมอได้ ส่วนโรคภัยไข้เจ็บก็ไม่มีนิมิตเครื่องหมายว่าจะมีมาเมื่อไร ถึงแม้เราอยู่ต่อ ๆ ไปก็ไม่รู้ว่าจะได้รับความสุขสักเพียงไร แล้วให้หวนคิดดูเพ่งดูหมู่สัตว์ทั่วโลกซึ่งได้รับความเดือดร้อนลำบากรำคาญ เกิดแต่เหตุภายในดังโรคภัยไข้เจ็บเป็นต้น เกิดแต่เหตุภายนอกได้แก่การเบียดเบียนซึ่งกันและกันมีทั่วไปในหมู่มนุษย์และสัตว์หาที่ว่างที่เว้นไม่มีเลย เมื่อเพ่งดูแล้วก็น่าจะรำคาญสักปานใด จะอยู่คนเดียวก็ไม่ได้ ด้วยชีวิตและความสุขเนื่องอยู่ด้วยหมู่ด้วยคณะต้องอยู่ด้วยกันมาก ๆ จึงมีความสุข เมื่อครั้นอยู่มากหมู่มากคณะหนักเข้าก็เกิดความเดือดร้อนขึ้นในระหว่างพวกของตัวนั้นเอง เพราะต่างคนต่างแสวงหาความสุข ทีนี้ก็เกิดข่มเหงแย่งชิงสถานที่และทรัพย์สมบัติกันขึ้น ผู้มีอำนาจมากก็ข่มเหง

ผู้มีอำนาจน้อย ผู้มีอำนาจน้อยสู้ทางนี้ไม่ได้ก็หาอุบายทางอื่นแก้แค้นแก่ผู้มีอำนาจมาก ต่างฝ่ายต่างก็ถือดีแก่กันและกันจนถึงมีพระราชามหาอำมาตย์ช่วยป้องกันคอยระงับความเดือดร้อน ถึงปานนั้นก็ยังไม่สงบจริงจังเป็นแต่เพียงเบาบางลงเท่านั้น ต่างคนต่างก็ทำความเดือดร้อนรำคาญให้แก่กันและกันเรื่อยไปไม่มีที่สิ้นสุด ยังต่างหมู่ต่างคณะเข้ามาระคนปนกันขึ้น มากหมู่มากคณะก็ยิ่งนำความสุขความสำราญมาสู่มากขึ้น ส่วนความเดือนร้อนรำคาญก็ยิ่งทวีมากขึ้นอีกเหมือนกัน เพราะต่างฝ่ายก็ต่างจะเอาเปรียบแก่กันในทางหาความสุขแก่พวกของตัวนั้นแล จนถึงแก่ก่อการวิวาทบาดหมางฆ่าฟันทุบตีกันในระหว่างหมู่ระหว่างคณะตลอดขึ้นไปจนถึงประเทศต่อประเทศ มองดูในระหว่างหมู่มนุษย์ด้วยกันก็น่าสังเวชเบื่อหน่ายเหลือทน ต่างถือชาติ ถือสกุล ถือพวก ถือเหล่า ถือประเทศบ้านเมืองจนไม่รู้สึกว่าตนเป็นมนุษย์ชาติเดียวกันทั้งโลก มีสมบัติในตัวก็เท่ากัน ต้องการหาความสุขส่วนตัวก็เท่ากัน แต่เหตุไฉนจึงต้องไปเบียดเบียนผู้อื่นให้ได้รับความเดือดร้อน แต่ที่จริงความสุขที่มนุษย์ทั่วโลกจะพึงได้ก็ต้องได้ด้วยสุจริต คือความประพฤติดีด้วยกายวาจาใจ ที่สัมปยุตด้วยเมตตากรุณาโดยแท้ ครั้นแลไปดูสัตว์หมู่อื่นนอกจากมนุษย์พวกเรานี้ก็อีกแหละ สัตว์บางพวกต้องกินสัตว์ที่มีชีวิตเหมือนกับตัวเป็นอาหาร สัตว์ใหญ่กินสัตว์น้อย สัตว์น้อยกินสัตว์ใหญ่ สัตว์ที่กินต้นไม้ต้นหญ้าเป็นอาหารก็พลอยถูกสัตว์พวกที่กินเนื้อจับกินเสียด้วย สัตว์จำพวกที่กินต้นไม้ต้นหญ้าเป็นอาหารก็เบียดเบียนกันในหมู่ของตัวด้วยการหาความสุขส่วนตัว ในทางอาหารบ้างในทางกามสุขบ้าง ขอให้มองดูบรรดาสัตว์ในน้ำในบกโดยที่สุดแต่สัตว์ที่เหาะไปได้ในท้องอากาศ จะหาจำพวกใดที่จะพ้นไปจากความเบียดเบียนแก่กันและกันไม่มีเลย ข้อสำคัญก็คืออาหารนี้แหละเป็นต้นเหตุก่อให้เกิดเบียดเบียนกัน รองลงมาก็กามสุข ส่วนแสวงหาอาหารนี้ในหมู่สัตว์ทั่วโลกไม่ร้ายแรงเหมือนหมู่มนุษย์ เพราะไม่สู้จะมีสัตว์จำพวกที่สะสม เพียงแต่พออิ่มท้องวันหนึ่ง ๆ เท่านั้นโดยมาก ส่วนหมู่มนุษย์นี้อาหารอยู่ข้างจะยุ่งมาก ต้องสะสม ด้วยได้เท่าไรก็ไม่พอ หามาใส่ตุ่มใส่ไหใส่โอ่งใส่อ่างใส่หีบใส่กระป๋องย่างด้วยไฟผึ่งด้วยแดดให้เป็นของแห้งไว้บ้าง ดูไปเถอะนับอย่างอาหารของหมู่มนุษย์ไม่ถ้วนเป็นต้นว่าผลไม้ทั้งปวงใบไม้ทั้งปวงต้นไม้รากเง่าของต้นไม้ แลเถาวัลย์ที่ไม่เบื่อไม่เมาเป็นอาหารของมนุษย์ได้ทั้งสิ้น ในหมู่สัตว์ทั้งหลาย ไม่ว่าสัตว์น้ำ สัตว์บก สัตว์อยู่ถ้ำ อยู่รูสัตว์เดินไปได้ในท้องอากาศ ไม่เลือกว่าสัตว์ตัวใหญ่ตัวเล็ก เพื่อนกินตะพัดตะพือไปที

เดียว ถ้าจะว่าไปโดยความจริง หมู่มนุษย์เรามีปัญญามาก ควรจะให้ความสุขแก่สัตว์ทั่วโลก เป็นการสมควรแท้ แต่หาเป็นเช่นนั้นไม่ บรรดาหมู่สัตว์ในโลกได้รับความเบียดเบียนแต่หมู่มนุษย์มากมายเหลือส่วนที่จะพึงประมาณ ใช่จะเบียดเบียนแต่ในหมู่สัตว์เพียงเท่านั้นก็หาไม่ ยังเบียดเบียนในหมู่มนุษย์ด้วยกันก็เหลือล้น จนถึงพวกพ้องพี่น้องตลอดลงไปจนถึงสามีภรรยาก็เบียดเบียนข่มเหงกัน เมื่อเพ่งดูแล้วก็น่าสังเวชสลดใจเหลือเกิน ส่วนที่กินเนื้อเป็นอาหารจะมาโทษเอาหมู่มนุษย์ทุกวันนี้ทีเดียวไม่ได้ เพราะของเป็นมาแล้วแต่บุรพบุรุษมีเนื้อสัตว์เป็นอาหารสืบกันมาแก้ไม่ไหว แม้แต่ญาณของพระพุทธเจ้าก็ทรงเห็นว่าไม่มีทางแก้ เมื่อทรงเห็นโทษแล้วจึงต้องหลีกเฉพาะพระองค์และพรรคพวกของพระองค์เท่านั้น การทรงแต่งตั้งสิกขาบทแห่งศีลทั้งปวง ยกปาณาติบาตให้เว้นการฆ่าสัตว์เป็นประธานเท่ากับประกาศทางเมตตากรุณาแก่หมู่สัตว์ทั่วโลก เมื่อพุทธบริษัทเพ่งดูเห็นความบ่วนบั่นวุ่นวายของหมู่สัตว์ทั่วโลกเช่นนี้ ก็สมควรจะเกิดความเบื่อหน่ายบ่ายหน้าหาทางหลีกเลี่ยงให้พ้นไปเสียจากโลกเป็นการชอบยิ่ง ถ้าหากยังยินดีอยู่ในโลกก็ควรหาอุบายที่จะแก้ไม่ให้เบียดเบียนข่มเหงกัน ต่างคนต่างอยู่พอสบาย ๆ ตลอดชีวิตเป็นการชอบแท้ อุบายทางแก้นอกจากโอวาทของพระพุทธเจ้าแล้วก็เป็นอันไม่มี ที่ปกครองกันอยู่ได้โดยเรียบร้อยทุกวันนี้ ก็เพราะพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธองค์โดยแท้ คือในหมู่มนุษย์เราอยู่เป็นสุขด้วยกันทุกวันนี้ ก็ด้วยเมตตากรุณาแก่กันและกันเท่านั้น ส่วนเมตตากรุณานั้นเป็นพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าแท้ ในหมู่มนุษย์เราถ้าต่างคนต่างอิจฉาพยาบาทโกรธเคียดแก่กันทั่วโลก โลกก็แตกเท่านั้น โดยที่สุดแต่พวกเราที่อยู่ในศาลานี้ต่างคนต่างเกลียดกันทุก ๆ คน ศาลาก็แตกทนไม่ไหวเท่านั้น ที่พวกเราพากันอยู่เป็นสุขนี้ ก็ด้วยอำนาจเมตตาปรานีกัน คือพากันประพฤติตามคำสอนของพระพุทธเจ้านั้นเอง เมื่อเห็นประโยชน์ในโอวาท คำสอนของพระองค์เช่นนี้ ควรแล้วที่จะต้องรู้จักคุณ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ผู้รู้จักคุณพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์แล้ว จะควรประพฤติตนอย่างไร คือจะต้องประพฤติตนอย่างนี้ เมื่อจะประกอบการกุศลใด ๆ ถ้ามีโอกาสต้องทำวัตรไหว้พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์เสียก่อน มีโอกาสสวดมนต์ให้สวดมนต์เสียก่อนจึงสมาทานศีล หรือจะให้ทานก็ดี จะฟังพระธรรมเทศนาก็ดี จะเจริญสมถะวิปัสสนาก็ดี ก็ให้ไหว้พระสวดมนต์เสียก่อนเป็นการสมควร แต่ต้องให้เหมาะแก่โอกาสควรย่อหรือควรพิสดาร ฯ พระโอวาทของพระพุทธเจ้านั้น ทรงแนะนำสั่งสอน

ให้บริจาคทานเป็นเบื้องต้น เพื่ออบรมดวงจิตให้สัมปยุตด้วยเมตตากรุณาและจาคเจตนา หัดบริจาควัตถุภายนอกก่อน ครั้นจาคเจตนาแก่ขึ้น จึงรักษาศีลบริจาควัตถุภายในคือกิเลสได้แก่ความโลภความโกรธความหลง ส่วนหยาบที่ออกมาทางกายทางวาจา เพราะทานและศีลมีเมตตากรุณาและจาคเจตนาเหมือนกัน ครั้นทานศีลบริบูรณ์แล้วก็เป็นภาคพื้นแห่งสมาธิและปัญญาอยู่เอง ผู้ปฏิบัติได้เพียงชั้นโลกีย์ปฏิบัติตามนัยที่แสดงมานี้ ก็พ้นจากการวุ่นวายข่มเหงเบียดเบียนกัน จะพากันอยู่เย็นเป็นสุขตลอดชีวิตไม่ต้องสงสัย ถ้าเป็นผู้เบื่อโลกจริงจังอยากจะออกให้พ้นโลก ถ้าเช่นนั้นในสองวันพระก่อนได้แสดงทางออกจากโลกไว้สองทาง ทางหนึ่งให้ปฏิบัติตรงต่อพระอัฏฐังคิกมรรค บำรุงศีลขันธ์ สมาธิขันธ์ ปัญญาขันธ์ ให้เป็นอธิศีล อธิจิต อธิปัญญา ให้องค์อวยวะของมรรคสามัคคีกันในสากลกายนี้ ก็เป็นทางออกจากโลกได้ วันพระหลังได้แสดงทางออกจากโลกหรือออกจากทุกข์ด้วยทางวิสุทธิมรรค ก็คือต้องออกด้วยไตรสิกขาเหมือนกัน ทางทั้งสองนั้นถ้ารู้แล้วก็เป็นอันเดียวกัน ฯ วาระนี้จะแสดงทางออกอีกทางหนึ่งเป็นทางวิปัสสนา เพื่อจะให้กว้างขวางเหมาะแก่อุปนิสัยของพุทธบริษัท และเพื่อให้เป็นทางที่พุทธบริษัทจะเลือกดำเนินตามให้เหมาะแก่อุปนิสัยของตน เพราะพระธรรมดังที่จะแสดงต่อไปนี้ก็เป็นสวากขาตธรรม เป็นธรรมอันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสดีแล้วทั้งนั้น ทางวิปัสสนานั้นควรแก่ผู้มีสีลาจารวัตรบริบูรณ์แล้วจะพึงเจริญเรียกว่าวิปัสสนากัมมัฏฐาน ท่านแสดงไว้โดยอเนกนัยคือมิใช่อย่างเดียว ในที่นี้จะยกเอาใจความในธรรมนิยามสูตรมาแสดงพอเป็นนิทัสสนอุทาหรณ์พอให้เห็นทางแห่งวิปัสสนากัมมัฏฐาน ใจความในธรรมนิยามสูตรนั้นว่า "สพฺเพ สงฺขารา อนิจฺจา" สังขารทั้งสิ้นเป็นของไม่เที่ยง "สพฺเพ สงฺขารา ทุกฺขา" สังขารทั้งสิ้นเป็นทุกข์ "สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตา" ธรรมทั้งสิ้นเป็นอนัตตา คือไม่ใช่ตัวตน "อถ นิพฺพินฺทติ ทุกฺเข" ครั้นเมื่อพิจารณาเห็นสังขารธรรมเป็นของไม่เที่ยงเป็นทุกข์เป็นอนัตตาเช่นนั้น ก็เกิดนิพพิทาญาณ ความเบื่อหน่ายในทุกข์เห็นว่าความไม่เที่ยงก็เป็นตัวทุกข์ ความทนยากก็เป็นตัวทุกข์ อนัตตาไม่ใช่ตัวตน ก็เป็นตัวทุกข์ (คือเห็นโทษของสังขาร) "เอส มคฺโค วิสุทฺธิยา" นิพพิทาญาณ ความเบื่อหน่ายในสังขารทั้งหลายเพราะเป็นตัวทุกข์อันนี้เป็นวิสุทธิมรรค เป็นทางที่ให้ถึงทางบริสุทธิ์ ฯ ในสุตตันตนัยทรงตรัสเป็นการรับรองว่า "อุปฺปาทา วา ภิกฺขเว ตถาคตานํ อนุปฺปาทา วา ตถาคตานํ ฐิตาวสา ธาตุ ธมฺมฏฺฐิตตฺตา ธมฺมนิยามตา" ความว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย พระ

ตถาคตเจ้าทั้งหลายจะบังเกิดขึ้นในโลกหรือไม่บังเกิดขึ้นก็ตาม ขึ้นชื่อว่าสังขารธรรมทั้งหลายย่อมเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์เป็นอนัตตา เป็นธรรมธาตุ ธรรมฐิติ ธรรมนิยาม คือตั้งอยู่เป็นธรรมดาอย่างนั้น ไม่แปรผันเป็นอย่างอื่น เป็นแต่เราตถาคตตรัสรู้แล้วนำมาแนะนำสั่งสอนกระทำให้ตื้นขึ้นเท่านั้น คงได้ใจความตามนัยพระสูตรดังนี้ฯ ต่อนี้จักแสดงตามมติของตนโดยทางไต่สวนพุทธภาษิต เพื่อให้สะกิดใจของพุทธบริษัทผู้เห็นภัยแจ้งชัดในวัฏฏสงสารมุ่งหาทางที่จะออกจากวัฏฏทุกข์ ทางวิปัสสนานี้เป็นทางสำคัญอย่างยิ่ง แต่ต้องอาศัยศีลสมาธิเป็นภาคพื้นมาแล้ว จึงจะเป็นทางให้สำเร็จได้ วิปัสสนาแปลว่าเห็นแจ้งเห็นจริง คือเห็นจริงตามสภาวะที่เป็นอยู่อย่างไรแห่งธรรมนั้น ๆ เหมือนอย่างในธรรมนิยามสูตรที่ท่านแสดงว่า สังขารทั้งหลายไม่เที่ยงเป็นทุกข์ ธรรมทั้งหลายเป็นอนัตตาดังนี้ ทางไต่สวนควรสงสัยว่าไฉนหนอท่านจึงแสดงว่า สังขารทั้งสิ้นเป็นของไม่เที่ยง สังขารทั้งสิ้นเป็นทุกข์ ทำไมจึงไม่แสดงว่าสังขารทั้งสิ้นเป็นอนัตตา เหตุใดจึงแสดงว่าธรรมทั้งสิ้นเป็นอนัตตา สังขารทั้งสิ้นกับธรรมทั้งสิ้นนั้นจะมีอาการต่างกันอย่างไร สังขารก็ชื่อว่าธรรมเหมือนกัน คือสังขตธรรม คงได้ความว่าสังขารมีนัยเดียว ส่วนธรรมนั้นมีสองนัย คือสังขตธรรมหนึ่ง อสังขตธรรมหนึ่ง ที่แสดงว่า "สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตา" หมายทั้งสังขตธรรมแลอสังขตธรรมมีอาการต่างกัน คือ สังขตธรรมมีอนิจจัง ทุกขัง อนัตตาเต็มที่ ส่วนอสังขตธรรมอนิจจัง ทุกขัง ไม่มี มีแต่อนัตตาอย่างเดียว คือไม่ใช่ตัวตนเป็นธรรมต่างหาก แสดงทางวิปัสสนาต้องแสดงในสกลกายนี้อย่างเดียว แสดงนอกออกไปไม่ได้ ต้องตรวจดูหน้าตาของสังขตธรรมแลอสังขตธรรมในสกลกายนี้ให้เห็นชัดว่า สังขตธรรมมีที่สุดเพียงไร อสังขตธรรมมีที่สุดเพียงไร ต้องตรวจดูหน้าตาของสังขารทั้งสิ้นเสียก่อน สังขารในปฏิจจสมุปบาท สังขารในเบญจขันธ์ ท่านหมายเจตสิกสังขาร คือปุญญาภิสังขาร อปุญญาภิสังขาร อเนญชาภิขารเหมือนกัน ถึงกายสังขาร วจีสังขาร มโนสังขาร ก็เกี่ยวด้วยเจตสิกสังขารเหมือนกัน จึงรวมสังขารทั้งสิ้นเป็นสอง คือ อุปาทินนกสังขารหนึ่ง อนุปาทินนกสังขารหนึ่ง ชื่อว่าสังขารทั้งสิ้น สังขารทั้งสองนี้มีเต็มโลกด้วยกัน จะชี้แจงไม่มีที่สิ้นสุด ผู้ปฏิบัติจะเห็นเอง จะชี้พอเป็นอุทาหรณ์เพื่อเป็นทางดำริเท่านั้น ในสกลกายนี้เต็มไปด้วยสังขารทั้งสอง ท่านจึงตั้งชื่อว่า สังขารร่างกาย แต่เท่านี้ก็ไม่พอใช้ จึงตั้งชื่อต่อออกไปให้ชื่อว่าสกลกายบ้าง นามรูปบ้าง ขันธ์บ้าง ธาตุบ้าง อายตนะบ้าง เป็นต้นเป็นตัวอย่างแล้วแจกอาการของชื่อตั้งนั้น ๆ ดังสกลกาย แจกอาการไปตาม

ลักษณะของธาตุ ๔ ปฐวีธาตุ ๒๐ มีเกสา โลมา เป็นต้น อาโปธาตุ ๑๒ มี ปิตฺตํ เสมฺหํ เป็นต้น ถ้าแจกแต่สองธาตุนี้เป็นอาการ ๓๒ ถ้าแจกเตโชธาตุ ๖ มี สนฺตปฺปคฺคิ เป็นต้น และแจกวาโยธาตุ ๔ มีอุทฺธํคมาวาตา เป็นต้น ประสมเข้าไปอาการ ๔๒ ชื่อว่าสกลกาย ฯ รวมสกลกายให้ชื่อว่านามรูป ใจชื่อว่านาม กายทั้งสิ้นชื่อว่ารูป กายกับใจประชุมกันเข้าเป็นหมวดเป็นก้อนชื่อว่าขันธ์ แจกอาการของขันธ์เป็น ๕ รวมอาการของกายเข้าเป็น ๑ ชื่อว่ารูป ส่วนใจแจกอาการเป็น ๔ คือ เป็นเวทนา ๑ สัญญา ๑ สังขาร ๑ วิญญาณ ๑ ขันธ์อันเดียวนั้นแหละแต่มีอาการ ๕ อย่างจึงชื่อว่าขันธ์ ๕ ฯ สกลกายอันเดียวและท่านตั้งชื่อว่าธาตุแจกอาการของธาตุในที่นี้เป็น ๖ คือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม ธาตุอากาศ แจกรูปออกเป็น ๕ ธาตุวิญญาณนี้เป็นนามหนึ่ง จึงรวมกันเป็นธาตุ ๖ ฯ สกลกายอันเดียวนี้ และท่านตั้งชื่อว่าอายตนะ แจกอาการของอายตนะเป็น ๖ ตา หู จมูก ลิ้น กายนี้ ส่วนรูปแจกเป็น ๕ ใจนี้ส่วนนามคงเป็น ๑ จึงรวมเป็นอายตนะ ๖ ฯ สกลกายอันเดียวนี้แหละท่านตั้งชื่อว่าชาติความเกิด ๑ ชราความแก่ ๑ มรณะความตาย ๑ ฯ แจกอาการของชาติเป็น ๒ คือเป็นปฏิจฉันนชาติ ความเกิดกำบัง คือตั้งแรกแต่ประถมปฏิสนธิวิญญาณมาก็ชื่อว่าชาติ เกิดเรื่อยไปจนถึงวันตาย ผู้ไม่พิจารณาไม่เห็น จึงชื่อว่าความเกิดอันกำบัง ๑ อัปปฏิจฉันนชาติ เกิดเปิดเผยรู้ทั่วกันคือคลอดออกจากครรภ์ของมารดา ๑ ฯ แจกชราความแก่เป็น ๒ คือ ปฏิจฉันนชรา ความแก่ปกปิดกำบัง คือความแก่มีมาแต่วันแรกเกิดจนถึงวันตาย แก่ตามวันคือเดือนปีไปจนถึงวันตายเป็นที่สุด ๑ อัปปฏิจฉันนชราความแก่เปิดเผยได้แก่ผู้ตั้งอยู่ในปัจฉิมวัย เกิดวิการในร่างกาย มีผมหงอกฟันหักเป็นต้น ๑ ฯ แจกมรณะความตายเป็น ๒ คือ ปฏิจฉันนมรณะ ความตายปกปิดกำบัง ได้แก่ความตายที่มีมาแต่แรกเกิด คือตายเรื่อยไปจนถึงวันตายอันเป็นที่สุด ๑ อัปปฏิจฉันนมรณะ ความตายเปิดเผยได้แก่สิ้นลมหายใจต้องเข้าโลงกัน ๑ ฯ ที่บรรยายมาพอเป็นสังเขปนี้ เป็นเรื่องของอุปาทินนกสังขารทั้งสิ้น เป็นโลกจะตั้งชื่อว่าสังขารโลกก็ควร เพราะโลกประชุมกันตั้งขึ้น แต่พึงเข้าใจว่าอุปาทินนกสังขารทั้งสิ้นต้องอาศัยอนุปาทินนกสังขารทั้งสิ้นเกิดขึ้น ฯ ส่วนอุปาทินนกสังขารทั้งสิ้นเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์เป็นอนัตตาตรงตามธรรมนิยามสูตรทั้งสิ้น ถ้าพิจารณาเห็นสังขารทั้งสิ้นเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ก็จะเกิดความเบื่อหน่ายในสังขารเหล่านั้น ส่วนตัวความไม่เที่ยงความทุกข์ความเป็นอนัตตาไม่ใช่ตัว

ตนนั้น ก็ตัวสังขารอีกเหมือนกัน ต้องเบื่ออนิจจัง ทุกขังอนัตตาอีกจึงจะชอบ ตรงนี้และผู้ปฏิบัติจนมุมกันมาก มาติดกันเพียงสังขารุเปกขาญาณ หาทางออกไม่ได้ ตกลงกันว่าเห็นนามรูปเบญจขันธ์ไม่ได้ตัวแล้วก็หมดเรื่องกันเท่านั้น ตกลงยกตนเป็นพระโสดาเพราะละสักกายทิฏฐิได้ แต่นามรูปก็ไม่ดับ เบญจขันธ์ก็ไม่ดับ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตาก็ไม่ดับ เป็นพระโสดาดื้อ ๆ อย่างนั้นเอง ถ้าอย่างนี้คล้ายกับเอาอนัตตาเป็นโลกุตตรธรรม อนัตตาเป็นสังขารจะเป็นโลกุตตรธรรมอย่างไรได้ ต้องพยายามตรวจตรองให้เห็นความดับแห่งอุปาทินนกสังขารให้แจ่มแจ้ง อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ก็อยู่ในพวกอุปาทินนกสังขารเหมือนกัน ตัวสัญญาอดีตทั้งนั้น ต้องเข้าใจว่าบรรดาอุปาทินนกสังขารเป็นชาติสัญญาอดีตทั้งนั้น เป็นตัวสมุทัยอริยสัจจ์ทั้งสิ้น เมื่อตัวของเรายังเป็นสมุทัยอยู่ตราบใด ตัวของเราก็เป็นทุกข์อยู่ตราบนั้น ต้องตรองแก้ไขให้สมุทัยดับ ทางแก้ก็มีแต่อริยมรรคทางเดียว อริยมรรคเป็นข้าศึกแก่สมุทัย สมุทัยมีกำลังน้อยสู้อริยมรรคไม่ได้ อริยมรรคก็คือศีลสมาธิปัญญา สมุทัยละเอียดเข้าไปเพียงใดต้องบำรุงอริยมรรคให้ละเอียดตามเข้าไปให้ควรแก่ประหารกันได้ อย่าวิตกกลัวว่าสังขารจะดับไม่ได้ ทางดับสังขารพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้ โดยอเนกนัย ดังในคาถาสำหรับบังสุกุลกันอยู่นี้เป็นตัวอย่าง อนิจฺจา วต สงฺขารา อุปฺปาทวยธมฺมิโน อุปชฺชิตฺวา นิรุชฺฌนฺติ เตสํ วูปสโม สุโข ความว่าสังขารทั้งหลายไม่เที่ยง มีความเกิดและความดับเป็นธรรมดา เกิดขึ้นแล้วก็ดับไปเท่านั้นจะเอาความสุขมาแต่ไหน ความสงบระงับดับไปแห่งสังขารทั้งหลายเหล่านั้นเป็นสุขดังนี้ สังขารดับในที่นี้ท่านไม่หมายคนตาย ท่านหมายคนเป็น ๆ เรานี่แหละ สังขารเป็นตัวกิเลสเป็นตัวสมุทัย เมื่ออริยมรรคปัญญาเกิดขึ้นสังขารก็ดับไปเท่านั้น เมื่อเห็นสังขารดับเมื่อใดก็เห็นนิโรธเมื่อนั้น เรื่องสังขารดับจะยกตัวอย่างมาแสดงไว้ในที่นี้อีกนัยหนึ่ง ดังปฏิจจสมุปบาท ในสมุทัยวารแสดงว่า อวิชชาเป็นปัจจัยแก่สังขาร สังขารเป็นปัจจัยแห่งวิญญาณ วิญญาณเป็นปัจจัยแก่รูปนาม เป็นปัจจัยต่อ ๆ กันไปจนถึงชรามรณะ คงได้ความว่าอวิชชาความไม่รู้ตัวจริงของตัวนี้เองจึงเป็นปัจจัยอุดหนุนแก่สังขารทั้ง๓คือ ปุญญาภิสังขาร อปุญญาภิสังขาร อเนญชาภิสังขาร ปัจจัยไม่ใช่เหตุ เป็นแต่เพียงอุดหนุนเหตุให้มีกำลังเท่านั้น ความจริงอาการทั้ง ๑๒ ประการมีสังขารเป็นต้น มีมรณะเป็นที่สุด เป็นอาการของอวิชชาเป็นตัวเหตุทั้งสิ้น คือเป็นสัญญาอดีต เป็นชาติสมุทัยด้วยกันทั้งนั้น เป็นอุปาทินนกสังขารด้วยกันทั้งนั้น มีอวิชชาเป็นตัวเหตุด้วยเป็นปัจจัยด้วย สังขารเหล่านั้นจึงตั้ง

อยู่ได้ ครั้นถึงวาระที่ท่านแสดงนิโรธวารแสดงอย่างนี้ อวิชชายเตฺว อเสสวิราคนิโรธา สงฺขารนิโรโธ สังขารดับ โดยไม่เหลือ เพราะความคลายความดับโดยหาเศษมิได้แห่งอวิชชานั้นสิ่งเดียวดังนี้ ฯ คงได้เนื้อความว่า อวิชชาดับสิ่งเดียวเท่านั้น สังขาร วิญญาณ นามรูป ตลอดไปถึงชรามรณะดับตามกันไปหมด ที่แสดงความดับแห่งอวิชชา สังขาร วิญญาณ นามรูปเป็นต้นในปฏิจจสมุปบาทนี้ไม่ได้หมายคนตาย หมายดับที่คนเป็น ๆ เรานี้เอง มีพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นตัวอย่าง สมัยที่พระองค์ตรัสรู้พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณได้ทรงพิจารณาปฏิจจสมุปบาทนี้ เป็นทางวิปัสสนา เมื่อวิชชาเกิดขึ้น อวิชชา สังขาร วิญญาณ นามรูปตลอดถึงชรามรณะดับหมด แต่พระองค์หาได้นิพพานไม่ ยังอยู่โปรดเวไนยสัตว์ถึง ๔๕ พรรษา จึงเสด็จเข้าสู่พระนิพพาน เมื่อสังขารดับหมดแล้วตนของพระองค์ยังอยู่เต็มที่ แต่ส่วนที่เหลืออยู่นั้นจะเรียกว่าวิสังขารก็ได้ จะเรียกว่าอนุปาทินนกสังขารก็ได้ จะเรียกว่าอเนญชาภิสังขารก็ได้ จะเรียกอสังเขตธรรมก็ได้ จะเรียกว่าสังขารธรรมก็ได้ จะเรียกว่าโลกุตตรธรรมก็ได้ ไม่เห็นเป็นปัญหาอะไรกับชื่อซามนามกร ข้อสำคัญคือตัวอวิชชาดับเกิดเป็นวิชชาขึ้นเท่านั้น ส่วนธรรมที่เหลืออยู่นี้เป็นธรรมพิเศษไม่มี อนิจจัง ไม่มีทุกขังคงมีอยู่แต่อนัตตาเท่านั้น เพราะไม่ใช่ตัวตนเป็นธรรมต่างหาก ฯ อนิจจัง ทุกขังอนัตตา ดับไปตามอุปาทินนกสังขาร ถ้าไตรลักษณ์อย่างนี้ไม่ดับ ไม่รู้จักวิโมกข์ ๓ แสดงวิโมกข์ ๓ ไม่ได้ แสดงได้ก็ไม่ได้ความ ถ้าสังขารไม่ดับแสดงนิโรธก็ไม่ได้ แสดงได้ก็ไม่ได้ความเหมือนกัน ถ้ายังแสดงว่าตัวของตัวยังเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา อยู่ตราบใด พึงรู้เถิดว่าตัวยังจมอยู่ในกองทุกข์ตราบนั้น เพราะอนิจจัง ทุกขัง อนัตตาเป็นตัวทุกข์ เพราะเป็นสังขารเมื่อสังขารดับหมดแล้ว ยังเหลืออยู่แต่ว่าวิสังขารเป็นนาถกรณธรรม คือทำตนให้เป็นแก่นสารเกิดศรัทธา คือความเชื่อตนขึ้น เป็นอจลศรัทธาไม่งมงายหลงเชื่อแต่คนอื่น คนเราโดยมากมักเชื่อแต่ตำราเชื่อตามเขาว่า หาได้น้อมธรรมเข้ามาในตนให้เห็นจริงที่ตนเกิดความเชื่อถือขึ้นในตนไม่ จึงออกจากสมบัติไม่ได้ ติดสมบัติตายอยู่นี้เอง สมบัติกับสังขารอันเดียวกัน จะแสดงความดับแห่งสังขารหรือดับแห่งสมบัติไว้เป็นตัวอย่าง ความจริงสังขารหรือสมบัติเป็นของไม่มีอยู่แต่เดิมจึงเป็นของดับได้ เปรียบเหมือนไฟฟ้าที่ติดอยู่ในศาลาเรานี้เมื่อดูไม่เป็นเปิดสวิทช์ไฟ ก็เกิดปิดสวิทช์ ไฟก็ดับ ก็รู้อยู่แต่เพียงเกิด ๆ ดับ ๆ เท่านั้น ถ้าดูเป็น สาวไปถึงวัดราชบุรณะก็จะเห็นความไม่เกิดไม่ดับกันเท่านั้น เมื่อรู้ไม่จริงก็จักรู้อยู่ว่า

ไฟฟ้าคือเข้าใจว่าไฟมาแต่ฟ้า ถ้าสาวหาเหตุตามสายไปจนถึงวัดราชบุรณะ ก็จักเห็นว่าไฟแกลบเรานี้เองหาใช่ไฟฟ้าไม่ ไฟฟ้าที่ใจเรานั้นก็ดับ รู้จริงว่าเป็นไฟฟ้าธรรมดาเรานี้เอง เขาสมมติให้เป็นไฟฟ้าต่างหาก ความจริงไฟฟ้าก็ไม่มีอยู่แต่เดิม ดับของไม่มีนั่นเอง แต่ก็คงเรียกไฟฟ้าตามเขาอย่างเดิม เป็นผู้ไม่หลงติดสมมติ คือรู้เท่าสมมติ สมมติก็ดับเป็นวิมุติขึ้นเท่านั้น แม้นามรูป ธาตุ ขันธ์ อายตนะ ก็เหมือนกัน ที่เราเรียนเข้าไว้จำเข้าไว้ในชั้นแรกเป็นสมมติ ครั้นมาค้นพบตัวจริงเข้าก้อนนี้ไม่ใช่นามรูป ธาตุ ขันธ์ อายตนะ เสียแล้ว เป็นเพียงสมมติเท่านั้น ความจริงเป็นสภาวธรรมต่างหาก เขาเคยเป็นอยู่อย่างใดก็คงเป็นอยู่อย่างนั้นเมื่อรู้เห็นความจริงอย่างนี้สมมติก็ดับ เมื่อสมมติดับไปแล้วก็คงเรียกนามรูป ธาตุ ขันธ์ อายตนะ อยู่อย่างเดิม ส่วนนี้เป็นบัญญัติเป็นพุทธบัญญัติเหมือนกัน แต่ไม่ได้ใช้ทั่วกันเฉพาะแต่พวกท่านที่บรรลุวิมุติแล้ว และเป็นบัญญัติไม่มีอาชญา พุทธบัญญัติอีกแผนกหนึ่งคือบัญญัติสิกขาบท ส่วนนี้มีอาชญาระวางโทษหนักเบาตามควรเหมือนกันกับพระราชบัญญัติของพระเจ้าแผ่นดิน ผู้รู้ผู้ไม่รู้ก็ตาม ถ้าล่วงต้องรับโทษตามบัญญัติ ฯ ผู้ที่เพิกสมมติออกจากตนได้แล้วเป็นผู้รู้คติของธรรมดา โสกะ ปริเทวะ ทุกข โทมนัส อุปายาส ตัวผลดับหมด เป็นผู้ไม่มีโสกะ ปริเทวะ ทุกข โทมนัส อุปายาส เพราะเหตุภายนอกเพราะเหตุภายใน อันนี้เป็นตัวอานิสงส์ แสดงทางออกจากโลกโดยทางวิปัสสนานัยไว้เพียงเท่านี้ แต่ให้พึงเข้าใจว่าไม่อื่นไปจากศีล สมาธิ ปัญญา ทางเดียวกันนั้นเอง ต่างแต่อาการเท่านั้น วิปัสสนานัยที่แสดงมานี้เป็นสวากขาตธรรม เป็นธรรมที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสดีแล้ว และเป็นสันทิฏฐิโก ผู้ปฏิบัติจะเห็นด้วยตน และเป็นอกาลิโก ผู้ปฏิบัติไม่ต้องอ้างกาลเพราะตนมีอยู่ทุกเมื่อ และเป็นเอหิปัสสิโก ผู้ปฏิบัติอาจท้าทายอวดเขาได้เพราะเป็นของจริง โอปนยิโกผู้ปฏิบัติอาจน้อมมาสู่ตนได้ ปัจจัตตังเวทิตัพโพ วิญญูหิ ผู้รู้คือผู้ปฏิบัติจะพึงรู้แจ้งเฉพาะที่ตน ฯ

ได้แสดงธรรมรัตนกถาโดยทางวิปัสสนานัย พอเป็นทางบำรุงสติปัญญาของพุทธบริษัท เมื่อท่านทั้งหลายได้สดับแล้วพึงโยนิโสมนสิการ แล้วอุสาหะประพฤติปฏิบัติตามก็จะได้รับความงอกงามในพระพุทธศาสนา โดยนัยดังแสดงมาด้วยประการฉะนี้.

วันจันทร์ ที่ ๑๐ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๗๐

สำเนาเทศน์เช้าเดือน ๑๑ เพ็ญ

อิทานิ ปณฺณรสีทิวเส สนฺนิปติตาย พุทฺธปริสาย กาจิ ธมฺมีกถา กถิยเต สุโข วิเวโก ตุฏฺฐสฺส สุตธมฺมสฺส ปสฺสโต อพฺยาปชฺฌํ สุขํ โลเก ปาณภูเตสุ สญฺญโม สุขา วิราคตา โลเก กามานํ สมติกฺกโม อสฺมิมานสฺส วินโย เอตํ เว ปรมํ สุขนฺติ อิมสฺส ธมฺมปริยายสฺส อตฺโถ สาธายสฺมนฺเตหิ สกฺกจฺจํ โสตพฺโพ ฯ

ณ วันนี้เป็นวันปัณณรสีดิถีที่ ๑๕ ค่ำแห่งศุกรปักษ์แลเป็นวันมหาปวารณาด้วย นับว่าเป็นวันมหาสันนิบาตด้วย พุทธบริษัทต่างคนต่างได้ตั้งสัตยาธิษฐานไว้แต่ต้นเข้าพรรษาต่าง ๆ กัน บางพวกอธิษฐานจำพรรษา ๓ เดือน บางพวกถือธุดงควัตร ๓ เดือน บางพวกถืออุโบสถศีล ๓ เดือน บางพวกถือวาจาสัตย์ถือไม่โกรธ บางพวกถือบริจาคให้เป็นนิตยทาน บางพวกถือถวายดอกไม้บูชาพระมิให้ขาดครบ ๓ เดือน ต่างคนต่างตั้งสัจจะลงไว้แก่ตนอย่างใดอย่างหนึ่งสำหรับไตรมาสเข้าพรรษา ๓ เดือน วันนี้เป็นวันมหาปวารณา นับว่าการกุศลที่ตนได้ตั้งไว้นั้นสำเร็จลงโดยสวัสดิภาพ ควรเอิบอาบในดวงจิตต์ด้วยคิดว่า ชีวิตของเราเป็นไปด้วยประโยชน์ตลอดกาลเพียงเท่านี้ การที่มาระลึกถึงกุศลที่ตนสร้างสมมาได้นั้นแหละชื่อว่าฉลองวันนี้นับว่าเป็นการฉลองเข้าพรรษาเพิ่มพูนบุญกุศลที่ตนทำมาแล้วให้มีกำลังมากขึ้น ๆ แต่เป็นธรรมดาของผู้มีบุญได้สร้างสมไว้มากแล้วจะได้อิ่มเอมเพียงเท่านั้นหามิได้ เหมือนบุคคลผู้มีทรัพย์มีถึง ๑๐หมื่นแล้วยังต้องการ ๒๐ หมื่น ๓๐ หมื่นถึงร้อยหมื่นพันหมื่นตามลำดับขึ้นไป แม้บุคคลผู้สร้างบุญสร้างกุศลก็เช่นนั้น ไม่พอร่ำไป ถ้าถึงโลกุตตรธรรมเมื่อใด เมื่อนั้นแหละจะรู้จักความพอ เมื่อเป็นเช่นนี้ควรจะศึกษาทางบุญทางกุศลให้รู้ไว้หลายประการตามทางพุทธประวัติที่ท่านปฏิบัติสืบ ๆ กันมา พวกที่เป็นธัมมกาโมคือพวกที่รักใคร่ต่อธรรมทั้งหลายครั้นถึงเทศกาลสิ้นฤดูฝนแล้วท่านย่อมแสวงหาวิเวกคือป่าเรียกว่ารัญญิกสถานบ้าง คือรุกขมูลอาศัยโคนต้นไม้บ้าง คือสุญญาคารสถานที่ว่างจากบ้านว่างจากเรือนบ้าง สุดแต่จะเหมาะแก่อารมณ์ของตน บำเพ็ญธุดงควัตร ๑๓ ประการตามสติกำลังของตน ที่เรียกกันว่าพระหัสดงค์ไม่ใช่พระหัสดงค์ พระหัดฤดงค์คือท่านหัดรักษาธุดงควัตร์ของท่าน ได้แก่พวกแสวงหาวิเวก ถ้าผู้ใดจะต้องการแสวงหาวิเวกนั้น พึงศึกษาบุรพภาคปฏิบัติในเบื้องต้นให้เข้าใจเสียก่อน จะได้ประพฤติตนให้เหมาะกับเหตุกับผล จะได้พ้นจากความครหานินทาของโลก และจักเป็นที่รักที่เจริญใจของหมู่มนุษย์ตลอดถึงเทพบุตรเทพดาและสรรพสัตว์ทั่วไป จักหาภัยหาเวรมิได้ ไปอยู่ ณ ที่ใดก็จักสบาย ณ ที่นั้น ๆ บุรพภาคปฏิบัติท่านแสดงไว้ในเมตตสูตรดังนี้

กุลบุตรผู้จะบำเพ็ญไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญาให้เป็นอธิศีล อธิจิต อธิปัญญา พึงกระทำกิจวัตร ๑๕ ประการซึ่งเป็นบุรพกิจให้เต็มรอบเสียก่อน ข้อที่ ๑ สกฺโก จ พึงเป็นคนกล้าหาญไม่เอื้อเฟื้ออาลัยต่อร่างกายและชีวิตคิดปฏิบัติเพื่อตรัสรู้พระอริยสัจจ์ ๔ ด้วยปฏิเวธญาณ ฯ ที่ ๒ อุชู จ พึงเป็นผู้ตรงคือตรงกายตรงวาจาตรงใจตรงต่อไตรสิกขา ฯ ที่ ๓ สุหุชู จ พึงเป็นผู้ตรงด้วยดีคือเป็นคนไม่โอ้อวดคุณที่ไม่มีในตน ฯ ที่ ๔ สุวโจ จ พึงเป็นคนว่าง่ายสอนง่าย ไม่เป็นคนดื้อด้าน ฯ ที่ ๕ มุทุ จ พึงเป็นคนอ่อนน้อมยินดีตามข้อปฏิบัติ ฯ ที่ ๖ อนติมานี จ พึงเป็นคนไม่มีอติมานะซึ่งจะกีดกั้นต่อทางปฏิบัติ ฯ ที่ ๗ สนฺตุสฺสโก จ พึงเป็นคนสันโดษยินดีในปัจจัยลาภ เครื่องบำรุงร่างกายตามได้ตามมีตามกำลังตามสมควรแก่ตน ฯ ที่ ๘ สุภโร จ พึงเป็นคนเลี้ยงง่ายไม่โลภเลือกปัจจัยลาภส่วนโลภมิส ฯ ที่ ๙ อปฺปกิจฺโจ จ พึงเป็นคนมีกิจน้อยพอควรแก่ความประพฤติธรรมอันยิ่ง ฯ ที่ ๑๐ สลฺลหุกวุตฺติ จ พึงเป็นคนประพฤติเบาดีมีบริขารพอควรแก่สัลเลขปฏิบัติ อาจนำไปในทิศานุทิศได้ดังปรารถนาดังนกมีแต่จงอยปากและขนปีกขนหางอาจบินไปได้โดยสะดวกฉะนั้น ฯ ที่ ๑๑ สนฺตินฺทฺริโย จ พึงเป็นคนมีอินทรีย์อันสงบระงับระวังตนอย่าให้ความโลภความโกรธความหลงครอบงำเพราะเหตุเห็นรูปเป็นต้น คืออย่าหลงไปในอารมณ์ของโลก ฯ ที่ ๑๒ นิปโก จ พึงเป็นคนรักษาตนได้โดยไม่เหลือ คือประกอบด้วยปัญญาอันสามารถที่จะรักษา อธิศีล อธิจิต อธิปัญญา ได้ตามสมควร ฯ ที่ ๑๓ อปฺปคพฺโภ จ พึงเป็นคนสงัดระมัดระวังตนไม่เป็นคนคะนองปากคะนองกาย คืออย่าเป็นคนโลเล ฯ ที่ ๑๔ กุเลสุ อนนุคิทฺโธ จ พึงเป็นคนไม่กำหนัดพัวพันเป็นกังวลห่วงใยในสกุลเกินไป ฯ ที่ ๑๕ น จ ขุทฺทํ สมาจเร กิญฺจิ พึงเป็นคนไม่ประพฤติทุจริตมีประมาณน้อยอันใดอันหนึ่งซึ่งนักปราชญ์ผู้รู้จะพึงติเตียนได้ กุลบุตรผู้ฉลาดในประโยชน์ พึงประพฤติตนให้สมควรแก่ข้อปฏิบัติ ตั้งต้นแต่พึงเป็นคะนองอาจจนถึงไม่เป็นคนประพฤติทุจริตมีประมาณน้อยเป็นที่สุด ทำตนให้เป็นภาชนะควรจะเป็นผู้ตรัสรู้สันตบทส่วนธรรมทางระงับทุกข์คือพระนิพพาน เมื่อกุลบุตรได้ประพฤติบุรพภาคปฏิบัติให้เต็มรอบแล้วชื่อว่าทำตนให้เป็นผู้ควรแก่พระนิพพานด้วยดี เบื้องหน้าแต่นั้นพึงตั้งใจบำเพ็ญ กองศีลกองสมาธิกองปัญญา ให้เต็มรอบวิธีจะบำเพ็ญไตรสิกขาให้เต็มรอบ จะเดินทางพรหมวิหารหรือทางสมถะวิปัสสนาประเภทใดก็ได้ ตามแต่ความถนัดที่ตนได้ศึกษาเล่าเรียนมา ส่วนพระผู้มีพระภาคเจ้าได้เจริญพระอานาปานสติเป็นบาท ปฏิจจสมุปบาทเป็นวิปัสสนา เพราะวิเวกเป็น

ที่นิยมของพระบรมศาสดา พระองค์ได้ทรงวางแบบแผนไว้แก่พวกเราทั้งหลาย คือเมื่อพระองค์ยังทรงแสวงหาสันตบทคือพระนิพพาน ๖ พรรษา ก็เสด็จอยู่ที่วิเวก เมื่อพระองค์ตรัสรู้ภายใต้ต้นไม้ เมื่อพระองค์เสด็จดับขันธปรินิพพานก็ภายใต้ต้นไม้ เท่ากับทรงประกาศแก่สาวกทั้งหลายว่าพึงพากันยินดีในรุกขมูลเถิด ดังนี้.

บัดนี้จะนำพุทธอุทานที่พระองค์ตรัสสรรเสริญชมเชยวิเวก ในสมัยเมื่อพระองค์ตรัสรู้พระอนุตตระ สัมมาสัมโพธิญาณใหม่ ๆ ได้เปล่งพระสุรเสียงขึ้นดัง ๆ แต่พระองค์ผู้เดียวว่า.

"สุโข วิเวโก ตุฏฺฐสฺส สุตธมฺมสฺส ปสฺสโต
อพฺยาปชฺฌํ สุขํ โลเก ปาณภูเตสุ สญฺโม
สุขา วิราคตา โลเก กามานํ สมติกฺกโม
อสฺมิมานสฺส วินโย เอตํ เว ปรมํ สุขํ"

ดังนี้.

ภายหลังเมื่อพุทธบริษัทเจริญแล้ว พระองค์จึงได้นำเอา พุทธอุทานนี้มาแสดงประกาศแก่พุทธสาวกได้รับมรดกสืบกันมาจนบัดนี้แปลเนื้อความตามพุทธอุทานคาถานั้นว่า **สุโข วิเวโก ตุฏฺฐสฺส สุตธมฺมสฺ ปสฺสโต** วิเวกคือที่อยู่อันสงัดเป็นสุขคือเป็นเหตุนำมาซึ่งความสุขแก่ผู้ยินดีแล้ว คือว่าผู้เห็นธรรมอันตนได้สดับมาแล้วแจ้งประจักษ์ชัด **อพฺยาปชฺฌํ สุขํ โลเก ปาณภูเตสุ สญฺโม** ความไม่มีพยาบาทปองร้าย คือว่ามีความสำรวมไม่เบียดเบียนในหมู่สัตว์ ซึ่งมีชีวิตทั้งหลายเป็นสุขในโลก **สุขา วิราคตา โลเก กามานํ สมติกฺกโม** ความที่ปราศจากราคะความกำหนัด คือว่าเป็นผู้ที่ก้าวล่วงเสียได้ซึ่งกามทั้งหลายเป็นสุขในโลก **อสฺมิมานสฺส วินโย เอตํ เว ปรมํ สุขํ** ความที่นำอัสมิมานะคือความถือว่าเราเป็นเรามีออกเสียให้พินาศได้ ข้อนี้เว้ยเป็นสุขอย่างยิ่งมีเนื้อความตามในพระพุทธอุทานคาถานั้นเพียงแค่นี้.

บัดนี้จะอธิบายเนื้อความแห่งพุทธอุทานนั้นต่อไปพอเป็นทางดำริบำรุง สติ ปัญญา ของพุทธบริษัท ข้อที่ ๑ ซึ่งว่า สุโข วิเวโก ตุฏฺฐสฺส สุตธมฺมสฺส ปสฺสโต วิเวกเป็นสุขแก่ผู้ยินดีแล้ว คือว่าผู้เห็นธรรมอันตนได้สดับมาแล้วแจ้งประจักษ์ดังนี้ มีอรรถาธิบายว่าวิเวกนั้นคือความสงัด ท่านแสดงไว้เป็น ๓ ประการ สงัดกายชื่อว่ากายวิเวก สงัดใจชื่อว่าจิตตวิเวก สงัดจากอุปธิกิเลสชื่อว่าอุปธิวิเวก กายวิเวกนั้น ท่านหมายปันตะเสนาสนะที่อยู่อันสงัดเงียบคือที่ห่างจากหมู่บ้านเพียง ๕๐ เส้นออกไปชื่อว่าอารัญญิกะ ๑ คือ อาศัยร่มต้นไม้ที่ตั้งอยู่ห่างจากหมู่บ้านที่ปราศจากเสียงอื้ออึงชื่อว่ารุกขมูล ๑ คือว่าที่ว่างจากบ้านเรือนจะเป็นถ้ำหรือเงื้อม

เขาหรือกลางทุ่งกลางแจ้งสุดแต่เป็นที่สงัดเงียบ แลเป็นที่สบายควรแก่เจริญสมถะวิปัสสนา ชื่อว่า สุญญาคาร ๑ ที่ทั้ง ๓ สถานนี้ชื่อว่าปันตะเสนาสนะ แปลว่าเสนาสนะอันสงัด ผู้อยู่ในที่เช่นนั้นชื่อว่าได้กายวิเวกเป็นเหตุให้ได้จิตตวิเวก คือว่าเมื่อได้ที่วิเวกแล้วก็ตั้งใจเจริญสมถะวิปัสสนาจิตก็จักสงบ มีอารมณ์อันเดียวชื่อว่าเอกัคคตารมณ์ จิตสงัดจากกามฉันทะ พยาบาท ถีนมิทธะ อุทธัจจะ กุกกุจจะ วิจิกิจฉา ชื่อว่าได้จิตตวิเวก และเป็นเหตุให้ได้อุปธิวิเวก อุปธินั้นได้แก่สัญญาอดีต ที่เข้าไปฝังแน่นอยู่ในใจ เหมือนอย่างนาม รูป ธาตุ ขันธ์ อายตนะหรือผม ขน เล็บ ฟัน หนังเป็นต้น เชื่อแน่ว่าของเหล่านั้นมีในตนเป็นเครื่องรกใจ เป็นกิเลสอย่างละเอียดไม่ปรากฏว่ามีโทษมีคุณอย่างไร แต่นั่นแหละตัวเหตุตัวปัจจัยสำหรับจะก่อกิเลสอย่างหยาบให้เกิดขึ้นเป็นผู้นำทุกข์ คือ โสกะ ปริเทวะ ทุกข โทมนัส อุปายาส มาให้ เพราะเหตุนั้นจึงต้องทำจิตตวิเวกให้เกิด คือชำระใจให้สะอาดเสียก่อน แล้วจึงน้อมใจที่บริสุทธิ์นั้นเข้ามาตรวจตรองในสกลกายตามนัยปฏิจจสมุปบาท เอาอวิชชาตั้งลงเป็นหลักคือสกลกายของเรานี้แหละชื่อว่าอวิชชา อวิชชาแปลว่าความไม่รู้ คือไม่รู้ว่าตัวตนคืออะไร รู้ได้แต่อาการของอวิชชา ๑๒ ประการ ซึ่งปรากฏแก่ตาแก่ใจอยู่เสมอ อาการ ๑๒ นั้นคือ สังขาร วิญญาณ นามรูป อายตนะ ผัสสะ เวทนา ตัณหา อุปาทาน ภพ ชาติ ชรา มรณะ ตัวสัญญานามธรรมฝังแน่นอยู่ในตัวเป็นตัวสมุทัย ตัวสมุทัยนี่แหละปิดตัวสภาวะให้มืดมิดสนิทสนมดี อย่างก้อนเมฆปิดดวงจันทร์ดวงอาทิตย์ให้มืดมิดหมดแสงฉะนั้น ต่อเมื่อโยคาพจรเจ้าได้จิตตวิเวกแล้วน้อมจิตที่บริสุทธิ์นั้นมาตรวจ ตรอง พิจารณา ก็ จะ รู้ จัก เหตุ และ ปัจจัย เหตุนั้น ก็คือ สังขารวิญญาณ เป็นต้น คือว่าอาการ ๑๒ นั่นเอง เป็นตัวเหตุสมด้วยพุทธอุทานอีกนัยหนึ่งว่า ยโต ปชานาติ สเหตุธมฺมํ ในกาลนั้นความสงสัยของพราหมณ์นั้นย่อมสิ้นไปดังนี้ ปัจจัยนั้นมีอวิชชาอันเดียวเหตุกับปัจจัยต่างกัน เหตุเป็นตัวตั้ง ปัจจัยเป็นผู้อุดหนุนเป็นผู้อุปการะเท่านั้น เพราะเหตุนั้นเมื่อญาณทัสสนะเกิดขึ้น อวิชชาดับขาดปัจจัยที่จักอุดหนุน สังขาร วิญญาณถึงชรามรณะจึงดับไปตามกัน เมื่อไม่มีปัจจัยอุดหนุนแล้วเหตุก็พลอยดับไปด้วย สมด้วยพุทธอุทานว่า ยโต ขยํ ปจฺจยานํ อเวทิ ในกาลใดพราหมณ์ผู้เพียรเพ่งได้รู้แจ้งซึ่งความสิ้นไปแห่งปัจจัย ในกาลนั้นความสงสัยของพราหมณ์นั้นย่อมสิ้นไปดังนี้ เหตุที่ปัจจัยดับนี้ชื่อว่านิโรธ ทีนี้ใจก็ปลอดโปร่งไม่ยึดมั่นด้วยอุปาทานสมด้วยพุทธบริหารว่า วิธูปยํ ติฏฺฐติ มารเสนํ สูโรว โอภาสยมนฺตลิกฺขํ ในกาลนั้นพราหมณ์ผู้เพียรเพ่ง ครั้นกำจัดพระยามารกับทั้งเสนาเสียได้แล้ว ก็รุ่งโรจน์สว่างไสวอย่างประหนึ่งว่าแสงสว่างแห่งดวงอาทิตย์ในท้องอากาศฉะนั้น นั่นแหละชื่อว่าอุปธิวิเวก พึงเข้าใจลักษณะ

แห่งวิเวกทั้ง ๓ โดยนัยดังแสดงมานี้เมื่อย่นลงให้สั้น ศีลชื่อว่ากายวิเวก สมาธิชื่อว่าจิตต-วิเวก คือจิตสงัดจากอารมณ์ ปัญญาชื่อว่าอุปธิวิเวกคือใจสงัดจากกิเลสูปธิ ข้อที่ว่าผู้ที่เห็นธรรมที่ตนได้สดับมาแล้วนั้นถือเอาเนื้อความว่าผู้เห็นธรรมก็คือผู้เห็นพระ นิพพาน อัน เป็น ผลแห่งอุปธิวิเวก ได้แก่สกลกายนี้เป็นสภาวธรรมพร้อมกับด้วยเหตุคือสังขาร วิญญาณถึงชรามรณะเป็นตัวเหตุ เมื่ออวิชชาตัวปัจจัยดับ เหตุก็พลอยดับไปตามกัน เหลืออยู่แต่โลกุตตร-ธรรม ชื่อว่าเป็นผู้รู้แจ้งซึ่งความสิ้นไปแห่งปัจจัยทั้งหลาย ความสงสัยในภพในชาติและมารกิเลสหมดอำนาจ ไม่ตามรบกวนท่านต่อไป ใจของพระโยคาพจรเจ้าก็รุ่งโรจน์สว่างไสวอย่างประหนึ่งว่าแสงสว่างแห่งพระอาทิตย์ในท้องอากาศฉะนั้น ได้อธิบายพุทธอุทานคาถาข้างต้น คงได้เนื้อความดังนี้ฯ ในบทที่ ๒ ว่า อพฺยาปชฺฌํ สุขํ โลเก ปาณภูเตสุ สญฺญโม ความไม่พยาบาทปองร้ายแก่สัตว์ คือว่า เป็นผู้มีความสำรวมจากการเบียดเบียนในสัตว์ซึ่งมีชีวิตทั้งหลายเป็นสุขในโลกดังนี้นั้น ข้อนี้พึงถือเอาเนื้อความโดยย่อว่า ธรรมดาของผู้มีธรรมได้เห็นแล้วย่อมเปลี่ยนนิสัยใหม่มีพุทธนิสสัยมาประจำเป็นเจ้าของใจ คือพระ กรุณาคุณ พระปัญญาคุณ พระวิสุทธิคุณประจำอยู่เป็นนิตย์ จิตของท่านมีแต่ชุ่มชื่นเบิกบานอยู่ด้วยพระรัตนไตรยาธิคุณโดยส่วนเดียว ผู้ที่อกุศลเจตสิกครอบงำไม่ได้จะไม่มีสุขอย่างไร ผู้ที่ไม่มีพยาบาทวิหิงสาในหมู่สัตว์ที่มีชีวิตทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงตรัสว่าเป็นสุขในโลกด้วยประการฉะนี้ฯ ในบทที่ ๓ ว่า สุขา วิราคตา โลเก กามานํ สมติกฺกโม ความปราศจากราคะกำหนัด คือว่าเป็นผู้ก้าวล่วงเสียได้ซึ่งกามทั้งหลายเป็นสุขในโลกดังนี้นั้น พึงถือเอาเนื้อความโดยนัยที่แสดงมาแล้ว ผู้เห็นธรรมผู้บรรลุโลกุตตรธรรมชั้น สูง นั่นแหละ เป็นผู้ปราศจากความกำหนัดผู้ข้ามโอฆะเสียได้ ธรรมดาสัตว์มีกามเป็นเจ้าหัวใจท่านจึงตั้งชื่อกามว่า "พระยามารา-ธิราช" ถ้าผู้ออกจากอำนาจเขาได้จะไม่มีความสุขอย่างไรโลกที่ปั่นป่วนเร่าร้อนอยู่ทุกวันนี้อะไรเผาให้เร่าร้อน ไม่ใช่กามหรือ ที่เผาให้ร้อนต้องทำงานทุกหน้าที่ คือ กสิกรรม การเพาะปลูกมีทำนาทำสวนเป็นต้น พาณิชยกรรม การค้าขายคือการแลกเปลี่ยน พรรณนาไม่มีที่สิ้นสุด การปกครองตั้งหมู่ตั้งคณะ การทะเลาะวิวาท ตั้งศาลพิพากษาอรรถคดีต่าง ๆ การวิวาทระหว่างหมู่ระหว่างคณะ ระหว่างประเทศ มีกามนั่นแหละเป็นต้นเหตุ ถ้าจะพรรณนาโทษของกามสักเจ็ดแปดหน้ากระดาษก็ไม่พอ ถ้าจะพรรณนาคุณของกามเหล่านี้ก็ไม่มีที่สิ้นสุดเหมือนกัน สิ่งใดมีโทษมาก สิ่งนั้นก็ต้องมีคุณมากเหมือนกัน ถ้าเรายินดีกับด้วยคุณก็เท่ากับเรายินดีกับด้วยโทษ ผู้ยินดีอยู่ด้วยกามจะต้องได้รับทั้งคุณและทั้งโทษ คือจะต้องได้รับทั้งสุขและทุกข์ จะหาทางแก้ตัวไม่ได้เลย ความสุขในกามเป็นความสุขอันความทุกข์ห้อมล้อมอยู่โดย

รอบ เพราะเหตุนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อพระองค์พ้นจากอำนาจของกามได้แล้ว จึงได้ทรงเปล่งอุทานขึ้นดังๆ ว่า "สุขา วิราคตา โลเก กามานํ สมติกฺกโม" การที่ปราศจากราคะความกำหนัด คือล่วงพ้นจากอำนาจของกามทั้งหลายได้เป็นสุขในโลกดังนี้ ฯ ในบทที่ ๔ ว่า อสฺมิมานสฺส วินโย เอตํ เว ปรมํ สุขํ ความนำอัสมิมานะออกเสียให้พินาศได้ ข้อนี้เป็นสุขเกินโลกดังนี้ อัสมิมานะนั้นคือความเชื่อมั่นด้วยอุปาทานว่าเรามีเราเป็น คือเราเป็นนั่นเป็นนี่นั้นแหละชื่อว่าอัสมิมานะ ตัวเหตุแห่งทุกข์ เพราะไม่รู้จักของจริงจึงได้หลงใหลไปตามกระแสของสมุทัย แล้วได้รับทุกข์ต่างๆ คือ โสกะ ปริเทวะ โทมนัส อุปายาส ไม่มีที่สิ้นสุด เพราะเหตุนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อพระองค์กำจัดอัสมิมานะออกเสียได้แล้ว จึงได้ทรงเปล่งพระอุทานว่า อสฺมิมานสฺส วินโย เอตํ เว ปรมํ สุขํ การที่นำอัสมิมานะออกเสียให้พินาศได้ ข้อนี้เป็นสุขเกินโลกดังนี้ ฯ ๓ บาทข้างท้ายนี้แสดงผล คืออานิสงส์แห่งบาทต้นคือการตัดพยาบาท ตัดราคะด้วยพระอนาคามิมรรค ตัดอัสมิมานะออกเสียด้วย พระอรหัตตมรรค สำเร็จด้วยอำนาจแห่งความยินดีต่อวิเวก ได้เห็นธรรมที่ตนได้สดับมาแล้ว ธรรมที่ตนได้สดับมาแล้วก็คือมรรคผลนิพพานนั้นเอง เป็นแต่ได้ยินได้ฟัง แต่ยังไม่รู้ไม่เห็น ต่อเมื่อได้วิเวกแล้วจึงได้รู้ได้เห็นขึ้น คือว่าเมื่อปัญญากำจัดอุปธิกิเลสออกเสียได้แล้ว พยาบาท กามและอัสมิมานะ ซึ่งเป็นผลของอุปธิก็สิ้นสูญไปเอง ฯ

ได้นำพุทธอุทานคาถานี้มาแสดง เพื่อให้พุทธบริษัทเห็นคุณแห่งวิเวก เมื่อบำเพ็ญไตรสิกขาให้บรรลุโลกุตตรธรรม จะได้เสวยนิรามิสสุขอันเป็นความสุขเกินในโลก ให้พุทธบริษัทตั้งใจปลูกศรัทธา วิริยะ ขันติ สัจจะ อธิฏฐานให้มั่น บำเพ็ญไตรสิกขาให้สมบูรณ์ ควรจะบรรลุโลกุตตรธรรมได้เพียงชั้นใดก็ให้สำเร็จเสียในชาตินี้เป็นการชอบยิ่ง ถ้าทำจริง ความจริงจะหนีจริงไปไม่ได้ คงจะสมประสงค์ทุกประการ โดยนัยดังวิสัชชนามาด้วยประการฉะนี้

หนังสือแสงใจ

ตอบคำถามที่มีผู้ถามมา

โดย

เจ้าคุณพระอุบาลีคุณูปมาจารย์

(สิริจนฺโท จันทร์) วัดบรมนิวาส

ผู้เจ้าทุนให้แสงใจสำเร็จ จงเห็นธรรมด้วยแสงใจ

คำนำ

พระสีลวรคุณ (ภทฺราวุโธ อ่ำ) เจ้าวัดมณีชลขันธ์ ลพบุรี ส่งหนังสือมาให้หลายฉบับ ได้ตรวจดูเห็นเป็นหลายเจ้าของ เข้าใจว่าเจ้านายพระองค์ใดพระองค์หนึ่ง มีลายพระหัตถ์ถามปัญหาธรรมไปยังเจ้าคุณอุบาลีคุณูปมาจารย์ (สิริจนฺโท จันทร์) แล้วท่านก็ตอบปัญหานั้นด้วยสำนวนโวหารอันสุขุมลุ่มลึก อีกฉบับหนึ่งท่านได้ตอบอุบาสกคนหนึ่ง ซึ่งดูประหนึ่งว่าเขาถามมา แต่ไม่เห็นฉบับที่ถาม และพระบุญ มีหนังสือเรียนท่าน เป็นทำนองออกความเห็นที่ตนได้ปฏิบัติธรรมแล้วมีความรู้ความเห็น อนึ่ง นายวิจิตร ผู้เป็นไวยาวัจกรวัดมกุฏกษัตริยาราม นำหนังสือหลายฉบับมาให้ บอกว่าค้นได้ที่ตำหนักเก่าของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้ตรวจดูเป็นหนังสือของท่านเทวธมฺมี เจ้าอธิการวัดศรีทอง เมืองอุบลราชธานี และของท่านเจ้าคุณพระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (สิริจนฺโท จันทร์) แต่ยังเป็นเปรียญที่ออกไปคราวแรก มีเข้ามาถวายสมเด็จพระมหาสมณเจ้าพระองค์นั้น แต่ยังทรงพระยศเป็นกรมหมื่น เห็นว่าหนังสือเหล่านี้ จะให้ประโยชน์แก่ผู้สนใจทั้งทางคดีธรรมทั้งทางคดีโลกโดยแท้ จึ่งได้เผยข่าวนี้ให้ปรากฏ พอดีท่านผู้มีศรัทธาได้รับภารกิจให้การพิมพ์แสงใจนี้สำเร็จตามประสงค์ ที่ให้ชื่อหนังสือนี้ว่าแสงใจ ก็เพราะผู้ได้อ่านจะเกิดความสว่างไสวขึ้นในใจ หายความกังขาได้โดยควรแก่ภาวะเป็นแน่ จึ่งขอตั้งสัจจาธิฏฐานให้ท่านผู้เจ้าศรัทธาพ้นจากกองทุกข์ทั้งปวงเทอญ.

สมเด็จพระมหาวีรวงศ์

สังฆนายก

ขอนอบน้อมนมัสการท่าน

การที่เจ้าคุณชี้แจงแนะนำมา ดิฉันได้เกิดความเลื่อมใสยิ่งขึ้นเป็นอันมาก รู้สึกเป็นลาภมากที่ได้ถึงเจ้าคุณ, และได้รับอนุญาตให้เรียนถามได้. ดิฉันขอปวารณาต่อเจ้าคุณด้วยปัจจัยสี่, หรือกิจธุระอันใดมีขอเจ้าคุณได้โปรดบอกให้ทราบ, ดิฉันจะได้ช่วยขวนขวายตามความสามารถตลอดชีวิต

หนังสือตอบปัญหา "กลิ้งครกขึ้นเขา" นั้น ดิฉันจะขออนุญาตให้แม่ลิ้นจี่เป็นเจ้าของก็เท่ากับพิมพ์ขึ้นโดยเปิดเผย, ไม่สมควร, จึงได้อนุญาตต้นฉบับให้ว่า "ถ้ามีพวกพ้องคนใดอ่านชอบ จะขอไปพิมพ์โดยออกตัวได้, ก็ให้ ๆ ต้นฉบับไปอีกต่อหนึ่งได้". บัดนี้หนังสือนั้นก็ได้พิมพ์ขึ้นแล้ว ดิฉันได้เซ็นนาม "กัลยาณมิตร" ไว้ โดยเป็นนามสกุลทางมารดา จะเซ็นว่า "จักรี" ก็ไม่เหมาะ หรือจะหมายความว่าเป็นกัลยาณมิตรของแม่ลิ้นจี่ก็ได้.

ดิฉันได้ตรองตามที่เจ้าคุณชี้แจงแนะนำมา ได้ความรู้ว่า รูปธรรม นามธรรมทั้งปวงตลอดจนพระนิพพาน ประชุมพร้อมอยู่ที่สกลกายนี้ เป็นธรรมธาตุ ธรรมธาตุ ตั้งอยู่ที่ตัวธรรมฐิติตัวปัจจุบัน, ธรรมเงื่อนใดที่ไม่ปรากฏเพราะขาดธรรมนิยมในธรรมเงื่อนนั้น.

ส่วนสติปัฏฐานนั้น เมื่อสติตั้งที่กาย กายก็เป็นอารมณ์ของสติ, แล้วพิจารณาเห็นกายว่าเป็นอาการของความรู้สึกเสวย, สติก็ถอยมาที่เวทนา, เวทนาก็เป็นอารมณ์ของสติ กายจึงกลายเป็นเวทนาไป, แล้วพิจารณาเวทนา, เห็นเป็นอาการของจิต สติก็ถอยมาที่จิต จิตคิดรู้ก็เป็นอารมณ์ของสติ, เวทนาจึงกลายเป็นจิตไป, แล้วพิจารณาจิต, เห็นเป็นอาการของความรู้, รู้สึกว่าความรู้มีอยู่, สติก็ถอยมาที่สภาพรู้เป็นธรรม, สภาพรู้เป็นธรรมก็เป็นอารมณ์ของสติ, จิตต์ก็กลายเป็นธรรมไป, เมื่อความรู้เป็นธรรม, รู้สึกว่าสภาพรู้มีอยู่เป็นปัจจุบัน, และรู้ว่าอดีตอนาคตมีที่ปัจจุบัน, อดีตอนาคตจึงกลายเป็นปัจจุบันไป, จิตต์เป็นอุเบกขาอยู่กับความรู้สึกเต็มตัว, คือสติปัฏฐานประชุมกันเป็นธรรมธาตุ, ธรรมธาตุเป็นตัว, เมื่อพิจารณานามรูปว่า ปรากฏมีได้ที่ธรรมฐิติ ตัวปัจจุบันธรรมแล้ว, กำหนดทุกข์ที่ปัจจุบัน เห็นอารมณ์ที่ดิ้นที่ส่ายว่าเป็นทุกข์สมุทัย เป็นตัวธรรมธาตุ, เพื่อธรรมปัจจุบันให้ชัดขึ้น, อารมณ์หยุดดิ้น, ตัวถอยมาเป็นธรรมฐิติ, และพิจารณความที่กำหนดรู้ทุกข์และสมุทัยว่า รู้ได้ด้วยธรรมนิยามอันเป็นไปในปัจจุบัน, จึงเป็นนิโรธของมรรค, สมุทัยกลายเป็นนิโรธ, ธรรมธาตุเป็นทุกข์, เป็นสมุทัยหรือเป็นศีล, ธรรมฐิติเป็นมรรคหรือเป็นสมาธิ, ธรรมนิยามเป็นนิโรธหรือเป็นปัญญา, แต่ตัวนั้นยังอยู่กับธรรมฐิติ เพราะดับสมุทัยได้ด้วยความยึดธรรมฐิติไว้, เมื่อความยึดผ่อนให้อ่อน

ลง เห็นธรรมฐิติเป็นทุกข์ มีความยึดเป็นสมุทัย เป็นอารมณ์ของธรรมนิยาม, ตัวธรรมนิยามเป็นความรู้ธรรมธาตุธรรมฐิติ. ธรรมธาตุธรรมนิยามก็ต้องมีที่ธรรมฐิติ มีอยู่ด้วยกัน, แต่ธรรมนิยามเป็นผู้รู้, ตนก็กลายเป็นธรรมนิยามเป็นนิโรธ, ทุกข์ สมุทัย นิโรธก็มีที่ปัจจุบันเป็นมรรคเพราะยึดติดต่อกัน, ธรรมธาตุจึงกลายเป็นอนิจจัง, ธรรมฐิติเป็นทุกขัง ธรรมนิยามเป็นอนัตตา, ตนจึงกลายเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา จึงเข้าใจว่า ตนที่อยู่กับธรรมธาตุ ธรรมฐิติ ธรรมนิยาม เป็นกามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา, รู้เท่ากาม ภวะ วิภวะ ว่าเป็นสภาพธรรมมีอยู่ เป็นธรรมฐิติอย่างนั้นเอง ตนก็กลายเป็นความรู้ความเห็น, ที่เห็นว่าธรรมธาตุเป็นสภาพธรรมทั้งปวง มีธรรมฐิติเป็นผู้ทรงไว้ มีธรรมนิยามเป็นผู้รับรู้, ธรรมธาตุ ธรรมฐิติ ธรรมนิยามก็เป็นสภาพอันเป็นอยู่ตามส่วนของตน ไม่ติดต่อกัน, เพราะความติดต่อกันนั่นเอง สังขารจึงปรุงเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา, เมื่อความยึดอันเป็นเหตุติดต่อกัน เป็นอดีตอนาคตไม่มี, ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรคก็เป็นสภาพธรรมปรากฏที่ปัจจุบัน, ไม่มีอาการเกิด สังขารปรุงไม่ได้, อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ก็ต้องกลายเป็นความเที่ยง คือจริงยืนที่อยู่ตามสภาพของธรรม, เป็นสุขเพราะไม่มีใครจะรับทุกข์, เป็นอนัตตาของสภาพสมมติ และสภาพวิมุติ, ธรรมธาตุ, ธรรมฐิติ ธรรมนิยามอันสังขารปรุงตนไม่ได้, ตนอันไม่มีอะไรปรุงได้จึงได้ชื่อว่า วิสังขาร, ธรรมธาตุก็คงยังเป็นสีลขันธ์อยู่อย่างนั้น, ธรรมฐิติก็คงเป็นสมาธิขันธ์อยู่อย่างนั้น, ธรรมนิยามก็คงเป็นปัญญาขันธ์อยู่อย่างนั้น. อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา จึงกลายเป็นนิจจัง สุขัง อัตตา, ขันธ์จึงกลายเป็นสีลขันธ์ สมาธิขันธ์, ปัญญาขันธ์ ธรรมธาตุก็เป็นสัมมาวาจา สัมมากัมมันโต สัมมาอาชีโว. ธรรมฐิติก็เป็นสัมมาวายาโม สัมมาสติ สัมมาสมาธิ, ธรรมนิยามก็เป็นสัมมา-ทิฏฐิ สังมาสังกัปโป.

ที่ชี้ว่าขันธ์ ๕ ไม่ปะปนกัน แล้วชี้ความรวมนั้นประสงค์ความว่า แต่เดิม ขันธ์เป็นกิเลส กิเลสเป็นขันธ์, ครั้นพิจารณาแยกขันธ์ออกเป็นส่วน จึงเห็นขันธ์คงเป็นขันธ์, ครั้นพิจารณาธรรมว่าชี้ลงที่ขันธ์ จึงเห็นขันธ์ประชุมเป็นธรรม ธรรมเป็นขันธ์ ที่ยังเป็นห่วงขันธ์นั้นเพราะตนยังอยู่กับขันธ์ สำคัญหมายว่า ศีล สมาธิ ปัญญา เป็นต้น, ติดศีล สมาธิ ปัญญากลับตัวไม่ได้.

ส่วนอดีตอนาคตที่ว่าดับ เพราะเห็นว่าเป็นของที่มีปัจจุบัน, เป็นสัญญา. เมื่อสัญญาในเรื่องอดีตอนาคตมาไม่ปรากฏ, ขณะนั้นรู้สึกว่าเป็นปัจจุบัน, จึงว่าอดีตอนาคตดับ.

ดิฉันขอเรียนว่า เมื่อความเห็นเป็นเช่นนี้แล้ว รู้สึกตนว่าอาศัยเหตุประคองผล ยังต้องเป็นกังวลอยู่จะพิจารณาต่อไป จึงจะทำเหตุให้กลายเป็นผลไปได้ ขอเจ้าคุณได้โปรดแนะนำ.

ดิฉันขอถวายนมัสการด้วยความนับถือเป็นอย่างยิ่ง.

(พระองค์เจ้าหญิง..)

หมายเหตุ พระสีลวรคุณ สันนิษฐานว่า จดหมายฉบับนี้จะทรงแต่ง พ.ศ. ๒๔๕๘ เช่นเดียวกับจดหมายตอบของเจ้าพระคุณพระอุบาลีคุณูปมาจารย์ ซึ่งสันนิษฐานได้ว่าแต่ง พ.ศ. ๒๔๕๘ เพราะได้รับต้นฉบับพร้อมกับจดหมายของพระบุญ ที่ลงวันที่ ๑๕ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๕๘.

ขอถวายพระพร

ความเห็นในธรรมที่ทรงประทานไปนั้น ได้ตรวจตลอดแล้ว, เป็นความตรึกตรองละเอียกสุขุม, ที่อธิบายสติปัฏฐานนั้นแยบคายดี, แต่ครั้นไปถึงธรรมานุปัสสนาชี้ตัวธรรมไม่ออก, ความเห็นกลับเสีย, จึงแสดงโลกุตตรธรรมไม่ได้. ลักษณะของโลกีย์แสดงผลคือทุกข์ซ่อนเหตุคือสมุทัย. ลักษณะของโลกุตตระแสดงเหตุคือมรรค, ซ่อนผลคือนิโรธ. ที่แสดงธรรมธาตุ ธรรมฐิติ ธรรมนิยามให้เป็นเหตุเป็นผลซึ่งกันและกันนั้น ยังเป็นสภาพชั้นโลกีย์, ยังแตกใช้ไม่ได้. เพราะเหตุนั้นจึงเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา คือที่เห็นธรรมธาตุเป็นศีล ธรรมฐิติเป็นสมาธิ ธรรมนิยามเป็นปัญญา นั้นเองเป็นเครื่องหมาย, จึงชี้ทุกข์ สมุทัย นิโรธมรรคยังไม่กินใจ. ที่แสดงว่าคนที่อยู่กับธรรมธาตุธรรมนิยามธรรมฐิติเป็นกามตัณหา ภวตัณหาวิภวตัณหา หมายความว่าธรรมนั้นอันหนึ่ง ตนนั้นอันหนึ่ง, เพราะเหตุนั้นจึงเป็นตัณหาเป็นสมุทัย จริงอย่างนั้น.

แต่ทางแห่งพระโยคาวจรทั้งหลายที่ท่านเจริญสติปัฏฐานนั้น เมื่อเวทนาตัวเจตสิกและจิตตา ตัวจิตต์แสดงตัวขึ้นได้แล้ว รูปก็ดับ เมื่อสกลกายแสดงตัวขึ้นเป็นธรรมธาตุธรรมฐิติธรรมนิยาม ได้แล้ว นามก็ดับ. อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เดินตามได้เพียงรูปเพียงนามเท่านั้น. ส่วนธรรมธาตุธรรมฐิติธรรมนิยามนั้น. เป็นธรรมพ้นจากรูปจากนามแล้ว, และเป็นชื่อของอมตธรรมด้วย. สติปัฏฐานก็ตรงกับจิต, เจตสิก, รูป, นิพพาน, ในอภิธัมมัตถสังคหะ. ธรรมธาตุธรรมฐิติธรรมนิยามนั้นเป็นเววจนะ ต่างกันแต่ชื่อ, ความจริงเป็นอันเดียวกัน, จึงเป็นอธิศีล อธิจิต อธิปัญญา, เป็นอริยมรรค, แสดงตัวคือกายสุจริต. วจีสุจริต มโนสุจริต, เหนือกุศลกรรมบถด้วยวิถีจิต เมื่ออริยมรรคแสดงตัวอยู่ทุกเมื่อแล้วจะต้องประคองผลด้วยเหตุใด เพราะมรรคย่อมแสดงผลอยู่เอง เช่นเดียวกันกับทุกข์แสดงสมุทัย.

ที่กล่าวว่าเป็นห่วงขันธ์นั้น หมายความว่าขันธ์ ๕ เป็นชื่อของรูปของนาม ผู้เจริญสติปัฏฐานจนธรรมธาตุธรรมฐิติธรรมนิยามแสดงตัวขึ้นได้แล้ว, ขันธ์ ๕ จะตั้งอยู่ได้ด้วยอย่างไร, ถ้าขันธ์ ๕ ตั้งอยู่ได้, เราก็เป็นขันธ์ ๕ เท่านั้น, หรือไม่เราก็อันหนึ่ง, ขันธ์ ๕ อันหนึ่ง, ศีลก็อันหนึ่ง, สมาธิก็อันหนึ่ง, ปัญญาก็อันหนึ่ง, เราผู้รักษาผู้ประพฤติก็อันหนึ่ง, ถ้าเป็นอย่างนั้นโลกุตตรธรรมก็มีโทษ คือขันธ์เป็นอุปธิกิเลส, หรือไม่โลกุตตรธรรมก็มีนอก มีใน มีได้ มีเสีย มีไป มีมา เท่านั้น.

ในข้อที่ว่าอดีตอนาคตดับนั้น ก็คือหมายความดับแห่งสัญญาอดีต ซึ่งเป็นชาติสมุทัยเท่านั้น, คือสภาพของกามาพจรมีลักษณะอย่างนี้ เกิดจริง แก่จริง เจ็บจริง ตายจริง,

เกิด แก่ เจ็บ ตาย เป็นสภาพอันหนึ่ง ๆ, ส่วนนี้สภาพโลกีย์ คือตัวสัญญาอดีต, ได้แก่ที่เราเล่าเรียนจำทรงมาแล้วทั้งนั้น, ไม่ใช่วิชาของเรา, ไม่ใช่วิชาของพระ, คืออดีตอนาคตมีอาการเกิด มีอาการดับ มีอาการไปอาการมา, ดังความเกิดเป็นอดีต เราเกิดมาเสียแล้ว, แก่ เจ็บ ตาย เป็นอนาคต คือเราจักไปถึงแก่ ถึงเจ็บ ถึงตายวันหนึ่ง, ปัจจุบันก็คือ ความเป็นอยู่เดี๋ยวนี้, ผู้เห็นปัจจุบันก็คือเอาใจออกจากอดีตอนาคต, ผูกไว้ด้วยอารมณ์อันใดอันหนึ่งก็เข้าใจว่าอดีตอนาคตดับ, ตัวก็อยู่กับธรรมที่เป็นปัจจุบัน แต่ปัจจุบันอาการนี้ อดีตเป็นผู้แต่งคือเป็นผลมาแต่อดีต, ส่วนอนาคตนั้นปัจจุบันเป็นผู้แต่ง อนาคตเป็นผลของปัจจุบัน, ความรู้ความเห็นเหล่านี้เป็นสังขตะ, มีอวิชชาเป็นปัจจัยทั้งนั้น, ไม่พ้นจากตัณหา ๓ ได้. อดีต อนาคต ปัจจุบัน โลกียสภาพอาการนี้ดับลงได้แล้วเมื่อใด กังขาวิตรณวิสุทธิก็แสดงตัวได้ เพราะเป็นปัจจุบันธรรมนี้เอง, แต่ปัจจุบันนั้นไม่มีอาการไปอาการมา, ปัจจุบันอาการนี้เป็นพระไตรลักษณ์อยู่ในตัว, แต่อย่าเข้าพระทัยว่า อนิจจัง ทุกขัง อนัตตาเป็นพระไตรลักษณ์ คือปัจจุบันธรรมนั้นเองมีลักษณะ ๓ คือ อดีตลักษณะหนึ่ง อนาคตลักษณะหนึ่ง ปัจจุบันลักษณะหนึ่ง, คืออดีตอนาคตฉายออกไปแต่ปัจจุบัน, ถ้าจะกล่าวโดยโวหารก็คือปัจจุบันแต่งอดีตอนาคต เพราะปัจจุบันเป็นมรรค, แต่อย่าเข้าพระทัยว่า มรรคนั้นหมายวิถีจิตอย่างเดียว, ต้องพร้อมด้วยสกลกาย, จะแบ่งสกลกายออกเป็น ๒ คือเป็นโลกีย์ส่วนหนึ่งเป็นโลกุตตระส่วนหนึ่ง เป็นอันไม่ได้. คำที่ว่าสังขารดับ อย่าเข้าพระทัยว่าสิ้นคิดสิ้นนึก, ความคิดความนึกนั้นเอง ถ้าอวิชชาเป็นปัจจัย ท่านให้ชื่อว่าสังขาร, ความคิดความนึกนั้นเองถ้าวิชชาเป็นปัจจัย ท่านให้ชื่อว่าสัมมาสังกัปโป, เฉยไม่มีความรู้ ท่านให้ชื่อว่าอุเบกขาญาณวิปปยุต เป็นอุเบกขาเวทนา, เฉยมีความรู้ ท่านให้ชื่อว่าอุเบกขาญาณสัมปยุต เป็นอุเบกขาสัมโพชฌงค์, ที่ว่าสังขารปรุงไม่ได้ ด้วยกำลังของลักขณูปนิฌาน อารัมณูปนิฌานนั้น ไม่เป็นของอัศจรรย์นัก ท่านแสดงไว้ในธรรมคุณว่า บรรดาสังขตธรรมและอสังขตธรรม มีวิราคธรรมเป็นยอด, บรรดาสังขตธรรม มีอัษฎางคิกมรรคเป็นยอด, ก็พระอริยมรรคยังเป็นสังขตะอยู่เราจะนั่งกลัวอะไรกัน, เราหลีกแต่อปุญญาภิสังขารก็แล้วกัน. ที่อาตมาภาพแสดงมาโดยยืดยาวนี้ ก็เพราะเข้าใจว่าพระเดชพระคุณจะทรงจริงเท่านั้น, ความจริงก็ไม่ยากไม่ง่ายพอคิดพอตรองของผู้ต้องการ, แต่จะใช้ความคิดความตรองโดยส่วนเดียวเห็นจะไม่ตลอด, เพราะทางที่ทรงอยู่นี้ อาตมภาพได้เดินเข้าไปติดอยู่แล้วหลายปี เมื่ออาตมภาพจะออกได้จากธรรมนั้น เพราะมีความน้อยใจว่า เราก็ศึกษามามาก ทั้งปฏิบัติก็มาก ความรู้ ความเห็นก็ปรุโปร่ง จะพูดหรือจะแต่งหนังสือก็ได้โดยสะดวก, แต่อาสวะหรือนิวรณ์ก็ยังรู้สึก

ว่าทำใจให้เศร้าหมองได้อยู่, อะไรหนอก็ยังข้องอยู่ร่ำไป, จึงคิดว่า ความรู้ความเห็นที่เรารู้เราเห็นมานี้ เห็นจะผิดไปแน่ เห็นจะใช้ไม่ได้ทีเดียว. จึงคิดเลิกถอนทุ่มเทจนหมด ถือว่าเราไม่มีความรู้อะไร, ตั้งเจตนาเลิกถอนความรู้ความเห็นของเก่าหมดทีเดียวจับสติปัฏฐานตั้งต้นไปใหม่ อาศัยอานาปานัสสติเป็นหลักอย่างเดียว. จะเกิดความคิดความนึกอะไรไม่เหลียวแลตั้งกายคตาสติเป็นอารมณ์เท่านั้น แต่ทำอยู่อย่างนั้นนับด้วยเดือน ไม่ใช่นับด้วยวัน จนรู้สึกอารมณ์ รู้จักอายตนะที่ต่อ รู้จักสังโยชน์ที่ประสานกันของวัฏฏะ รู้สึกอธิศีล อธิจิต อธิปัญญา รู้สึกสามัคคีธรรมขึ้นด้วยความทำ, หาได้จัดได้ปรุงเอาไม่ ปัจจุบันธรรมมีอาการพร้อมด้วยพระไตรลักษณ์นี้จึงแสดงตัว, กังขาวิตรณวิสุทธิก็ผุดผ่อง, อะไรหนอก็ดับลงได้ตามชั้นตามภูมิของตน จนวินิจฉัยกามาพจร รูปาพจร อรูปาพจร โลกุตร ได้ในที่เดียวกัน.

(พระธรรมธีรราชมหามุนี สิริจนฺโท จันทร์)

หมายเหตุ พระสีลวรคุณ สันนิษฐานว่าจดหมายฉบับนี้จะทรงแต่ง พ.ศ. ๒๔๕๘ เพราะได้รับต้นฉบับคราวเดียวกันกับของพระบุญ.

ที่เขาสนามแจง

วันที่ ๑๕ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๕๘

กราบเรียน พระเดชพระคุณ ทราบ

ด้วยเกล้า ฯ ได้วิตกถึงพระเดชพระคุณทางอายุสังขาร, และการปฏิบัติศาสนา, และได้พิจารณาด้วยเกล้า ฯ แล้ว. เกล้า ฯ ขอเล่าถวายเพื่อแสดงความเห็นในเกล้า ฯ ซึ่งเกิดแต่อาการปฏิบัติศาสนาในพรรษานี้โดยย่อพอเป็นเครื่องประดับปัญญาพระเดชพระคุณ, คือเห็นว่าอายุสังขารของพระเดชพระคุณก็แก่เฒ่าชราภาพลงมากแล้ว, ครั้นเห็นเช่นนี้จึงได้วิตกต่อไปถึงการปฏิบัติศาสนา, ก็เห็นว่าพระเดชพระคุณยังติดขัดข้องอยู่อีกข้อหนึ่งคือโลกธรรม, แต่เป็น ๒ เงื่อนกับทั้งซ้อนทับกันอยู่อีกเงื่อนหนึ่ง, นับว่าเป็น ๓ เงื่อนด้วยกัน, คือนินทาปสังสา เงื่อนหนึ่ง, สุขทุกข์ซึ่งเกิดแต่กามเงื่อนหนึ่ง, สาเถยฺยํ ซึ่งเป็นเหตุของนินทาปสังสาเงื่อนหนึ่ง, รวมเป็น ๓ เงื่อนด้วยกัน. ครั้นแล้วจึงได้พิจารณาถึงธรรมซึ่งเป็นปัจจนึกต่อไป, ก็ได้เห็นธรรมซึ่งเป็นบุพพภาค ๓ โกฏฐาส, พอจะชักจิตเข้าหลักสมาธิให้แนบแน่นได้, คือหมวดธาตุ ๖ ธาตุ ๑๘ หนึ่ง, หมวดอสุภะหนึ่ง ๑๐ หนึ่ง, มรณสติหนึ่ง, ครั้นจิตเป็นสมาธิแล้ว จึงเจริญวิปัสสนาญาณเบื้องต้นแต่สัมมสนญาณ ฯ ล ฯ ถึงอาทีนวญาณ, กับพระไตรลักษณญาณเพิ่มขึ้นอีก, ฟอกสมาธิจิตต่อไปจนจิตปรารภเอาธรรมดาเป็นอารมณ์โดยแน่นหนา, คราวนี้จึงเจริญวิปัสสนาญาณเบื้องปลายแต่นิพพิทาญาณ ฯ ล ฯ ถึงสัจจานุโลมิกญาณกับจตุราริยมรรคเพิ่มขึ้นอีก, ฟอกต่อไปจนสิ้นโทษ, วาระนี้จิตก็ส่องเห็นวิราคธรรมโดยแจ้งชัด ครั้นจิตน้อมขึ้นสู่วิราคธรรมแล้ว วิมุตติญาณก็จะบังเกิดอีก, ครั้นวิมุตติญาณบังเกิดแล้ว อาสวักขยญาณก็บังเกิด, ครั้นอาสวักขยญาณอบรมวิมุตติเต็มที่แล้ว วิมุตติญาณทัสสนะซึ่งเป็นผลใหญ่ก็จะบังเกิดปรากฏเต็มที่, ต่อนี้ไปควรจะเรียกว่า "อมตํ นิพฺภยํ" ได้หรือจะเรียกว่า "วิสุทธธัมมสันตาโน" ก็ได้. จบความรู้ความเห็นแต่เท่านี้, จะผิดถูกประการใดขอพระบารมีเป็นที่พึ่ง ในพรรษานี้เกล้า ฯ ได้รับความสบายตามคุณานุรูปด้วยเดชะบารมีครูบาอาจารย์เป็นที่ร่มเกล้า ฯ.

ที่สุดนี้ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

พระปัญญาวุโธ (บุญ)

ที่วัดบรมนิวาส กรุงเทพ ฯ

วันที่ ๑๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๖๘

ถึง อุบาสกบุญยัง

วันที่ ๑๔ ตุลาคม ฉันได้รับจดหมายของเธอ ใจความว่า เธอยังสงสัยสติปัฏฐาน ๔ ขอให้ฉันชี้แจงทราบความตลอดแล้ว, การที่เธอสงสัยนั้นเป็นการสมควรยิ่งนัก เพราะสติปัฏฐานเป็นองค์อวัยวะของอริยมรรค, ถ้าไม่เข้าใจก็บำเพ็ญมรรคให้เต็มไม่ได้, ขาดมรรคสมังคีจะเอาผลมาแต่ไหน, ฉันจักอธิบายให้ฟัง, กายนอกได้แก่สกลกายของเรานี้เอง, กายในได้แก่ธรรมารมณ์, คือกายนอกนี่แหละแต่มันเข้าไปเป็นคู่ของใจ เรียกว่าธรรมารมณ์ หลับตาดูก็เห็น. เวทนานอกได้แก่สุขทุกข์อุเบกขาที่อาศัยอารมณ์เกิดขึ้นนี้เอง, เวทนาในได้แก่ธรรมารมณ์ คือเวทนานอกนี่แหละ แต่มันเข้าไปเป็นคู่ของใจเรียกว่าธรรมารมณ์. จิตนอกได้แก่จิต ๘๙ ดวงนั้นเอง, จิตในก็ตัวธรรมารมณ์เหมือนกัน, คือจิตนอกนี่แหละเกิดขึ้นแล้วก็ดับไป แต่มันไม่ดับไปจริง มันเข้าไปเป็นคู่ของใจ จึงเรียกว่าธรรมารมณ์. ธรรมนอกได้แก่กุศลธรรม อกุศลธรรม อัพยากตธรรมนี้เอง, เมื่อดับจากนอกแล้ว เข้าไปเป็นคู่ของใจเรียกว่าธรรมารมณ์เหมือนกัน. การเจริญสติปัฏฐานต้องมี ๔ ทุกอารมณ์, เราจะยกกายพิจารณา เวทนาก็อยู่ที่กายนั้น จิตก็กำหนดอยู่นั้น และธรรมก็มีอยู่ที่กายนั้น, เพราะยกกายขึ้นเป็นประธานก็เรียกว่า กายานุปัสสนา, แม้เวทนา จิต ธรรมก็มีนัยอย่างเดียวกัน. สติมีอันเดียว, อารมณ์ที่ตั้งของสติมี ๔ คือกาย เวทนา จิต ธรรม, เมื่อเจริญสติปัฏฐาน ให้เพ่งกายก่อน, กายเป็นของหยาบ, ถ้าเราเพ่งกายหนักเข้า, กายดับกลายเป็นเวทนา, คือกายไม่ปรากฏ, เหลืออยู่แต่เวทนา, ครั้นเราเพ่งเวทนาหนักเข้า เวทนาเป็นของหยาบต้องดับ, กลายเป็นจิตต่อไป, เมื่อเราเพ่งจิตหนักเข้า จิตดับ คงเหลือแต่ธรรม, ธรรมเป็นยอดของสติปัฏฐาน, อธิบายว่า กายดับเป็นเวทนา, เวทนาดับเป็นจิต, จิตดับเป็นธรรม, ถ้าเป็นธรรมแล้วดับไม่ได้, เพราะเป็นของจริงเป็นตัวสภาวะ, ที่ว่าจิตดับหมายจิตที่เกี่ยวกับเจตสิกดับไป, จิตที่เหลืออยู่นั้นเป็นธรรม, เพ่งธรรมก็คือเพ่งตัวเอง, จะว่าธรรมเพ่งธรรมก็ได้ จะว่าจิตเพ่งจิตก็ได้, จะว่าใจเพ่งใจก็ได้, อธิบายว่า กายปิดเวทนา, เวทนาปิดจิต, จิตปิดธรรม, ถ้ากาย เวทนา จิตไม่ดับ ไม่เห็นธรรม. ที่แสดงมานี้สำหรับผู้เจริญสติปัฏฐานจึงจะเข้าใจเพราะเหตุนั้น ถ้าเธอตรวจเห็นแล้วได้ลงมือเจริญ, จะนึกอยู่อย่างเดียวว่า ให้ใจอยู่ที่ใจ เท่านี้ก็เป็นอันเจริญสติปัฏฐานครบทั้ง ๔ แต่ให้เจริญ

ไม่กำหนดเวลายืน เดิน นั่ง นอน ให้นึกอยู่เสมอ, เนื้อความที่แสดงไว้นั้นจักกระจ่างขึ้นตามลำดับ. คำที่ว่ากาย ก็หมายสกลกายอันนี้, คำที่ว่าเวทนา ก็หมายสกลกายก้อนนี้, คำที่ว่าจิต ก็หมายสกลกายนี้, คำว่าธรรมก็หมายสกลกายก้อนเดียวนี้, ธรรมนั้นเป็นประธาน, หมายสกลกายอันนี้แลเป็นธัมโม, กาย เวทนา จิตก็เป็นอาการของธรรม, ถึงนาม, รูป, ขันธ์, ธาตุ, อายตนะก็เป็นอาการของธรรม, ตลอดถึงสติปัฏฐาน, สัมมัปปธาน, อิทธิบาท, อินทรีย์, พละ โพชฌงค์, อัฏฐังคิกมรรค ก็เป็นอาการของธรรม, หรือจะว่าเป็นลักษณะของธรรมก็ได้, ตัวธรรมมีอันเดียว อาการมี๘๔๐๐, ธัมโมมีอันเดียว,เปรียบเหมือนพาน เป็นภาชนะ, เอาหมากใส่เข้าก็เป็นพานหมาก, เอาดอกไม้ใส่เข้าก็เป็นพานดอกไม้ เอาธูปเทียนใส่เข้าก็เป็นพานธูปเทียน ฉันใดก็ฉันนั้น, เอาบุญใส่เข้าก็เป็นกุศลธรรม, เอาบาปใส่เข้าก็เป็นอกุศลธรรม, เอาที่ไม่เป็นบุญเป็นบาปใส่เข้าก็เป็นอัพยากตธรรม ถ้าเธอตรองได้ความแล้วจะสิ้นสงสัยในธรรมทุกประเภท, และจักได้รู้ว่าตัวของเรานี้เองเป็นธรรม ถ้าตัวของเรามีศีล มีสมาธิ มีปัญญา ตัวของเราก็เป็นศีลธรรม สมาธิธรรม ปัญญาธรรม เรียกไปตามอาการ,

(พระโพธิวงศาจารย์ สิริจนฺโท จันทร์)

ที่วัดศรีทอง เมืองอุบล

วันที่ ๑ เมษายน รัตนโกสินทรศก ๑๐๙ [๒๓]

ข้าพระพุทธิเจ้า พระเทวธรรมมี วัดศรีทอง เมืองอุบล ขอถวายบังคมมายัง พระเจ้าน้องยาเธอ ในกรมหมื่นวชิรญาณวโรรส วัดบวรนิเวศ ทรงทราบ

ข้าพระพุทธิเจ้าได้จัดเทียนน้ำมันฉบกเป็นเครื่องสักการ มอบกับพระมหาสิริจันโทลง มาถวายใต้ฝ่าละอองพระบาท ขอพระบารมีเป็นที่พึ่ง ด้วยพระมหาสิริจันโท ๑ พระอมโร ๑ พระกิตติวณฺโณ ๑ เป็นสัทธิงวิหาริกอันเตวาสิกข้าพระพุทธิเจ้า ลาข้าพระพุทธิเจ้าจะลง มาศึกษาเล่าเรียนยังกรุงเทพ ฯ เธอเป็นผู้บริสุทธิ์จะได้มีอธิกรณ์เกี่ยวข้องในสังฆกรรมสิ่งใด สิ่งหนึ่งหามิได้ ข้าพระพุทธเจ้าขอฝากเธอทั้งสามนี้ในใต้ฝ่าละอองพระบาท ขอพระบารมี เป็นที่พึ่ง เพื่อจะได้เป็นผู้ศาสนูปถัมภกต่อไป.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

ได้ประทับตราอักษรพันธุละมาเป็นสำคัญ

วัดศรีทอง เมืองอุบล

ณ วัน ๔ฯ๖ บีชวดสัมฤทธิศก ศักราช ๑๒๕ แต่พระอธิการเทวธรรมมี ถวายใน กรมหมื่นวชิรญาณ วัดพระนามบัญญัติ กรุงเทพฯ ได้ทรงทราบ

แต่พระองค์ได้ทรงโปรดพระราชทานฝากหนังสือสติปัฏฐานขึ้นมากับสมุห์จำปา เมืองอัตบือ ๕๐ ฉบับนั้น หม่อมฉันก็ได้รับเอาตรวจตราดูถูกถ้วนดั่งพระองค์ได้ทรงมีบัญชาทรงโปรดพระราชทานมาแล้วนั้น เพื่อจะได้แจกจ่ายไปในคณะสงฆ์ ผู้ที่จะศึกษาข้อปฏิบัติ และอุบาสกอุบาสิกาทั้งหลาย ขอได้ทรงทราบ.

เขียนที่วัดศรีทอง เมืองอุบลราชธานี

วัน ๒ ฯ ๑๓ ๔ ค่ำ ปีจออัฏฐศก ๑๕ ศักราช ๑๒๔๘

หนังสือข้าพุทธิเจ้า พระสิริจันโท สามประโยค วัดบุปผาราม น้อมคำนับมายังพระปลัดภู่ วัดบุปผาราม ทราบ ทราบแล้วขอได้นำต้นหนังสือขึ้นถวายในกรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ซึ่งประทับอยู่วัดบวรนิเวศวิหารได้ทรงทราบฝ่าพระบาท ด้วยเกล้ากระหม่อมฉันถวายบังคมลาขึ้นไปเยียนพระอุปัชฌาย์ญาติโยมยังเมืองอุบลราชธานีนั้น ถึงเมืองอุบล ฯ แต่ ณ วัน ๖ ฯ ๑๔ ๒ค่ำ ปีจอ อัฏฐศก ๑๕ ญาติโยมก็มีความสุข แต่พระอุปัชฌาย์เทวธรรมมีนั้นชราภาพจักษุมืดมัว จะสั่งสอนสัทธิงวิหาริกอันเตวาสิกหาใคร่จะได้ไม่ พระอุปัชฌาย์จึงมอบการที่จะสั่งสอนกิจสงฆ์ในฝ่ายธรรมยุตติกนิกายให้เกล้ากระหม่อม เกล้ากระหม่อมก็ได้สอนพระภิกษุสงฆ์สามเณรเรียนหนังสือ บทธรรมมาลาธรรมบทบ้าง รวมพระภิกษุสามเณรที่มาเรียนทั้งสี่พระอาราม ๒๐ เศษรูป เกล้ากระหม่อมฉันจึงได้แจ้งความต่อพระอุปัชฌาย์ว่า เมื่อจะทูลลาขึ้นไปนั้น ได้บอกกับเจ้าพนักงานว่าจะต้องกลับลงไปรับราชการยังกรุง ฯ จะเป็นยุตติหาได้ไม่ พระอุปัชฌาย์ก็ว่าสุดแต่การ เมื่อเกล้ากระหม่อมฉันขึ้นไปถึงวัดศรีทองนั้น กุฏิเดิมน้อยหลังนักหาพอพระภิกษุสงฆ์อาศัยไม่ ท่านพระยาราชเสนากับขุนพรพิทักษ์ข้าหลวง มีศรัทธาสร้างกุฎิถวายให้เกล้ากระหม่อมฉันอาศัยสามหลัง มิได้กะเกณฑ์ราษฎรให้เป็นที่เดือดร้อน การบ้านเมืองก็เรียบร้อย โจรผู้ร้ายก็สงบ ราษฎรก็ค่อยมีความสุข มีใจเลื่อมใสศรัทธาขึ้นเป็นอันมาก เกล้ากระหม่อมฉันจะต้องรอจำพรรษาอยู่ณวัดศรีทองพรรษาหนึ่ง พอถึงเดือนอ้ายเดือนยี่ปีกุน นพศก จะได้ลงมาพร้อมกับท่านข้าหลวง เฝ้าฝ่าพระบาทจะทรงโปรดประการใดขอพระบารมีได้โปรดให้เกล้ากระหม่อมฉันทราบ จะได้ฉลองพระเดชพระคุณตามสติปัญญา กับมีรับสั่งต่อเกล้ากระหม่อมฉันได้จดชื่อหนังสือที่พระภิกษุสงฆ์ได้เล่าเรียนอยู่ในพื้นเมืองอุบล ฯ นั้น จะมีพระวินัยพระสูตรสักเท่าใด เกล้ากระหม่อมฉันได้จดชื่อเป็นบัญชีที่สอดซองมาถวายแล้ว จะควรประการใดสุดแต่จะทรงกรุณาโปรด เกล้ากระหม่อมฉันได้เซ็นชื่อมาเป็นสำคัญ.

พระสิริจันโท

เขียนที่วัดมหาอำมาตยาราม เมืองนครจัมปาศักดิ์

๒๐
วัน ๖ ฯ ๑๒ ปีชวด สัมฤทธิศก ศักราช ๑๒๕๐
๕

เกล้ากระผมพระสิริจันโทสามประโยค วัดศรีทอง เมืองอุบลราชธานี กราบเท้ามาในเจ้าคุณเมธาธรรมรส วัดพิชัยญาติการาม ทราบ ถ้าทราบแล้วขอได้นำต้นฉบับหนังสือนี้ขึ้นกราบบังคมถวายในพระเจ้าน้องยาเธอ ในกรมหมื่นวชิรญาณ วัดพระนามบัญญัตทรงทราบ ซึ่งผ่าพระบาททรงพระกรุณาเซ็นลายพระหัตถ์ โปรดฝากกับพระสมุห์วัดศิริอำมาตยาราม ออกไปถึงเกล้ากระหม่อมฉันนั้น ถึงวัน ฯ ๔ ค่ำ ปีกุน นพศก (๒๐ ๔) ได้รับด้วยเกล้าด้วยกระหม่อมทราบพระประสงค์แล้ว จึงได้แจ้งเนื้อความแก่พระเถรานุเถระและสัปบุรุษที่เลื่อมใส ท่านทั้งปวงทราบแล้วก็พากันมีความยินดีสรรเสริญถึงผ่าพระบาททุก ๆ คน เกล้ากระหม่อมฉันนั้น ครั้นถึงเดือนสี่ ปีกุนนพศก ๒๐ เจ้านครจัมปาศักดิ์แต่งให้กรมการผู้มั่นคงไปนิมนต์พระเถระ และขอกับเจ้านายที่เมืองอุบล ด้วยมีความประสงค์จะบำรุงศาสนาธรรมยุตติกา ให้มีขึ้นในเมืองนครจัมปาศักดิ์นั้น ท่านเทวธรรมมีอุปัชฌาย์ข้าพระพุทธิเจ้า และท่านพระยาราชเสนาข้าหลวงเห็นควรให้ข้าพระพุทธิเจ้าไปจัดแจงดูก่อน ได้รับลงไปอยู่เมืองนครจัมปาศักดิ์แล้ว ด้วยว่าที่เมืองอุบลนั้นก็ได้จัดแจงกิจสงฆ์ทั้งปวงมีอุปสมบทกรรมเป็นต้นลงแบบกรุงเทพ ฯ แล้ว ยังอยู่แต่เมืองสีทันดร เมืองนครจัมปาศักดิ์อยู่ท่ามกลางจะขึ้นไปเมืองอุบลสามคืนถึง จะลงไปเมืองสีทันดรสองคืนถึง ครั้นข้าพระพุทธิเจ้าไปอยู่ที่เมืองนครจัมปาศักดิ์แล้ว ท่านพระมหาอำมาตย์ข้าหลวงใหญ่ พร้อมใจกับด้วยเจ้านครจำปาศักด์ และพระหลวงขุนหมื่นทั้งปวงมีศรัทธาออกทรัพย์ตามผู้ใหญ่ผู้น้อย จะสร้างโรงอุโบสถและกุฏิวิหารคิดจะให้ข้าพระพุทธิเจ้าอยู่มั่นคง แต่ข้าพระพุทธิเจ้ามิได้รับมั่นคง ด้วยยังไม่เห็นร้ายและดีกาลต่อไป อนึ่งก็ยังไม่ทราบถึงผ่าพระบาท ข้าพระพุทธิเจ้าตั้งต่อพระเดชพระคุณเป็นที่พึ่งทุกประการ อนึ่งพระธรรมยุตติกาสัทธิงของท่านคุณสัมปั่นนะ ซึ่งเป็นสัทธิงของสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่เมืองสีทันดรนั้น บัดนี้ไพบูลย์มากขึ้น มีถึงสิบห้าอาราม ตัวท่านคุณสัมปั่นนะนั้นถึงแก่กาลนานแล้ว ข้าพระพุทธิเจ้าได้มีหมายไปถึงหลายข้อ เธอทั้งปวงเป็นธัมมกาโมสิกฺขกาโม จึงแต่งให้ผู้มั่นคงไปนิมนต์ข้าพระพุทธิเจ้าให้ลงไปช่วยชี้แจงธรรมเนียมอย่างพระในกรุงเทพ ฯ ปฏิบัติ ข้าพระพุทธิเจ้าได้ลงไปช่วยจัดแจงได้ประชุมพระเถรานุ-

เถระทั้งปวง คือท่านบัณฑิตะวัดบ้านแสนเฮาด ๒๘ พรรษา ๑ ท่านกันตญาณะวัดบ้านดง ๒๗ พรรษา ๑ ท่านโพธิญาณวัดภูธาตุ ๒๔ พรรษา ๑ ท่านจันทร์วัดบ้านเวิน ๒๓ พรรษา ๑ ท่าน ท่านธัมมโชติกบ้านช้างไพ ๑๘ พรรษา ๑ ท่านสุนทรวัดบ้านหินสิ่ว ๑๘ พรรษา ๑ ท่านสุมนวัดบ้านนา ๑๔ พรรษา ๑ ซึ่งเป็นพระเถระผู้ใหญ่ ได้วางแบบอุปสมบทกรรมและซักซ้อมกรรมวาจาหนึ่ง ปริวาสกรรมานัตกรรมอัพภานกรรม ๑ กฐินกรรม ๑ พิธีไหว้พระสวดมนต์ พิธีถือนิสสยาจารย์ ๑ ให้รักษารูปียสิกขาบท ๑ ภิกษุจะไปจากอาวาสให้มีหนังสือบริสุทธิสำหรับตัว ๑ พาทำมาฆบูชาวิสาขบูชา ๑ ตามอย่างที่ได้ปฏิบัติมาแต่กรุงเทพ ฯ เธอทั้งปวงก็มีความยินดีรับปฏิบัติตามทุกประการ อนึ่งพัทธสีมานั้นข้าพระพุทธิเจ้าชี้ขาดลงยังไม่ได้ แต่สมบัติ ๘ นั้นบริบูรณ์แล้วยังไม่สิ้นสงสัยด้วยเมื่อจะผูกนั้น ได้ขอแต่ผู้ว่าราชการเมือง ไม่ได้ทูลขอพระเจ้าอยู่หัวซึ่งเป็นภูมิสสระ ก็จะยังเป็นสีมาสมบัติอยู่หรือ ขอได้ทรงพระกรุณาโปรดในเรื่องนี้ด้วย อนึ่งเธอทั้งปวงอยากจะปฏิบัติให้บริบูรณ์ตามธรรมเนียมธรรมยุตติกาทุกอย่าง จึงขอหนังสือซึ่งฝ่าพระบาททรงแต่ง และที่เจ้าคุณวัดโสมนัสแต่งไว้แล้ว และบุพพสิกขาแปลซึ่งทรงสร้างขึ้นใหม่ต่อข้าพระพุทธิเจ้า ข้าพระพุทธิเจ้ารับว่าจะมีหนังสือมาทูลขอในฝ่าพระบาท สุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด อนึ่งในพระเถระเหล่านั้นได้สอบสวนไล่เลียงดูแล้วท่านบัณฑิตเถระที่หนึ่งก็มั่นคงดี แต่ชรามากแล้ว เธออุปสมบท ๒ คราว แต่ท่านธัมมโชติกเถระที่ ๕ วัดบ้านช้างไพนั้น ปัญญาก็เฉียบแหลมเข้าใจในสิกขาวินัยมาก ใจคอก็มั่นคงดีสมควรจะรักษาหมู่คณะต่อไปได้สุดแล้วจะทรงพระกรุณาโปรด อนึ่งบุพพสิกขาแปล ๙ ฉบับฝากออกไปถึงพระธรรมยุตติกา ที่อุบลนั้นได้รับแล้ว ข้าพระพุทธิเจ้าเหล่า-พระธรรมยุตติกาทั้งปวงเมืองอุบล ๑๔๐ เมืองสีทันดร ๑๓๐ รวม ๒๗๐ ได้ศึกษาเล่าเรียนและปฏิบัติตามธรรมวินัยส่วนสุจริต ขอถวายพระราชกุศลในฝ่าพระบาททุกประการ

ควรมิควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด

ได้เซ็นชื่อมาเป็นสำคัญ

พระสิริจันโท

สวดมนต์มีคำนำครั้งที่ ๑

เรื่อง "ปฏิบัติบูชา"

โดย

พระพุทธพจนวราภรณ์ (จินฺตากโร) วัดราชบพิธ

บรรยายทางวิทยุกระจายเสียง กรมประชาสัมพันธ์

ภาคค่ำ วัน ๖ ๗ ๘ ที่ ๑๒ กรกฎาคม ๒๕๑๗
๘

ท่านพุทธมามกะมามิกา ผู้นับถือพระพุทธเจ้าว่าเป็นที่พึ่งของตนทั้งหลาย

ฤดูนี้เป็นฤดูกาลเข้าพรรษาของพระสงฆ์ พระภิกษุตามวัดวาอารามทั่วไปเพิ่งทำพิธีเข้าพรรษาล่วงมาได้ ๘ วัน วันนี้ตรงกับวันศุกร์แรม ๘ ค่ำ เดือน ๘ แม้กาลเข้าพรรษาจะเป็นกิจกรรมของพระสงฆ์ ซึ่งต้องปฏิบัติตนตามพระวินยานุญาต แก่คฤหัสถ์หญิงชายชาวบ้านก็อาจถือเอากาลเข้าพรรษาของพระสงฆ์มาปรับปรุงให้เป็นประโยชน์แก่ตนแก่ครอบครัวของตนบ้างก็ได้ กล่าวคือ เลิกประกอบกรรมทำชั่ว เริ่มประพฤติปฏิบัติแต่กรรมดีตลอดฤดูกาลเข้าพรรษาครบไตรมาสเยี่ยงพระสงฆ์ เช่นตั้งใจถวายทานใส่บาตรพระภิกษุสามเณรทุกวันหรือเฉพาะวันพระหรือวันเกิดของตน ๆ ตามกำลังทรัพย์และความสามารถหรือตั้งใจสมาทานศีล ๕ ศีล ๘ เฉพาะวันอุโบสถ หรือเมื่อไม่สามารถจะอดอาหารมื้อเย็นได้ ก็สมาทานศีล ๘ ที่เรียกว่า อาชีวมัฏฐกศีล ศีลมีการเลี้ยงชีพชอบธรรมเป็นที่ ๘ ได้แก่ กายกรรม ๓ ข้อ วจีกรรม ๔ ข้อ สัมมาอาชีวะอีก ๑ ข้อ รวม ๘ ข้อ เรียกว่า ศีลในองค์มรรค หรือบางท่านตั้งใจเจริญสมถกัมมัฏฐาน วิปัสสนากัมมัฏฐานตามโอกาสและสามารถตลอดไตรมาส ๓ เดือน ถ้าทำได้เช่นนี้ ศีลธรรมก็เจริญ กล่าวอีกนัยหนึ่งว่า ผู้ประพฤติปฏิบัติธรรมเช่นนั้นก็เจริญด้วยศีลธรรม ผู้ใดเจริญด้วยศีลธรรม ธรรมก็คุ้มครองรักษาผู้นั้นให้เป็นคนดี ป้องกันมิให้เป็นคนชั่ว จะอยู่ที่ไหน จะไปในทิศทางใด ๆ ก็เป็น สุคโต สุคตา คือไปดีมาดี และเป็นการเข้าถึงแก่นของพระพุทธศาสนา

ก็พระพุทธเจ้าผู้ประกาศพุทธศาสนานั้น พระองค์ทรงพระคุณเป็นอัศจรรย์ พระธรรมคำสอนของท่านก็มีเหตุมีผลที่ผู้ฟังอาจตรองตามให้เห็นจริงได้และอำนวยประโยชน์ให้แก่ผู้ปฏิบัติได้จริงทั้งประโยชน์ในโลกนี้ทั้งประโยชน์ในโลกหน้า และพ้นจากโลกนี้โลกหน้าที่เรียกว่านิพพาน ส่วนพระอริยสงฆ์เล่า ท่านก็ประพฤติดี ประพฤติตรง ประพฤติเป็นธรรมประพฤติชอบยิ่ง เป็นสาสนทายาทนำพระพุทธศาสนาเป็นมรดกตกทอดจนถึงเราทุกวันนี้ เราทั้งหลายจึงเคารพนับถือสักการบูชา พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ที่เรียกว่ารัตนตรัย เป็นสรณะที่พึ่งที่เคารพนับถือแห่งตน ๆ แต่ส่วนมากพุทธศาสนิกชน หรือพุทธมามกชน มักเคารพนับถือสักการบูชา เพียงธูปเทียนดอกไม้ของหอม หรือกราบไหว้กล่าววาจานมัสการจิตใจระลึกที่เรียกว่ากายปณามบ้าง วจีปณามบ้าง มโนปณามบ้างเท่านั้น ไม่น้อมพระพุทธคุณพระธรรมคุณ พระสังฆคุณมาสวมสอดที่กายวาจาใจของตน หรือน้อมกายวาจาใจของตนประพฤติดี ปฏิบัติชอบ จึงยังไม่ได้ประโยชน์อะไรจากการเคารพนับถือสักการบูชา ที่ตรงกับความมุ่งหมายของพระพุทธเจ้าผู้ทรงประกาศพระพุทธศาสนา หรือเกิดผล เกิดอานิสงส์ดังเช่นพระอริยสงฆ์ ก็เมื่อเป็นเช่นนี้ พระพุทธเจ้าทรงประสงค์เช่นไร พระธรรมคำสอนของท่านจะมีผล มีอานิสงส์แก่บุคคลปฏิบัติตนเช่นไร พระอริยสงฆ์จะเป็นบุคคลตัวอย่างได้อย่างไร ข้อนี้พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสแก่พระอานนท์พุทธอุปัฏฐากไว้ว่า "โย โข อานนฺท ภิกฺขุ วา ภิกฺขุณี วา ฯลฯ" เป็นอาทิ แปลความว่า ดูก่อนอานนท์ ผู้ใดเป็นภิกษุก็ตาม ภิกษุณีก็ตาม อุบาสกก็ตาม อุบาสิกาก็ตาม มาปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมปฏิบัติชอบยิ่ง ปฏิบัติตามธรรมอยู่เป็นปกติ "โส ตถาคตํ ครุกโรติ สกฺกาเรติ มาเนติ ปูเชติ" ผู้นั้นแล ชื่อว่าเคารพอยู่ สักการอยู่ นอบน้อมอยู่ บูชาอยู่ ตถาคตํ ซึ่งพระตถาคต "ปรมาย ปูชาย" ด้วยการบูชาอย่างยิ่งดังนี้ เมื่อพิจารณาตามนัยะพระพุทธภาษิต ที่ตรัสแก่พระอานนท์เป็นพระพุทธภาษิตที่ออกจากพระโอษฐ์พระพุทธเจ้า เราจะเห็นว่าพระพุทธเจ้ามีพระประสงค์ให้เราปฏิบัติบูชา คือประพฤติธรรมสมควรแก่ธรรมตรงกับศัพท์ว่า "ธมฺมานุธมฺมปฏิปนฺโน วิหรติ" ประพฤติธรรมชอบยิ่งตรงกับศัพท์ว่า "สามีจิปฏิปนฺโน" ประพฤติธรรมโดยปกติหรือเนือง ๆ หรือเป็นนิตย์ ตรงกับศัพท์ว่า "อนุธมฺมจารี" ทรงใช้ศัพท์ ๓ ศัพท์ ๓ คำ ๓ ความ-หมาย ว่าเป็นการเคารพเป็นการสักการ เป็นการนอบน้อมนับถือ เป็นการบูชาพระองค์ด้วยการบูชาอย่างยิ่ง เพราะฉะนั้นเราน่าจะได้คำนึงถึงพระพุทธภาษิตนี้ว่า คำว่าปฏิบัติบูชาตามนัยะที่ว่า ประพฤติธรรมสมควรแก่ธรรม ปฏิบัติชอบยิ่ง ปฏิบัติตามธรรมอยู่เป็นปกตินั้น คือทำอย่างไรบ้าง ข้อนี้พระอรรถกถาจารย์ท่านแสดงว่า เป็นไวพจน์ คือคำเรียกร้องแทนกัน

และกันแต่อาตมาผู้แสดงในวันนี้ เห็นโดยอัตโนมัติยาธิบาย คือความเห็นเฉพาะตนที่จะบรรยายให้ท่านทั้งหลายฟัง และไม่บังคับว่าจะต้องเชื่อ แต่ว่าควรใช้ปัญญาพิจารณาแล้วก็น้อมมาประพฤติปฏิบัติด้วยตน เพราะศัพท์ ๓ ศัพท์ โดยบาลีที่เรียกว่าพยัญชนะท่านก็ใช้ศัพท์ต่างกัน คือ ธมฺมานุธมฺมปฏิปนฺโน วิหรติ แปลว่า มีชีวิตเป็นอยู่ด้วยประพฤติธรรมสมควรแก่ธรรม นี้ข้อหนึ่ง สามีจิปฏิปนฺโน แปลว่าปฏิบัติชอบยิ่ง เราแปลกันมาอย่างนี้ข้อ ๑ และอนุธมฺมจารี แยกออกเป็นอนุกับธมฺม และจารี ๓ คำ แปลว่ามีปกติประพฤติธรรม ถ้าจะถือเอาความหมายก็ว่าประพฤติธรรมให้ตลอดไป ประพฤติธรรมเนืองๆ ประพฤติธรรมสม่ำเสมอข้อ ๑ เพราะฉะนั้น เมื่อพยัญชนะหรือโดยรูปศัพท์ต่างกันเช่นนี้ ทั้งอรรถคือคำแปลก็ต่างกัน ความหมายจะว่าเหมือนกันอย่างไรได้ น่าวิจารณ์น่าพิจารณา ก็คำว่า "ธมฺมานุธมฺมปฏิปนฺโน" นั้น น่าจะหมายความว่าให้ประพฤติปฏิบัติโดยสมควรแก่เพศภูมิชั้นหน้าที่ของตนที่ตนเป็นอยู่อย่างไรก็ได้ เพราะคนเกิดมานี้มีภาวะไม่เท่ากัน กล่าวโดยย่นย่อก็คือ เป็นผู้ใหญ่กว่าเขาบ้าง เป็นผู้น้อยกว่าเขาบ้าง เป็นผู้เสมอกับเขาบ้าง เช่น เป็นปู่ ย่า ตา ยาย เป็นพ่อเป็นแม่ เป็นครูเป็นอาจารย์ เป็นลูก เป็นหลาน เหลน และเป็นศิษยานุศิษย์หรือเป็นผู้บังคับบัญชาเป็นผู้อยู่ใต้บังคับบัญชาก็มี ทั้งผู้น้อยผู้ใหญ่ และผู้เสมอกัน อะไรเป็นเครื่องหมายทำให้ไม่เสมอกัน หน้าที่การงานหรือยศศักดิ์เพศภูมิตำแหน่งเหล่านี้บันให้เห็นว่า "คนไม่เสมอกัน" เพราะฉะนั้นเมื่อเรามีหน้าที่อย่างไรที่จะพึงกระทำให้สมควรแก่เพศภูมิในฐานะที่เราเป็นพ่อคน แม่คน ปู่ ย่า ตา ยายคน เป็นครูบาอาจารย์ของคน เป็นผู้บังคับบัญชาของคน เราก็ทำตนให้สมแก่หน้าที่นั้นๆ เช่นเป็นพ่อที่ดี เป็นแม่ที่ดี เป็นปู่ย่าตายายที่ดี เป็นครูเป็นอาจารย์ที่ดี เป็นผู้บังคับบัญชาที่ดี แล้วผลก็จะตามมาคือว่า ได้รับความเคารพ ความสักการความนอบน้อม ความนับถือ ความบูชาของคนที่อยู่ต่ำกว่าเรา คือลูกหลานศิษยานุศิษย์ หรือผู้น้อย ผู้อยู่ใต้บังคับบัญชา โดยนัยตรงกันข้าม ถ้าเป็นผู้น้อยเราก็ประพฤติธรรมของผู้น้อย เช่น คารวะ ความเคารพนับถือ อปจายนะ ความอ่อนน้อม กตัญญูความระลึกถึงพระคุณท่าน กตเวทีหาโอกาสเปิดเผยตอบแทนสนองพระคุณท่าน ก็จะก่อให้เกิดความเมตตากรุณาความนับถือ ความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน อย่างนี้ ชื่อว่าประพฤติธรรมสมควรแก่ธรรม คือเพศภูมิชั้นหน้าที่ของตนที่เป็นอยู่อย่างไร อย่างนี้เป็นได้ อีกนัยหนึ่งน่าจะหมายถึงว่า พระพุทธศาสนาเมื่อปันออกโดยย่อแล้ว ก็มี ๒ อย่างคือ ธรรมกับวินัย หรือถ้าพูดตามทางโลก ก็ว่า ศีลธรรม นักบวชก็ต้องมีวินัยเป็นเครื่องประพฤติเรียกว่า อนาคาริยวินัย แม้คฤหัสถ์ก็ต้องมีวินัยของคฤหัสถ์ที่เรียกว่าอาคาริยวินัย วินัยจึงเป็นข้อที่เราทุกคน

จะต้องงดเว้นคือไม่ละเมิดในวินัย หรือกฎหมายข้อห้าม ระเบียบประเพณี เหมือนกับพระต้องมีวินัย ทหารก็ต้องมีวินัย พลเรือนก็ต้องมีวินัยของข้าราชการพลเรือน ตำรวจก็ต้องมีวินัยสำหรับตำรวจ แม้แต่ผู้ร้ายก็มีวินัยสำหรับผู้ร้ายที่เขาบังคับหมู่คณะให้รวมกันอยู่ได้ เพราะฉะนั้น วินัยนี่แหละถ้าเราประพฤติงดเว้น ในข้อที่เป็นกฎ เป็นระเบียบเป็นวินัยเป็นข้อห้ามแล้ว ก็เรียกว่า ธมฺมานุธมฺมปฏิปนฺโน วิหรติ คือมีชีวิตอยู่ด้วยความเป็นผู้ประพฤติตามกฎให้สมแก่หน้าที่ของตน ถ้าเช่นนี้แล้วเราจะเห็นว่า สามีจิปฏิปนฺโน นี้ต่างจาก ธมฺมานุธมฺม-ปฏิปนฺโน เพราะท่านแปลว่าปฏิบัติชอบยิ่งคือให้ยิ่งกว่าภาวะเดิมที่ตนประพฤติปฏิบัติอยู่แล้ว ข้อนี้อาจเปรียบเทียบได้ทางวินัยของพระ เช่นในนิสสัคคิย์ปาจิตติยกัณฑ์ ท่านห้ามไม่ให้ภิกษุรับเงินรับทองหรือยินดีเงินทองที่เขาเก็บไว้เพื่อตน เป็นอาบัติ นี้เป็นพระวินัย เป็นข้อห้ามพร้อมกันนั้นก็มีพระอนุญาตว่า ถ้าชาวบ้านเขามาลืมเงินทองลืมรัตนะไว้ในอาวาส ในกุฎี ในถิ่นที่อยู่ ทรงอนุญาตให้ภิกษุเก็บได้ ถ้าหาอนุปสัมบัน คือคฤหัสถ์เก็บไม่ได้ เพราะเป็นอนามาสทรงอนุญาตให้ภิกษุเก็บเองได้ หยิบได้ จับได้ เพื่อคืนให้แก่เจ้าของเขา ท่านใช้ศัพท์บาลีว่า "สามีจิ" แปลว่า ปฏิบัติชอบยิ่งคือสมควร หมายความว่า ประพฤติในข้อห้ามหรือเว้นจากรับเงินรับทองแล้ว ก็ต้องปฏิบัติตามในข้อที่ทรงอนุญาตให้ทำตามด้วย ทรงใช้ คำว่า "สามีจิ" แปลว่าปฏิบัติชอบยิ่ง ภิกษุใดที่ละเลยวัตตเภทข้อนี้ ทรงปรับอาบัติทุกกฎ คือไม่เก็บไว้ให้แก่เจ้าของเขา เพราะถ้าหายไปเขาอาจสงสัยว่าภิกษุอาจจะลักขโมยก็ได้ จึงทรงอนุญาตให้เก็บ นี้เราจะเห็นพระปรีชาสามารถของพระพุทธเจ้า ทรงวางไว้ทั้งวินัยข้อห้ามทั้งธรรมะข้ออนุญาต โดยนัยนี้แล้วเมื่อเราทั้งหลายเว้นในพระวินัยคือข้อห้าม หรือกฎขนบ-ธรรมเนียม หรือระเบียบประเพณีของสังคมแล้ว เราก็ต้องมีจริยธรรมจะพึงประพฤติที่ตรงกันข้ามให้คู่ควรกันด้วย เพราะฉะนั้น จึงกล่าวได้ว่า เมื่อเราเว้นชั่วแล้ว เราต้องทำดีได้ด้วย จึงจะเป็นคนดีโดยสมบูรณ์ตามความหมายของพระพุทธศาสนาที่เรียกว่า สามีจิปฏิปนฺโน คือปฏิบัติชอบยิ่ง เพราะฉะนั้น ถ้าเราทั้งหลายปรารถนาจะเป็นคนดีพร้อมหรือดีแท้แล้ว ต้องมีทั้งศีลทั้งธรรม หรือมีทั้งธรรมะทั้งวินัย

สรุปแล้ว ธมฺมานุธมฺมปฏิปนฺโน วิหรติ ให้มีชีวิตเป็นอยู่ด้วยการเว้นในข้อห้าม หรือในระเบียบวินัยกฎหมายข้อบังคับ สามีจิปฏิปนฺโน ปฏิบัติชอบยิ่ง คือประพฤติจริยธรรมอันตรงกันข้ามที่เป็นหลักหน้าที่สมควรแก่เพศภูมิชั้นของตน ดังกล่าวมา ถ้าอย่างนี้เราจะเห็นอรรถและพยัญชนะ ๒ ศัพท์นี้ต่างกัน สามารถที่จะน้อมนำมาประพฤติปฏิบัติให้เหมาะสมแก่ภาวะของตนที่เป็นอยู่อย่างไร ส่วนคำว่า อนุธัมมจารี เห็นต่างกันได้ง่าย เพราะรูปศัพท์ก็บ่ง

ไว้แล้วว่า ต้องมีปกติประพฤติธรรมหรือประพฤติธรรมเนือง ๆ คือทำสม่ำเสมอทำบ่อย ๆ ทำเสมอไป พูดภาษาไทยให้เข้าใจได้ง่ายน่าจะเป็นอย่างนั้น เพราะการละชั่วทำดีนี้ ไม่ใช่ว่าทำในเวลาเช้า ในเวลาเย็นไม่ต้องทำ หรือทำดีในวันนี้แล้ววันต่อ ๆ ไปไม่ต้องทำ เหมือนกับบางคนที่สมาทานถือศีลฟังเทศน์ หรือบริจาคทานเจริญภาวนา เฉพาะในฤดูกาลพรรษา ถ้าออกพรรษาแล้วก็เลิกกัน แต่แม้อย่างนั้นก็น่าสรรเสริญว่า เขายังมีศีลธรรมในเวลาเข้าพรรษายังไม่เป็นคนไร้ศีลไร้ธรรมตลอด ๓๖๕ วัน หรือ ๑๒ เดือน เราก็ยังสรรเสริญว่าเขาเป็นคนดี แต่ทว่าความละชั่วทำดีนี้ ไม่จำกัดว่าเข้าพรรษาจึงจะทำดีได้ มีโอกาสเมื่อไรทำได้เมื่อนั้น และจะต้องทำติดต่อให้เสมอไปเป็นนิตย์ ความดีจึงคงตัวอยู่ กล่าวคือเป็นคนดีเสมอไป ทั้งวันทั้งคืน ทั้งเดือนทั้งปี ผู้ใดประพฤติได้อย่างนี้ ท่านว่า "ครุกโรติ" เคารพอยู่ "สกฺกาเรติ" สักการะอยู่ "มาเนติ" นับถืออยู่ "ปูเชติ" บูชาอยู่ "ตถาคตํ" ซึ่งพระตถาคต "ปรมาย ปูชาย" ด้วยการบูชาอย่างยิ่ง อันนี้ท่านเรียกว่าปฏิบัติบูชาเป็นยอดของการบูชาดีกว่าอามิสบูชา ถ้าชาวบ้านเราปฏิบัติอย่างนี้ทำอย่างนี้แก่ชาติแก่ศาสนา แก่พระมหากษัตริย์ เราก็จะได้ประโยชน์โดยคุ้มค่า สมกับคำว่า เรารักชาติ รักศาสนา รักพระมหากษัตริย์ เป็นกตัญญูกตเวทีที่ถูกใจพระ หรือตรงความหมาย หรือความต้องการของประเทศชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ และจะได้ประโยชน์ที่เรียกว่าเป็นสรณะ เป็นที่พึ่งอย่างจริงแท้แน่นอนโดยไม่ต้องสงสัย

ลำดับต่อไปนี้ พระสงฆ์จะได้สาธยายบาลีพระพุทธภาษิตปฏิบัติบูชาตามแบบมคธ เพื่อเฉลิมศรัทธาปสาทะพุทธมามกมามิกาชนให้เจริญงอกงามด้วยศีลธรรมตลอดฤดูกาลเข้าพรรษา ณ กาลบัดนี้

สวดมนต์มีคำนำครั้งที่ ๒

เรื่อง "เราจะรักชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์กันอย่างไร"

โดย

พระพุทธพจนวราภรณ์ (จินฺตากโร) วัดราชบพิธ

บรรยายทางวิทยุกระจายเสียงกรมประชาสัมพันธ์

ภาคค่ำ วัน ๑ ฯ ๙ ค่ำ ที่ ๑๑ สิงหาคม ๒๕๑๗
๘

ท่านพุทธศาสนิกชนผู้สนใจในการปฏิบัติธรรม

ฤดูนี้เป็นกาลเข้าพรรษา ซึ่งล่วงมาได้ ๑ เดือนกับ ๗ วันแล้ว ชาวไทยผู้นับถือพระพุทธศาสนามักถือเอากาลเข้าพรรษาของพระสงฆ์เข้าสู่ศีล สู่ธรรม ผู้มีสัทธาประสาทะแรงกล้า ก็สละตนเข้าบรรพชาอุปสมบทเป็นสามเณรบ้าง เป็นพระภิกษุบ้าง แม่ชีบ้าง ตามโอกาสและสามารถแห่งตน ๆ ลางคนก็ให้ทานรักษาศีล เจริญสมาธิวิปัสสนาตลอดไตรมาส ชื่อว่าเข้าดีเข้าถูก แม้ลางคนที่ทำปาณาติบาตเป็นอาชีพ หรือเล่นการพนันเป็นต้น เมื่อถึงวันโกนวันพระ ก็มักงดเว้นการกระทำเช่นนั้นเสีย คนผู้ไม่ละเว้นมักถูกติว่า "วันโกนไม่ละวันพระไม่เว้น" เรื่องนี้ชาวไทยสมัยโบราณ ท่านได้กระทำดีเป็นตัวอย่างมาแล้ว ดังปรากฏในศิลาจารึกของพ่อขุนรามคำแหงมหาราชสมัยกรุงสุโขทัยเป็นราชธานี มีข้อความตอนหนึ่งกล่าวไว้ว่า "คนในเมืองสุโขทัยนี้มักทาน มักทรงศีล มักโอยทาน พ่อขุนรามคำแหง เจ้าเมืองสุโขทัยนี้ทั้งชาวบ้าน ชาวแม่ท่วยบั่ว ท่วยนาง ลูกเจ้าลูกขุนทั้งสิ้นทั้งหลาย ทั้งผู้ชาย ผู้หญิง ฝูงท่วยมีสัทธาในพระพุทธศาสนา ทรงศีลเมื่อเข้าพรรษาทุกคน" ดังนี้ ความมีสัทธาปสาทะในพระพุทธศาสนาของชาวไทยสมัยโบราณนี้ ได้กลายเป็นวัฒนธรรมอันดีงามอย่างหนึ่งของชาวไทยสืบต่อมาช้านาน ดังนั้นคนชั้นปู่ย่าตายายของชาวเรา ท่านจึงเป็นคนมีศีลธรรม จิตใจของท่านซื่อตรงไม่คดโกงกัน กตัญญูกตเวทีต่อผู้มีคุณ มักเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่สงเคราะห์ อนุเคราะห์กัน ไม่เบียดเบียนทำร้ายกัน ไม่ลักขโมยสิ่งของกันและกันชุกชุม ไม่ริษยาทะเลาะวิวาทกัน จึงไม่มีคนอันธพาลดื่นดาษมากมายเช่นปัจจุบัน บัดนี้วัฒนธรรมอันดีงามเช่นที่กล่าวถึงนี้ กำลังสูญหายไปเสียหมดแล้ว ถ้ากระไร องค์การหรือสมาคมหรือศูนย์อะไรต่อมิอะไร ซึ่งมีอยู่มากมายจนจำไม่ไหวในเวลานี้ ควรจะคิดปรับปรุงรื้อฟื้นวัฒนธรรมอันดีงามเช่นที่กล่าวนี้มาริเริ่มจัดให้คง

มีอยู่ต่อไปอีก ให้แม้นเหมือนสมัยบุรพชนของเรา ก็จักเป็นทางหนึ่งที่จะช่วยป้องกันหรือแก้ความเสื่อมศีลธรรมของคนในปัจจุบันนี้ หรือเป็นการชักชวนคนให้เข้าถึงพระพุทธศาสนา

ก็ชาวเราส่วนมากมักปฏิญาณตนว่า "เรารักชาติ รักศาสนา รักพระมหากษัตริย์ ก็ชาติไทยของชาวเราที่ปู่ ย่า ตา ยาย เสียสละรักษาความเป็นไทยเป็นเอกราช เป็นมรดกตกทอดจนถึงเราทุกวันนี้ เราจึงได้อยู่ดีกินดีมีอาชีพดี แม้ลางคราวลางสมัย จะมีภัยอันตรายอยู่บ้าง แต่ถ้าจะเปรียบเทียบกับประเทศอื่นที่เขาจลาจลวุ่นวาย ต้องรบราฆ่าฟัน ประหัตประหารกัน เราก็ยังดีกว่าเขา เพราะฉะนั้นชาติหรือประเทศที่เป็นเอกราชจึงเป็นสิ่งสำคัญเพราะเป็นถิ่นที่อยู่อาศัยของตน เหมือนกับร่างกายของเราทุกคน ต้องสมบูรณ์ด้วยอวัยวะ มีพลานามัยแข็งแรง ถ้าเกิดมาร่างกายพิกลพิการ ตาบอด หูหนวก มือกุดแขนด้วน ก็เป็นคนไม่สมประกอบเหมือนประเทศชาติที่เสียเอกราช ต้องอยู่ในปกครองของประเทศอื่น ชาติอื่น ถูกเขาบังคับข่มขี่จะหาความสุขความสำราญกายใจมาแต่ที่ไหน ส่วนพระมหากษัตริย์นั้น ท่านเป็นประมุขของชาวไทย เป็นที่รวมจิตใจของคนทั้งชาติ ถ้าจะอุปมาก็เหมือนมีพ่อ มีแม่ ปู่ย่า ตายาย เป็นประมุขของสกุล เป็นที่รวมความเคารพนับถือของลูกหลาน เหลนในสกุล ถ้าพ่อแม่ของเรายังมีชีวิตอยู่ ลูกหลานแม้จะอยู่ต่างถิ่นต่างประเทศมีอาชีพ มีการงานต่างกัน แต่ถ้าถึงอภิลักขิตกาล เช่นวันเกิด หรือวันสำคัญแห่งต้นตระกูล ลูกหลานผู้อนุชนในสกุล ก็มีที่ยึดเหนี่ยวเป็นที่รวมจิตใจ แสดงความสามัคคีเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน เพราะฉะนั้น สกุลที่หมดพ่อ แม่ ปู่ ย่า ตายาย จึงแตกสานซ่านเซ็น ไม่รวมกันเป็นกำลังดำรงวงศ์สกุล แม้สัตว์ดิรัจฉานก็เหมือนกัน จะเป็นสัตว์บกสัตว์น้ำ ก็มีหัวหน้าเป็นผู้นำฝูง เช่นช้างก็มีจ่าฝูงหรือจ่าโขลงเป็นผู้นำ จะลงน้ำก็ลงพร้อม-กันจะขึ้นจากน้ำก็ขึ้นพร้อมกันตามหัวหน้า นกที่บินไปในอากาศก็มีจ่าฝูงนำบินพร้อมกันไม่-ลับหน้าลับหลัง คนหรือสัตว์เมื่อได้ผู้นำดี ก็ปลอดภัยปราศจากอันตราย ข้อนี้มีอุปมาฉันใด พระมหากษัตริย์ผู้ทรงเป็นพระประมุขของประเทศชาติก็เป็นสำคัญฉันนั้น เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงตรัสไว้ว่า "ราชามุขํ มนุสฺสานํ" พระราชาเป็นประมุขแห่งหมู่มนุษย์ "ราชา รฏฺฐสฺส ปญฺญาณํ" พระราชาจะปรากฏคือเด่นอยู่ในแว่นแคว้น แว่นแคว้นใดที่ไม่มีพระราชาเป็นประมุข ประเทศหรือแว่นแคว้นนั้น ก็ไม่เป็นที่ปรากฏแก่คนทั้งหลาย "ธมฺเมน ปเรสํ รกฺเขติ" พระราชาย่อมยึดเหนี่ยวน้ำใจ คือยังคนทั้งหลายให้รวมกันเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันได้

โดยธรรม เพราะฉะนั้นการที่เรามีพระมหากษัตริย์เป็นพระประมุขทรงทศพิธราชธรรม ทรงเป็นห่วงใยทรงกังวลในความสุข ความทุกข์ของประชาราษฎร์ทุกหมู่เหล่า เสด็จเข้าไปคลุกคลีอยู่กับชาวป่าชาวเขาในแดนของผู้ก่อการร้าย ก็เพราะพระองค์ทรงเสียสละความสุขของพระองค์เพื่อประชาราษฎร์เช่นเสด็จไปทรงเยี่ยมเยียนเข้าถึงราษฎร ทรงนำเครื่องอุปโภคบริโภค พืช-พันธุ์และสัตว์เลี้ยงไปพระราชทานแก่บุคคลเหล่านั้น เพื่อให้เขาได้สุข พ้นความทุกข์เดือดร้อนเพราะการขาดแคลน ถิ่นใด จังหวัดไหน ฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาลก็พระราชทานฝนหลวงให้เขามีโอกาสปลูกพืชพันธุ์ธัญญาหารทันฤดูกาลเป็นที่ทราบซึ้งในพระมหากรุณาธิคุณเป็นล้นพ้นชาวไทยจึงมีพระมหากษัตริย์เป็นที่ยึดเหนี่ยวใจและเป็นตัวอย่างของผู้เสียสละตนเพื่อประเทศชาติ เพราะฉะนั้น ชาติไทยกับพระมหากษัตริย์ไทย จึงแยกออกจากกันเสียไม่ได้ รวมทั้งศาสนาพุทธ ซึ่งเป็นที่พึ่งด้านจิตใจและเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวใจของคนทั้งชาติ คนที่ไม่มีศาสนา ก็เหมือนคนไม่มีหัวใจ คนที่ไม่มีหัวใจ ก็คือคนที่ไม่ต้องคำนึงถึงศีลธรรมหรือความถูกความผิดกฎหมายของบ้านเมือง หรือขนบธรรมเนียมที่ดีงาม ซึ่งเรียกว่าวินัยหรือธรรมะ ดังนั้น คนที่ไม่มีศาสนาหรือไม่นับถือศาสนาใด ๆ จึงมักทำอะไรพูดอะไรง่าย ๆ เพราะตกอยู่ภายใต้อำนาจกิเลส ศาสนาจึงเป็นที่พึ่งพิงทางใจ โดยเฉพาะพุทธศาสนาที่แสดงสัจจธรรมทั้งส่วนที่ควรละทั้งส่วนที่ควรเจริญ เราทั้งหลายจึงได้ยึดถือเป็นสรณะ ได้แก่เป็นตัวอย่างที่สอนให้เราดำเนินกายวาจาใจไปตามพระธรรมวินัย คือคำสั่งและคำสอนของพระพุทธเจ้า โดยเชื่อถือและไว้ใจได้ว่า ท่านจะไม่นำเราไปผิดทาง ในชาตินี้ก็ได้ประโยชน์ เป็นความสุขกายสบายใจ ที่เรียกว่าทิฏฐธัมมิกัตถประโยชน์และยังเผื่อแผ่ไปถึงวันหน้าชาติหน้า ซึ่งเรียกว่า สัมปรายิกัตถประโยชน์ ยิ่งกว่านั้น ยังมีคำสอนให้ปฏิบัติเพื่อหลุดพ้นจากทุกข์ โดยประการทั้งปวงอย่างเด็ดขาด ซึ่งเรียกว่าพระนิพพานหรือปรมัตถประโยชน์ ซึ่งไม่มีศาสนาไหนจะสอนได้ทั่วถึงละเอียดทุกชั้นเท่าเทียมพระพุทธเจ้า เพราะฉะนั้น ชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ จึงเป็นไตรรงค์ คือเป็นองค์สาม ที่จะขาดเสียอย่างใดอย่างหนึ่งไม่ได้ เหมือนไม้สามท่อนที่พิงอาศัยกันและกันตั้งอยู่ ถ้าเอาออกเสียท่อนใดท่อนหนึ่ง อีกสองท่อนก็ล้มตั้งอยู่ไม่ได้ ข้อนี้ฉันใดชาติศาสนาพระมหากษัตริย์ ก็มีอุปไมยฉันนั้น

ก็พระพุทธเจ้าผู้ทรงประกาศพระพุทธศาสนา มีพระประสงค์ให้บุคคลเคารพนับถือพระองค์อย่างไร หรือพระธรรมคำสอนของพระองค์จะมีผลแก่ผู้ปฏิบัติตนเช่นไร และพระสงฆ์จะเป็นบุคคลตัวอย่างได้อย่างไร ข้อนี้พระพุทธเจ้าตรัสแก่พระอานนท์พุทธอุปัฏฐากไว้ว่า "ดูก่อนอานนท์ ผู้ใดเป็นภิกษุก็ตาม ภิกษุณีก็ตาม อุบาสกก็ตาม อุบาสิกาก็ตาม มาประพฤติธรรมสมควรแก่ธรรม ปฏิบัติชอบยิ่ง ปฏิบัติตามธรรมอยู่เป็นปกติ ผู้นั้นแล ชื่อว่าเคารพสักการ นอบน้อม นับถือ บูชา เราผู้ตถาคต ด้วยการบูชาอย่างยิ่ง ซึ่งได้บรรยายมาแล้วในเดือนที่ล่วงมา โดยใจความก็คือมีพระประสงค์ให้ผู้นับถือพระองค์ปฏิบัติบูชา ตามพระธรรมวินัยคำสั่งสอนของพระองค์ เช่น เมื่อเรางดเว้นในข้อห้ามที่เราเรียกว่าวินัย หรือศีลได้แล้ว ก็ไม่เป็นคนชั่วคนเลว เพราะความประพฤตินั้น ๆ แต่จะจัดว่าเป็นคนดียังไม่ได้ เรียกได้แต่เพียงว่าไม่เป็นคนชั่ว เพราะไม่ล่วงละเมิดในข้อห้าม เราต้องทำดี คือมีธรรมะกำกับด้วย ข้อนี้ขอยกตัวอย่างเช่นศีล ๕ ที่ท่านสมาทานมาแล้ว ว่าเราจะไม่ฆ่าสัตว์ก็ชื่อว่าไม่ล่วงละเมิดในพระวินัยคือศีล แต่ถ้ายังไม่มีธรรมะ คือเมตตากรุณากำกับฝังจิตใจเห็นอกเราอกเขา เห็นความทุกข์ของเขาเหมือนกับความทุกข์ของเราแล้ว ก็ยังไม่แน่ว่าจะไม่ฆ่าเพราะอดไม่ได้ ด้วยอำนาจความโลภอยากได้เนื้อของเขามาเป็นอาหารของเราบ้าง หรือด้วยอำนาจความโกรธ เพราะมันมาประทุษร้ายเราบ้างหรือด้วยอำนาจความลงผิดเห็นว่าไม่เป็นบาป เพราะพระเจ้าสร้างมาให้เป็นอาหารของมนุษย์บ้าง นี้เรียกว่า เราไม่มีธรรมะ เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงทรงสอนให้มีทั้งศีลทั้งธรรม หรือทั้งธรรมทั้งวินัย เช่นมีเมตตากรุณาอยู่แล้วก็เว้นปาณาติบาตได้ง่าย มีทรัพย์สันโดษ ยินดีเฉพาะทรัพย์สมบัติของตนเท่านั้นแล้วก็เว้นอทินนาทานได้ง่าย มีสทารสันโดษยินดีเฉพาะคู่ครองของตนเท่านั้นแล้ว ก็เว้นกาเมสุมิจฉาจารได้ง่าย คนมีสัจจวาจาเป็นธรรมะประจำตนแล้วก็ไม่พูดปดมดเท็จด้วยเจตนาจงใจ คนมีอัปปมาทะความไม่ประมาทอยู่แล้วย่อมไม่ไปดื่มสุราเมรัย อันเป็นที่ตั้งของความประมาทที่จะล่วงศีล และทำผิดอย่างอื่น ๆ ได้ง่าย เพราะฉะนั้นเราทั้งหลายจะเป็นคนดีแท้หรือดีพร้อมทั้งกาย วาจาใจ จึงต้องมีทั้งศีล ทั้งธรรม หรือต้องมีทั้งธรรมะทั้งวินัยและต้องประพฤติปฏิบัติให้ตลอดไป ความดีจึงจะคงตั้งอยู่ ไม่ใช่ว่าทำดีในเวลาเช้าเวลาเย็นไม่ต้องทำ หรือประพฤติดีในวันนี้แล้ว วันต่อ ๆ ไปไม่ต้องประพฤติ การละชั่วทำดีนั้นไม่จำกัดกาลเวลา ต้องละชั่วทำดีให้ตลอดไป เป็นนิจจึงจะเป็นคนดีแท้ หรือดีพร้อม ดีเสมอไป ทั้งวันทั้งคืน ทั้งเดือน ทั้งปี ผู้ใดประพฤติได้อย่างนี้ พระพุทธเจ้าทรง

สรรเสริญว่าเคารพอยู่สักการอยู่ นับถืออยู่ นอมน้อมอยู่ บูชาอยู่ "ตถาคต" ซึ่งพระตถาคต "ปรมาย ปูชาย" ด้วยการบูชาอย่างยิ่ง อันนี้ท่านเรียกว่า ปฏิบัติบูชา เป็นยอดของการบูชา ดีกว่า อามิสบูชา ถ้าชาวเราปฏิบัติตนได้อย่างนี้แก่ ชาติ แก่ศาสนา แก่พระมหากษัตริย์ ก็จักได้ประโยชน์คุ้มค่าสมกับคำว่า "เรารักชาติ รักศาสนา รักพระมหากษัตริย์ ตรงความหมายหรือความต้องการของประเทศชาติศาสนาพระมหากษัตริย์" มีนัยดังบรรยายมาพอสมควรแก่เวลา

ลำดับต่อไปนี้พระสงฆ์จะได้สาธยายบาลีพระพุทธภาษิต ปฏิบัติบูชา ตามแบบมคธ เพื่อเฉลิมศรัทธาปสาทะ ของพุทธศาสนิกชนให้เจริญงอกงามด้วยศีล ด้วยธรรมตลอดฤดูกาลเข้าพรรษา ณ กาลบัดนี้

สวดมนต์มีคำนำ ครั้งที่ ๓

เรื่อง "การอบรมจิต"

โดย

พระพุทธพจนวราภรณ์ (จินฺตากโร) วัดราชบพิธ

บรรยายทางวิทยุกระจายเสียง กรมประชาสัมพันธ์

วัน ๒ฯ๑๐ วันที่ ๔ กันยายน ๒๕๑๗
๘

ท่านพุทธศาสนิกชนผู้สนใจในการสดับและปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนา

วันนี้เป็นวันพระแรม ๘ ค่ำ เดือน ๑๐ อีก ๓ วันพระก็จะครบไตรมาสในฤดูกาลเข้าพรรษา ท่านทั้งหลายได้เข้าสู่ศีลสู่ธรรมตลอดไตรมาส ชื่อว่าเข้าดี เข้าถูก เมื่อออกพรรษาแล้วก็ขอให้ออกจากความชั่ว ความทุกข์อย่างเด็ดขาดหรือตลอดไป อย่าออกจากศีลจากธรรมพร้อมกับการออกพรรษาเสียเลย วันนี้จักบรรยายการอบรมจิต ต่อจากศีลและกัลยาณธรรม ๕ ซึ่งได้บรรยายมาแล้ว ตามนัยะพระพุทธภาษิตที่ว่า "นาหํ ภิกฺขเว เอกธมฺมมฺปิ สมนุปสฺสามิ" ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราไม่เห็นธรรมเอกชนิดอื่นเหมือนจิตเลย "จิตฺตํ ภิกฺขเว ทนฺตํ คุตฺตํ รกฺขิตํ สํวุตํ มหโต อตฺถาย สํวตฺตติ" ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย จิตที่บุคคลฝึกแล้ว อบรมแล้ว คุ้มครองแล้ว รักษาแล้ว สำรวมระวังแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์ใหญ่ "จิตฺตํ ภิกฺขเว อทนฺตํ อคุตฺตํ อรกฺขิตํ อสํวุตํ มหโต อนตฺถาย สํวตฺตติ" ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย จิตที่บุคคลไม่ได้ฝึก ไม่ได้อบรม ไม่ได้คุ้มครอง ไม่ได้รักษา ไม่ได้สำรวมระวัง ย่อมเป็นไปเพื่อความพินาศเสียหายอย่างใหญ่ดังนี้ เพราะฉะนั้น การฝึกจิตอบรมจิตนั่นแลเป็นการดี เพราะจิตที่ฝึกแล้ว อบรมแล้ว นำความสุขมาให้ สมตามนัยะพระพุทธภาษิตที่ว่า "จิตฺตสฺส ทมโถ สาธุ จิตฺตํ ทนฺตํ สุขาวหํ"

ก็คำว่าจิต จิตในที่นี้ ท่านประสงค์นามธรรมชนิดหนึ่ง ซึ่งมีหน้าที่ให้สำเร็จความคิดต่างจากมโนและวิญญาณ ซึ่งเป็นแต่เพียงอาการของจิตมโนที่แปลว่าใจ เป็นคู่กับธรรมารมณ์ วิญญาณเป็นอาการให้รู้อารมณ์ เป็นชนิดเจตสิก เพราะเป็นธรรมชาติเกิดจากจิต แต่มิใช่ตัวจิตเหมือนแสงสว่างที่เกิดจากไฟ เป็นแต่เพียงอาการของไฟ มิใช่ตัวไฟฉะนั้น ดังนั้นจิตซึ่งเป็นธรรมชาติให้สำเร็จความคิดและมีประจำอยู่ในตัวของเราทุก ๆ คนนี้ ถ้าฝึกหรืออบรมให้คิด

ไปในทางดีหรือในเรื่องที่ดีเป็นไปในฝ่ายกุศลก็เรียก "กุศลจิต" ถ้าคิดไปในทางชั่วหรือในเรื่องที่ชั่ว เป็นฝ่ายอกุศลก็เรียกว่า "อกุศลจิต" ถ้าคิดไปในทางหรือในเรื่องกลาง ๆ ไม่ถึงเป็นดีเป็นชั่วก็เรียก "อัพยากตจิต" จิตนี้เป็นหัวหน้าของธรรมทั้งหลาย บรรดาการงานที่ทำถ้อยคำที่พูดจะเป็นดีหรือชั่วก็เพราะจิต เมื่อจิตดีการงานที่ทำ ถ้อยคำที่พูดก็พลอยดีไปตามคิด ผลที่เกิดขึ้นก็เป็นสุขคอยตามติดสนองให้เหมือนเงาตามตัว เมื่อจิตชั่ว การงานที่ทำถ้อยคำที่พูดก็พลอยชั่วไปตามจิต ผลที่เกิดขึ้นก็เป็นทุกข์ คอยติดตามอำนวยให้เหมือนล้อเกวียนที่หมุนไปตามรอยเท้าโคฉะนั้น แม้สุคติ ทุคติที่สัตว์จะพึงไป พึงถึงในชาติหน้าภพหน้าก็เพราะจิต เมื่อจิตดีไม่เศร้าหมอง คติที่ไปก็ดี เป็นสุคติ เมื่อจิตชั่ว จิตเศร้าหมอง คติที่ไปก็ไปชั่ว เป็นทุคติ ข้อนี้มีพระพุทธภาษิตรับรองไว้ว่า "จิตฺเต อสงฺกิลิฏฺเจ สุคติ ปาฏิกงฺขา" เมื่อจิตไม่เศร้าหมองสุคติก็หวังได้ "จิตฺเต สงฺกิลิฏฺเจ ทุคฺคติ ปาฏิกงฺขา" เมื่อจิตเศร้าหมองทุคติก็เป็นอันหวังได้ "เย จิตฺตํ สญฺญเมสฺสนฺติ โมกฺขนฺติ มารพนฺธนา" ผู้ใดมาสำรวมระวังจิต ผู้นั้นจักพ้นจากบ่วงของมาร นี้ก็แสดงว่า บุคคลจะบรรลุพระนิพพานได้ก็เพราะจิต รวมความว่า สุขหรือทุกข์ที่สัตว์จะต้องได้รับในชาตินี้ก็ดี สุคติ ทุคติที่สัตว์จะพึงประสบหรือพึงถึงในชาติหน้า ภพหน้าก็ดี ตลอดถึงมรรคผลนิพาน ที่บุคคลจะพึงบรรลุหรือทำให้แจ่มแจ้งก็ดี ล้วนต้องสำเร็จหรือเป็นไปเพราะจิตทั้งสิ้น ดังนั้นจิตจึงเป็นใหญ่เป็นประธาน เป็นธรรมที่สำคัญ ยิ่งกว่าธรรมอย่างอื่นทั้งหมด สมดังพระพุทธพจน์ที่ยกมากล่าวข้างต้นนั้น

ก็คำว่าฝึกจิต อบรมจิต คุ้มครองจิต รักษาจิต สำรวมระวังจิตนั้น ท่านสอนให้ทำอย่างไร หรือฝึกด้วยวิธีอย่างไรบ้าง อันนี้ท่านหมายถึงกริยาที่ข่มหรือปราบหรือทรมานจิตด้วยสมถวิธีหรือสมถกัมมัฏฐาน ได้แก่ผูกจิตไว้ด้วยอารมณ์รูปกัมมัฏฐาน ๔๐ อย่างใดอย่างหนึ่ง จิตจะสงบระงับจากนิวรณ์ ๕ ได้ครู่หนึ่งขณะหนึ่งหรือนาน ๆ จนถึงแนบแน่นอยู่ในสมถวิธีนั้น จิตจะหายรัก หายชัง หายซบเซา ท้อแท้ หายฟุ้งซ่านรำคาญ หายลังเลสงสัย ตลอดเวลาที่ยังเจริญสมถภาวนาหรือสมถกัมมัฏฐานนี้อย่างหนึ่ง อีกอย่างหนึ่งด้วยวิปัสสนาวิธี คือทำความคิดผิดเห็นผิดให้กลับเป็นคิดถูก เห็นถูก ตามทำนองคลองธรรม เพื่อให้หายเพลิดเพลินหลงใหลไปตามอารมณ์ที่ประสบนั้น ๆ ทั้งที่ชอบใจทั้งที่ไม่ชอบใจ ซึ่งเรียกเป็นศัพท์บาลีว่า "อิฏฐารมณ์ อนิฏฐารมณ์" เช่นในคราวได้ลาภได้ยศ ได้ความสรรเสริญได้ความสุขก็ไม่แสดงอาการตื่นจนถึงเหลิงหรือเห่อเหิมกำเริบจนลืมตัว หรือในคราวประสบอารมณ์ที่ไม่ชอบเช่นในคราวที่เสื่อมลาภ ถอยยศ ถูกนินทา ได้ความทุกข์ก็ไม่แสดงอาการซบเซาเศร้าสร้อยอาลัยเสียดาย ผู้ที่ไม่เคยฝึกจิต อบรมจิตในคราวประสบอนิฏฐารมณ์เช่นนั้น บางคราวเสียใจถึงแสดงอาการคลุ้มคลั่งดุจคนวิกลจริตหรือแสวงหาทางแก้ผิด ๆ เช่นฆ่าตัวตายหรือดื่มสุรายาเมา

คบหญิงหรือชายเสเพล เล่นการพนัน เที่ยวกลางคืนหามรุ่งหามค่ำ เพื่อให้ลืมทุกข์ ยิ่งกลับเพิ่มทุกข์ทับถมทุกข์ ให้จมหนักลงไปในอบายมุข ความชั่ว ความเลวยิ่งขึ้น เหมือนล้างมลทินด้วยน้ำไม่สะอาดกลับจะทำให้ไม่สะอาดหรือสกปรกยิ่งขึ้น ตามที่บรรยายมานี้ ส่อให้เห็นความจริงว่าโลกธรรมทั้งส่วนอิฏฐารมณ์น่าชอบใจรักใคร่ก็ดี ทั้งส่วนอนิฏฐารมณ์ไม่น่าชอบใจไม่น่ารักใคร่ก็ดี ไม่ได้ทำอะไรยิ่งไปกว่าธรรมดาหรือหน้าที่ของตนเลย กล่าวคือมีหน้าที่เพียงเกิดขึ้น แล้วก็แปรปรวนเสื่อมไปเท่านั้น ส่วนการที่คนเราดีใจบ้าง เสียใจบ้าง หัวเราะบ้างร้องไห้บ้างนั้น เป็นเรื่องที่ตนทำให้แก่ตนเองทั้งสิ้น การที่เป็นเช่นนั้นก็เพราะจิตของผู้นั้นไม่ได้รับการฝึก ไม่ได้รับการอบรม ไม่ได้รับการคุ้มครอง ไม่ได้รักษา ไม่ได้สำรวมระวังนั่นเอง จึงมีความคิดผิด ๆ เห็นผิด ๆ แสดงอาการวิปริตไปต่าง ๆ ซึ่งล้วนเป็นเครื่องทำลายตน นำผลร้ายทุกข์โทษให้เกิดแก่ตน ยิ่งกว่าที่เหตุนั้น ๆ จะทำให้ สมด้วยนัยะพระพุทธภาษิตที่ว่า "จิตที่ตั้งไว้ผิด พึงทำเขาให้ชั่วให้เลวยิ่งไปกว่าความพินาศฉิบหายที่โจรหรือคนมีเวรจะทำให้เสียอีก" ดังนี้ จิตที่มิได้รับการฝึก มิได้รับการอบรมเป็นต้นนั้น ย่อมทำบุคคลให้เข้าใจผิด คิดผิด เห็นผิด มีประการต่าง ๆ ล้วนเป็นทางแห่งความหลง ความเขลา เพราะเหตุนั้นผู้มีปัญญาจึงนิยมการฝึกจิต อบรมจิต เพราะจิตที่ฝึกแล้ว อบรมแล้วเท่านั้น เป็นจิตที่ควรแก่การงาน เป็นเหตุให้รู้เท่าและรู้ทัน ตามธรรมดาที่เป็นไป ก็อะไรเล่าเป็นตัวธรรมดา ความแปรปรวนของอารมณ์ที่ไม่ตั้งอยู่คงที่เสมอไป นี่แลเป็นตัวธรรมดา เพราะอารมณ์ทุกชนิดทั้งที่ชอบทั้งที่ไม่ชอบย่อมไม่พ้นไปจากความแปรปรวนทั้งสิ้น สิ่งใดที่มีความแปรปรวน สิ่งนั้นชื่อว่าไม่เที่ยง เพราะการที่แปรปรวนไป ก็คืออาการที่ไม่เที่ยงนั่นเอง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นชื่อว่าเป็นทุกข์ เพราะจะทนให้เที่ยง ให้ยั่งยืนเสมอไปหรือไม่ให้แปรปรวนไม่ได้ สิ่งใดไม่เที่ยงเป็นทุกข์ สิ่งนั้นชื่อว่าเป็นอนัตตา เพราะไม่เป็นไปในอำนาจหรือไม่มีตัวตนที่จะบังคับไม่ให้แปรปรวนไม่ได้ ธรรมดามีอยู่เป็นอยู่เท่านี้ที่เรียกว่า "วิปริณามธรรม" ส่ออาการ ๓ อย่าง คือ อนิจฺจํ ไม่เที่ยงอย่างหนึ่ง ทุกฺขํเป็นทุกข์อย่างหนึ่ง อนตฺตา บังคับไม่ได้หรือไม่มีตัวตนอย่างหนึ่ง อาการทั้ง ๓ นี้ มีรวมอยู่ในที่แห่งเดียวคือในวิปริณามธรรมจะแยกออกจากกันไม่ได้เลย เหมือนแสงสว่างกับความร้อนจะแยกออกจากกันไม่ได้ฉะนั้น ดังนั้นโลกธรรมก็คือวิปริณามธรรม เมื่อเพ่งธรรมารมณ์ที่ปรากฏแก่ใจก็เป็น ๒ คือชอบกับไม่ชอบ เมื่อเพ่งธรรมดาก็เป็นอย่างเดียวคือแปรปรวน เมื่อเพ่งตามอาการก็เป็น ๓ คือไม่เที่ยงเป็นทุกข์เป็นอนัตตา เพราะฉะนั้นโลกธรรมก็คือตัวธรรมดาหรือตัววิปริณามธรรม การพิจารณาโลกธรรมนั้นต้องให้เห็นจริงด้วยใจ จนอาการที่แปรปรวนนั้นปรากฏชัดแก่ใจ ไม่สักว่าจำได้แล้วนึกรู้ไปตามสัญญา ต้องให้เห็นจริงด้วยปัญญาที่เรียกว่ารู้เท่าทัน คือธรรมดามีอยู่เท่าใด ใจก็รู้เท่านั้น

หรือธรรมดาเป็นอย่างไร ใจก็รู้อย่างนั้น ไม่เกินไปไม่ต่ำลง กิริยาที่รู้ดังนี้ในโลกธรรมสูตร ใช้ศัพท์ว่า "ปชานาติ" แปลว่ารู้จักหรือรู้เท่า นี้อย่างหนึ่ง อีกอย่างหนึ่งรู้สึกทันในขณะอารมณ์มากระทบ เหมือนคนถูกไฟ ก็รู้สึกร้อนในทันที อย่างนี้ตรงกับศัพท์ว่า "วิชานาติ" แปลว่ารู้ทัน กิริยาที่รู้เท่าและรู้ทัน รวมเรียกว่า "รู้เท่าทัน" ตรงกับศัพท์ว่า ปฏิสญฺจิกฺขติ อันการรู้เท่าทันธรรมดาของอารมณ์ว่าเป็นอย่างไร นี้เป็นตัววิปัสสนาญาณ คือรู้ด้วยปัญญา ท่านใช้ศัพท์ว่า "สมฺมปฺปชานาติ" แปลว่ารู้เท่าทันโดยชอบหรือรู้แจ้งชัดทั่วถึงตามความเป็นจริง เป็นเหตุให้เกิดนิพพิทา ความเบื่อหน่าย ไม่อยากได้ใคร่ดีในสิ่งที่ไม่เที่ยงเป็นทุกข์ และเป็นอนัตตานั้น เพราะรู้เช่นเห็นชนิดเสียแล้วว่าเป็นอย่างไร คือสิ่งเหล่านั้นถึงจะดีจะประณีตจะเสื่อมทรามน่าชอบใจหรือไม่น่าชอบใจอย่างใด ๆ ก็ล้วนตกอยู่ในวิสัยของวิปริณามธรรม คือมีแล้วกลับไม่มี เกิดแล้วก็ดับไป ประสบแล้วก็ต้องพลัดพราก มีสมบัติเป็นคู่กับวิบัติ เป็นดังนี้เหมือนกันหมด จะอ้อนวอนบังคับให้เป็นอย่างอื่นก็ไม่ได้ เมื่อพิจารณาไปจนความเบื่อหน่ายเกิดขึ้นแล้วแต่นั้น นันทิ ความยินดีเพลิดเพลินซึ่งมีประจำสันดานก็ถึงอันตรธานดับสูญไป "นิพฺพินฺทํ วิรชฺชติ" เมื่อเกิดเบื่อหน่าย ไม่มีนันทิ กิเลสเป็นเหตุให้เพลินแล้วจิตก็วิลาศปราศจากราคานุสัยหมดรักหมดพอใจ หมดความเพลิดเพลิน อาลัยเสียดายในสิ่งนั้น ๆ ทั้งหมด "วิราคา วิมุจฺจติ" เพราะหมดรักหมดชอบใจ จิตก็พ้นจากอาสวะ คือ กามาสวะ กามาสวะเป็นเหตุอยากได้ ภวาสวะ ภวาสวะอยากเป็นนั่นเป็นนี่ อวิชชาสวะ อวิชชาสวะเป็นเหตุให้หลงงมงาย ไม่รู้เท่าทันตามความเป็นจริง หายยึดมั่นสำคัญผิดด้วยตัณหามานะทิฏฐิอวิชชาอุปาทาน แต่นั้นก็จะเกิดญาณทัสสนะ คือทั้งรู้ทั้งเห็นในอาการที่จิตพ้นจากกิเลสว่ามีอาการอย่างนี้ ๆ มาโดยลำดับ ลำดับหมายความว่าหายสงสัยในข้อปฏิบัติเพราะรู้ได้เองเห็นได้เองไม่ต้องมีใครมาบอกหรือมาแต่งตั้งยกย่องให้ แต่นั้นจิตใจของผู้นั้นก็จักหมดจดผ่องใสที่เรียกว่า "ปภัสสร" หรือ "วิสุทธิจิต" เพราะปราศจากมลทินภายในคือกิเลสเหมือนพระจันทร์ในวันเพ็ญที่ปราศจากเมฆหมอกฉะนั้น แต่นั้น สันติ ความสงบระงับเยือกเย็นหรือสันติสุขสันติสุขอันเกิดจากสันติก็จะมีเองเป็นเอง โดยมิต้องอาศัยเหตุปัจจัยภายนอก "นิพฺพานํ ปรมํ สุขํ" พระนิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง หรือทับศัพท์ว่าบรมสุข คือไม่ต้องมาเกิดแก่เจ็บตายอีกต่อไป จิตที่ฝึกแล้ว อบรมแล้ว คุ้มครองแล้ว รักษาแล้ว สำรวมระวังแล้ว ย่อมนำบุคคลให้ได้ประสบสุขทั้งอย่างต่ำอย่างกลาง อย่างสูงดังบรรยายมานี้ เพราะฉะนั้นพุทธศาสนิกชนทั้งหลายผู้มีปัญญาจึงควรฝึกจิต อบรมจิต เพราะจิตที่ฝึกแล้ว อบรมแล้ว นำสุขมาให้

ต่อไปนี้พระสงฆ์จะได้สาธยายบาลีพระพุทธพจน์ตามแบบมคธ ณ กาลบัดนี้

สวดมนต์มีคำนำครั้งที่ ๔

เรื่อง "ปวารณาออกพรรษา"

โดย

พระพุทธพจนวราภรณ์ (จินฺตากโร) วัดราชบพิธ บรรยายทางวิทยุกระจายเสียง กรมประชาสัมพันธ์ ภาคค่ำวัน ๔ฯ๑๑ ที่ ๔ ตุลาคม ๒๕๑๗

๘

ท่านพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย

วันนี้ แรม ๘ ค่ำ เดือน ๑๑ นับจากทางสงฆ์ปวารณาออกพรรษามาแล้วได้ ๗ วัน

การออกพรรษาเป็นคู่กับการเข้าพรรษา เพราะเมื่อมีการเข้าก็ต้องมีการออก การเข้าพรรษาหมายถึงการที่ภิกษุตั้งใจหยุดอยู่ในที่เดียว ไม่เที่ยวเร่ร่อนไปแรมคืนที่ไหนตลอดเวลา ๓ เดือนต้นฤดูฝน เรียกการอยู่ในกาลเช่นนั้นว่า จำพรรษา ส่วนการออกพรรษา หมายถึงมีอิสระที่จะเที่ยวไปแรมคืนในที่ไหนก็ได้

โดยปกติภิกษุในครั้งพุทธกาล ไม่ได้รวมกันอยู่ในสถานที่เดียว มักเที่ยวแยกย้ายไปบำเพ็ญสมณธรรมและสั่งสอนศีลธรรมแก่ประชาชนในคามนิคมชนบทราชธานีนั้น ๆ เมื่อถึงฤดูฝนจึงจะรวมกันหยุดอยู่เป็นที่ ในเวลารวมกันอยู่เป็นที่เช่นนั้น ถ้ามีภิกษุประพฤติย่อหย่อนต่อธรรมวินัย ภิกษุผู้อยู่ร่วมกันต้องถือเป็นหน้าที่ที่จะต้องว่ากล่าวตักเตือน ทักท้วงความประพฤติของภิกษุผู้ประพฤติย่อหย่อนนั้นด้วยความหวังดี มีเมตตากรุณาต่อกัน ถ้าผู้ถูกว่ากล่าวตักเตือนทักท้วงนั้นไม่เชื่อฟัง ก็ขอให้ภิกษุอื่นเป็นผู้ว่ากล่าวตักเตือนซ้ำอีก หรือมิฉะนั้นต้องโจทก์ทักท้วงขึ้นในท่ามกลางสงฆ์ด้วยได้เห็นเอง หรือได้ยินบอกเล่า หรือรังเกียจสงสัยในใจในอากัปกิริยาอย่างใดอย่างหนึ่ง เพื่อให้โอกาสผู้นั้นกลับตัวละชั่วประพฤติดีตามหลักธรรมวินัย หรือมีความสำรวมระวังต่อไป ถ้าผู้ใดรู้หรือเห็นแล้วแกล้งทำเป็นไม่รู้ไม่เห็นไม่ว่ากล่าวตักเตือนกัน ก็มีสิกขาบทปรับโทษเป็นอาบัติแก่ผู้นั้น เพื่อป้องกันไม่ให้เห็นแก่หน้าคน ให้เห็นแก่หมู่คณะ และผู้ที่ถูกว่ากล่าวตักเตือนนั้น เมื่อเห็นโทษของตนแล้วก็ต้องยอมรับผิดและทำคืนอาบัติ เรียกว่าแสดงอาบัติ ได้แก่สารภาพผิดต่อหน้าภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง หรือต่อหน้าสงฆ์แล้วแต่กรณี การแสดงอาบัติของพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนา ไม่ใช่

เป็นการล้างบาปเหมือนในบางลัทธิในศาสนาอื่น พระพุทธศาสนาถือว่า ความดีความชั่วที่ทำแล้วจะทำคืนไม่ได้ จะแก้ได้เฉพาะกรรมที่ยังไม่ได้ทำ ฉะนั้นการแสดงอาบัติจึงเท่ากับสารภาพผิด แล้วปฏิญาณตนต่อหน้าผู้อื่นว่า จักสำรวมระวังไม่ทำผิดเช่นนั้นอีกต่อไป ความผิดเล็กน้อย เมื่อผู้นั้นรู้สำนึกในความผิดของตน แล้วตั้งใจกลับตัวละชั่วประพฤติดีต่อไปใหม่ คณะสงฆ์ก็ให้อภัยหมดรังเกียจ ยอมให้อยู่ร่วมกับหมู่ได้ แต่ถ้าเป็นความผิดใหญ่ ๆ เสียหายร้ายแรง หรือความผิดเล็กน้อยอยู่ในเกณฑ์ที่จะทำคืนอาบัติได้ แต่ถ้าผู้ล่วงละเมิดส่ออาการว่าล่วงละเมิดด้วยความไม่ละอาย เช่นทำบ่อย ๆ เช่นนี้ คณะสงฆ์อาจตั้งข้อรังเกียจถึงห้ามร่วมอุโบสถสังฆกรรม คือตัดสิทธิภิกษุนั้นชั่วคราวก็ได้ ต่อเมื่อผู้นั้นเห็นโทษของตนแล้วรับผิดแสดงคืนอาบัติแล้ว สงฆ์ก็ยอมถอนการห้ามอุโบสถสังฆกรรมแล้ว ยอมให้เข้าหมู่ได้ตามเดิม แต่ถ้าผู้นั้นไม่เห็นโทษ ยังดื้อทำผิดเช่นนั้นซ้ำอีก สงฆ์ก็อาจบัพพาชนียกรรม คือตัดออกจากหมู่เป็นการขับไล่ ไม่ต้องการคนเช่นนั้นไว้ในหมู่อีกต่อไป ผู้นั้นก็ต้องสึกไปเอง อีกกรณีหนึ่งภิกษุแกล้งทำไขสือ ได้แก่รู้ว่าสิ่งนี้เป็นข้อห้ามมาในพระปาฏิโมกข์ คืออุทเทศที่คณะสงฆ์สวดประกาศทุกกึ่งเดือนแล้ว แกล้งพูดกลบเกลื่อนเป็นต้นว่าเพิ่งรู้เดี๋ยวนี้เองว่า ข้อนี้ก็มาในพระปาฏิโมกข์ดังนี้ก็ดี หรือแกล้งพูดผัดเพี้ยน ได้แก่ภิกษุประพฤติผิดแล้ว เมื่อมีผู้ว่ากล่าวตักเตือน ก็แกล้งพูดผัดเพี้ยน เช่นว่าต้องรอไต่ถามท่านผู้รู้อื่น ๆ ดูก่อนแล้วจึงจะเชื่อท่านดังนี้ก็ดี ก็มีสิกขาบทปรับโทษเป็นอาบัติ หรือภิกษุเป็นผู้ดื้อว่ายากสอนยากเป็นผู้อันใคร ๆ ว่ากล่าวตักเตือนไม่ได้ ท่านให้ฉุดตัวภิกษุเช่นนั้นไปหาสงฆ์ (คือภิกษุตั้งแต่ ๔ รูปขึ้นไป) ขอให้สงฆ์ว่ากล่าวตักเตือน ถ้าภิกษุนั้นยังคงดื้อไม่ยอมรับผิดทำคืนอาบัติ คณะสงฆ์ก็มีวิธีลงโทษ คือสมมติให้ภิกษุรูปหนึ่ง สวดประกาศข้อความนั้น ๓ ครั้ง พอสวดจบครั้งที่ ๒ ภิกษุดื้อเป็นอาบัติถุลลัจจัย ถ้ายังคงดื้อ สวดจบครั้งที่ ๓ เป็นอาบัติสังฆาทิเสส ซึ่งเป็นอาบัติหนักรองลงมาจากอาบัติปาราชิก นี้เป็นประเพณีอันดีงามอันเนื่องด้วยพระวินัยและการปกครองของคณะสงฆ์ในพระพุทธศาสนาด้วยเหตุนี้ประการหนึ่ง รวมกับเหตุอื่น ๆ พระพุทธศาสนาจึงจำเริญรุ่งเรืองตลอดมาถึงทุกวันนี้.

เมื่อภิกษุอยู่จำพรรษาครบไตรมาสแล้ว ภิกษุทั้งหลายต่างก็จะแยกย้ายกันไปตามอัธยาศัย ไม่รวมอยู่เป็นที่ดังแต่ก่อน จึงมีพิธีให้ต่างรูปต่างกล่าวคำขอให้ว่ากล่าวตักเตือนกันและกันเรียกว่าปวารณา แปลว่ายอมให้เลือกว่ากล่าว ในบัดนี้ ใช้กล่าวด้วยภาษามคธว่า **"สงฺฆํ อาวุโส ปวาเรมิ ทิฏฺเฐน วา สุเตน วา ปริสงฺกาย วา วทนฺตุ มํ อายสฺมนฺโต อนุกมฺปํ**

อุปาทาย ปสฺสนฺโต ปฏิกฺกริสฺสามิ" ถ้าเป็นผู้อ่อนพรรษากว่าก็เปลี่ยน อาวุโส เป็น ภนฺเต เช่น "สงฺฆมฺภนฺเต ปวาเรมิ ฯ เป ฯ" แปลว่า ท่านเจ้าขา ผมขอปวารณาต่อสงฆ์ ด้วยได้เห็นก็ดี ด้วยได้ฟังก็ดี ด้วยรังเกียจสงสัยในใจก็ดี ขอท่านทั้งหลายโปรดช่วยว่ากล่าวตักเตือนผมเถิด ผมเห็นโทษอยู่จักกระทำคืน ดังนี้ เมื่อภิกษุรูปหนึ่งกล่าวคำปวารณาจบลงหนหนึ่ง ๆ ภิกษุทั้งหลายอื่นจากผู้ปวารณาก็รับ "สาธุ" แปลว่าดีแล้วขึ้นพร้อมกัน พิธีปวารณาเช่นนี้ ภิกษุในชุมนุมนั้นต้องปวารณาทุกรูปเรียงตามลำดับอาวุโส คือบวชก่อน ปวารณาก่อน บวชหลัง ปวารณาหลัง จนหมดจำนวน ดังนั้น พิธีปวารณาออกพรรษาของคณะสงฆ์ไทย ก็คือการอนุญาตให้ผู้อื่นว่ากล่าวตักเตือนทักท้วงตนได้ทุกโอกาส ด้วยได้รู้ได้เห็นหรือได้ยินผู้อื่นเล่า หรือด้วยรังเกียจสงสัยว่า ผู้นั้นประพฤติชั่วเสียหาย ผู้ตักเตือนว่ากล่าวต้องทำด้วยความหวังดี มีเมตตากรุณาในผู้นั้น ผู้ถูกว่ากล่าวตักเตือนแล้วนั้น ก็ต้องไม่ถือโกรธยินดีรับคำตักเตือนนั้น ๆ ถ้าตนทำผิดจริงก็ต้องกลับตัวละชั่วประพฤติดีต่อไปใหม่ เพราะเหตุผู้เตือนและผู้ถูกเตือนทำด้วยความหวังดี จึงเป็นเหตุให้ระลึกถึงซึ่งกันและกัน รักใคร่กัน เคารพนับถือกัน สงเคราะห์อนุเคราะห์กัน ม่วิวาทบาดหมางกัน สามัคคีปรองดองกัน ประพฤติเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน นี้เป็นวิธีอันดีงามของคณะสงฆ์ในพระพุทธศาสนา แต่ถ้าผู้ตักเตือนไม่ทำด้วยความหวังดี มีมุ่งโทษมุ่งร้ายในผู้นั้น ผลก็ตรงกันข้าม.

ฝ่ายคฤหัสถ์ แม้ไม่มีพิธีที่จะต้องอธิษฐานเข้าพรรษา และปวารณาการออกพรรษาอย่างพระสงฆ์ก็อาจน้อมนำพิธีนั้น ๆ มาใช้แก่ตนหรือพวกของตน เพื่อให้สำเร็จประโยชน์เช่นนั้นบ้างก็ได้ คือสั่งสอนแนะนำอบรมกันให้นิยมปวารณาตัว อนุญาตให้ผู้อื่นว่ากล่าวตักเตือนตำหนิติท้วงตนได้ และไม่ควรถือโทษโกรธบุคคลที่ตักเตือนนั้น ๆ เพราะธรรมดาคนเราที่จะให้ดีขึ้นด้วยลำพังตนเองนั้นดียาก ต้องอาศัยมีผู้อื่นช่วยแนะนำตักเตือนหรือคอยตำหนิติท้วงทั้ง ๆ ที่มีผู้ว่ากล่าวตักเตือนอยู่เสมอ ๆ ก็ยังทำดีไม่ค่อยจะได้ ถ้าไม่มีใครคอยว่ากล่าวตักเตือนเสียเลยจะเป็นอย่างไร แต่ส่วนมากคนชอบแต่คำสรรเสริญเยินยอ ไม่ชอบคำแนะนำตักเตือนหรือตำหนิติท้วง เมื่อมีผู้สั่งสอนหรือตำหนิติท้วงตนหรือการกระทำของตน ๆ ก็มักโกรธเป็นฟืนเป็นไฟ หาค่อยจะนำคำแนะนำตักเตือนหรือตำหนิติท้วงของผู้อื่นมาตรวจสอบกับการกระทำของตนไม่ เมื่อไม่มองดูตนก็ไม่เห็นกรรมของตน เมื่อไม่เห็นกรรมของตน ก็ไม่แก้ที่กรรมการกระทำของตน อันเป็นต้นเหตุอยู่ที่ตัว มัวดูแต่กรรมของคนอื่น จึงมักหลงแก้ที่คนอื่นสิ่งอื่น เมื่อไม่ได้อย่างใจ ก็เป็นทุกข์เดือดร้อน บางทีตัวเราทำเองทำผิดทำเสียจริง ๆ แต่ตนเองกลับเห็นเป็น

ไม่ผิดไม่เสียก็เคยมี ทั้งนี้ก็เพราะความสำคัญผิด หรือเพราะเข้าข้างตัว ดังสุภาษิตว่า "โทษของตนเห็นยากโทษของผู้อื่นเห็นง่าย" เหมือนผงเข้าตา ตนเองมองไม่เห็น ต้องอาศัยผู้อื่นช่วยดูเป็นต้น อีกประการหนึ่ง ความเห็นของบุคคลที่จะทำให้ตรงได้ ก็เฉพาะในสิ่งอันเป็นวิสัยของตน พ้นไปจากนี้คือเป็นข้อที่ไม่เคยได้เห็น ไม่เคยได้ยิน ไม่เคยรู้สึก ไม่เคยนึกเคยคิด ก็ยากที่จะดัดให้ตรงได้ เพราะฉะนั้นการได้ยินได้ฟัง การได้รับคำว่ากล่าวตักเตือน หรือตำหนิติท้วงจากผู้อื่น จึงมีประโยชน์มากมีคุณมาก ถึงแม้ตนจะยังไม่เห็นโทษของตนในขณะนั้น บางทีได้ยินเสียงคนอื่นตำหนิติท้วง ก็เป็นทางสะกิดใจให้รู้สึก สำนึกความผิดของตนได้ในภายหลัง ก็แต่การฟังเสียงว่ากล่าวตักเตือนตำหนิติท้วงนั้น ท่านสอนให้ฟังเสียงของท่านผู้รู้ที่เรียกว่าสัตบุรุษ หรือบัณฑิตเท่านั้น ไม่ใช่ฟังเสียงของคนทั่ว ๆ ไป เพราะผู้ตำหนิติท้วงถ้าเป็นบัณฑิต เป็นผู้ใคร่ครวญพิจารณาดีแล้วท่านจึงติ ฉะนั้นท่านย่อมติในที่ควรติ คือปรากฏเป็นผิดเป็นเสียจริง ๆ ท่านจึงติ ส่วนคนโง่ คนพาล แม้เราทำดี ถ้าเขาไม่ชอบเขาก็อาจติได้ หรือเมื่อเราทำผิด ทำเสีย ถ้าเขาชอบ เขาก็สรรเสริญได้ เพราะฉะนั้นเสียงสรรเสริญหรือเสียงติของคนพาล จึงถือเอาเป็นประมาณไม่ได้ ส่วนเสียงสรรเสริญหรือเสียงติของบัณฑิตของสัตบุรุษ ถือเอาเป็นประมาณได้.

อย่างไรก็ดี การปวารณาตนยอมให้ผู้อื่นว่ากล่าวตักเตือนหรือตำหนิติท้วงตนได้เช่นนี้นับเป็นมงคลอันอุดมประการหนึ่ง เพราะจะได้อาศัยคำว่ากล่าวตักเตือนหรือตำหนิติท้วงของผู้นั้น ๆ มาตรวจสอบดูกับความประพฤติปฏิบัติของตน ถ้าเห็นโทษของตนมี ก็จะได้ทำคืนแล้วกลับตัวละชั่วประพฤติดีต่อไปใหม่ ถ้าเมื่อโทษของตนไม่มี ก็จะได้มั่นใจในข้อที่ตนประพฤติอยู่นั้น แล้วทำความดีให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไป และการทำตนเช่นนี้ ย่อมส่ออัธยาศัยว่าเป็นผู้ว่าง่าย สอนง่าย เป็นที่เอ็นดู รักใคร่เมตตากรุณาของผู้ใหญ่ และเป็นที่เคารพนับถือของผู้น้อย ถ้าคฤหัสถ์ชนทำได้เช่นนี้ ก็ย่อมได้รับประโยชน์จากการถือเอาพิธีกรรมของพระสงฆ์มาใช้ให้เหมาะแก่ภูมิชั้นของตน.

อนึ่ง คฤหัสถ์บางคน เมื่อถึงวันเข้าพรรษา ก็อธิษฐานคือตั้งใจทำความดี เช่นคนที่ติดการดื่มกินสุราเมรัย หรือเล่นการพนัน ก็ตั้งใจสมาทานงดเว้นการดื่มการเล่นเช่นนั้น หรือบางท่านตั้งใจรักษาศีลสดับพระธรรมเทศนาทุกวันอุโบสถหรือวันธัมมัสสวนะบ้าง ถวายสังฆทานหรือใส่บาตรทุกวันจนตลอดไตรมาสบ้าง หรือเฉพาะวันธัมมัสสวนะบ้าง ดังนี้เป็นต้น แต่พอออกพรรษาแล้ว ก็ละความดีกลับทำความไม่ดี เช่นเริ่มดื่มสุราเมรัย เริ่มเล่นการพนัน เริ่มทำชั่ว ทำเสียต่อไปใหม่ เช่นนี้ เป็นคนละชั่วประพฤติดีเฉพาะกาลไม่ตลอดกาล คือทำดี

ไม่จริงตลอดไป ทั้งในเวลาเข้าพรรษาและออกพรรษา เมื่อเช่นนี้ ผลก็อำนวยให้เฉพาะกาล ไม่ตลอดกาลเหมือนกัน คือ เป็นสุขบ้าง เป็นทุกข์บ้าง เวียนสลดเวียนชื่นตามกรรมที่ทำ.

การละชั่วประพฤติดี ไม่ต้องจำกัดกาลเวลา เช่น ในพรรษาหรือนอกพรรษา หรือต้องเลือกในวันไหน เวลาไหนทำได้ทั้งนั้น เพราะเมื่อตนทำดี ความดีก็อำนวยผลเป็นความสุขความสบายแก่ตนเอง เมื่อตนทำชั่ว ความชั่วก็อำนวยผลเป็นทุกข์ลำบากเดือดร้อนแก่ตนเอง ทั้งในปัจจุบันทั้งในภายภาคหน้า เพราะฉะนั้นพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงตรัสไว้ว่า

อกตํ ทุกฺกฏํ เสยฺโย ปจฺฉา ตปฺปติ ทุกฺกฏํ
กตญฺจ สุกตํ เสยฺโย ยํ กตฺวา นานุตปฺปติ

แปลว่า ความชั่วไม่ทำเสียเลยดีกว่า เพราะว่าความชั่วย่อมตามเผาผลาญเดือดร้อนในภายหลัง ส่วนความดีทำไว้ดีกว่า เพราะความดีเมื่อทำแล้ว ย่อมไม่ตามเผาผลาญเดือดร้อนในภายหลัง ดังนี้.

คฤหัสถ์ชน ถือเอาการเข้าพรรษาของพระสงฆ์งดเว้นความชั่วเสีย อันเป็นบาปเป็นอกุศลมาได้แล้ว ชื่อว่ามีทุนอยู่บ้างแล้ว ครั้นถึงการออกพรรษาเลิกละการประพฤติดี กลับทำชั่วทำผิดต่อไปใหม่ ชื่อว่าขาดทุน และทุนที่มีอยู่บ้างแล้วนั้นก็พลอยหมดไปในทางที่ดีที่ถูก เมื่อตั้งใจปฏิบัติตามพระภิกษุสงฆ์เมื่อถึงกาลเข้าพรรษา ตนงดเว้นโทษอะไรได้บ้างแล้ว พอถึงกาลออกพรรษา ก็ออกจากโทษเหล่านั้นได้เด็ดขาด อย่างนี้ก็ได้กำไรมีทุนเพิ่มขึ้น เพราะปฏิบัติไม่ถอยหลัง ก้าวหน้าไปโดยลำดับ เมื่อเข้าพรรษา ก็เข้าอยู่ในศีลในธรรม เป็นการเข้าดีเข้าถูก เมื่อออกพรรษาก็ออกจากโทษทุกข์ได้เด็ดขาด ทั้งทางกาย ทั้งทางวาจา ทั้งทางใจ เป็นการออกดีออกชอบ เช่นนี้ศีลธรรมก็เจริญ

เพราะฉะนั้น ท่านผู้ประพฤติธรรมทั้งหลาย จงรักษาศีลธรรมความดีของท่านไว้ อย่าให้ศีลธรรมความดีออกจากกายวาจาใจของท่านไป พร้อมกับกาลออกพรรษาเสียเลย.

ในการจัดพิมพ์หนังสือ เพื่ออุทิศส่วนกุศลให้คุณหญิงบุญมี ปุรุราชรังสรรค์ หม่อมเจ้าหญิงพูนพิสมัย ดิศกุล ได้ประทานเรื่องขององค์การพุทธศาสนิกสัมพันธ์แห่งโลก เจ้าภาพขอกราบขอบพระทัย หม่อมเจ้าหญิงพูนพิสมัย ดิศกุล และขอบพระคุณ องค์การพุทธศาสนิกสัมพันธ์แห่งโลกเป็นอย่างยิ่งไว้ ณ ที่นี้ด้วย

(คำแปล)

ความเกี่ยวข้องระหว่างพุทธศาสนา

กับ

วิทยาศาสตร์และอเทวนิยม

โดย

ดร. ดักลาส เอ็ม. เบินส์

จัดพิมพ์โดย

องค์การพุทธศาสนิกสัมพันธ์แห่งโลก

มกราคม ๒๕๑๐

คำนำ

หนังสือเล่มนี้ ดร. ดักลาส เอ็ม. เบินส์ ได้เขียนขึ้นเป็นภาษาอังกฤษ สำนักงานเลขาธิการองค์การพุทธศาสนิกสัมพันธ์แห่งโลกได้จัดพิมพ์ขึ้นเข้าชุดเป็นหนังสือเผยแพร่พระ-พุทธศาสนาไปทั่วโลกตามวัตถุประสงค์ขององค์การ ในประเทศไทยก็ปรากฏว่าหนังสือนี้ได้รับความนิยมจากผู้สนใจใคร่ในการศึกษาชั้นสูงทั่วไป ต่อมามีสมาชิกพุทธสมาคมแห่งประเทศ-ไทย ฯ สองท่าน คือ นายแพทย์คุณหลวงพรหมทัตตเวที และคุณสวัสดิ์ โอสถานุเคราะห์ ได้อ่านแล้วชอบใจ จึงปรารภกับข้าพเจ้าว่าขอให้จัดแปลขึ้นเป็นภาษาไทย จะเป็นประโยชน์แก่นิสิตนักศึกษาของไทยเรา โดยท่านทั้งสองจะร่วมการกุศลออกทุนพิมพ์ฉบับภาษาไทยให้ทั้งหมด ข้าพเจ้าก็มาเรียนคุณเอี่ยม สังขวาสี เลขาธิการองค์การพุทธศาสนิกสัมพันธ์แห่งโลก คุณเอี่ยม ฯ จึงจัดให้ คุณศิริ พุธศุกร์ อาจารย์ภาษาอังกฤษ ณ สภาการศึกษามหามกุฏราช-วิทยาลัย แปลขึ้นปรากฏเป็นหนังสือเล่มนี้

ดร. ดักลาส เอ็ม. เบินส์ เป็นจิตตแพทย์ชาวอเมริกัน เป็นพุทธศาสนิก ได้รับทุนมาทำการศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับสมถกัมมัฏฐานและวิปัสสนาในประเทศไทยเป็นเวลาหลายปีแล้ว เป็นผู้ครองชีวิตอย่างง่าย ๆ แบบชาวพุทธแท้โดยตลอดมาตั้งแต่ข้าพเจ้าได้รู้จักพบเห็นโดยอาศัยอยู่ในวัดและเป็นผู้อยู่ในสัมมาปฏิบัติโดยเคร่งครัด นอกจากนี้ยังเป็นผู้อาสาสมัครช่วยงานทางพระพุทธศาสนาแก่คณะสงฆ์ไทย และแก่พุทธสมาคมแห่งประเทศไทย กับองค์การพุทธศาสนิกสัมพันธ์แห่งโลก ตลอดมาโดยสม่ำเสมอ

ในนามของพุทธสมาคมแห่งประเทศไทยในพระบรมราชูปถัมภ์ ข้าพเจ้าขออนุโมทนาในการกุศลเกี่ยวแก่วิทยาการครั้งนี้ แก่ท่านผู้เขียน ท่านผู้แปล และท่านผู้ออกทุนพิมพ์เป็นอย่างยิ่ง หวังว่าหนังสือเล่มนี้จะเป็นประโยชน์แก่ท่านผู้ใคร่ต่อการศึกษาโดยทั่วกัน.

สัญญา ธรรมศักดิ์

นายกพุทธสมาคมแห่งประเทศไทย

ในพระบรมราชูปถัมภ์

๑๑ ธันวาคม ๒๕๐๘

ปฐมพจน์

พระพุทธเจ้า ทรงถือเอาประโยชน์จากนิยายและประเพณีโบราณของอินเดีย ในการแสดงออกซึ่งอุดมคติทางศีลธรรม และวิปัสนาญาณ คือปัญญาอันเห็นประจักษ์ความจริง ในเมื่อทรงเทศนาสั่งสอนในดินแดนอันอุดมด้วยความเชื่อถือของชาวพื้นเมือง และเทพนิยาย เช่นนิยายเรื่องเทวาสุรสงคราม คือการรบกันระหว่างเทพกับอสูร ซึ่งมีมาก่อนพุทธกาล บางคราวเทพเป็นฝ่ายพ่าย บางครั้งอสูรเป็นฝ่ายแพ้ พระพุทธเจ้าทรงนำมาเล่าใหม่อีก แล้วทรงตีความเสียใหม่ว่า นิยายเรื่องนี้ แท้จริงก็ได้แก่การต่อสู้ระหว่างฝ่ายดีกับฝ่ายชั่วในสมรภูมิคือจิตใจของมนุษย์นั้นเอง บางคราวชัยชนะเป็นของฝ่ายดี แต่บางคราวก็เป็นของฝ่ายชั่ว

ตัวอย่างทำนองเดียวกันนี้ยังมีอีก เช่นเรื่อง พระเจ้าจักรพรรดิผู้ครองโลกมีเรื่องเล่ากันมาแต่อดีตกาลว่ามีพระเจ้าจักรพรรดิผู้ครองโลก อันมีสมุทรสาครทั้ง ๔ เป็นขอบเขตโดยสืบสันตติวงศ์กันมา ทางพระพุทธศาสนาได้เพิ่มข้อคิดทางศีลธรรมว่าพระจักรพรรดิผู้ครองโลก แต่ละพระองค์ ทรงประกอบด้วยศีลธรรมในระดับสูง พระองค์ทรงสมาทาน-เบญจศีล คือเว้นจากฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม พูดปด และดื่มสุราเมรัย ในวันอุโบสถทรงรักษาศีลเพิ่มขึ้นอีก ๓ ข้อ เป็น ๘ ข้อ ที่เพิ่มขึ้นนั้นเป็นไปเพื่อห่างไกลจากความย่อหย่อนในกามและความฟุ้งเฟ้อต่าง ๆ นอกจากนั้นพระจักรพรรดิผู้ครองโลก ยังทรงแนะนำชักชวนประชาชนให้ประพฤติตนในทางศีลธรรมเจริญรอยตามพระองค์ด้วย ในที่สุดเมื่อทรงพระชราปรากฏมีเส้นพระเกศาหงอก ก็ทรงมอบราชสมบัติแก่พระโอรส แล้วเสด็จออกทรงผนวชครองเพศบรรพชิต

อนึ่ง ความเชื่อในเรื่องเทพเจ้า ก็ได้รับคำอธิบายขยายความไปในทางศีลธรรม โดยเน้นถึงความเป็นเทพเจ้า ว่าหมายถึงความบริสุทธิ์ เทพประเภทนี้ก็ได้แก่มนุษย์ผู้ประกอบด้วย คุณสมบัติ ทางศีลธรรม และทำตนให้หลุดพ้นจากกิเลสทั้งปวง เช่นความโลภ ความโกรธ และความหลง นั้นเอง บุคคลสามารถบรรลุ ความเป็นเทพเจ้าโดยความบริสุทธิ์ได้ด้วยการปลูกฝัง ศีลสมาธิ และปัญญา โดยทำนองเดียวกัน บางครั้งพระพุทธเจ้าก็ทรงอธิบาย

เรื่องสวรรค์ ว่าได้แก่การประสบอารมณ์อันน่าปรารถนารักใคร่ ชอบใจ ในโลกแห่งประสาทสัมผัสนี้เอง และนรกก็มิใช่อื่นไกล ได้แก่การได้ประสบสิ่งอันไม่พึงปรารถนา

นิยายปรัมปราเรื่อง สุริยุปราคา และจันทรุปราคานี้ กล่าวถึงพระราหูพยายามไล่อมพระอาทิตย์และพระจันทร์ ก็มีคำอธิบายในทางศีลธรรมจากพระพุทธศาสนา ทำนองเดียวกัน คือความโง่ได้แก่ราหู สติปัญญาสามัญได้แก่พระจันทร์ พระอาทิตย์ บางครั้งบางคราวรู้สึกผิดชอบชั่วดีของคนก็ถูกความโง่หรือ ความหลงมาครอบงำได้เหมือนกัน ทางที่จะพ้นจากพระราหู ของพระจันทร์ พระอาทิตย์หรือสติปัญญาสามัญ ก็คือการถึงพระพุทธเจ้าเป็นสรณะ คือการเข้าหาปัญญาที่สูงกว่าอันได้แก่ปัญญาตรัสรู้สัจจธรรม

ด้วยเหตุนี้ คำสอนทางพระพุทธศาสนาส่วนใหญ่ก็เกี่ยวข้องกับนิยายปรัมปราและความเชื่อถือพื้นเมือง จึงมีลักษณะเป็นการสอนแบบแปลความหมายเสียใหม่ เรื่องราวและชื่อคงไว้ตามเดิม แต่ได้จัดรูปแนวคิดเสียใหม่ให้เข้ากับหลักสัจจธรรม เพราะฉะนั้นผู้ศึกษาพระพุทธศาสนาจึงควรมีพื้นความเข้าใจในหลักการข้อนี้ อย่าอ่านเรื่องราวทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวกับนิยายแบบกินผลไม้ทั้งเปลือกแต่ถ้ารู้จักถือเอาสาระสำคัญแล้ว ก็จะได้รับประโยชน์ที่แท้จริงจากคำสอนของพระพุทธเจ้า.

สุชีพ ปุญญานุภาพ ผู้บรรยายวิชาพระพุทธศาสนาและศาสนาเปรียบเทียบ
สภาการศึกษา มหามกุฏราชวิทยาลัย พระนคร.

คำนำของผู้แต่ง

พุทธศาสนามีมาแต่โบราณกาล ส่วนวิทยาศาสตร์เป็นสิ่งที่เพิ่งเกิดใหม่เมื่อไม่นานมานี้เอง ทั้งสองฝ่ายมีหลักการที่ซับซ้อนมาก ดังนั้นการที่จะนำทั้งสองฝ่ายมาเปรียบเทียบกันอย่างกว้างขวาง จึงเป็นเรื่องที่ซับซ้อนเช่นเดียวกัน ภาคแรกของหนังสือเล่มนี้ ส่วนใหญ่กล่าวถึงการค้นหาและทฤษฎีของวิทยาศาสตร์ ส่วนใดที่สำคัญมากก็ได้บรรยายไว้ค่อนข้างละเอียด และได้ชี้ให้เห็นผลของการค้นพบและทฤษฎีเหล่านั้นที่มีต่อทฤษฎีของศาสนาคริสต์ด้วย ในขณะเดียวกัน ความบกพร่องและความสามารถอันจำกัดของวิทยาศาสตร์ก็ได้ยกมาไว้ให้เห็นด้วยเหมือนกัน ภาคสองว่าด้วยลักษณะของพุทธศาสนาในแง่อเทวนิยม

ภาค ๓ มีเนื้อความมากกว่าภาคอื่น คือเป็นการแสดงให้เห็นว่าทัศนะของพุทธศาสนาเกี่ยวกับโลก จิตวิทยาและวิธีการแสวงหาความรู้นั้น เข้ากันได้กับหลักการของวิทยาศาสตร์ฝ่ายตะวันตกเพียงใดจึงได้กล่าวถึงโครงสร้างและอายุของจักรวาล, โครงสร้างของสสาร, วิวัฒนาการของชีวิต, สภาวะของวิญญาณและปัญหาอื่น ๆ ไว้ด้วย

ผู้แต่งถือว่าผู้อ่านส่วนมากคงมีความรู้เบื้องต้น ในเรื่องเคมีชีววิทยา และวิวัฒนาการของชีวิตมาบ้างพอสมควรแล้ว บุคคลผู้ยังไม่คุ้นกับคำว่า "ปรมาณู" อนินทรีย์ โครโมโซม, ยีน ฟอสเฟท และไฮโดรคาร์บอน เป็นต้น อาจจะต้องประสบความลำบากอยู่บ้างในเมื่ออ่านถึงตอนที่ว่าด้วย "ธรรมชาติและกำเนิดของชีวิต"

ในการบรรยายถึงคำสอนของพุทธศาสนา เกี่ยวกับประวัติศาสตร์สมัยโบราณ, วิวัฒนาการ, จักรวาล, เทวดา ฯลฯ อาจมีปัญหาเกิดขึ้นว่า ข้อความเหล่านั้นเราควรจะรับเชื่อไว้ตามตัวอักษรเช่นนั้น หรือว่าควรจะถือว่าเป็นวิธีการสอนศีลธรรมและแนวความคิดของจิต โดยยกเรื่องเหล่านั้นมาเป็นอุทาหรณ์ (ทำนองอุปมาโวหาร) สำหรับในหนังสือเล่มนี้ ข้าพเจ้าใคร่จะเชื่อตามคำกล่าวในพระสูตรเหล่านั้นตามตัวอักษรไปก่อน นอกจากว่าจะมีรูปความบ่งถึงอย่างแน่ชัดว่าข้อความท่อนนั้นมีความหมายเป็นทำนองอุปมาโวหารจริง ๆ เช่นในการยกนิทานขึ้นเล่าเปรียบเทียบเป็นต้น อย่างไรก็ตาม อาจมีบางเรื่องที่ท่านต้องการให้มี

ความหมายไปในทำนองอุปมาโวหารก็ได้เหมือนกัน ซึ่งในกรณีย์เช่นนี้เราก็ไม่ควรจะมองข้ามไปเสีย (คือรับเชื่อตามตัวอักษรไปหมดทุกแห่ง) แต่อีกทางหนึ่งการที่จะคิดว่ามีธรรมบางข้อที่พระองค์ต้องการให้มีความหมายบางอย่างซ่อนเร้นอยู่เบื้องหลัง และซึ่งพระองค์ทรงเลือกเทศนาให้เป็นที่เข้าใจแก่ชนกลุ่มน้อยบางกลุ่มนั้น ก็ดูจะไม่มีเหตุผลเพียงพอ ในมหาปรินิพพานสูตร พระพุทธองค์ได้ทรงตรัสอย่างตรงไปตรงมาว่า พระองค์ไม่มีธรรมข้อไหนที่ทรงหวงไว้ และไม่ได้เปิดเผยนำออกแสดงแก่ฆราวาสเลย.

ดักลาส เอ็ม. เบินส์ M.D.

กรุงเทพ ฯ ๑๙๖๕

ภาษิตต้นเล่ม

"ดูก่อนภิกษุ อะไรคือทุก ๆ สิ่ง? ตา และ รูป หู และ เสียง จมูก และ กลิ่น ลิ้น และ รส กาย และ สัมผัส ใจ และ ธรรมารมณ์ เหล่านี้แลภิกษุ คือทุก ๆ สิ่ง ใครก็ตามที่กล่าวว่า เรา ปฏิเสธทุก ๆ สิ่งนี้แล้ว ย่อมประกาศทุก ๆ สิ่งอย่างอื่นอีก ดังนั้น บุคคลผู้นั้นย่อมชื่อว่ากล่าวไปข้างเดียว และเมื่อถูกถามก็ไม่สามารถทำตามที่กล่าวได้ และในไม่ช้าก็จะต้องถึงความซบเซา เพราะเหตุใดภิกษุ? เพราะเหตุว่าเป็นการพ้นวิสัยที่เขาจะทำเช่นนั้นได้."

— *พุทธภาษิต สํยุตฺตนิกาย*

ความเกี่ยวข้องระหว่างพุทธศาสนา
กับ
วิทยาศาสตร์และอเทวนิยม

บทที่ ๑

ธรรมชาติของวิทยาศาสตร์

เพื่อให้สอดคล้องกันกับจุดมุ่งหมายของหนังสือเล่มนี้ ข้าพเจ้าจะขอจำกัดความหมายของคำว่า "วิทยาศาสตร์" ว่า เป็น "การที่มนุษย์พยายามศึกษาตนเอง และสากลจักรวาลโดยอาศัยประสบการณ์ภายนอกอย่างมีระเบียบ"

การที่ข้าพเจ้าเรียกวิทยาศาสตร์ว่าเป็นการศึกษานี้ ก็เพื่อขีดวงของความหมายให้แคบเข้า คือให้หมายถึง "วิทยาศาสตร์บริสุทธิ์" โดยเฉพาะเท่านั้น ทั้งนี้ก็เพื่อที่จะได้ไม่ต้องพะวงถึงวิทยาศาสตร์ประยุกต์ คือการนำเอาความรู้ทางวิทยาศาสตร์เหล่านั้นมาใช้ให้เป็นประโยชน์ เช่น ในการอุตสาหกรรม เกษตรกรรม และการแพทย์ เป็นต้น

คำว่า "ภายนอก" ดังที่กล่าวมาแล้ว ทำให้เนื้อความแคบเข้ามาอีก คือทำให้หมายความถึงจำเพาะแต่ประสบการณ์ที่ได้รับทางประสาทสัมผัส หรืออายตนะภายนอกเท่านั้น และดังนั้นก็เป็นอันว่าต้องไม่รวมวิชาลึกลับ ความเชื่อถือต่าง ๆ ความรู้สึกทางปัญญาญาณและอภิปรัชญาเข้าไว้ด้วย วิทยาศาสตร์สนใจเฉพาะเพียงปรากฏการณ์ของสสารและกำลังงานเท่านั้น ประสบการณ์ทางสัมผัสก็ดี คณิตศาสตร์ก็ดี เป็นเครื่องมือที่วิทยาศาสตร์แสวงหาความรู้ความเข้าใจในเรื่องสากลจักรวาลให้มากขึ้น วิทยาศาสตร์ไม่สนใจในเรื่องจริยธรรมและศีล-ธรรม นอกจากจะถือว่าเป็นส่วนหนึ่งของมนุษย์วิทยา จิตวิทยา และวิทยาอื่นที่เกี่ยวข้องกันไปในทำนองเดียวกันนี้

ปัจจุบันเรามีชีวิตอยู่ในระยะที่มีความสำคัญ ชนิดที่ไม่เคยปรากฏมาแต่ก่อนเลยอย่างแท้จริง เราเป็นทายาทของความรู้ทางวิทยาศาสตร์ที่บรรพบุรุษของเราได้สั่งสมมาไว้ให้นับเป็นเวลาถึง ๒๐๐๐ ปี หรือมากกว่านั้น นอกจากนั้น ในขณะนี้นักวิทยาศาสตร์นับจำนวนหมื่นทั่วโลกกำลังร่วมแรงกันแสวงหาข้อเท็จจริง และแลกเปลี่ยนความเห็นกันด้วยการบากบั่นพากเพียรชนิดที่ไม่เคยมีมาก่อนเลย นักวิทยาศาสตร์เหล่านี้ได้รับการช่วยเหลือจากเครื่องมือทางวิทยาศาสตร์ที่ละเอียดและประณีตอย่างยิ่ง กับทั้งยังได้รับเงินทุนอุดหนุนในการค้น

ค้นคว้าอย่างมากมาย ดังนั้น บุคคลสมัยปัจจุบันจึงมีโอกาสที่จะแสวงหาความรู้ความเข้าใจในวิชาการต่าง ๆ ได้อย่างกว้างขวาง และสะดวกอย่างชนิดที่นักปราชญ์สมัยโบราณไม่เคยได้รับ ความลึกลับของธรรมชาติหลายประการได้ถูกเปิดเผยให้เป็นที่รู้กันเมื่อเร็ว ๆ นี้เอง และส่วนที่ยังเหลืออยู่อีกก็กำลังถูกค้นคว้าอย่างไม่เห็นแก่เหน็ดเหนื่อย โดยนักวิทยาศาสตร์ผู้อุทิศชีวิตให้เพื่อการนี้อย่างแท้จริง และก็เชื่อว่าเราคงจะได้รู้เรื่องราวของธรรมชาติมากขึ้นกว่านี้โดยลำดับ

อย่างไรก็ตาม มีความจริงที่ไม่น่าจะเป็นไปได้อยู่ประการหนึ่ง และเป็นความจริงซึ่งไม่เป็นมงคลนัก คือ ประชาชนส่วนมากนอกจากจะมิได้ทราบซึ้งถึงความรู้ทางวิทยาศาสตร์ที่ได้มาด้วยความยากลำบากอย่างยิ่งแล้ว แม้บุคคลผู้ตั้งตนเองเป็นนักปรัชญา และปัญญาชนก็ยังมีความรู้ความเข้าใจในวิทยาศาสตร์น้อยเหลือเกิน บุคคลประเภทนี้ไม่ค่อยจะได้รู้ถึงการค้นพบอันสำคัญทางวิทยาศาสตร์ในระยะ ๑๕ ปีที่ผ่านมาแล้วนี้เลย เมื่อไม่มีความรู้ทางวิทยาศาสตร์เป็นพื้นฐานอย่างพอเพียง ผู้แสวงหาความจริงจึงมักจะตกเป็นเหยื่อของความเชื่อในทางโชคลางและวิทยาศาสตร์เทียม ซึ่งเกิดจากอารมณ์และความรู้เท่าไม่ถึงการณ์อยู่บ่อย ๆ

ถึงอย่างไรก็ดี วิทยาศาสตร์เองก็มิใช่ว่าจะไม่มีความผิดพลาดหรือการหลงเสียทีเดียว วิทยาศาสตร์เป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้น และก็เป็นธรรมดาอยู่เองที่จะต้องมีผิดพลาดและหลงบ้าง วิทยาศาสตร์ไม่มีสันตะปาปา (โป๊ป) หรือผู้กุมอำนาจส่วนกลางเป็นผู้ควบคุม บุคคลผู้ใดก็ตามที่สนใจในการค้นคว้าแม้ว่าจะเป็นเพียงนักศึกษาวิทยาลัยชั้นสูงก็ตาม ก็สามารถจะค้นคว้าพบความจริงใหม่ ๆ และตั้งทฤษฎีใหม่ ๆ ขึ้นได้ และความจริงและทฤษฎีใหม่ ๆ เหล่านั้น ก็อาจจะได้ลงพิมพ์ในวารสารทางวิทยาศาสตร์ได้ ถ้าหากบรรณาธิการของวารสารนั้น ๆ เห็นสมควร ด้วยเหตุนี้เองบางครั้งความผิดพลาดการล่อลวง หรือข้อยุติที่รีบด่วนเกินไปจึงอาจเกิดขึ้นได้เหมือนกัน แต่อำนาจทางวิทยาศาสตร์มีความเข้มแข็งมากกว่าที่เรารู้และศึกษากันไว้มาก เพราะว่าวิทยาศาสตร์เป็นขุมความรู้ซึ่งได้สะสมกันมาเป็นเวลาช้านาน และเมื่อมีบุคคลหนึ่งบุคคลใดอ้างว่าได้พบความจริงอย่างใดขึ้นมา นักวิทยาศาสตร์เหล่าอื่นในที่แห่งอื่นก็สามารถนำไปทดสอบอีกครั้งแล้วครั้งเล่าได้ ตัวอย่างเช่น สมมุติว่า มีนักเคมีคนหนึ่งในกรุงลอนดอนประกาศว่าเงินบริสุทธิ์ละลายเมื่ออุณหภูมิขึ้นสูง ๙๖๐.๘ องศาเซนติเกรด นักเคมีอื่น ๆ ในนครนิวยอร์ค โตเกียว ซิดนีย์ และ ริโอ เดอร์จาไนโร ก็อาจทดสอบดูด้วยตนเองบ้าง และเปรียบเทียบผลการทดลองนั้นดูได้ด้วยตนเอง และนาน ๆ ครั้งก็มี

เรื่องยุ่งเหยิงปรากฏขึ้นเหมือนกัน ดังตัวอย่าง เช่น นักเคมีผู้มีชื่อเสียงคนหนึ่งประกาศว่าเขาพบว่าเงินละลายเมื่ออุณหภูมิขึ้นสูง ๙๕๘.๒ องศาเซนติเกรด เมื่อได้ค้นคว้ากันต่อไป ก็ปรากฏว่านักวิทยาศาสตร์ผู้นั้นใช้เงินซึ่งมีทองแดงเจือปนอยู่ด้วยเล็กน้อย และดังนั้นจึงไม่ใช่เงินบริสุทธิ์ แต่เป็นโลหะผสม ด้วยวิธีดังกล่าวนี้เองความรู้ทางวิทยาศาสตร์เกี่ยวกับสากลจักรวาลของเราจึงก้าวหน้าไปเรื่อย ๆ

ศาสนากับวิทยาศาสตร์

การสร้างทฤษฎีทางวิทยาศาสตร์นั้น มีหลักการอยู่ ๒ ขั้นด้วยกัน ขั้นแรกคือการสังเกต ได้แก่การรวบรวมและบันทึกข้อมูลต่าง ๆ ในขั้นนี้ ศาสนากับวิทยาศาสตร์ก็ไม่ค่อยมีข้อขัดแย้งกันนัก ขั้นที่ ๒ การตีความหมายของสิ่งที่ได้สังเกตมาแล้ว ได้แก่การสร้างทฤษฎีหรือคำอธิบาย ซึ่งเป็นการเรียบเรียงข้อมูลทฤษฎีเหล่านั้นให้มีความหมายเป็นแบบหรือโครงสร้างอย่างใดอย่างหนึ่งขึ้นมา ในขั้นนี้เองได้เกิดการโต้เถียงกันขึ้นตัวอย่าง เช่น นักธรณีวิทยา และผู้นับถือศาสนาคริสต์ นิกายออร์โธด๊อกซ์ อาจเดินไปด้วยกันผ่านทะเลทรายแห่งหนึ่ง และสังเกตรูปร่างลักษณะและการพังทลายของภูเขาชั้นหินทางธรณีวิทยาซึ่งเกิดขึ้นซ้อนๆกัน อยู่เป็นชั้นๆ และได้พบรอยใบไม้ฝังอยู่ในหินทั้ง ๒ คนย่อมมีความเห็นพ้องกันว่าตนได้เห็นสิ่งนั้น ๆ มา ดังกล่าวแล้ว แต่ถ้าชาวคริสต์นิกายออร์โธด๊อกซ์ ซึ่งถือตามข้อความในพระคัมภีร์ของตน อย่างตรงตามตัวอักษรจริง ๆ เขาก็จะไม่ยอมรับความคิดของนักธรณีวิทยาที่ว่า สิ่งที่ได้พบเห็นมานี้เป็นเครื่องแสดงให้เห็นถึงประวัติศาสตร์ทางธรณีวิทยาว่าโลกนี้มีอายุนับได้หลายล้านปีแล้ว ศาสนาของเขาสอนว่า โลกถูกสร้างขึ้นมาในเวลา ๖ วัน ดังนั้นเขาจึงมีความเห็นว่า การที่ดินเกิดพังทลายนั้นย่อมเป็นประจักษ์พยานแสดงว่าได้เกิดน้ำท่วมโลกครั้งใหญ่ ในสมัยของโนอาจริง ๆ

การโต้เถียงเรื่องอายุของโลก ทวีความเข้มข้นขึ้นอีก เมื่อดาร์วินเสนอทฤษฎีเรื่องวิวัฒนาการของเขาขึ้นมา ดาร์วินรับว่า แนวคิดในเรื่องที่ว่า โลกมีอายุเป็นล้าน ๆ ปีของนักธรณีวิทยานั้นเป็นความจริง และนำเอาข้อเสนอจริงทางชีววิทยาเข้ามาสนับสนุนอีกด้วย เพื่อเป็นเครื่องยืนยัน ทฤษฎีของเขาได้รับการต้อนรับอย่างกว้างขวาง และเป็นทฤษฎีที่มีน้ำหนักมาก โดยที่สามารถลงรอยกันได้ดีกับข้อมูลต่าง ๆ ทางธรณีวิทยา และทางชีววิทยาเท่าที่ทราบกันอยู่ในสมัยนั้น ดังนั้นโดยข้อเท็จจริงจึงปรากฏว่าความรู้ทางวิทยาศาสตร์ทั้งมวลดูเหมือนว่าจะสนับสนุนทฤษฎีของเขาเป็นอย่างดี และยังไม่มีทฤษฎีใด ๆ ไม่ว่าจะเป็นในสมัยนั้น หรือ

สมัยนี้ก็ตาม สามารถจะยืนยันความจริงเหล่านี้ได้เหมือนทฤษฎีของเขาเลย นับแต่ดาร์วินได้ประกาศทฤษฎีของเขามาจนถึงบัดนี้ เป็นเวลาได้กว่า ๑๐๐ ปีแล้ว และข้อเท็จจริงที่สามารถรวบรวมแล้วในระหว่างเวลานี้ก็ปรากฏว่าลงรอยกันได้กับสมมติฐานเดิมอยู่เสมอมา จึงทำให้หลักของดาร์วินมีทางที่จะเป็นไปได้มากขึ้นทุกที

ทฤษฎีวิวัฒนาการขัดกันกับคัมภีร์ไบเบิ้ล อยู่ใน ๔ หลักใหญ่ ประการแรกคือทฤษฎีนี้ยืนยันแนวคิดของนักธรณีวิทยา เรื่องอายุของโลกที่เป็นจำนวนล้าน ๆ ปี ประการที่ ๒ ทฤษฎีนี้กล่าวว่ามนุษย์มาจากสัตว์ยิ่งกว่าที่จะมาจากฝุ่นที่พระเจ้าช่วยโปรดชุบชีวิตให้ ประการที่ ๓ ปฏิเสธหลักการที่ว่า ผู้หญิงเกิดจากซี่โครงของผู้ชาย และประการที่ ๔ ทฤษฎีนี้ถือว่า พืชและสัตว์ได้วิวัฒนาการมาพร้อม ๆ กัน โดยที่การวิวัฒนาการเกิดขึ้นระยะเวลาใดเวลาหนึ่งหลังจากการเกิดขึ้นของสุริยจักรวาลตามในคัมภีร์เยเนซิส มีข้อความในบทแรกกล่าวว่าพระเจ้าได้ทรงสร้าง "หญ้าพืชที่ให้เมล็ด และต้นไม้ที่ให้ผล" ขึ้นมาในวันที่ ๓ วันที่ ๔ ได้ทรงสร้างดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ และดาวขึ้น ในวันที่ ๕ ทรงสร้างปลาและสัตว์น้ำต่าง ๆ ส่วนในวันที่ ๖ ได้ทรงสร้างสัตว์บกขึ้น

อย่างไรก็ตาม ทฤษฎีของดาร์วินมีความหมายมากกว่าการโต้เถียงระหว่างวิทยาศาสตร์กับศาสนา เรื่องคำพูดของพระเจ้าโดยแท้แล้ว ทฤษฎีนี้ได้ทำลายล้างความจำเป็นที่วิทยาศาสตร์จะต้องเชื่อพระเจ้าโดยสิ้นเชิง ก่อนหน้าสมัยดาร์วิน ผู้ที่มีความเชื่อในเรื่องพระเจ้ามักจะถามว่า "โลกจะเกิดขึ้นมาได้อย่างไร ถ้าไม่มีพระเจ้าสร้าง" แต่ดาร์วิก็ได้ตอบคำถามนี้ได้เหมือนกัน ในความหมายที่กว้าง ทฤษฎีวิวัฒนาการปัจจุบันไม่ได้หมายความถึงการก่อตัวของอินทรีย์สารอย่างเดียว แต่ยังหมายรวมถึงความเป็นมาของดาวเคราะห์ ดาวฤกษ์ สุริยจักรวาล และจักรดารกาอีกด้วย กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือหมายรวมทั้งจักรวาลทั้งหมดนั่นเอง อันที่จริงแม้ในสมัยปัจจุบันก็ยังมีบุคคลจำนวนหนึ่งที่มักกล่าวว่า "ลองมองดูรอบ ๆ ตัวท่านซิ ดูภูเขา ต้นไม้ แมลง และต้นหญ้า ดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์และดวงดาว ท่านคิดหรือว่าสิ่งเหล่านี้จะเกิดมีขึ้นได้โดยบังเอิญ" นักวิทยาศาสตร์ได้ตอบคำถามเช่นนี้โดยรับอย่างหนักแน่นว่าสามารถเป็นไปได้จริง ๆ และก็ยังได้เสนอข้อเท็จจริงต่าง ๆ เป็นเครื่องสนับสนุนประกอบคำอธิบายอย่างมากมาย ข้าพเจ้าจะได้กล่าวถึงเรื่องนี้ต่อไปภายหลัง

อันที่จริงนักวิทยาศาสตร์ก็ไม่ได้อวดอ้างว่าได้พิสูจน์แล้วว่าไม่มีพระเจ้า เท่าที่ได้ทำไปก็ดูเหมือนจะเป็นไปในทำนองที่ว่าไม่มีเหตุผลที่คนเราจะต้องเชื่อว่ามีพระเจ้าเสียมากกว่า ตามหลักของวิทยาศาสตร์ พระเจ้าเป็นเพียงสมมติฐานอย่างหนึ่งเท่านั้น และแม้ว่า ความรู้

ทางวิทยาศาสตร์จะเจริญก้าวหน้ามาถึงขนาดนี้ ปรากฏว่า ดูเหมือนแทบจะหาเหตุผลมาสนับสนุนสมมติฐานดังกล่าวไม่ได้เลย ผู้ที่เชื่อว่ามีพระเจ้า ก็มักจะเถียงนักวิทยาศาสตร์ ผู้ไม่เชื่อพระเจ้าว่า "ท่านก็ไม่สามารถจะพิสูจน์ได้ว่าพระเจ้านั้นไม่มี ที่จริงความจริงข้อนี้ก็เป็นเช่นนั้น และก็ไม่มีใครสามารถพิสูจน์ได้ว่าไม่มีผีปีศาจ สัตว์มีหน้าเป็นคน และตัวเป็นม้า และอื่น ๆ ของเทพนิยายกรีก การที่จะให้พิสูจน์ให้แน่ชัดลงไปว่าไม่มีนั้นเป็นเรื่องที่ทำได้ยาก แต่จากการที่ไม่มีหลักฐานเป็นเครื่องแสดงว่ามีนั้น ก็ทำให้ลงสันนิษฐานได้ว่า ผี ปีศาจ พระเจ้า หรือสัตว์ประหลาดเหล่านั้น ไม่น่าจะมีอยู่จริง ๆ"

ปัจจุบัน ศาสนาคริสต์ในนิกายต่าง ๆ ส่วนมากเลิกโต้แย้งกับทฤษฎีวิวัฒนาการแล้ว บางจำพวกก็หันมาตีความหมายในคัมภีร์ให้เข้ากันได้กับวิทยาศาสตร์ จะมีเหลืออยู่บ้างก็พวกหัวแข็งบางจำพวกซึ่งยังต้องการคัดค้านต่อสู้เอาหัวชนฝากันต่อไป และมีบ่อยครั้งเหมือนกันที่พวกนี้พิมพ์หนังสือโฆษณาเผยแพร่อ้างข้อเท็จจริงต่าง ๆ นานา เพื่อโต้แย้งทฤษฎีของดาร์วิน ความจริงมีอยู่ว่าการที่จะหาเหตุผลและหลักฐานมาสนับสนุนทฤษฎีวิวัฒนาการนั้นต้องใช้ความรู้อย่างกว้างขวางและลึกซึ้งมาก การโต้แย้งคัดค้านต้องใช้ความรู้ชนิดที่กว้างขวางพอ ๆ กัน การที่จะยกเหตุผลทั้งหมดมาประกอบการพิจารณาในที่นี้ย่อมเป็นการเหลือวิสัย เท่าที่ปรากฏมานี้ก็พอจะสรุปได้ว่าข้อโต้แย้งของพวกที่เชื่อคำสอนดั้งเดิมแบบหัวแข็งนี้ รู้สึกว่า มีน้ำหนักชวนให้เห็นคล้อยตามไปได้เหมือนกัน สำหรับผู้ที่มีการศึกษาวิชาวิทยาศาสตร์ไม่เกิน ๒ ปีแรกในขั้นมหาวิทยาลัย แต่ถ้าบุคคลใดเคยค้นคว้าหรือศึกษาให้สูงขึ้นไปอีกแล้วก็จะเห็นได้ว่า ข้อแย้งเหล่านั้นเป็นชนิดพูดเอาดีข้างเดียว และก็ไม่ใช่เหตุผลที่สมบูรณ์แต่อย่างใด ตัวอย่างเช่นในปี ๑๙๖๐ มีหนังสือเล็ก ๆ เล่มหนึ่ง ชื่อ "วิวัฒนาการเป็นเรื่องวิทยาศาสตร์ที่ผิด ๆ" พิมพ์ออกมาในหนังสือเล่มนี้ ผู้แต่งได้ย้ำถึงความจริงว่า แม้นักศึกษาวิชาซากสัตว์ดึกดำบรรพ์ในหินจะได้ค้นคว้ามาเป็นเวลาตั้ง ๑๐๐ ปีแล้วก็ตามก็ยังไม่สามารถพบร่องรอยของสัตว์หรือพืชในหินในสมัยพรีแคมเบรียน (Pre-Cambrian) ได้ นอกจากอัลจี (Algae)[1] ยุคพรีแคมเบรียนนั้นสิ้นสุดลงประมาณ ๖๐๐ ล้านปีมาแล้ว และต่อจากนั้นจึงถึงยุคแคมเบรียน ในหินยุคแคมเบรียนสมัยต้น ๆ ปรากฏว่าได้พบซากสัตว์และพืช (Fossils) ในหินเป็นจำนวนมากมายหลายชนิด เช่น ทาก หนอน ฟองน้ำและสัตว์จำพวกที่คล้ายปู ในยุคต่อ ๆ มาก็ปรากฏว่ามีซากสัตว์และพืชของแต่ละยุคมากมายพอ ๆ กัน แต่ก่อนยุคแคมเบรียนขึ้นไป นักวิทยา-

---

1 Evolution. Toronto, Ontario: International Christian Crusade, 1960.

ศาสตร์พวกนี้ฉงนสนเท่ห์ว่ามีชีวิตปรากฏอยู่ก่อนอัลจีและร่องรอยของอย่างอื่น ๆ อีกเพียงเลือนลางเท่านั้น ผู้แต่งเรื่องนี้สรุปไว้ว่า

"การที่ไม่มีซากสัตว์และพืชอยู่ในยุคก่อนแคมเบรียนนี้ มีผู้ให้อรรถาธิบายไว้ต่าง ๆ กัน แต่อันที่จริงข้ออรรถาธิบายที่ง่ายที่สุดมีอยู่อย่างเดียวคือ ซากเหล่านั้นไม่เคยมีอยู่เลย และซากเหล่านี้ไม่เคยมีมาเลย แล้วก็หมายความว่าทฤษฎีเรื่องวิวัฒนาการของอินทรีย์ (Organic Evolution) เป็นเรื่องเหลวไหลโดยสิ้นเชิงเพราะถ้าหากวิวัฒนาการมีอยู่จริงแล้ว ก็น่าจะมีเรื่องราวของชีวิตก่อนยุคแคมเบรียนปรากฏให้เห็นอยู่ในหินก่อนยุคแคมเบรียนตั้งกว่าครึ่งหนึ่งของชีวิตทุกแบบเป็นแน่"

แต่ก่อนหน้าที่หนังสือนี้จะพิมพ์ได้สัก ๒—๓ ปี ได้มีผู้พบซากสัตว์และพืชสมัยก่อนยุคแคมเบรียนเป็นอันมากที่สถานที่แห่งหนึ่งในออสเตรเลียภาคใต้ สัตว์ที่ถูกค้นพบนี้ทั้งหมดล้วนเป็นสัตว์ประเภทที่มีขนาดเล็กและมีร่างกายอ่อนนุ่ม คล้าย ๆ กับปลาวุ้นหรือหนอนฉะนั้น ดังนั้นการที่สัตว์ประเภทนี้จะฝังรอยทิ้งไว้ให้เห็นในหินได้นั้นย่อมเป็นไปได้เฉพาะในกรณีย์พิเศษหาได้ยากอย่างยิ่งเท่านั้น[2]

ปฐมเหตุ

ผู้ที่เชื่อพระเจ้ามักชอบเอาเรื่องปฐมเหตุขึ้นมาอ้างเพื่อเป็นเครื่องยืนยันว่ามีพระเจ้าเสมอเขากล่าวว่า "แม้จะรับว่ามีวิวัฒนาการจริงก็จะต้องมีอะไรสักอย่างหนึ่งทำให้ความเป็นไปสิ่งเหล่านี้เกิดมีขึ้น คือจะต้องมีบางสิ่งได้สร้างสรรค์วัตถุขึ้นมาเสียก่อน เพราะฉะนั้นเราจะสร้างอะไรออกมาจากการไม่มีอะไรย่อมไม่ได้" อันที่จริงแม้ว่าข้อความนี้จะมีจริงก็ไม่จำเป็นจะต้องหมายความว่า "อะไรบางสิ่ง" (ที่สร้างสรรค์สิ่งต่าง ๆ ขึ้นมานั้น) จะต้องมีวิญญาณมีความรักหรือความกรุณาเสมอไป และก็ไม่ได้หมายความว่าสิ่งนั้นจะต้องเกี่ยวข้องกับชีวิตของมนุษย์ ไม่ได้หมายความว่าคัมภีร์ไบเบิลเป็นความจริง หรือว่าไครสต์เป็นบุตรของพระเจ้า ปฐมเหตุนี้อาจจะเป็นพรหมหรือเต่าหรืออะไรบางอย่างที่เรายังนึกไปไม่ถึงก็ได้

อย่างไรก็ตามไม่มีความจำเป็นอะไรที่เราจะต้องถือว่ามีปฐมเหตุ เราอาจจะถือว่าเวลาไม่มีการเริ่มต้นเลยก็ได้ และเราอาจจะถือว่าประวัติศาสตร์ของมนุษย์ถอยหลังไปจนถึงสมัยที่ไม่มีใครรู้คือไม่มีจุดเริ่มต้นเลยก็ได้ (และแนวคิดทางพุทธศาสนาก็เป็นเช่นนี้) โปรตอน

2 Scientific American, Vol.204. No.3, "Pre-Cambrian Animals", by Martin F Glaessner. March, 1961, pp. 72-78.

และนิวตรอน ซึ่งดำรงอยู่ในขณะนี้ก็คงจะได้อยู่มาแล้วตลอดกาล จริงอยู่ความคิดเช่นนี้อาจทำให้จิตใจของเราวกวนจับต้นชนปลายไม่ถูก (จนเวียนหัว) ก็ได้ แต่นั่นก็ยิ่งเป็นเครื่องแสดงว่าอำนาจความเข้าใจของเรามีอยู่น้อยเหลือเกินจริง การที่เราไม่สามารถจะนึกคิดหรือเข้าใจอะไรนั้นก็ไม่ได้หมายความว่าสิ่งนั้นจะไม่มีจริง (อันที่จริงการคิดว่าเวลามีจุดเริ่มต้นเสียอีกจะทำให้เกิดเรื่องยุ่งยากไม่น้อย เพราะเราจะต้องเกิดสงสัยต่อขึ้นไปอีกว่า "แล้วก่อนนั้นจะมีอะไรหรือเป็นอะไร") ในสากลจักรวาลอันหาที่เริ่มต้นมิได้นี้ เราอาจจะนึกวาดภาพมองเห็น ดาวฤกษ์และจักรดารกาที่ลุกไหม้สลายตัวไปพร้อมกับส่งสารวัตถุซึ่งประกอบกันเป็นตัวของมันขึ้นนั้น พุ่งออกไปในอวกาศอันเวิ้งว้างทุกทิศทุกทาง แล้วอนุภาคจากจักรดารกาเก่า ๆ เหล่านี้คงจะดึงดูดเข้าหากันใหม่โดยอาศัยแรงดึงดูดระหว่างกันและกัน และในระยะเวลาอีกหลายล้านปีต่อมาก็จะกลายเป็นกลุ่มเมฆแกสใหญ่มหึมาลอยเคว้งคว้างแผ่เป็นอาณาเขตกว้างใหญ่ไพศาลอยู่ในอวกาศ ต่อมากลุ่มเมฆแกสเหล่านี้ก็จะรวมตัวกันเข้าอีก กลายเป็นจักรดารกาใหม่ซึ่งประกอบด้วยดาวฤกษ์ ดาวหาง อุกกาบาต และดาวเคราะห์ต่าง ๆ

แม้ข้อความที่ว่า "สิ่งทั้งหลายจะเกิดจากความไม่มีอะไรไม่ได้" นั้น ก็ยังเป็นเรื่องที่จะต้องพิจารณากันต่อไป คือจะถือว่าเป็นความจริงตามนั้นเสียทีเดียวยังไม่ได้ ในชีวิตประจำวันของเราโดยทั่วไป เราจะเห็นความแตกต่างระหว่างวัตถุ (คือสิ่งที่คิดกันว่ามี) กับอวกาศที่ว่างเปล่า (คือสิ่งที่คิดกันว่าไม่มี) อย่างเด่นชัด แต่พอเราค้นหาแก่นสารของวัตถุให้ลึกลงไปจริง ๆ คือเราศึกษาวิชานิวเคลียร์ ฟีสิกส์ และธรรมชาติของนิวตรินิสเมซอน โฟสิตรอนและอนุภาคอื่น ๆ ซึ่งอยู่ที่ศูนย์กลางของวัตถุแล้ว ก็จะปรากฏว่าวัตถุที่ไม่ใช่ของสิ่งของที่มีตัวตนหรือเป็นรูปธรรมเลย มันกลายเป็นการเคลื่อนไหวแบบคลื่น (Wave Motions) และกลายเป็นสูตรทางคณิตศาสตร์ซึ่งคนธรรมดาสามัญที่ใช้แต่สามัญสำนึกเท่านั้น จะนึกเดาไม่ถึงเลยว่าจะเป็นไปได้ถึงเพียงนี้ ในเรื่องนี้นักวิทยาศาสตร์แขนง นิวเคลียร์ ฟีสิกส์ ผู้มีชื่อเสียงคนหนึ่งชื่อ ดร. เจ โรเบิร์ต ออปเปนไฮเมอร์ ได้กล่าวไว้ว่า

> ตัวอย่างเช่น ถ้ามีผู้ถามว่า ตำแหน่งของ อีเล็คตรอนอยู่คงที่ดังเดิมเรื่อยไปหรือเปล่า เราก็จะต้องตอบว่า เปล่า, ถ้ามีผู้ถามว่าอีเล็คตรอนเปลี่ยนตำแหน่งไปเรื่อย ๆ หรือเปล่า เราจะต้องตอบว่าเปล่า, ถ้ามีผู้ถามว่าอีเล็คตรอนอยู่เฉย ๆ หรือ เราก็ต้องตอบว่า เปล่า, ถ้ามีผู้ถามว่ามันเคลื่อนไหวหรือ เราก็ต้องตอบว่า เปล่า, พระพุทธองค์ได้ให้คำตอบเหล่านี้ไว้แล้วในเมื่อมีผู้ถามพระองค์ว่าหลังจากบุคคลตายแล้วเขาจะเป็น

อย่างไร แต่คำตอบเหล่านี้นักวิทยาศาสตร์สมัยศตวรรษที่ ๑๗ และ ๑๘ ไม่สามารถเข้าใจได้ [3]

ปัจจุบันนี้แนวคิดของเราเรื่องสสารได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างมากมาย นอกจากนั้นทฤษฎีของไอนสไตน์เรื่องสัมพัทธ์ก็ได้ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขุดรากเง่ากันทีเดียว ในเรื่องที่เกี่ยวกับเวลาอวกาศพลังงาน และการโน้มถ่วง ต่อมาในการอธิบายทฤษฎีเรื่อง Unified field ไอนสไตน์ได้พยายามหาวิธีตั้งสูตรมูลฐานเพียงสูตรเดียว เพื่ออธิบายว่าสภาพความเป็นอยู่รอบตัวเราทุกประการ เช่นเวลา อวกาศ สสาร พลังงาน การโน้มถ่วงและพลังแม่เหล็กไฟฟ้าเป็นต้นนี้มาจากต้นเค้าอันเดียวกันทั้งหมด ตามแนวคิดแบบนี้สารวัตถุของอนุภาคของสสารทุกชนิดจะสามารถแบ่งลงไปได้จนถึงที่สุดซึ่งมันจะเหลือเป็นอะไรอย่างหนึ่งคล้าย ๆ กับความโค้ง หรือละลอกชนิดหนึ่งในสภาพ ๔ มิติ คือ กาล และอวกาศซึ่งดำรงอยู่เช่นนั้นตลอดกาล (อันหาที่สุดและที่เริ่มต้นมิได้) [4] ถึงแม้ไอนสไตน์จะได้รับผลสำเร็จในชีวิตนี้ยังไม่ครบบริบูรณ์ตามที่เขามุ่งหมายไว้ก็ตาม ก็เป็นที่น่าสังเกตว่ามีทฤษฎีเกี่ยวกับต้นเค้า (ปฐม-เหตุ) ของสากลจักรวาลอยู่ ๒ ทฤษฎี ซึ่งได้รับความเชื่อถืออย่างกว้างขวางในหมู่นักวิทยา-ศาสตร์ที่ในบรรดาทฤษฎีทั้ง ๒ นั้น ทฤษฎีหนึ่งก็คือทฤษฎี Steady–State หรือสภาวะคงที่ซึ่งถือว่าสสารถือกำเนิดมาจากอวกาศที่ว่าง ๆ ไม่มีอะไรนั่นเอง กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือทฤษฎีนี้ถือว่าสิ่งที่มีตัวตนที่เราเห็นและรับสัมผัสได้รอบตัวเรานี้ เกิดมาจากความไม่มีอะไรนั่นเอง ผู้เชื่อตามแนวทฤษฎีนี้อธิบายยกตัวอย่างว่าปรมาณูไฮโดรเยนปรมาณูเดียว (ซึ่งเป็นปรมาณูที่เล็กที่สุดและมีมากที่สุดในสากลจักรวาล) นั้น จะเกิดประมาณ ๖๐๐,๐๐๐ ปี ต่อหนึ่งครั้งในอวกาศ ซึ่งมีเนื้อที่ ๑ คิวบิคเมตร ต่อมาปรมาณูไฮโดรเยนเหล่านี้จะรวมตัวกันขึ้นเป็นเมฆแกส ครั้นแล้วก็จะกลายเป็นจักรดารกาใหม่ขึ้นมาอีก ความจริงดังกล่าวนี้เชื่อกันว่า เกิดขึ้นตามส่วนแห่งอัตราเร็วที่จักรดารกาที่ในปัจจุบันกำลังโคจรหนีออกจากกัน นั่นคือ เรื่องเช่นนี้ได้เคยเกิดขึ้นมาแล้วไม่รู้จักจบจักสิ้นในอดีตและก็จะต้องเกิดขึ้นเช่นนี้เรื่อยไปในอนาคตโดยไม่รู้จักจบจักสิ้นเช่นเดียวกันอีก [5]

---

3 Science and the Common Understanding, by J. Robert Oppenheimer. London: Oxford University Press. 1954, pp. 42–43.

4 The Universe and Dr. Einstein, by Lincoln Barnett. New York: New American Library. 1957, pp. 111–112.

5 Modern Theories of the Universe. by Jame A. Coleman. New York: New American Library, 1963, pp. 161–168.

ทฤษฎีสภาวะคงที่ (Steady-State) นี้ในปัจจุบันยังเป็นทฤษฎีที่ได้รับการถกเถียงกันอยู่ในระหว่างนักวิทยาศาสตร์ผู้ศึกษาวิชาว่าด้วยจักรวาล และในที่สุดอาจจะกลายเป็นทฤษฎีที่ใช้ไม่ได้ไปก็ได้ อย่างไรก็ตามเท่าที่ได้กล่าวมาแล้วนี้ก็เพื่อแสดงให้เห็นว่า การสืบสาวหาปฐมเหตุนั้นมีวิธีกระทำได้หลายต่อหลายวิธีด้วยกัน

อเทวนิยม

(การไม่เชื่อว่ามีพระเจ้า)

ในบรรดาคำทั้งหมดในภาษาอังกฤษ ดูเหมือนจะไม่มีคำไหนที่มีความหมายต่ำทรามยิ่งกว่าคำว่า Atheism (อเทวนิยม หรือการไม่เชื่อว่ามีพระเจ้า) ในทัศนะของชาวคริสต์คำนี้เป็นคำที่น่าเกลียดน่ากลัวมีความหมายว่าบุคคลผู้ที่มีความคิดในแนวนี้เป็นผู้ที่มีความเลวร้ายมีบาป หมกมุ่นในกามคุณและไม่มีแก่นสารของความเป็นมนุษย์เลยทีเดียว อันที่จริงคำนี้แปลเพียงว่าไม่มีพระเจ้าเท่านั้น และก็ไม่ได้หมายความถึงการมองโลกในแง่ร้าย หรือการไม่มีศีลธรรม ไม่มีความรักไม่มีจุดหมายปลายทางในชีวิตหรือมีแต่การชั่วร้ายเลวทรามอย่างใด แต่ชาวตะวันตกโดยมากก็เชื่อฝังหัวเสียแล้วจนคิดเอาเอง ผู้ไม่เชื่อพระเจ้านั้นจะต้องเลวทรามต่ำช้าอย่างมากมาย ประเพณีศาสนาของเขาได้สอนอย่างหนักแน่นว่าการไม่เชื่อพระเจ้านั้นเป็นบาปอย่างมหันต์ ซึ่งจะแก้ตัวว่าเกิดจากความเขลาหรือหลงผิดอย่างใดไม่ได้เลย จะเป็นบาปที่จะต้องถูกลงโทษให้ตกนรกชนิดไม่มีวันเกิดเลยทีเดียว พระเยซูไครัสกล่าวว่า "ผู้ที่เชื่อพระเจ้าและได้รับศีลล้างบาปแล้วชื่อว่าเป็นอันพ้นจากนรก แต่ผู้ที่ไม่เชื่อจะต้องตกนรก" (มารค ๑๖:๑๖) กฎเกณฑ์ของศาสนาประเภทเทวนิยม เชื่อว่าถ้าบุคคลไม่เชื่อว่ามีพระเจ้าแล้วบุคคลนั้นจะต้องเป็นผู้ไม่มีศีลธรรมและก็จะไม่มีจุดหมายอย่างใด ๆ ในชีวิตเลย มีข้อความซึ่งผู้เชื่อพระเจ้ามักถามผู้อื่นบ่อย ๆ ว่า "ท่านจะทำดีไปทำไมถ้าท่านไม่เชื่อว่าพระเจ้าจะลงโทษท่าน" ยิ่งกว่านั้นบางคนที่เชื่ออย่างฝังหัวก็มักจะตอบผู้ที่ไม่เชื่อว่า "ถ้าเราไม่เชื่อพระเจ้าจะมีชีวิตอยู่ไปทำไม ควรจะฆ่าตัวตายเสียดีกว่า"

ชาวตะวันตกถือกันว่าทุกสิ่งทุกอย่างที่มีความดีสอดคล้องกันกับศีลธรรม และมีความมุ่งหมายอันสูงส่งนั้น เป็นสิ่งที่แยกกันไม่ได้เลย จากการเชื่อถือในพระเจ้า อันที่จริงถ้าถือว่าการเชื่อนี้เป็นความจริงแล้วจะเกิดมีสิ่งที่คัดค้านกันขึ้นมากมายหลายประการ ที่สำคัญไม่น้อยก็คือชาวยุโรปและอเมริกาที่ไม่เชื่อว่ามีพระเจ้าก็มีอยู่ไม่น้อย และปรากฏว่าพวกนี้ก็มีความสุขและมีศีลธรรมดีอยู่ บุคคลประเภทนี้ทั้ง ๆ ที่เป็นผู้ไม่เชื่อพระเจ้ายังเป็นคนใจคอหนักแน่น

มั่นคงมีความละอายต่อบาป และมีความเสียสละดีเหมือนกัน นอกจากนั้นครอบครัวของเขาก็เป็นคนดีและมีความผาสุกดี นักมนุษย์วิทยา ได้กล่าวถึงชาวไทยและชาวพม่าว่า แม้จะเป็นผู้ที่ไม่เชื่อถือพระเจ้าแล้วก็เป็นชาติที่มีความสุขและมีความโอบอ้อมอารีดีที่สุดในบรรดาชาติที่ดี ๆ ที่ในโลกปัจจุบัน ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดมากในประวัติการณ์ทางภาคตะวันตกเห็นจะเป็นประเทศสหภาพโซเวียตนั่นเอง เรื่องนี้เป็นเรื่องที่ค้านกันกับหลักของฝ่ายเทวนิยมเป็นอย่างมาก เพราะพลเมืองชาวรัสเซียโดยทั่วไป (นี้ไม่หมายรวมพวกผู้นำทางการเมือง) ก็ปรากฏว่ามีความประพฤติดีในแง่ที่เกี่ยวกับทางเพศและทางความรับผิดชอบทางสังคม กล่าวได้ว่าความประพฤติในทางเพศของประชาชนชาวรัสเซียสมัยปัจจุบันมีมาตรฐานดีกว่าของชาวคริสต์แห่งโลกเสรีเสียอีก ซึ่งเราจะลงมติเอาง่าย ๆ ว่าทั้งนี้เป็นเพราะความกดขี่ของการปกครองแบบเผด็จการหรือทรราชย่อมไม่ถูกต้องนัก อันที่จริงน่าจะเป็นด้วยวัฒนธรรมของรัสเซียซึ่งมีมาก่อนสมัยคอมมูนิสต์ และพรรคคอมมูนิสต์ได้พยายามรักษาไว้จนถึงปัจจุบันนี้นั่นเอง มีตัวอย่างผู้สื่อข่าวหนังสือพิมพ์ Saturday Evening Post ได้กล่าวไว้หลังจากที่ได้อยู่ในสหภาพโซเวียตมา ๒ ปีว่า

"ข้าพเจ้ามักได้รับความอัศจรรย์ใจบ่อย ๆ ในเมื่อมีคนหนุ่มสำเร็จการศึกษาขั้นมหาวิทยาลัยมาเล่าให้ข้าพเจ้าฟังถึงเรื่องความรักผู้หญิงของเขา ฟัง ๆ ดูคล้ายกับพระเอกของนิยายของพูชกินที่ชื่อ ยูยีน โอนยีน โดยเฉพาะในตอนที่พระเอกคนนี้เขียนจดหมายไปถึงทาเทียนน่าคู่รักของเขา ในการบรรยายถึงคนรักของเขานั้นเขาบรรยายถึงนิสัยใจคอและสติปัญญาและศีลธรรมของหญิงคนรักได้อย่างเดียวเป็นเวลาตั้งชั่วโมงโดยไม่ต้องกล่าวถึงรูปร่างเลยว่าสวยงามเพียงใด." [6]

ความคิด (Thought) และความรู้สึก (Feeling)

ข้อเท็จจริงดังกล่าวมาแล้วนั้นมีหลักใหญ่อยู่ว่า จิตใจของเรามีส่วนประกอบที่แยกกันอยู่ ๒ ประการได้แก่ ความคิด (สติปัญญา) และ ความรู้สึก (อารมณ์) คนที่มีแนวความคิดว่าโลกมีวัตถุเป็นใหญ่ก็ไม่ได้หมายความว่าเขาจะต้องเป็นผู้ไม่มีศีลธรรม คือถือหลักเกณฑ์ว่า วัตถุต้องเป็นใหญ่ในการดำรงชีวิตเสมอไป บุคคลบางคนแม้ไม่เชื่อพระเจ้าก็

6 Saturday Evening Post, "How my Comrades Live" Part II, by Joseph Novak. Philadelphia, Pa.' Curtis Publishing Co., May 21, 1960, p. 90.

อาจมีความรู้สึกอย่างลึกซึ้งในความรัก ความกรุณา และมีความรับผิดชอบต่อหน้าที่ที่มีอยู่ต่อผู้อื่นได้เหมือนกัน

อนึ่งยังเป็นการไม่ถูกต้องนักที่เราจะถือว่า วงการวิทยาศาสตร์ที่ไม่เชื่อถือพระเจ้าในโลกเสรีนั้นเป็นสถาบันที่มีอำนาจหรือตั้งขึ้นอย่างมั่นคงในสังคมแล้ว อันที่จริงมิใช่เช่นนั้นเลย จริงอยู่ในบางแห่งอาจมีผู้ไม่เชื่อถือพระเจ้ารวมกันอยู่เป็นหมู่เล็ก ๆ บ้าง เหมือนกัน แต่ส่วนใหญ่ของผู้ไม่เชื่อพระเจ้าก็ถือว่าความเห็นเช่นนั้นเป็นเรื่องส่วนตัวของตนเอง และก็ไม่ข้องเกี่ยวกับความเห็นของผู้อื่นแต่อย่างใด นอกจากนั้นก็ยังเป็นการไม่ถูกต้องนักที่จะถือว่านักวิทยาศาสตร์ทุกคนเป็นผู้ไม่ถือพระเจ้า มีนักวิทยาศาสตร์ไม่น้อยเหมือนกัน ที่ถือว่าน่าจะมีอำนาจที่มีสติปัญญาครอบงำสากลจักรวาล (Cosmic Intelligence) อยู่เหมือนกันและอำนาจดังกล่าวนี้เป็นเหตุทำให้ความเป็นไปของธรรมชาติดำเนินไปโดยดีดังที่เป็นอยู่เรื่อยมาจนถึงทุกวันนี้ แต่ทั้งนี้นักวิทยาศาสตร์เหล่านั้นก็ไม่ได้ถือสภาวะที่มีสติปัญญารูปร่างเหล่านั้นจะต้องมีรูปร่างลักษณะเหมือนกัน หรือถือว่าสภาวะเช่นนั้นสั่งให้มนุษย์ทำและเชื่ออย่างนั้นอย่างนี้ดังเช่นที่ศาสนา (คริสต์) นิกายดั้งเดิมเชื่อกันอยู่ อาจกล่าวได้ว่านักวิทยาศาสตร์เกือบทั้งหมดถือว่า แนวคิดของศาสนาคริสต์ดั้งเดิมเช่นนั้นไม่เป็นไปตามหลักวิทยาศาสตร์เลย อันที่จริงบางครั้งบางคราวก็มีพวกที่นับถือศาสนาคริสต์แบบนิกายดั้งเดิมอย่างเคร่งครัดเข้ามาเรียนวิชาวิทยาศาสตร์ พวกนี้เข้ามาก็เพื่อพยายามจะหาทางพิสูจน์ให้โลกและตนเองเห็นว่า วิทยาศาสตร์ก็สนับสนุนพระเจ้าเหมือนกัน

ลัทธิวัตถุนิยม

วิทยาศาสตร์ไม่ยอมรับหลักการเรื่องพระเจ้า ปฏิเสธเรื่องวิชาลึกลับ และไม่ยอมร่วมทางกับวิชาอภิปรัชญา เมื่อไม่นับถือพระเจ้า ก็ถือว่ามีสิ่งเดียวเท่านั้น ที่เป็นมูลฐานของความจริงเท่านั้น คือวัตถุนั่นเอง วิทยาศาสตร์เชื่อว่าวัตถุเป็นแก่นสารของการเป็นอยู่ หลักใหญ่สำหรับการศึกษาเรื่องชีวิตและวิญญาณ (ความรู้สึก) อยู่ที่วิชาฟิสิคซ์และเคมี

หลักการดังกล่าวนี้ เราจะเห็นด้วยหรือไม่ก็ได้ แต่ก็มีความจริงอยู่ว่า วิชาเคมีจะให้ความรู้ความเข้าใจแก่เราในเรื่องชีวิต และวิญญาณได้อย่างกว้างขวางไพศาลจริง ๆ และในปัจจุบันนี้บุคคลผู้มีความเข้าใจทางวิทยาศาสตร์ส่วนมาก ก็ได้ยอมรับความจริงข้อนี้โดยทั่วกัน

ธรรมชาติและต้นกำเนิดของชีวิต

นักชีววิทยามิได้เชื่ออีกต่อไปว่า อินทรีย์สารมี "พลังชีวิต" (Vital force) หรือจิตใจ เชื่อกันโดยทั่ว ๆ กันว่า การดำเนินงานต่าง ๆ ของร่างกายเช่นความสามารถในการเปลี่ยนอาหารให้เป็นเนื้อหนังก็ได้ การเจริญเติบโต การสืบพันธุ์ การย่อยอาหาร การเคลื่อนไหว การรู้สึกถูกในทางสัมผัสเป็นต้นเหล่านี้ล้วนเกิดจากปฏิกิริยาทางเคมีที่รักษาสมดุลย์กันไว้อย่างละเอียดถี่ถ้วนอย่างยิ่ง ปฏิกิริยาทางเคมีเหล่านี้เกิดขึ้นภายในเซลล์ของร่างกาย และในส่วนที่เป็นของเหลวของร่างกาย ถ้าหากมีวัตถุเคมีอีกอย่างหนึ่งซึ่งมีอำนาจหยุดปฏิกิริยาทางเคมีดังกล่าว ถูกสอดแซกเข้าไปในร่างกายภาวะทางเคมีอันมีอยู่ตามปกติจะถูกรบกวน และก็ไม่สามารถจะดำเนินการต่อไปได้ ผลก็คืออินทรีย์สารนั้นจะต้องถึงแก่ความตาย และวัตถุเคมีนั้นเราก็สมมติเรียกกันว่ายาพิษ แต่วัตถุเคมีบางจำพวกก็มีอำนาจทำให้ความเป็นไปของชีวิตดำเนินสืบต่อกันไปได้เรื่อย ๆ เราก็สมมติเรียกวัตถุชนิดนั้นว่าไวตามินกรดอามิโน คาร์โบ-ไฮเดรต และเกลือต่าง ๆ

ปฏิกิริยาทางเคมีที่เกิดขึ้นในร่างกายของสิ่งที่มีชีวิตแต่ละชีวิตนี้มีความซับซ้อน และมีชนิดแตกต่างกันมากมายหลายประการ รายละเอียดของเรื่องราวเหล่านี้ส่วนใหญ่ก็ยังไม่มีผู้ใดทราบโดยแน่ชัดนัก เท่าที่ได้ทราบกันอยู่แล้วก็มีกระบวนการทางเอนไซม์ทางสืบพันธ์และทางเปลี่ยนอาหารให้เป็นเนื้อ (รวมทั้งการแสงสงเคราะห์ คือการที่ต้นไม้สามารถแปลงแสงอาทิตย์ คาร์บอนไดออกไซด์และทำให้เป็นน้ำตาลและอ๊อกซิเจนได้) กระบวนการเคมีดังกล่าวมานี้เราได้ทราบเรื่องอย่างละเอียดและในปัจจุบันนักชีวเคมี ก็ได้เปิดเผยสิ่งที่ค้นพบใหม่ ๆ มาให้เราได้ทราบอยู่เรื่อย ๆ

ถึงแม้ว่าเราจะยอมรับว่าชีวิตเกิดมาจากกระบวนการทางเคมีแล้ว แต่ก็ยังมีปัญหาน่าคิดต่อไปอีกว่า สิ่งที่แสนจะละเอียดอ่อนและมีโครงสร้างซับซ้อน เช่นเซลล์ที่มีชีวิตนี้เกิดขึ้นมาได้อย่างไร แม้เชื้อโรคและตัวอมิบาซึ่งเป็นสิ่งมีชีวิตขั้นต่ำก็ยังประกอบขึ้นอณูโปรทีนเป็นจำนวนหลายร้อยซึ่งมีแบบของมันเองอย่างสลับซับซ้อนมาก และแต่ละอณูนั้นก็ยังประกอบด้วยหลายพันปรมาณูอินทรีย์สารดังกล่าวนี้ประกอบด้วยโครงสร้างทางกายวิภาคด้วยเหมือนกัน เช่นอมิบาก็มีนิวเคลียส ในเชื้อโรคก็มีผนังเซลล์และในทั้งสองชนิดนี้ก็มีไรโบโซมทั้งคู่

แบคทีเรีย และโปรโตโซอันก็ยังไม่ใช่สิ่งมีชีวิต ที่เล็กที่สุดหรือมีโครงสร้างง่ายที่สุด เพราะจำพวกไวรัสนี้มีอินทรีย์สารที่มีเส้นผ่าศูนย์กลางของลำตัวเล็กกว่า หนึ่งต่อแสน

(๑/๑๐๐,๐๐๐) ของหนึ่งมิลลิเมตร ไวรัสประเภทนี้ถ้าจะจับมาเรียงกันให้ได้ยาวหนึ่งนิ้วจะต้องใช้จำนวนถึง ๒,๔๐๐,๐๐๐ ตัว ไวรัสขนาดเล็กนี้ปรากฏว่ามีวัตถุธาตุมากกว่าเกล็ดโพรทีนเพียงเล็กน้อยคือประกอบด้วยแกนซึ่งเป็นสารวัตถุ ดี เอ็น เอ หรือไม่ก็ อาร์ เอน เอ ไวรัสชนิดนี้ไม่มีอวัยวะรับสัมผัสหรือย่อยอาหารและไม่สามารถเคลื่อนไหวไปมาได้ตัวอย่างเช่นชนิดที่เรียกว่า อเดโน นั้นก็คล้ายๆ กับประเภทอื่นโดยมาก คือเป็นเกล็ดโพรทีนเล็กๆ มีลักษณะเป็นทรงลูกบาศก์ และมี ๒๐ เหลี่ยม แต่ละเหลี่ยมมีลักษณะเป็นรูป ๓ เหลี่ยมด้านเท่า แต่แม้ว่าจะเล็กขนาดนี้ไวรัสก็ยังเป็นอินทรีย์สาร เพราะว่ามันสืบพันธุ์ได้และบางชนิดก็ยังสามารถผลิตเอนไซม์ได้อีกด้วย[7]

ถ้าเราถือว่าชีวิตทุกแบบวิวัฒนาการมาจากจุลอินทรีย์สมัยดึกดำบรรพ์ ซึ่งมีลักษณะเหมือนไวรัส และถ้าเราถือว่าจุลอินทรีย์ดังกล่าวนี้เกิดจากอนินทรีย์สารแล้ว เราก็จะต้องหาวิธีพิสูจน์ให้ได้ ๓ อย่าง อย่างแรกก็คือเราต้องแสดงว่าหน่วยทางเคมีของชีวิต (เช่นกรดอมิโนไฮโดรคาร์บอน ฯลฯ) สามารถเกิดจากวัตถุจำพวกแร่อันเป็นอนินทรีย์สารได้ ประการที่ ๒ เราจะต้องอธิบายได้ว่าหน่วยทางเคมีเหล่านั้นเกิดขึ้นมาได้อย่างไร จึงได้มีระเบียบของโครงสร้างที่เหมาะสมสำหรับที่จะเป็นอณู ที่มีชีวิตได้เช่นนั้น และประการที่ ๓ เราต้องแสดงว่ากลุ่มหน่วยทางเคมีเช่นนั้นสามารถสืบพันธุ์ทำให้เกิดลูกหลาน ซึ่งสามารถจะมีชีวิตอยู่ต่อไปได้อีก วิธีพิสูจน์ทั้ง ๓ ประการดังกล่าวนี้ วิทยาศาสตร์ปัจจุบันสามารถแสดงให้เห็นจริงได้แล้ว

ประการที่ ๑ หน่วยทางเคมีของชีวิตสามารถเกิดขึ้นมาจากวัตถุอันไม่มีชีวิตได้อย่างไร ก่อนที่ชีวิตจะเกิดขึ้นในโลก คือเมื่อประมาณ ๓,๐๐๐,๐๐๐,๐๐๐ ปี ล่วงมาแล้วนั้น เชื่อกันว่ามหาสมุทรและบรรยากาศของโลกเรานี้มีอุณหภูมิสูงกว่าในปัจจุบันและมีคาร์บอนไดอ๊อกไซด์ แอมโมเนีย ฟอสเฟท ซัลไฟด์ ไนเตรท มีเธน และอนินทรีย์สารทางเคมีอย่างอื่นละลายอยู่อย่างเข้มข้นกว่าในปัจจุบันมาก สารเคมีเหล่านี้รับการรบกวนอยู่เสมอไม่ให้อยู่นิ่งได้ สิ่งที่รบกวนก็คือความร้อนของดวงอาทิตย์และของภายในโลกเองที่กำลังจะก่อตัวขึ้นในระยะแรก นอกจากนั้นยังได้รับพลังงานเพิ่มเติมจากการแผ่รังษีอุลตราไวโอเล็ต ฟ้าผ่าและรังษีคอสมิคอีกด้วย นักวิทยาศาสตร์ได้ใช้สารเคมีเช่นเดียวกันนี้เองและพลังงานจากแหล่งเดียวกันนี้เองก็สามารถสร้างสารวัตถุ ซึ่งเป็นมูลฐาน ดี เอ็น เอ อันซับซ้อนขึ้นมาได้อย่างหนึ่ง ได้ชื่อว่า อะเดนีน นอกจากนั้นก็ยังได้สารไฮโดรคาร์บอนและกรดอมิโนขึ้นมาอีกหลายประเภท ซึ่งเป็น

---

7. Scientific American, Vol. 208, No.l, "The Structure of Viruses" by R,W. Horne. January, 1963, pp. 48–56

สารองค์ประกอบที่สำคัญของอินทรีย์สารที่มีชีวิต[8] ด้วยเหตุดังกล่าวมานี้เอง นักวิทยาศาสตร์ก็ได้สามารถพิสูจน์ประการแรกให้เห็นได้แล้วเป็นส่วนมาก

ประการที่ ๒ อาจมีผู้คิดว่าวัตถุเคมีซึ่งเป็นองค์ ประ กอบ ของ ชี วิต ดัง กล่าว แล้ว นั้น วิทยาศาสตร์ได้ทำการสงเคราะห์ขึ้นในห้องทดลองวิทยาศาสตร์ ด้วยกระบวนการอันสลับซับซ้อน ซึ่งจะไม่สามารถปรากฏมีขึ้นได้ตามธรรมชาติเลย นอกจากนั้นยังมีปัญหาเรื่องการที่จะนำหน่วยทางเคมีเหล่านั้นมาจัดระเบียบเข้าด้วยกัน เพื่อให้มีโครงสร้างเหมาะสมที่จะทำให้มันเกิดเป็นอินทรีย์สารที่มีชีวิตอีก ปัญหาหรือข้อสงสัยเหล่านี้พอจะแก้ได้ไม่ยากนักโดยอาศัยหลักเพียงอย่างเดียวคือเวลานั่นเอง หากเรายอมรับว่าวัตถุธาตุและอณูที่สำคัญ ๆ ที่จะเป็นองค์ประกอบของชีวิตได้มีการทำปฏิกิริยากันอยู่ตลอดเวลา ในมหาสมุทรอันกว้างขวางที่มีอุณหภูมิอันอบอุ่นในสมัยดึกดำบรรพ์แล้ว ในที่สุดชีวิตก็คงจะต้องเกิดขึ้นมาวันหนึ่งจนได้ ลองคิดดูถึงเนื้อที่ของมหาสมุทรซึ่งมีอาณาเขตมหาศาลนับเป็นจำนวน ๑๐๐,๐๐๐,๐๐๐ ตารางไมล์ ซึ่งมีอาการปั่นป่วนเพราะปฏิกิริยาทางเคมีอยู่นับเป็นเวลาถึง ๑๐๐,๐๐๐,๐๐๐ ปี ก็น่าจะเห็นได้ว่าชีวิตอาจจะเกิดขึ้นจริง ๆ แม้โดยการบังเอิญอย่างเดียว เพราะระยะเวลาอันยาวนานอย่างเหลือแสนและภายในเนื้อที่อันกว้างขวางมหาศาลถึงขนาดนี้คงจะต้องมีขณะหนึ่งที่ปฏิกิริยาทางเคมีหรือการรวมตัวของวัตถุธาตุเหล่านั้นจะไปถึงจุดเหมาะพอดีเข้าจุดหนึ่ง ซึ่งเป็นจุดที่จะทำให้ชีวิตเกิดขึ้นได้ อันที่จริงจะเห็นได้ว่าโอกาสที่ชีวิตจะเกิดขึ้นภายในอาณาเขตดังกล่าว และภายในระยะเวลาดังกล่าวนั้นมีมากเหลือเกิน จนกระทั่งการที่มีชีวิตเกิดขึ้นได้นั้นไม่น่าอัศจรรย์อย่างใดเลย ตรงกันข้ามหากชีวิตไม่สามารถเกิดขึ้นได้นั่นซิ, จะเป็นเรื่องน่าประหลาดใจยิ่งกว่ามากทีเดียว

ประการที่ ๓ เราต้องแสดงว่าหน่วยสารทางเคมีที่มีโครงสร้างง่าย ๆ สามารถสืบพันธุ์โดยแบ่งตัวเองออกไปได้ และจัดแบ่งหน้าที่ทางเคมีของอินทรีย์สารที่มีชีวิตได้อีกด้วย สารเคมีดังกล่าวนี้มีผู้รู้จักกันมาหลายปีแล้ว และเป็นของที่มีอยู่ในเซลล์ของสิ่งที่มีชีวิตทุกชนิด เพราะไม่ว่าจะเป็นมนุษย์หรือไวรัสก็ตาม และไม่ว่าจะเป็นแมลงหรือพืชก็ตาม ต่างก็เป็นส่วนประกอบแต่ละชนิดของชีวิตที่มีอยู่ในสากลจักรวาลเหมือนกันทั้งสิ้นสารดังกล่าว นั้น เรียกกันว่ากรด ดีโอซีไรโบนิวเคลอิค หรือ ดีเอ็นเอ (ในบางกรณีก็เป็นกรด ไรโบนิวเคลอิค หรือ อาร์เอนเอ ซึ่งต่างกับ ดีเอนเอ ก็โดยปรมาณูของอ๊อกซิเจนเพิ่มขึ้นอีกหนึ่งปรมาณูเท่านั้น)

---

8. The American Institute of Biological Sciences Bulletin, Vol IX, No, 1 "Biological Overtones of the Thermal Theory of Biochemical Origins", by Sidney W. Fox January, 1959. pp. 20–23.

ปรมาณูของ ดีเอนเอ นี้มีอยู่ ๔ ชนิด ด้วยกัน* อณูเหล่านี้ชุดหนึ่งสามารถจะทำให้เกิดอณู ดีเอนเอ ซึ่งมีความยาวเท่ากันอีกชุดหนึ่งได้และอณูชุดที่ ๒ นี้ก็สามารถทำให้เกิดอณูชุดที่ ๓ เหมือนกับอณูชุดที่ ๑ ได้อีกเหมือนกันนอกจากนั้น ดีเอนเอ ชุดหนึ่งก็ยังสามารถผลิต อาร์เอนเอ ชุดหนึ่งได้ การที่ ดีเอนเอ ๔ ชนิด ใน ดีเอนเอ ชุดหนึ่งจะมีลักษณะอย่างใดนั้นก็ย่อมสุดแล้วแต่ว่า อาร์เอนเอ ๔ แบบในอาร์เอนเอ ชุดนั้นหนึ่งมีลักษณะเป็นอย่างใด อาร์เอนเอ ชุดต่าง ๆ เหล่านี้ ต่อไปก็จะเป็นตัวการที่จัดระเบียบกรดอมิโน ๒๐ ชนิด ให้เข้าลำดับที่เหมาะสมของมันเพื่อจะได้สามารถสร้างอณูโพรทีนใหญ่ขึ้นและซับซ้อนยิ่งขึ้นดังเช่นที่กล่าวแล้วในหน้าที่แล้วมานั้น อาร์เอนเอ แต่ละชุดนี้ก็จะมีกรดอมิโนแต่ละแบบของมันโดยเฉพาะติดตัวไปด้วย โพรทีนซึ่งสร้างขึ้นโดยกรรมวิธีนี้แหละเป็นหน่วยมาตรฐานของทิชชูของร่างกายและของเอนไซม์ด้วย ส่วนเอนไซม์ก็ควบคุมภาระกิจทางเคมีอันมากมายของร่างกายอีกทีหนึ่ง ภาระกิจเหล่านี้ได้แก่การย่อยอาหารและการเปลี่ยนอาหารให้เป็นเนื้อเป็นต้น กล่าวโดยสรุปก็คือดีเอนเอ เป็นองค์ประกอบของชีวิตทั่วไปในโลก มันสืบพันธุ์โดยแบ่งตัวเองออกได้ มันเป็นตัวการแบ่งลักษณะของอาร์เอนเอ อาร์เอนเอต่อไปก็เป็นตัวการบ่งลักษณะของโพรทีน โพรทีนนี้ก็จะเป็นตัวการบ่งลักษณะของทิชชูของร่างกายและปฏิกิริยาทางชีวเคมีต่าง ๆ อีกทอดหนึ่ง[10]

ยีน โครโมโซมและทิชชูที่สืบพันธุ์เหล่านี้ โดยทั่วไปก็จะมี ดีเอนเอ อยู่ทั้งสิ้นแต่ละโครโมโซมประกอบด้วยหน่วย ดีเอนเอ หลายพันชุดและลำดับของ ดีเอนเอ ๔ แบบในชุดต่าง ๆ เหล่านี้ก็เทียบกันได้กับอักษร ๔ ตัว ซึ่งเป็นเครื่องชี้เฉพาะให้เห็นถึงโครงสร้างทางเคมีของหน่วยที่จะมีมาในอนาคตทั้งหมด ไวรัสทั้งปวงซึ่งเป็นสิ่งมีชีวิตที่เล็กที่สุดและมีโครงสร้างง่ายที่สุดนั้น ประกอบด้วยแกน ดีเอนเอ หรือไม่ก็ อาร์เอนเอ โดยมีโพรทีนล้อมรอบเป็นชั้นอยู่ภายนอกเท่านั้น

ดังนั้นจากการค้นพบสาร ดีเอนเอ และการเข้าใจถึงหน้าที่การทำงานของมันนี้เอง นักชีววิทยาก็ได้ทราบว่า อณูที่มีโครงสร้างง่าย ๆ สามารถสืบพันธุ์โดยแบ่งตนเองและต่าง

---

* อณู DNA ของมูลฐานชีวิต แต่ละอณูประกอบด้วย ฟอสเฟท แรดิกัล น้ำตาลซึ่งประกอบด้วย คาบอน ๕ ส่วน และมูลฐาน พูรีน หรือ ไพรริมิดีน ๔ อย่าง ๆ ใดอย่างหนึ่ง น้ำตาลและด่างเหล่านี้ รวมกันมีธาตุ ๔ อย่าง คือ คาบอน, ไฮโดรเยน, อ๊อกซิเจน, และไนโตรเจน มีจำนวนปรมาณูรวมกันตั้งแต่ ๒๙ ถึง ๓๒ ปรมาณู จำนวนปรมาณูที่แน่นอนย่อมแล้วแต่ชนิดของด่าง ชนิดใดชนิดหนึ่งที่ซับซ้อนอยู่ใน ๔ อย่างนี้ ส่วนที่ซับซ้อนมากที่สุดอย่าง ๑ ใน ๔ อย่างนี้คือ adenine ซึ่งได้กล่าวมาใน ๒ วรรคต้นแล้ว

10 Scientific American, Vol 208, No. 3, "The Genetic code:: II" by Marshall W. Nirenberg. March, 1963, pp. 80–49

ฝ่ายต่างก็แบ่งกันทำหน้าที่ของตน ๆ ในร่างกายได้โดยไม่ปะปนกัน อันที่จริง ถ้าหากเราจะให้คำจำกัดความของชีวิตว่าเป็นหน่วยที่มีความสามารถสืบพันธุ์ได้แล้ว ก็อาจจะกล่าวได้ว่าวิทยาศาสตร์ได้สร้างชีวิตขึ้นแล้ว ทั้งนี้เพราะชุด ดีเอนเอ ที่ได้สังเคราะห์ขึ้นนั้นเมื่อนำไปแช่ในน้ำยาอณู ดีเอนเอ สังเคราะห์โดยให้มี Catalyst Enzyme อยู่ด้วยแล้ว ก็จะจัดอณู ดีเอนเอ ขึ้นอีกต่างหากให้เป็นดีเอนเอ ชุดอื่น ๆ ซึ่งมีลักษณะเหมือนกับตนเอง[11] นอกจากนั้น โดยการเปลี่ยนแปลงดีเอนเอหรืออาร์เอนเอ ของพืชสัตว์หรือจุลชีวินต่าง ๆ กันนักวิทยาศาสตร สามารถจะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่คงที่และที่มีชีวิตอยู่เรื่อย ๆ ไปได้แล้ว กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ นักวิทยาศาสตร์สามารถสร้างพันธุ์ใหม่ขึ้นได้แล้วนั่นเอง[12] การวิวัฒนาการตามธรรมชาติก็เป็นมาตามกรรมวิธีแบบเดียวกันนี้เหมือนกัน คือเกิดมีการเปลี่ยนแปลงโดยบังเอิญของดีเอนเอ ซึ่งเป็นผลมาจากการแผ่รังสีหรือเหตุอื่น ๆ ก็ได้ ซึ่งเป็นตัวการทำให้โครงสร้างของอณูต้องเปลี่ยนแปลงไป

ในมหาสมุทรของโลกเราสมัยดึกดำบรรพ์นั้น พออณูที่สามารถสืบพันธุ์โดยแบ่งตัวเองได้เกิดขึ้นมาเสียครั้งหนึ่งแล้ว มันก็สามารถแสดงปฏิกิริยากับหน่วยเคมีที่เข้ามาสัมผัสหรือติดต่อกับมันได้ ในที่สุดก็จะมีคราวหนึ่งที่จะเกิดปฏิกิริยาทางเคมี อันจะทำให้ลูกหลานชั้นหลังบางจำพวกของมันต้องเปลี่ยนแปลงโครงสร้างไปจากเดิม พวกที่เปลี่ยนแปลงไปนี้บางจำพวกก็จะมีความคงทนแข็งแรงดียิ่งขึ้น โดยส่วนผสมทางเคมีของมันและก็สามารถจะสืบพันธุ์ที่แข็งแรงคงทนดียิ่งขึ้นเป็นลำดับ ดังนั้นเมื่อกาลล่วงไปพันธุ์ต่าง ๆ กันซึ่งเกิดขึ้น ก็จะแข่งขันกันในการดิ้นรนเพื่อความเป็นอยู่ อินทรีย์สารที่มีไวรัสนี้บางจำพวกก็จะค่อย ๆ มีขนาดโตขึ้นและมีโครงสร้างซับซ้อนกันกลายเป็นพวกที่มีเซลล์เดียว เช่น แบคทีเรีย เป็นต้น ในปัจจุบันอินทรีย์สารที่มีเซลล์เดียวซึ่งยังเห็นได้ในปัจจุบันนี้ บางจำพวกก็อยู่ติดกันเป็นคู่ ๆ และว่ายน้ำไปมาด้วยกันคล้าย ๆ กับสัตว์ตัวเดียว เป็นต้นว่ามี ๒ เซลล์ แทนที่จะเป็นเซลล์เดียว นอกจากนั้นบางจำพวกก็จับกลุ่มกันเป็น ๔ หรือ ๘ หรือ ๖๔ เป็นต้น ก็มี จนกระทั่งในที่สุดก็มีสภาพเป็น VOLVOX คือเป็นรูปทรงกลม กลางมีเซลล์นับจำนวนได้ถึง หลายพันเกาะกันอยู่ เซลล์ของ VOLVOX นี้แต่ละเซลล์เป็นอินทรีย์สารที่มีครบทุกอย่างในตัวของมันเอง แต่

---

11. Scientific American, Vol. 205, No. 3. "'How Cells Make Molecules", by V.G. Allfrey & A.E. Miksky. September, 1961, pp. 76.

12. Developmental Genetics and Lethal Factors, by Ernst, Hadorn, tr. by Ursula Mittwoch. London: Methuen & Co., 1961, pp. 31–35.

แล้วเซลล์ทั้งหมดเหล่านี้ก็ทำงานร่วมกันเป็นเสมือนสัตว์ที่มีหลายเซลล์ตัวเดียว[13] เมื่อมาถึงขั้นนี้ก็เป็นอันว่าวิวัฒนาการได้เริ่มต้นแล้ว

จากข้อความที่กล่าวมาแล้วนี้ ขออย่าให้เข้าใจว่าวิทยาศาสตร์ ได้เข้าใจชีวิตหมดแล้วทุกอย่าง เพราะอันที่จริงก็ยังไม่ถึงขนาดนั้น ยังมีสิ่งลึกลับที่น่าฉงนสนเท่ห์อีกหลายเท่า เช่น การที่อินทรีย์สารสามารถจะรู้เวลาได้ (โดยไม่ต้องอาศัยนาฬิกา) กฎเกณฑ์การเติบโตของนิชชู และความแตกต่างกันในการเจริญเติบโตของอวัยวะต่าง ๆ แต่เมื่อเวลาได้ผ่านไป เราก็ได้รู้คำตอบของสิ่งเหล่านั้นมากขึ้นทุกที และจนกระทั่งบัดนี้เราก็ได้รู้คำตอบว่าความเป็นไปของชีวิตดังกล่าวมานั้น เป็นเรื่องของทางเคมี หรือว่าทั้งวัตถุทั้งสิ้น.

ทัศนะเรื่องจิตใจในแง่วัตถุ

วิทยาศาสตร์ไม่ได้ท้าทายนักวิญญาณนิยมในเรื่องชีวิตอย่างเดียวกันเท่านั้นแต่ยังได้ค้นคว้าหาความลี้ลับของวิญญาณ และตั้งข้อสังเกตว่าการเป็นไปของจิตใจนั้นก็สามารถจะอธิบายได้ด้วยกฎเกณฑ์ทางเคมีและชีววิทยาเหมือนกัน กฎเกณฑ์นี้กล่าวว่าจิตของมนุษย์เป็นผลของระบบของประสาทที่ได้วิวัฒนาการมาอย่างสูงมาก ข้อความดังกล่าวนี้ แม้ว่ายังพิสูจน์ให้เห็นโดยถ่องแท้ไม่ได้ หรือจะพิสูจน์ให้เห็นไม่ได้เลยก็ตาม แต่ก็มีประจักษ์พยานสนับสนุนหลายประการซึ่งทำให้เป็นเรื่องน่าคิดเช่นนั้นอยู่เหมือนกัน.

มันสมองของมนุษย์ประกอบด้วยเซลล์ประสาทนับจำนวน ๑๐,๐๐๐,๐๐๐,๐๐๐ เซลล์ซึ่งมีสายใยอันสลับซับซ้อนเป็นเครื่องประสานให้ติดต่อเชื่อมโยงระหว่างกันและกันได้ เซลล์ประสาทส่งข่าวไปมาหากันในรูปแรงกระตุ้นไฟฟ้าได้โดยอาศัยสายใยเหล่านี้และเซลล์มันสมองสามารถรับรู้อารมณ์ (คือเครื่องเร้า) จากโลกภายนอกได้ ก็โดยอาศัยสายใยประสาทจากผิวหนังและจากอวัยวะรับสัมผัสส่วนอื่น ๆ ของร่างกาย เมื่อเร็ว ๆ นี้เอง จากการค้นคว้าของนักปราชญ์หลายท่านซึ่งต่างคนต่างทำไปโดยไม่ได้นัดหมายกันเลย ก็ได้ความรู้เพิ่มขึ้นอีกว่า ความจำของเราถูกเก็บไว้ (ในสมอง) เป็นแบบระหัสชนิดหนึ่งซึ่งเกิดขึ้นในโครงสร้างทางเคมีของอณูใหญ่ชนิด อาร์เอนเอ ของเซลล์ประสาท

---

13. Introduction to Evolution, by Paul A. Moody. New York: Harper and Brothers, 1962, pp. 70–72.

บุคคลผู้ไม่ยอมรับสมมติฐานที่ว่าจิตใจขึ้นอยู่กับสมองนั้น ขอให้พิจารณาดูปัญหาต่อไปนี้เสียก่อน ถ้ามันสมองไม่ใช่ฐานหรือที่ตั้ง (Basis) ของจิตใจแล้ว เหตุใดเราจึงมีมันสมองขึ้นมาได้ และเหตุใดมันสมองของมนุษย์จึงมีขนาดใหญ่กว่ามันสมองของสัตว์อื่นในเมื่อเทียบขนาดกัน นอกจากนั้น เหตุใดการเป็นลมก็ดี เนื้องอก (ในสมอง) เพราะความชรา หรือการได้รับบาดเจ็บ และสาเหตุอื่น ๆ ที่กระทบกระเทือนหมู่เซลล์ของมันสมอง จึงทำให้บุคคลหมดสติ หรือความจำเสื่อม สติปัญญาอ่อน หรือบางทีก็ทำให้นิสัยใจคอเปลี่ยนแปลงไปได้ เหตุใดสารเคมีซึ่งกระทบกระเทือนเซลล์มันสมองจึงสามารถเปลี่ยนความรู้สึกไปได้ สารเคมีบางอย่างเช่น บาร์บิจูเอท ก็ทำให้หลับ และสารอื่น ๆ เช่น แอลเอสดี และ เมสคาลีน ทำให้บุคคลมีความสามารถในทางสัมผัสรับรู้อารมณ์ของโลกภายนอกได้กว้างขวางกว่าเดิม เช่นทำให้เกิดความรู้สึกในทางจิตใจอันลึกลับ และมีความรู้สึกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับสากลจักรวาล (sensations of oneness with the Universe) โดยเหตุใดเมื่อสายใยซึ่งเชื่อมระหว่างกึ่งกลางของมันสมองขาดลงแล้ว มันสมองครึ่งหนึ่งจะไม่มีความรับรู้ในการงานที่มันสมองอีกซีกหนึ่งได้กระทำไป หรือความจำที่มันสมองอีกซีกหนึ่งได้เก็บไว้[15] เหตุใดเมื่อใช้กระแสไฟฟ้ากระตุ้นสมองจึงทำให้เกิดการระลึกถึงเหตุการณ์ในอดีตได้อย่างแจ่มชัด ทำให้กระทำและพูดไปโดยไม่ได้ตั้งใจ ทำให้หลับอย่างสนิท ทำให้มีความรู้สึกคล้ายกับฝัน ทำให้มีสติรู้สึกตัวและทำให้เกิดความรู้สึกเสียใจ ดีใจ หวาดกลัว ฯลฯ และเหตุใดการใช้กระแสไฟฟ้าจี้หรือเร้าสมองนี้ เราสามารถรู้ล่วงหน้าถึงผลอันจะเกิดขึ้นแก่บุคคลนั้นได้ สุดแล้วแต่ว่าการใช้กระแสไฟฟ้าจี้ส่วนไหนของมันสมอง และจะใช้กระแสไฟฟ้าเป็นจำนวนกี่โวลท์[16]

ดร. Ralph W. Gerard แห่งสถาบันการค้นคว้าสุขภาพจิตแห่งมหาวิทยาลัยมิชิแกน ได้กล่าวถึงความจริงเหล่านี้ไว้ว่า

"ความรู้สึกทางจิตใจนั้นน่าจะมีคุณค่าอยู่เหมือนกัน มิฉะนั้นก็คงจะไม่มีการวิวัฒนาการมาจนบัดนี้ แต่ตามความรู้เท่าที่เราทราบกันอยู่ในปัจจุบันนี้ ยังมองไม่เห็นว่าความรู้สึกทั้งหลายเหล่านั้นจะเป็นตัวการทำให้มันสมองแสดงอาการออกมาได้อย่างไร เท่าที่รู้กันอยู่นั้นน่าจะเป็น neurone และ synapses (หน่วยเซลล์ประสาท) มากกว่าที่เป็นต้นเหตุให้บุคคลมีความประพฤติและความรู้สึกเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ไปได้ ความรู้เท่าที่เราได้รับในระหว่าง ๑๐ ปี

---

15. Scientific American, Vol. 210, No. 1, "The Great Cerebral Commissure", by R.W. Sperry, January, 1964, pp. 42–52.

16. Electrical Stimulation of the Brain, edited by Daniel E. Sheer. Austin: University of Texas Press, 1961, pp. 533–553.

ที่แล้วมานี้ก็ดูจะสนับสนุนมตินี้อยู่ ในสมัยก่อนนี้ สิ่งใดที่เกิดขึ้นในสมองซึ่งเป็นก้อนสีเทาอ่อนนุ่มนั้น ต้องอาศัยการอ้างอิงกัน (เพราะไม่สามารถทดลองได้โดยตรง) แต่ในปัจจุบันเรามีหลอดสำหรับทดลองนานาประการ มีตัวยาและกระแสไฟฟ้าเข้าช่วยเพื่อหาความลี้ลับของเซลล์นี้ประกอบขึ้นเป็นมันสมองอย่างละเอียดละออ แต่ผลที่ได้ก็ปรากฏว่าเป็นอย่างเดียวกัน กล่าวคือ แม้เราจะได้รับความรู้เกี่ยวกับมันสมองเพิ่มขึ้นอีกถึงขนาดนี้ ก็ยังไม่ปรากฏว่ามันสมองของเรามีความสามารถอย่างอื่นใดนอกเหนือไปจากความสามารถในการแสดงปฏิกิริยาต่อ (สิ่งเร้า) แบบเครื่องจักรกลอย่างหนึ่งเท่านั้นเอง[17]

ดังนั้น ก็เป็นอันว่าวิทยาศาสตร์ทางวัตถุยิ่งเจริญขึ้นเพียงใด แนวคิดของบุคคลก็ยิ่งโน้มน้อมไปในทางเห็นว่าร่างกายของมนุษย์เป็นเครื่องจักรกลชนิดหนึ่งมากขึ้นทุกที โดยนัยนี้มนุษย์จึงเป็นเพียงเครื่องจักรกลทางชีวเคมีชนิดหนึ่งเท่านั้น กล่าวคือ เป็นเสมือนสิ่ง ๆ หนึ่งซึ่งถูกสร้างขึ้นมาโดยเหตุบังเอิญในสากลจักรวาลอันอ้างว้างเปล่าเปลี่ยว ไม่มีผู้หนึ่งผู้ใดคอยดูและให้คุณหรือให้โทษแต่อย่างหนึ่งอย่างใด ทัศนะดังกล่าวนี้อาจมีบางท่านที่เห็นว่าเป็นการมองโลกและชีวิตอย่างแห้งแล้งชาเย็นและหดหู่เหลือเกิน แต่อันที่จริงแล้ว ไม่ว่าเราจะชอบแนวคิดเช่นว่านี้หรือไม่ก็ตาม เราก็ควรจะมีความกล้าหาญพอที่จะรับว่าสิ่งเหล่านี้อาจเป็นจริงได้ เพราะเรื่องนี้ก็มีประจักษ์พยานหลายอย่างเป็นเครื่องสนับสนุน และก็ยังไม่มีใครสามารถหาเหตุผลมาพิสูจน์หักล้างได้ เราอาจหาเหตุผลมาบิดเบือนความจริงให้เป็นอย่างที่เราชอบเพื่อที่เราจะได้ไม่ต้องเผชิญหน้ากับความจริงก็ได้ แต่การทำเช่นนี้ก็เท่ากับเป็นการหลอกลวงตนเองโดยแท้ และโดยผลแล้วเราก็จะไม่สามารถเปลี่ยนแปลงข้อเท็จจริงให้เป็นไปตามที่ใจเราชอบได้เลย

อย่างไรก็ตาม มีหลักสำคัญที่ต้องไม่ลืมอยู่ข้อหนึ่ง คือว่า การที่บุคคลมองเห็นโลกและชีวิตว่าไม่มีอะไรนอกจากวัตถุนั้น ก็ไม่ได้หมายความว่าเขาก็จะต้องถือว่าวัตถุเป็นใหญ่ในการดำรงชีวิตเสมอไป ทั้งนี้เพราะว่า ความเชื่อของคนเรานั้นไม่ได้เป็นสาเหตุโดยตรงของความรู้สึกเสมอไป มีบุคคลผู้ไม่นับถือพระเจ้าเป็นจำนวนไม่น้อยที่ดำเนินชีวิตอยู่อย่างผาสุกและเรียบร้อยเป็นอันดี และหลายคนในบุคคลประเภทดังกล่าวนี้ก็รู้สึกว่าธรรมชาติเป็นเรื่องที่มีความประหลาดมหัศจรรย์น่าศึกษาไม่รู้จักจบจักสิ้น สำหรับบุคคลประเภทนี้ การที่เขาเห็นว่าโลกหรือสากลจักรวาลมีวัตถุนั้น ไม่ได้ทำให้เขามีชีวิตอยู่อย่างชาเย็นหรือหดหู่เศร้าหมองแต่ประการใดเลย

17. Saturday Evening Post, "Your Brain and Your Behavior", by Ralph W. Gerard. Philadelphia, Pa.: Curtis Publishing Co., May 30, 1959 p. 82.

ลัทธิวัตถุนิยมสมัยโบราณ

มีความจริงที่น่าสนใจอยู่ประการหนึ่งเกี่ยวกับลัทธิวัตถุนิยม คือว่าลัทธินี้หาใช่เป็นผลของวิทยาศาสตร์สมัยปัจจุบันแต่อย่างเดียวไม่ อันที่จริงในศตวรรษที่ ๕ ก่อน ค.ศ. ปรัชญาเมธีชาวกรีกผู้หนึ่ง ชื่อเดโมคริตุส ก็ได้เคยประกาศลัทธิของเขาอันมีใจความเป็นวัตถุนิยมเช่นเดียวกัน หนังสือเล่มหนึ่งกล่าวถึงเรื่องนี้ไว้ว่า

"ผู้ถือลัทธิปรมาณูนั้นก็มีความเห็นตามชื่อของเขาเอง คือถือว่า วัตถุอันเป็นรากฐานของสากลจักรวาลคือปรมาณู ซึ่งมีจำนวนไม่จำกัดไม่สามารถทำลายหายสูญไปได้ และไม่สามารถแบ่งออกไปอีกได้ แม้ปรมาณูจะมีความแตกต่างกันอยู่บ้างในเรื่องรูปร่างและขนาดก็ดี แต่ก็มีส่วนประกอบทางเคมีเหมือนกัน ปรมาณูเหล่านี้เคลื่อนไหวอยู่เสมอ ดังนั้นจึงมีการรวมตัวกัน แยกสลายออกจากกันแล้วก็กลับรวมตัวกันใหม่อีกเป็นรูปโครงสร้างแปลก ๆ ใหม่ ๆ ผิดไปจากเดิม อินทรีย์สารหรือวัตถุทุกอย่างในจักรวาลเป็นผลของการที่ปรมาณูมารวมตัวกันเข้าในแบบใดแบบหนึ่งเท่านั้นเอง คนกับต้นไม้แตกต่างกันก็โดยที่ปรมาณูในตัวของแต่ละฝ่ายมีจำนวนและโครงสร้างแตกต่างกัน หลักการดังกล่าวมานี้จะเห็นได้ว่าเป็นแนวคิดทางวัตถุนิยมของชาวกรีกในสมัยต้นได้อย่างชัดเจนเดโมคริสตุสถือว่า วิญญาณไม่ใช่สภาพที่เป็นอมตะ และดังนั้นโลกหน้าจึงไม่มี ทั้งนี้ก็ยังมีเรื่องที่แปลกซึ่งไม่น่าเป็นไปได้อยู่อย่างหนึ่ง คือ แม้เดโมคริสตุสจะมีแนวคิดเป็นวัตถุนิยมจัดถึงขนาดนี้ก็ตาม เขาก็เป็นผู้มีอุดมคติในทางศีลธรรมเป็นอย่างดี เขาเคยกล่าวว่า "ความดีที่แท้จริงนั้นไม่ได้หมายถึงการไม่ทำชั่วอย่างเดียว แต่หมายถึงการไม่มีเจตนาจะทำความชั่วเลยทีเดียว"[18]

แต่ในสมัยของพระพุทธองค์ นักปราชญ์ชาวอินเดียบางคนก็ได้เคยประกาศแนวคิดซึ่งเป็นวัตถุนิยมแบบเดียวกันนี้ไว้เหมือนกัน

"เท่าที่ปรากฏอยู่ ร่างกายมนุษย์ถูกสร้างขึ้นด้วยธาตุ ๔ หลังจากที่เขาตายแล้ว ส่วนที่เป็นดินก็จะกลับไปรวมกับดิน น้ำก็จะกลับไปสู่น้ำ ลมก็จะกลับไปหาลม และความร้อนหรือไฟก็จะไปรวมกับไฟตามเดิม ความรู้สึกของร่างกาย เช่น การเห็น การได้ยิน ได้กลิ่นลิ้มรส สัมผัสเย็นร้อนอ่อนแข็งก็สลายไปในบรรยากาศ และหลังจากการเผาศพแล้วสิ่งที่เหลืออยู่ก็ไม่มีอะไรนอกจากกองกระดูกขาวโพลน ๑ กองเท่านั้น ผลของการทำบุญให้ทานจะมี

18. Western Civilizations, Edward McNall Burns. New York: W.W. Norton & Co., 1955, p. 144

เพียงใดก็สุดแล้วแต่ผู้ทำจะนึกเพ้อฝันเอาเอง ส่วนผลของการประพฤติตามศีลธรรมก็คือความสูญเปล่า หลังจากตายแล้ว คนฉลาดและคนโง่ก็สูญหมดเท่า ๆ กัน”[19]

แนวความคิดทางวัตถุนิยมดังกล่าวมานี้แล้ว แตกต่างกันกับในปัจจุบันอยู่บ้างก็โดยที่เกิดจากการเก็งความจริงอย่างเดียว มิได้เกิดจากการสังเกตทดลอง เหมือนอย่างในสมัยปัจจุบัน

ข้อบกพร่องของวิทยาศาสตร์

ในตอนต้นข้าพเจ้าได้ให้ความจำกัดความไว้ว่า วิชาวิทยาศาสตร์ คือ การที่มนุษย์พยายามหาความรู้ภายนอกอย่างมีระเบียบ เกี่ยวกับตัวของเขาเองและสากลจักรวาล โดยนัยนี้วิทยาศาสตร์จึงค้นคว้าเกี่ยวกับปรากฏการทางวัตถุที่เราได้ยิน หรือรับรู้ได้ทางสัมผัสอื่น ๆ ด้วยเหตุนั้น หากปรากฏว่ามีวิธีการรู้หรือสัมผัสอย่างอื่นนอกเหนือไปจากทางร่างกาย หรือทางตรรกวิทยาก็ดี หรือถ้ามีความเป็นอยู่ใด ๆ นอกเหนือไปจากสสารและกำลังงานก็ดี วิทยาศาสตร์ก็จะถือว่าไม่เกี่ยวข้องกับความรู้ที่ได้รับทางอื่น หรือความมีอยู่แบบอื่น ๆ นั้น

ตัวอย่างเช่น ความลึกลับบางประการของชีววิทยา ซึ่งนักวิทยาศาสตร์ยังหาเหตุผลไม่ได้ เช่นการควบคุมความเจริญของทิชชู (หมู่เซลล์) และความแตกต่างกันของทิชชูเหล่านั้นในสัตว์ที่กำลังเจริญเติบโต และความสามารถของอินทรีย์สารที่จะรู้เวลาอันแท้จริงได้ ไม่ว่าสภาวแวดล้อมจะถูกแกล้งแก้ไขหรือหลอกลวงให้ผิดไปจากความจริงอย่างไร จากตัวอย่างที่กล่าวมาแล้วนี้จะเห็นได้ว่า มีปัญหาหรือความรู้สึกอย่างใดอย่างหนึ่งซึ่งไม่ใช่วัตถุ และปัญหาหรือความรู้สึกนี้เองได้เป็นตัวการควบคุม และเป็นต้นเหตุให้เกิดการปรากฏการณ์และความสามารถเช่นนั้นขึ้นมาได้ ด้วยเหตุดังกล่าวมา ถ้าเรายอมรับสมมติฐานอันนี้ เราก็จะต้องยอมรับว่าวิทยาศาสตร์จะไม่สามารถค้นหาความจริงในเรื่องเช่นนี้ได้เลย เพราะว่าหลักเกณฑ์ของวิทยาศาสตร์มีอยู่ว่าจะต้องเป็นการค้นหาความจริงภายนอก คือจากสิ่งที่เป็นวัตถุหรือพลังงานเท่านั้น

การที่วิทยาศาสตร์อาศัยข้อมูลได้รับจากประสบการณ์ทางสัมผัสเท่านั้น ทำให้เกิดข้อบกพร่องขึ้น ๒ ประการ ประการแรกคือทฤษฎีทางวิทยาศาสตร์ ตั้งขึ้นมาจากการหาเหตุผลแบบอุปมานคือเป็นข้อยุติหรือสรุปผลเกี่ยวกับความจริงเรื่องธรรมชาติ ซึ่งได้มาจากการสังเกตทดลองอันมีจำนวนจำกัด ตัวอย่างเช่น หมู่เซลล์ของสัตว์และพืชเท่าที่ได้ทราบกันอยู่

---

19. Majjhima-Nikaya, I, 515. (No. 76, Sandaka Sutta). มชฺฌิมนิกาย สนฺทกสูตร

ทุกวันนี้ก็ปรากฏว่ามี ดี เอ็น เอ กันทั้งสิ้น ดังนั้นเราจึงลงมติว่าชีวิตทุกแบบบนพื้นพิภพนี้จะต้องมี ดี เอ็น เอ อยู่ด้วยเสมอไป แต่ก็ไม่มีใครสามารถยืนยันได้ว่าข้อพิสูจน์จะต้องเป็นความจริงอยู่ตลอดไป เพราะจะต้องอาจมีวันหนึ่งที่นักชีววิทยาจะพบชีวิตแบบใหม่ซึ่งไม่มีสาร ดี เอ็น เอ อยู่เลยก็ได้ จริงอยู่นักชีววิทยายิ่งค้นหาความจริงมากขึ้นเท่าใดก็ยิ่งพบ ตัวอย่างเป็นเครื่องยืนยันความจริงดังกล่าวมากขึ้นทุกที แต่ก็ยังไม่มีใครสามารถยืนยัน หรือกล่าวปฏิเสธโดยเด็ดขาดอยู่นั่นเอง เพราะถึงอย่างไร ๆ สิ่งมหัศจรรย์แบบใหม่ ๆ ที่เราไม่เคยได้นึกถึงว่าจะเห็นนั้น อาจจะถูกค้นพบขึ้นมาอีกในอนาคตเมื่อใดก็ได้ ตัวอย่างอีกข้อหนึ่งคือนักวิทยาศาสตร์ปัจจุบันได้รู้จุดละลายของเหล็กรู้อัตราการสลายตัวมาถึงจุดสิ่งหนึ่งของธาตุยูเร-เนียม จุดเผาไหม้ของไฮโดรเยนและสกายสมบัติอื่น ๆ ของสสารแล้วโดยการทดลองกันในห้องทดลองวิทยาศาสตร์ จากความรู้เหล่านี้เองนักวิทยาศาสตร์ก็ถือว่าสกายสมบัติของสสารเหล่านั้น ในเวลาเมื่อ ๑๐ ล้านปีล่วงมาแล้วก็ย่อมเป็นเช่นเดียวกันนี้เหมือนกัน นอกจากนั้นนักวิทยาศาสตร์ยังถือต่อไปอีกว่า แม้บนดาวพระเคราะห์อื่น ๆ เช่นดาวอังคาร ดาวพฤหัสบดีและจักรดารกาอื่น ๆ สกายสมบัติเหล่านั้นของสสารเช่นนั้น ๆ ก็จะต้องเป็นอย่างเดียวกับบนโลกนี้เหมือนกัน อันที่จริงแนวความคิดดังกล่าวนั้นก็ดูจะมีเหตุผลน่าฟังดีอยู่ แต่ก็ไม่มีใครสามารถยืนยันได้แน่ชัดลงไปว่าความจริงจะต้องเป็นเช่นนั้นอย่างแน่นอน แต่ทั้ง ๆ ที่เป็นเช่นนั้นก็ปรากฏว่าทฤษฎีหลายประการซึ่งเราภูมิใจกันนักในสมัยปัจจุบันนี้ ก็มีรากฐานมาจากแนวความคิดที่ยังไม่มีผู้ใดสามารถยืนยันได้โดยแน่นอนเหล่านี้เอง

ความไม่แน่นอนประการที่ ๒ เกี่ยวกับประสบการณ์ทางประสาทสัมผัสของร่างกายของเราเอง ซึ่งอันที่จริงเราไม่สามารถจะไว้วางใจได้ว่ามันจะรายงานให้เราทราบถึงสภาพแวดล้อมภายนอกเราได้อย่างถูกต้องเสมอไป ความรู้เรื่องทฤษฎีสัมพันธ์วิทยาและนิวเคลียพีสิคส์ได้แสดงให้เห็นแล้วว่า สิ่งที่เราเรียกว่าสามัญสำนึกหรือความรู้สึก ความเข้าใจเกิดจากประสาทสัมผัสของร่างกายของเรานั้น โดยแท้ที่จริงแล้วเป็นการบิดเบือนความจริงเกี่ยวกับกาล อวกาศและสสารไปได้เป็นอย่างมาก ถ้าจะกล่าวกันอย่างไม่เกรงใจแล้ว ก็น่าจะกล่าวได้ว่าการที่นักวิทยาศาสตร์พยายามศึกษาความลี้ลับของธรรมชาตินั้น ก็คล้าย ๆ กันกับคนตาบอดกลุ่มหนึ่งกำลังพยายามจะทำแผนที่โลกให้ได้นั่นเอง

เกี่ยวกับประการหลังคือ การรายงานซึ่งผิดพลาดไปจากความจริงของประสาทสัมผัสของเรานั่นเอง อาจกล่าวได้ว่ามีปัญหาอยู่ข้อหนึ่งซึ่งวิทยาศาสตร์เท่าที่เรารู้กันอยู่ในปัจจุบันนี้ก็ไม่สามารถตอบได้เลย ปัญหานั้นในขั้นแรกก็คือเหตุใดสากลจักรวาลจึงดำรงอยู่เช่นนี้ได้

จริงอยู่เราอาจถือว่าเราสามารถอธิบายปรากฏการณ์ทั้งหลายได้โดยอาศัยสสารและกฎเกณฑ์ของมัน แต่ก็จะเกิดปัญหาขึ้นมาอีกว่า เหตุใดสสารและกฎเกณฑ์ของมันเช่นนั้นดำรงอยู่ได้เช่นนั้น ทำไมสากลจักรวาลจึงไม่เป็นสภาพที่ว่าง ๆ และไม่มีอะไรอยู่เลย คำตอบปัญหาเช่นนี้เท่าที่เราสามารถจะหาได้ในปัจจุบันนี้ก็มาจากหลักอภิปรัชญาและสิ่งลึกลับต่าง ๆ เท่านั้นเอง

แต่คำตอบปัญหาส่วนที่มาจากความเชื่อถือ และญาณภายในนั้นส่วนใหญ่ก็มีรากฐานมาจากการเชื่อถือตาม ๆ กันมาของกลุ่มชนหนึ่ง ๆ และมีอารมณ์แฝงอยู่ด้วยเป็นส่วนใหญ่ บุคคลผู้พยายามเข้าถึงความจริงโดยอาศัยหลักดังกล่าว เมื่อได้ค้นคว้าไปจึงได้ประสบข้อยุติซึ่งไม่ลงรอยกันเป็นจำนวนมาก และข้อยุติเหล่านั้นก็ล้วนแต่มีแนวทางแห่งการพิสูจน์ต่าง ๆ นานาไม่รู้จบสิ้น ด้วยเหตุนี้เองวงการวิทยาศาสตร์ในปัจจุบันจึงยังไม่มีมีทางเลือกอย่างอื่นที่ดีกว่า และก็จำต้องค้นคว้าหาความจริงตามแนวทางและหลักการของตนต่อไป

ข้อเท็จจริงที่ยังเป็นปัญหาเกี่ยวกับวิชาลึกลับ

อย่างไรก็ตามยังมีปรากฏการณ์อีกชนิดหนึ่ง ซึ่งนอกจากว่าเราไม่สามารถจะหาทางอธิบายอาศัยกฎเกณฑ์ทางวัตถุได้แล้ว ยังทำให้น่าคิดว่าประจักษ์พยานหลักเกณฑ์ทางวัตถุน่าจะใช้ไม่ได้อีกด้วย ที่กล่าวมานี้มิได้หมายความว่าปรากฏการณ์เหล่านั้นจะขัดต่อหลักที่เรานับถือและยกย่องกันเช่นหลักวิวัฒนาการสัมพันธ์และชีวเคมีเป็นต้น เพราะความเป็นจริงแล้วก็ไม่ได้เป็นเช่นนั้นเลย แต่มันได้ทำให้เกิดแนวความคิดขึ้นใหม่ว่า การที่วัตถุเป็นตัวการใหญ่บันดาลให้สิ่งที่ในสากลจักรวาลมีอยู่เป็นอยู่ได้นั้นอาจจะไม่จริงเสียแล้ว ปรากฏการณ์ดังกล่าวนี้ก็คือปรากฏการณ์ทางจิตใจหลายประการเช่น การทายใจ (หรือการติดต่อทางจิตโดยไม่ได้อาศัยประสาทสัมผัสของกายเนื้อเลย) การมีตาทิพย์ ความสามารถรู้เหตุการณ์ล่วงหน้าได้ และการที่บุคคลสามารถใช้พลังจิตเคลื่อนไหววัตถุได้เป็นต้น

มีตัวอย่างเรื่องการติดต่อทางจิตอยู่เรื่องหนึ่งซึ่งนางกลอเรีย สจ๊วต เป็นผู้แสดงสุภาพสตรีผู้นี้เป็นชาวอังกฤษ ในขณะที่แสดงนั้นเธอกำลังพักผ่อนอยู่ในเบลเยี่ยม เธอเป็นผู้มีความสามารถในทางนี้เป็นอย่างสูง และเคยได้รับผลสำเร็จมาแล้วในการทดลองแบบเดียวกันนี้โดยครั้งที่แล้ว ๆ มานั้นเธอได้แสดงการติดต่อทางจิตจากระยะทางที่ไกลกว่านี้มาก เมื่อถึงเวลาที่กำหนดไว้เธอจะต้องทายลำดับของไพ่ (ว่าไพ่เหล่านั้นเรียงลำดับกันไว้อย่างไร) ในขณะที่มีบุคคลอีกคนหนึ่งกำลังสับไพ่เหล่านั้นอยู่ในกรุงลอนดอน ในจำนวนทดสอบ ๙๕๐ ครั้งนั้นเธอสามารถทายได้ถูกต้องอย่างมากมายเหลือเกินอย่างไม่น่าเชื่อ มีผู้คิดคำนวณว่าหากเป็นการทาย

โดยใช้การเดาแล้ว โอกาสที่เธอจะเดาถูกถึงขนาดนี้จะมีเพียงครั้งเดียวเท่านั้นในจำนวนการเดา ๑,๐๐๐,๐๐๐,๐๐๐,๐๐๐ ครั้ง (คือล้านล้าน ครั้ง)

รายงานของด๊อกเตอร์ เอส จี โซล ยิ่งเป็นเรื่องที่พิสดารไม่น่าเชื่อขึ้นไปอีก ครั้งหนึ่ง ดร. โซล ทำการสอบสวนคนทรงคนหนึ่ง ผู้ซึ่งในระหว่างการเข้าทรงได้อ้างว่าสามารถติดต่อกับวิญญาณของชายคนหนึ่ง ชื่อ กอร์ดอน เดวิส ได้ ดร. โซล ไม่พยายามเปิดเผยความจริงอย่างใดเกี่ยวกับตัวเขาเองให้คนทรงทราบเลยว่า เมื่อสมัยเป็นเด็กเขามีเพื่อนคนหนึ่ง ชื่อ นายกอร์ดอน เดวิส นี้ ซึ่งในตอนนั้นเขาได้เชื่อว่าตายเสียแล้วในสงครามโลกครั้งที่ ๑ ในการเข้าทรงคนทรงได้บอกลักษณะของบ้านที่นายกอร์ดอน เดวิส อาศัยอยู่อย่างละเอียดถี่ถ้วน เช่นบอกดังนี้ว่า มีรูปร่างภายนอกเป็นอย่างไร ภายในใช้เครื่องตบแต่งอย่างใด และบอกถึงลูกเมียของเขาด้วย ในตอนนั้น ดร. โซล เองก็ไม่เชื่อถือเรื่องนี้ โดยคิดว่าเป็นเรื่องเพ้อฝันเสียมากกว่า แต่เขาก็ได้บันทึกข้อความทั้งหมดไว้ในแฟ้มเอกสาร และเก็บไว้โดยไม่เอาใจใส่อีกต่อไป ต่อมาอีก ๓ ปีเขาก็ได้ทราบข่าวว่านายกอร์ดอน เดวิส เพื่อนของเขายังไม่ตาย จึงได้เดินทางไปเยี่ยมที่บ้าน พอไปถึงเขาต้องตกตลึงที่ได้พบว่าเดวิสได้แต่งงานแล้ว และมีบุตรคนหนึ่ง และอาศัยอยู่ในบ้านซึ่งมีลักษณะภายนอกและเครื่องตบแต่งภายในเหมือนกันกับที่คนทรงได้บรรยายไว้โดยละเอียดทุกอย่าง ความจริงที่น่ามหัศจรรย์ที่สุดก็คือ กอร์ดอน เดวิส ได้ย้ายมาอยู่ในบ้านหลังนี้หลังจากได้มีการเข้าทรงแล้วถึง ๑ ปี และเครื่องประดับประดาตบแต่งในบ้านส่วนใหญ่ก็ได้มาโดยบังเอิญเกือบทั้งสิ้น (เรื่องนี้จึงแสดงว่า นอกจากจะมีตาทิพย์แล้ว คนทรงยังสามารถทำนายเหตุการณ์อนาคตได้อย่างแม่นยำและละเอียดถี่ถ้วนจริงๆ) เรื่องนี้ความจริงที่ควรเชื่อถือได้มีอยู่ ๒ ประการคือ ดร. โซล มีแฟ้มที่จดบันทึกเรื่องราวไว้เป็นหลักฐานยืนยัน ซึ่งเป็นเครื่องแสดงว่าเขาจะไม่จำผิดพลาด เหตุผลประการที่ ๒ ก็คือ ดร. โซล นี้นักวิทยาศาสตร์ทั่วไปรู้ดีว่า เป็นผู้ที่ไม่เชื่อเรื่องนี้มาแต่เดิม และเป็นผู้ที่มีความซื่อตรงต่อหลักการของเขา ดังนั้นจึงแน่ใจได้ว่า เขาจะไม่กุเรื่องขึ้น

อย่างไรก็ตาม ปรากฏการณ์ทางจิตเช่นนี้นาน ๆ จึงจะเกิดขึ้นครั้งหนึ่ง และเป็นของที่ลึกซึ้งมาก และในบางครั้งปรากฏการณ์เช่นนี้ก็เชื่อได้ยาก โดยที่อาจมีเรื่องล่อลวงหรือควบคุมและสอบสวนกันไม่รัดกุมเพียงพอก็ได้ แต่ก็ยังมีบุคคลเป็นจำนวนมากไม่ได้คิดถึงความจริงที่ว่า ในการทดสอบติดต่อทางใจจากระยะทางสั้น ๆ นั้น ที่ได้ผลจริงก็อาจเป็นเพราะจิตใต้สำนึกก็ได้ ดังนั้น ปรากฏการณ์ดังกล่าวนั้นบางครั้งจึงอาจเป็นด้วยเหตุอื่น ๆ ซึ่งไม่ได้เกี่ยวกับปรากฏการณ์ทางจิตเลย

แต่ประจักษ์พยานที่มีอยู่เป็นจำนวนไม่น้อยก็แสดงว่าปรากฏการณ์ทางจิตใจนี้เป็นของที่มีอยู่จริง ๆ ผู้ที่ไม่เชื่อในทางนี้ก็ยากที่จะหาเหตุผลมาลบล้างได้ แต่วิทยาศาสตร์ก็ไม่สามารถจะอธิบายเหตุผลให้ลึกซึ้งยิ่งไปกว่านี้ได้ ปัจจุบันยังไม่มีผู้ใดทราบว่า เหตุใดปรากฏการณ์เช่นนั้นจึงมีได้จริง และสามารถเป็นได้จริงด้วยวิธีใด ส่วนการที่ปรัชญาหรือศาสนาสามารถอธิบายเหตุผลในเรื่องเหล่านี้ได้นั้น นักวิทยาศาสตร์ก็ยังถือว่า อย่างดีที่สุดก็เป็นเพียงการเก็งความจริงเท่านั้นเอง จึงเป็นธรรมดาที่นักวิทยาศาสตร์มักจะลังเลใจไม่กล้ารับรองว่าปรากฏการณ์ทางจิตเหล่านี้มีอยู่จริง ข้าพเจ้าเคยสนทนากับจิตแพทย์ผู้หนึ่งซึ่งคุ้นเคยกันดี เราสนทนากันถึงเรื่องที่ว่า จิตใจหรือวิญญาณนี้น่าจะเกิดจากเหตุทางวัตถุคือร่างกายหรือไม่ ข้าพเจ้าก็ได้ถามเขาว่าเขามีความเห็นอย่างไรในเรื่องการประจักษ์ นอกเหนืออินทรีย์ (คือการรู้อะไรได้โดยไม่ต้องอาศัยร่างกาย) เขาได้ตอบอย่างตรงไปตรงมาชนิดที่นักวิทยาศาสตร์ไม่สมควรจะตอบเลยว่า "ฉันไม่อยากคิดถึงมัน เรื่องเหล่านี้ดูมันสับสนกันหมด เราได้ลงทุนคิดกันในแง่วัตถุมากมายแล้ว (จึงควรปล่อยเรื่องจิตไว้ก่อนดีกว่า)" อันที่จริงถ้าหากเพื่อนของข้าพเจ้ามิได้เป็นจิตแพทย์และมีความรอบรู้ในเรื่องความคิดและความรู้สึกของตนเองถึงขนาดนี้แล้ว คำตอบของเขาก็น่าจะเป็นไปแบบนักวิทยาศาสตร์ยิ่งกว่านี้ คือเขาคงจะปัดเรื่องนี้ไปให้พ้นอย่างรำคาญ โดยถือว่าเป็นเรื่องเกี่ยวกับการถือโชคถือลางเหลวไหลไม่เป็นสาระอย่างใด เท่าที่กล่าวมานี้จึงเป็นตัวอย่างแสดงให้เห็นว่า ความคิดกับความรู้สึก (หรือเหตุผลกับอารมณ์) นั้น บางครั้งก็ขัดกันได้เหมือนกัน เพราะการที่บุคคลได้รับการฝึกหัดมาในทางวิทยาศาสตร์และมีความรู้ในทางวิทยาศาสตร์เป็นอย่างดีนั้น ก็ไม่ได้หมายความว่าเขาจะมีทัศนะแบบวิทยาศาสตร์เสมอไป หากมีเรื่องที่ขัดต่อความเชื่อถือและความรู้สึกของเขาเกิดขึ้น

บทที่ ๒

พระพุทธเจ้า และ พระผู้เป็นเจ้า

ดำ และขาว และสีเทาอ่อน และเข้มต่าง ๆ กัน

ชาวตะวันตกมักมีนิสัยหาเหตุผลตามทฤษฎีคู่ในทางตรรกวิทยาเสมอ และมักแบ่งสิ่งต่าง ๆ ในชีวิตออกเป็น ๒ ภาค เช่นสิ่ง ๆ นี้จะต้องเป็นอย่างนี้ หรือไม่ก็ไม่เป็นเช่นนี้ไปเลย กล่าวคือไม่มีทางเลือกที่จะเป็นอย่างอื่นได้อีก นอกจากนั้นแนวความคิดในทางวัฒนธรรมของเราก็เป็นเครื่องสนับสนุนเหตุผลระบบคู่ดังกล่าวนี้อีกด้วย ดังนั้นในประเทศ (ทางตะวันตก) หลายประเทศจึงมีพรรคการเมืองที่สำคัญอยู่ ๒ พรรคเท่านั้น และในการเลือกตั้งก็จะต้องมีพรรคใดพรรคหนึ่งเป็นผู้ชนะ และอีกพรรคหนึ่งก็ต้องแพ้ไป ในการกีฬาต่าง ๆ ส่วนมากก็เป็นเช่นนั้น เรามักจะถือว่าสิ่งนั้นถ้าไม่ผิดก็ต้องถูก ถ้าไม่ดีก็ต้องเลว และถ้าไม่จริงก็ต้องเท็จ ดังนี้เป็นต้น

ความคิดเหล่านั้นได้แทรกเข้ามาในวงการศาสนาดังกล่าวเหมือนกัน อันที่จริงกล่าวได้เลยทีเดียวว่าเป็นหลักใหญ่ของศาสนาคริสต์อย่างแท้จริง แม้ว่าจะไม่ได้มีการตั้งหรือเขียนหลักการเช่นนี้ไว้เป็นตัวอักษรก็ตาม ดังนั้นเราจึงถือว่าพระเจ้าต้องมีอย่างเด็ดขาดหรือไม่ก็ไม่มีอยู่เลย คือไม่มีทางสายกลางระหว่างแนวคิดทั้งสองนี้เป็นอันขาด ผู้นับถือศาสนาคริสต์แบบดั้งเดิมอย่างเคร่งครัดมักจะกล่าวว่า พระเยซูไครสต์ต้องเป็นทุก ๆ อย่างที่พระองค์ทรงตรัสไว้ หรือไม่เช่นนั้นพระองค์ก็ต้องเป็นคนบ้า หรือเป็นคนโกหกที่ยิ่งใหญ่ที่สุดในประวัติศาสตร์ของโลก ในพระคัมภีร์แมทธิว ๑๒:๓๐ มีข้อความกล่าวว่า พระเยซูได้ตรัสว่า คนที่ไม่ใช่พวกฉันก็ต้องเป็นศัตรูกับฉัน

แต่ในพุทธศาสนาการยกเหตุผลมี ๔ แบบ คือสิ่ง ๆ หนึ่งอาจจะเป็นเช่นนี้ก็ได้, หรือไม่เป็นเช่นนี้ก็ได้, หรือทั้งเป็นเช่นนี้และไม่เป็นเช่นนี้ก็ได้, หรือจะว่าเป็นเช่นนี้ก็ไม่ใช่และไม่เป็นเช่นนี้ก็ไม่ใช่ ก็ยังได้อีกเหมือนกัน ตัวอย่างเช่นอวกาศอาจเป็นสภาวะที่มีขอบเขตจำกัดก็ได้, หรือเป็นสภาวะที่ไม่มีขอบเขตก็ได้, หรือเป็นสภาวะที่ทั้งมีขอบเขตจำกัดและไม่มีขอบเขตจำกัดก็ได้ (คือจำกัดในมติหนึ่งและไม่จำกัดในอีกมติหนึ่งก็ได้), หรืออาจจะเป็นสภาวะที่มีขอบเขตจำกัดก็ไม่ใช่ และไม่มีขอบเขตก็ไม่ใช่ ก็ยังได้อีกเหมือนกัน (คือหมายความว่าอวกาศไม่มีความจริงในตัวของมันเองเลย แต่เป็นผลของความรู้สึกหรือวิญญาณขันธ์

ของเราเองเท่านั้น) อีกตัวอย่างหนึ่ง ของสิ่งหนึ่งอาจจะมีสีแดงก็ได้, หรือไม่มีสีแดง (คือเป็นสีอื่น) ก็ได้, หรือมีทั้งสีแดงสีไม่แดง คือเป็นสีแดงด่าง ๆ โดยมีสีอื่นผสม หรือมีสีเปลี่ยนไปเรื่อย ๆ จึงทำให้เป็นสีแดงในบางครั้ง และเป็นสีอื่นในบางครั้งก็ได้, หรือไม่มีทั้งสีแดงและสีไม่แดง (คือไม่มีของนั้นอยู่เลยแต่เดิม) ดังนี้ก็ได้อีก[23]

วิเคราะห์แนวคิดเรื่องพระเจ้า

ในบทแรกของพระคัมภีร์ เยเนซิส มีข้อความกล่าวว่า พระยะโฮวาสร้างมนุษย์ขึ้นตามรูปร่างลักษณะของพระองค์เอง และได้ตรัสกับโมเซสว่า เราผู้เป็นใหญ่เป็นพระเจ้าของสูเจ้า และเป็นพระเจ้าที่อิจฉา (Exodus 10 : 5) ในพระคัมภีร์กล่าว ได้มีเรื่องราวแสดงถึงความพิโรธและความรักของพระเจ้าอยู่มากมาย ในคัมภีร์ Exodus 33 มีข้อความว่าพระเจ้าตรัสกับโมเซสเฉพาะหน้าเหมือนกับที่มนุษย์พูดกับเพื่อนของเขา แต่แล้วพระองค์ก็อธิบายกับโมเซสว่า พระองค์จะไม่ยอมให้มนุษย์ผู้หนึ่งผู้ใดมองหน้าพระองค์ได้เป็นอันขาด ดังนั้นเพื่อที่จะแสดงพระองค์ให้โมเซสเห็น พระองค์จะนำโมเซสไปไว้ในหลืบหิน และจะเอาพระหัตถ์ปิดหน้าในขณะที่พระองค์เสด็จผ่านไป เมื่อผ่านไปแล้วพระองค์จึงจะยกพระหัตถ์ออกเพื่อเขาจะได้เห็นส่วนหลังของพระองค์ แต่จะไม่ได้เห็นส่วนหน้าเลย เรื่องที่กล่าวมานี้แสดงว่า พระเจ้าในแนวคิดดังกล่าวนั้นมีรูปร่างลักษณะเหมือนมนุษย์นั่นเอง แต่ต่อมาอีก ๑๒๐๐ ปี พระเยซูไครส์ตรัสว่า พระเจ้าคือพระจิต (St. John 4.24) ดังนั้นเราจะเห็นว่าในศาสนาคริสต์นี่เอง แนวคิดเรื่องพระเจ้าได้เปลี่ยนแปลงไปบ้างแล้ว แต่อย่างไรพระองค์ก็ยังเป็นบุคคลอยู่นั่นเอง เพราะว่าพระเยซูไครส์ก็เป็นพระบุตรของพระองค์ พระองค์รักเราและคอยคุ้มครองเราอยู่ แต่ในบางประการก็รู้สึกว่าพระองค์จะมีความปราณีตลึกซึ้งมากขึ้น คือมีสภาพหรือจิตใจเป็นมนุษย์น้อยกว่าพระยะโฮวาของพวกเฮ็บรูสมัยโบราณ

สำหรับแนวความคิดเรื่องนี้ ชาวอินดูพูดถึงพระพรหมว่าเป็นดวงสติปัญญาแห่งสากลจักรวาล (Cosmic in telligence) เป็นสภาวะที่ไม่มีขอบเขตและเป็นความจริงที่เป็นอนันตกาล ดังนั้นพระพรหมจึงเป็นสภาวะมากกว่าที่จะเป็นบุคคล พระพรหมนั้นมิได้มีสภาวะเป็นบุคคล มีความเป็นอยู่เหนือกาละและอวกาศ และเป็นตัวโครงสร้างอันยิ่งใหญ่ของสากลจักรวาลทีเดียว แต่แม้ดังนั้นพระพรหมอาจจะแสดงอาการให้ปรากฏ ในรูปความรัก ความ

---

23 Knowledge and Conduct, "The Buddhist Conception of Truth", by K.N. Jayatilleke. Kandy, Ceylon: Buddhist Publication Society, 1963, pp. 31-34

กรุณาและความเป็นห่วงในความเป็นอยู่ของมนุษย์ก็ได้ บางครั้งพระพรหมนั้นก็มีส่วนร่วมแสดงละครประวัติศาสตร์ และอาจจะสร้างกายเนื้อขึ้นมาเพื่อจะติดต่อกับมนุษย์ให้รู้จักวิถีทางแห่งความหลุดพ้นก็ได้ ดังนั้นพระพรหมจึงได้รับทั้งการบูชาและเกียรติยศ [24]

ต่อจากพระพรหม ในประเทศจีนก็มีลัทธิเต๋า ซึ่งชาวจีนไม่ได้ถือว่าเต๋านี้มีสติปัญญาหรือมีความรักหรือสามารถติดต่อกับมนุษย์ได้เหมือนกับพระพรหม แต่เต๋าก็เป็นสภาพที่เป็นแหล่งเดิมของการสร้างสรรค์ทั้งมวล เป็นวิถีทางของธรรมชาติและเป็นแก่นสารของคุณงามความดีทุกประการ เมื่อบุคคลประพฤติให้เป็นไปตามหลักการของเต๋าเขาก็จะพบว่าชีวิตมีความหมายและจะเป็นผู้มีคุณธรรมอันบริสุทธิ์ขึ้นมาในคัมภีร์เต้าเต้กเก็งมีข้อความกล่าวไว้ว่า "มีสภาพบางอย่างซึ่งได้ถูกก่อสร้างมาก่อนที่ดินและฟ้าบังเกิดขึ้น มันเป็นสภาพที่เงียบเชียบ ห่างไกล และเปล่าเปลี่ยว มันไม่มีความเปลี่ยนแปลง ไม่ทรุดโทรม จะสามารถสัมผัสกับทุกสิ่งทุกอย่างได้ จงคิดว่าสภาพนี้เป็นเหมือนมารดาของโลกฉะนั้น"

"ว่ากันว่ามันเป็นสภาพที่ลื่นไถล และเราอาจจะมองดูกันได้ แต่มันก็ไม่เคยปรากฏขึ้นเลย กล่าวกันว่าเป็นสภาพที่ได้ยากยิ่ง เราอาจจะฟังมันแต่ก็ไม่ได้ยินเลย ว่ากันว่ามันเป็นสภาพที่ปราณีต ลึกซึ้ง เราอาจจะจับมันได้แต่ก็ไม่ติดเลย"

อย่างไรก็ตามเต๋านี้เป็นสภาพที่ได้รับเกียรติยกย่องก็จริง จะไม่เหมือนกับพระพรหมอยู่อย่างหนึ่ง คือ ไม่ได้รับการบูชา [25]

ในพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานแสดงนิพพานว่า มีอยู่ในสังสารวัฏฏ์ คือโลกแห่งเหตุและผลประสบการณ์ในชีวิตประจำวันนี้เอง แต่ก็กล่าวว่านิพพานดังกล่าวมานั้นแม้มีส่วนเกี่ยวข้องกับโลกนี้ก็เป็นสภาพที่ไม่มีอดีต อนาคต และปัจจุบัน ไม่มีการเปลี่ยนแปลงเพราะไม่มีการปรุงแต่งและเป็นอยู่ตลอดกาล นิพพานดังกล่าวนี้เป็นสภาพศูนย์ ไม่มีความรัก ไม่มีสติปัญญา และไม่ได้เกี่ยวข้องกับความเป็นไปของมนุษย์แต่ประการใด แต่ก็เป็นสภาพที่มีอยู่อย่างแท้จริงเป็นภูมิที่ข้ามพ้นโลก การตรัสรู้นิพพานนั้น คือว่าเป็นจุดหมายสูงสุดของบุคคลผู้ทำความดี ในทำนองนี้นิพพานจึงไม่ใช่สภาพที่ได้รับเกียรติ (ดังเช่นเต๋า) หรือได้รับการบูชา (ดังเช่นพระพรหม)

ปัจจุบันนี้มีทฤษฎีเอกภาพ (Unified Theory) ของไอนสไตน์ที่น่าศึกษา ทฤษฎีนี้เป็นสูตรทางคณิตศาสตร์ที่ไม่ได้มีสภาพเป็นบุคคล ทฤษฎีนี้มีสภาพอันเป็นมูลฐานเหมือนกัน

---

24. Bhagavad–Gita ภาควัตคีต

25. The Way of Life: Tao-te-Ching, translation by R.B. Blakney. New York: The New American Library, 1955.

อยู่เบื้องหลังสสาร พลังงาน กาล อวกาศ การโน้มถ่วงและพลังแม่เหล็กไฟฟ้า ทฤษฎีนี้ตั้งหลักไว้ว่ามีหลักเกณฑ์ใหญ่อันหนึ่งซึ่งครอบงำสภาพความเป็นอยู่ทั้งมวล และเป็นต้นเหตุให้เกิดปรากฏการณ์ทั้งปวงนี้ขึ้น กล่าวโดยสรุปทฤษฎีนี้ก็คือจุดเริ่มต้นของหลักอเทวนิยมทางวิทยาศาสตร์นั่นเอง

เป็นอันว่าเราได้เริ่มต้นด้วยพระยะโฮวา ต่อมาก็ถึงพระเจ้า, พระพรหม, เต๋า, นิพพานของมหายานและมาถึงทฤษฎีเอกภาพของไอนสไตน์เป็นขั้นสุดท้าย แล้วปัญหาก็เกิดขึ้นว่าเท่าที่ได้สำรวจมาแต่ต้นนั้นมีตอนไหนบ้างที่เราได้ละทิ้งแนวความคิดเรื่องบรมเทพผู้เป็นใหญ่ไปได้อย่างไร คำตอบปัญหานี้อยู่ที่ว่าแนวความคิดเรื่องนี้มีความหมายไม่แน่นอน (คือว่าแม้จะไม่เกี่ยวข้องโดยตรงก็ย่อมต้องมีบ้างโดยอ้อม) ชาวตะวันตกที่ตั้งปัญหาว่า "พระเจ้ามีอยู่หรือไม่อย่างไร" นั้น ก็มักจะนึกเอาเองว่า คำตอบจะต้องมีอยู่ ๒ ประการสำหรับให้เลือก (คือมีอย่างแน่นอน หรือไม่ก็ไม่มีโดยเด็ดขาด) ซึ่งความจริงทั้ง ๒ ประการนั้น ยังไม่ใช่ความจริงเสมอไป อันที่จริงเขาควรจะตั้งคำถามใหม่ว่า "ถ้าพระเจ้ามีจริงแล้ว พระเจ้าควรจะมีอยู่เพียงใดและในที่ใด" ปัญหานี้หากจะตอบตามแนวเหตุผลของพุทธศาสนาแล้วก็น่าจะตอบตามฐานที่ ๓ แห่งหลักเหตุผล ๔ ประการ ฐานที่ ๓ สำหรับคำตอบปัญหานี้ก็คือ "พระเจ้านั้นทั้งมีอยู่และไม่มีอยู่" ตัวอย่างเช่นบางคนอาจนึกฝันว่าพระเจ้าเป็นสภาวะที่มีความรู้ไม่จำกัด, มีปัญญาไม่จำกัด, มีความรักไม่จำกัด, และมีอำนาจไม่จำกัด, แต่พระเจ้าผู้นั้น (หรืออันที่จริงน่าจะเป็นสภาวะเช่นนั้น) อาจมีความรู้จริง, มีปัญญาเช่นนั้นจริง แต่ก็อาจไม่มีความรักหรืออำนาจเช่นนั้นก็ได้หรืออาจจะไม่มีปัญญา หรือไม่ก็มีความรักอย่างเดียว ฯลฯ เป็นต้น ความหมายเรื่องนี้ที่เป็นเรื่องที่สลับซับซ้อนกว่าที่เราคิดกันมาก

พุทธศาสนา และ อเทวนิยม

หากจะแบ่งศาสนาออกเป็นประเภทสุดโต่ง ๒ ประเภท คือ เทวนิยม และ อเทวนิยม พุทธศาสนาในสมัยดั้งเดิมก็เป็นฝ่ายอเทวนิยมอย่างแท้จริง ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค พระพุทธโฆษาจารย์ได้อ้างคำร้อยกรองในสมัยโบราณซึ่งเป็นรูปคาถามีเนื้อความดังต่อไปนี้

"พระเจ้า หรือพระพรหม หาได้ชื่อว่าเป็นผู้
สร้างสังสารวัฏฏ์ไม่ ปรากฏการณ์ (คือธรรม)
ย่อมเป็นไปตามเหตุของมันเอง"[26]

26. Visuddhimagga XIX, 20. วิสุทธิมรรค

คำพูดดังกล่าวนั้นแม้อาจจะไม่ใช่พุทธวจนะโดยตรงก็ยังเป็นเครื่องแสดงแนวทางแห่งความเห็นของพุทธศาสนาได้อย่างหนึ่ง แนวความคิดนี้ก็คือ สากลจักรวาลนี้ดำรงอยู่ได้เพราะกฎแห่งเหตุและผลอันมิใช่มีตัวตนเป็นบุคคล (หรือบรมเทพ) ใด ๆ ดังนั้นจึงไม่มีเทพหรือพระเจ้าใด ๆ ที่จะเข้ามาแทรกแซงในเหตุการณ์ต่าง ๆ ธรรมชาติเป็นสภาวะที่ไม่มีความลำเอียงใด ๆ ทั้งสิ้น ดังนั้นการสรรเสริญเพื่อให้ได้ผลหรือพรตามที่ขอนั้น จึงเป็นไปไม่ได้ ในเตวิชชสูตรแห่งทีฆนิกาย พระพุทธองค์ตรัสว่า

"อีกอย่างหนึ่ง วาเสฏฐะ หากแม่น้ำอจิรวดีนี้จะพึงเต็มเปี่ยมฝั่งอยู่ บุรุษผู้มีกิจธุระทางฝั่งโน้น, เดินทางไปสู่ฝั่งโน้น, ใคร่จะข้ามไปสู่ฝั่งโน้น, มาถึงเพื่อต้องการจะข้ามไป บุรุษนั้นยืนอยู่ที่ฝั่งนี้อ้อนวอนฝั่งโน้น กล่าวว่า "ดูก่อนฝั่งโน้น จงมานี่เถิด จงข้ามมาทางนี้เถิด" ดังนี้ดูก่อนวาเสฏฐะ ท่านจะพึงคิดอย่างใด ฝั่งโน้นเป็นของแม่น้ำอจิรวดีจะพึงข้ามมาสู่ฝั่งนี้เพราะเหตุแห่งการที่บุรุษนั้น วิงวอน, อ้อนวอน, คิดหวัง, และสรรเสริญอยู่ละหรือ"

"เป็นไปไม่ได้เลยพระเจ้าข้า" วาเสฏฐะทูลตอบ

"ในทำนองเดียวกันนี้เอง, วาเสฏฐะ, พวกพราหมณ์ที่ทรงไตรเพทเว้นการประพฤติปฏิบัติคุณธรรมที่จะทำให้บุคคลเป็นพราหมณ์เสียแล้วแลประพฤติข้อปฏิบัติที่หาได้ทำให้บุคคลเป็นพราหมณ์อย่างแท้จริงไม่ ได้กล่าวดังนี้แล้วว่า "เราขออ้อนวอนพระอินทร์, เราขออ้อนวอนพระโสม, เราขออ้อนวอนพระปชาบดี, เราขออ้อนวอนพระพรหม, เราขออ้อนวอนพระมหิทธิ, เราขออ้อนวอนพระยม" ดังนี้ วาเสฏฐะ, การที่พวกพราหมณ์เหล่านั้นหลังจากการแตกทำลายแห่งกายแล้วจะพึงเข้าถึงความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับพวกพราหมณ์นั้น มิใช่เป็นฐานะที่จะพึงมีได้เป็นได้เลย"

"ดูก่อนวาเสฏฐะ เธอจะพึงคิดอย่างไร (ในเรื่องดังต่อไปนี้) พวกพราหมณ์ผู้ทรงไตรเพทผู้สามารถเห็นดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ได้ในทำนองเดียวกันกับที่ชนทั้งหลายเหล่าอื่นเห็นอยู่เหมือนกัน พราหมณ์เหล่านี้ อ้อนวอน, สรรเสริญ, บูชา ดวงอาทิตย์ดวงจันทร์นั้น, พนมมือหันไปรอบ ๆ ตามทิศทางที่ดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ขึ้นและตกอยู่พราหมณ์เหล่านั้น จะพึงสามารถชี้หนทางอันเป็นข้อปฏิบัติให้ถึง ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ได้ไหม ในเมื่อหากพราหมณ์เหล่านั้นกล่าวอยู่ว่า "นี่คือหนทางตรง นี้คือข้อปฏิบัติสายตรงอันนำไปสู่ความหลุดพ้น และสามารถนำบุคคลผู้ซึ่งเมื่อปฏิบัติตามแล้ว ย่อมเข้าถึงความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ ดังนี้"

"เป็นไปไม่ได้เลยพระเจ้าข้า"

"ดังนั้นแหละวาเสฏฐะ เธอได้กล่าวแล้วว่าพราหมณ์เหล่านั้นไม่สามารถจะชี้หนทางข้อปฏิบัติอันเป็นเครื่องนำให้บุคคล เข้าถึงความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับสิ่งที่เขาได้เห็น และเธอได้กล่าวแล้วว่าพราหมณ์เหล่านี้ก็ดีสาวกของเขาก็ดี หรือบรรพบุรุษของเขาย้อนหลังไปถึง ๗ ชั่วคนก็ดีไม่มีใครได้เห็นพระพรหมเลย และเธอยังได้กล่าวอีกว่า ฤๅษีในสมัยก่อนผู้ซึ่งมีวาจาอันเขานับถืออย่างสูงนั้นไม่ได้อ้างว่าได้รู้หรือได้เห็นว่าพระพรหมอยู่ที่ไหน, มาจากไหน, และไปที่ไหน, แม้อย่างนั้นพราหมณ์ผู้ทรงไตรเพทเหล่านี้ก็กล่าวอ้างว่าเขาสามารถชี้หนทางอันนำไปสู่การอยู่ร่วมกันกับพระพรหม ซึ่งเขาไม่เคยรู้จักหรือได้เคยเห็นเลย ทีนี้เธอจะพึงคิดอย่างไร, วาเสฏฐะ, เมื่อเป็นเช่นนั้นการกล่าวอ้างของพวกพราหมณ์เหล่านั้น แม้จะเป็นผู้ทรงไตรเพทอย่างไรก็ตามก็ย่อมเป็นการกล่าวอย่างโง่ ๆ หาสาระมิได้เท่านั้นเอง

ความชั่วและความทุกข์

การที่ทฤษฎีทางวิทยาศาสตร์จะมีความเที่ยงตรงแน่นอนเพียงใด หรือว่าทัศนะอันเกี่ยวกับกฎเกณฑ์แห่งสากลจักรวาลอย่างใดที่จะถูกต้องและใช้ได้นั้น ไม่ใช่จุดประสงค์อันเป็นข้อใหญ่ใจความของพุทธศาสนา เรื่องที่จะเป็นหลักใหญ่สำคัญที่สุดก็คือเรื่องความทุกข์ทั้งกายและใจ ซึ่งในเรื่องนี้พระพุทธองค์ได้ตรัสเกี่ยวกับเรื่องพระเจ้าไว้อย่างน่าฟัง

ในคัมภีร์ Saiah ๔๕.๖–๗ มีข้อความอ้างถึงว่าพระยะโฮวาได้กล่าวไว้ว่า

"ไม่มีผู้อื่นใดนอกจากเรา เราเป็นผู้เป็นใหญ่แต่ผู้เดียว เราสร้างแสงสว่าง สร้างความมืด สร้างสันติ และสร้างความชั่วขึ้นมา เราเป็นผู้ใหญ่ซึ่งทำสิ่งนี้ทั้งหมด"

เกี่ยวกับเรื่องนี้พระพุทธองค์ได้ตรัสไว้คล้าย ๆ กับจะเป็นการตอบโต้กันว่า

"บุคคลผู้มีตาก็จะสามารถเห็นภาพอันชวนสลดใจได้ทำไมหนอพระพรหมจึงไม่บันดาลให้สัตว์ทั้งปวงมีใจเป็นกุศล หากพระพรหมมีอำนาจไม่มีขอบเขตจำกัดสามารถจะห้ามกันสิ่งชั่วร้ายต่าง ๆ ได้แล้ว เหตุใดพระองค์จึงไม่ยื่นมือออกช่วยเหลือสัตว์ทั้งหลายให้พ้นทุกข์ เหตุใดสัตว์ทั้งปวงจึงต้องถูกกำหนดให้ได้รับทุกข์เช่นนี้ เหตุใดพระองค์จึงไม่ประทานความสุขให้แก่สัตว์ทั้งปวง เหตุใดการคดโกง การโกหก และความหลง จึงยังมีอยู่ เหตุใดความเท็จจึงเป็นฝ่ายชนะความจริงและความยุติธรรม เราถือว่าพระพรหมของท่านเป็นผู้ที่ไร้ความยุติธรรมอย่างยิ่ง ท่านทรงสร้างโลกขึ้นมาเพื่อให้บาปและความชั่วทั้งหลายอาศัยอยู่"[27]

---

27. Bhuridatta Jataka No. 543 ภูริทัตต์ชาดก

ชาวคริสต์มักกล่าวว่า มนุษย์เป็นผู้สร้างความชั่วขึ้นเองหาใช่พระเจ้าทรงสร้างขึ้นไม่ แต่อันที่จริงมนุษย์ก็ไม่ได้ทำให้น้ำท่วม ฝนแล้งซึ่งทำให้มีผู้เสียชีวิตนับเป็นจำนวนล้าน ๆ มนุษย์ไม่ได้สร้าง ตัวตืด, ไข้จับสั่น, ไข้เหลือง, วัณโรค, โรคเรื้อน, ผีดาษ, ไข้หวัดใหญ่, ไอกรน, และเชื้อโรคอย่างอื่นอีกมากมายซึ่งได้ริดรอนพลังงานสุขภาพ และทำลายชีวิตของมนุษย์ผู้ไม่มีความผิด ซึ่งส่วนมากเป็นเด็กไปนับเป็นจำนวนพันล้านคน อินทรีย์สารเหล่านี้ถูกสร้างขึ้นมาเพื่อเหตุไร ?

ความจริงพระเจ้าไม่สามารถจะแก้ตัว ว่าไม่รู้ไม่เห็นในการที่มนุษย์ทำความชั่วได้เลย การทำความชั่วเกิดจากเจตนาชั่วและแม้ผู้ที่เชื่อถือพระเจ้าก็มีอยู่ไม่น้อยที่คิดว่าเหตุใดหนอพระเจ้าจึงทำให้ฉันมีความรู้สึกรักและชัง และแล้วก็กล่าวว่าความรู้สึกเช่นนั้นเป็นบาป เหตุใดหนอพระเจ้าจึงทำให้ฉันมีความปรารถนาอยากได้ผู้หญิงคนนี้ แต่แล้วในเวลาเดียวกันก็บอกว่า การได้ผู้หญิงคนนี้จะต้องเป็นความผิด ฉันเองก็ไม่เคยขอร้องอยากจะได้ความปรารถนาเช่นนั้นเลย น่าคิดว่าเหตุใดพระเจ้า จึงปล่อยให้คนที่ไม่มีความคิดต้องได้รับความทุกข์ทรมานจากการกระทำของคนชั่วร้าย ถ้าพระเจ้าสามารถจะแทรกแซงเข้ามามีบทบาทในความเป็นไปของมนุษย์ได้แล้ว เหตุใดพระองค์จึงปล่อยให้ฮิตเล่อร์ครองอำนาจอยู่ได้ เหตุใดพระองค์จึงปล่อยให้คนนับหลายล้านคนได้รับความทุกข์ทรมานถูกกดขี่ฆ่าฟัน เพราะเหตุแห่งศาสนาในนามของพระเจ้าเอง เหตุใดพระเจ้าจึงปล่อยให้ลัทธิคอมมูนิสต์ซึ่งไม่นับถือพระเจ้าเลยให้เจริญเติบโตมาได้ถึงขนาดนี้ จนกระทั่งทำให้ ๑ ใน ๓ ของพลโลกทั้งหมดฝังหัวในลัทธิอันเลวทรามนี้ ปัญหาทั้งหลายเหล่านี้พระพุทธองค์ก็เคยตรัสให้แง่คิดว่า

"หากมีพระเจ้าที่อำนาจสูงสุด สามารถจะให้สัตว์ทั้งปวงจะได้รับทุกข์หรือสุขและสามารถจะบันดาลให้ทำความดีหรือความชั่วได้จริง ๆ แล้ว พระเจ้าองค์นั้นก็เป็นผู้มีบาปมากทีเดียว อันที่จริงมนุษย์ทำทุกอย่างด้วยเจตนาของเขานั่นเอง"

พระพุทธองค์ทรงให้ข้อสังเกตุว่าแม้จะมีการสวดอ้อนวอน การสำนึกในความผิดและการถวายเครื่องสักการะต่าง ๆ ก็ตาม ผู้ที่มีศรัทธายังต้องได้รับทุกข์ทรมานเช่นเดียวกันกับผู้ที่ไม่มีศรัทธาเหมือนกัน ไม่มีเทวดาบนสวรรค์ที่ไหนสามารถจะให้ความช่วยเหลือได้ แม้ว่าบางครั้ง จะมีเหตุโชคดีเกิดขึ้นและมีผู้ถือว่าเป็นเพราะอำนาจของเทวดาก็ตาม ตรงกันข้ามเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นทั้งหมด ไม่ว่าจะเป็นทางกายหรือทางใจก็ตามพระพุทธองค์ตรัสว่า เป็นไปตามกฎธรรมชาติคือกฎแห่งเหตุและผลทั้งสิ้น ดังนั้นพระองค์จึงตรัสว่า บุคคลจะหลุดพ้นได้

ก็โดยความรู้ความเข้าใจกฎดังว่านั้นเสียก่อนและนำเอาหลักเกณฑ์ของกฎนั้น มาใช้ประโยชน์ให้เป็นเครื่องกำหนดวิถีชีวิตของเราด้วยตัวเราเอง ครั้งหนึ่งพระองค์ตรัสว่า

"พวกฤาษีหรือพราหมณ์บางจำพวกอ้างว่า สิ่งที่บุคคลได้ประสบทุกอย่างไม่ว่าจะเป็นสุขทุกข์ หรือไม่สุขไม่ทุกข์ก็ตามล้วนแล้วแต่เกิดจากการสร้างสรรค์ของพระผู้เป็นเจ้าทั้งสิ้น เราได้เข้าไปหาบุคคลเหล่านั้นและได้ถามเขาว่าเขามีความเห็นเช่นนั้นจริงหรือไม่ เมื่อบุคคลเหล่านั้นกล่าวว่าจริงเราจึงกล่าวว่า ผู้มีอายุหากเป็นอย่างนั้นแล้วเมื่อบุคคลกระทำการฆ่า, ลักขโมย, และประพฤติผิดพรหมจรรย์ก็เพราะการสร้างสรรค์ของพระผู้เป็น เจ้า นั้น เอง เมื่อบุคคลเหล่านั้นกล่าวเท็จ, พูดส่อเสียด, พูดคำหยาบ, และเพ้อเจ้อก็ต้องเป็น เพราะ การ สร้าง สรรค์ ของพระผู้เป็นเจ้าเหมือนกัน อนึ่งเมื่อบุคคลเหล่านั้นเป็นผู้โลภโกรธและหลง ก็ย่อมเป็นไปเพราะการสร้างสรรค์ของพระผู้เป็นเจ้าอีกเช่นเดียวกันดัง นั้น บุค คล ที่ ถือ ว่า การ สร้าง สรรค์ของพระผู้เป็นเจ้าเป็นหลักตัดสินความจริงของสิ่งทั้งปวงนั้นก็จะไม่มีความเพียรพยา ยามที่จะกระทำสิ่งนี้ หรือเว้นไม่กระทำสิ่งนั้น[29]

ท่านอัศวโฆษได้กล่าวไว้อย่างรวบรัดและเห็นจริงว่า

หากพระเจ้าเป็นต้นเหตุของทุกสิ่งทุกอย่างที่เกิดขึ้นแล้ว การทำความเพียรของมนุษย์จะมีประโยชน์อะไร[30]

ในที่นี้ข้าพเจ้าใคร่จะขอยกตัวอย่างที่เกิดขึ้นในระยะเวลาใกล้ ๆ นี้สักข้อหนึ่ง คือก่อนหน้าศตวรรษนี้ ในยุโรปและอเมริกามีหลายแห่งด้วยกันที่โรคคอตีบเป็นเหตุให้เด็กตายมากที่สุด และอาจกล่าวโดยเฉลี่ยได้ว่าในครอบครัวหนึ่งจะต้องมีเด็กตายด้วยโรคนี้หนึ่งคน อันที่จริงเด็กที่เป็นโรคคอตีบนั้น บางคนถ้าโตพอก็ย่อมจะได้สวดมนต์อ้อนวอนพระเจ้าเพื่อจะได้ทรงประทานชีวิตให้อยู่ต่อไปด้วยกันทุกคน นอกจากนั้นญาติพี่น้องและเพื่อนฝูงของเด็กเหล่านั้นก็คงไม่มีใครจะเพิกเฉยในเรื่องการสวดอ้อนวอนพระเจ้า นี้ เช่น เดียว กัน แต่ แม้ กระ นั้น อัตราตายของเด็กด้วยโรคนี้ก็ยังคงสูงอย่างหนักน่าสลดสังเวชอยู่เช่นเดิม ต่อมา วิทยา ศาสตร์การแพทย์จึงได้ค้นคว้าหาวิธีทำให้เด็กเกิดการต่อต้าน เกิดอำนาจต้านทานโรคนี้ได้ โดย กรรมวิธีทางเคมี และแล้วก็ได้ค้นพบยาปฏิชีวนะขึ้น ในสมัยปัจจุบันนี้โรคคอตีบในหลายประเทศกลายเป็นโรคที่หายากมาก จนกระทั่งแพทย์เป็นจำนวนไม่น้อยไม่เคยได้เห็นผู้ป่วยด้วยโรคนี้เลยตลอดชีวิตที่เขาเป็นแพทย์อยู่ จากตัวอย่างนี้ย่อมแสดงให้เห็นว่า การสวดมนต์อ้อนวอน

---

29. Anguttara-Nikaya I, 173. (Tika-Nipata, No. 61) อังกุตตรนิกาย ติกนิบาต

30. Asvaghosa, Buddha-carita 9,53. อัศวโฆษ พุทธจริต

กับการใช้ยารักษานั้นให้ผลต่างกันอย่างไรชาวตะวันตกส่วนมากเชื่อว่าพระเจ้าเป็นผู้ที่มีอำนาจและมีความรักที่ไม่มีขอบเขตจำกัดแต่เราก็สามารถจะทดสอบดูได้ว่าเขามีความเชื่อมั่นเพียงไร สมมติว่ามีบุคคล (ที่เชื่อพระเจ้า) กำลังเจ็บหนักด้วยโรคปอดบวมอย่างร้ายแรง และเขามีโอกาสที่จะเลือกวิธีรักษาโรคได้ ๒ วิธี คือ โดยใช้ยาเพนนิซิลิน กับโดยการสวดอ้อนวอนพระเจ้าเช่นนี้แล้วน่าสงสัยว่าจะมีกี่คนที่จะยอมเลือกใช้วิธีสวดมนต์อ้อนวอนพระเจ้า

ครั้งหนึ่งพระเยซูไครสต์ตรัสว่า จงมีความเชื่อในพระเจ้า เราได้กล่าวกับท่านแล้วว่าใครก็ตามที่กล่าวกับภูเขาว่าจงเคลื่อนออกจากที่และจงหล่นลงไปในทะเลดังนี้หากเขาไม่มีความสงสัยอยู่ในจิตใจและเชื่อมั่นว่าสิ่งที่เขาพูดจะต้องเกิดขึ้นแล้ว สิ่งนั้นก็จะเกิดขึ้นตามที่เขาพูดจริง ๆ เพราะฉะนั้นเราขอบอกกับท่านว่า ท่านปรารถนาสิ่งใด จงสวดมนต์อ้อนวอนและเมื่อท่านเชื่อมั่นว่าท่านจะได้รับสิ่งที่ท่านสวดอ้อนวอนแล้วท่านก็จะได้รับจริง ๆ (Mark 11.22–24)

ข้าพเจ้าใคร่ขอเล่าเรื่องแทรกเกี่ยวกับความเชื่อมั่นไว้ในที่นี้สักเรื่องหนึ่ง คือ พระในชนบทแห่งหนึ่งได้กล่าวตำหนิพวก สัปปุรุษ สีกา ที่มาหาท่านเพื่อให้สวดมนต์อ้อนวอนพระเจ้าว่า "พวกเธอทุกคนมาที่นี่เพื่อมาสวดมนต์วิงวอนขอฝนกัน แต่ช่างร้ายเหลือเกินที่พวกเธอไม่มีใครนำร่มติดตัวมาสักคนเดียว."

การปฏิบัติและการสังเกตทดลอง

ครั้งหนึ่งป่าไม้ประดู่ลายแห่งเมืองโกสัมพี พระพุทธองค์ทรงหยิบใบไม้ประดู่ลาย ๒–๓ ใบมาไว้ในกำมือและตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า "ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอจะพึงคิดอย่างไร ใบไม้ในกำมือของเรานี้กับใบไม้ในป่าทั้งหมด ๒ อย่างนี้อย่างไหนจะมากกว่ากัน."

ภิกษุทั้งหลายจึงกราบทูลว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ใบไม้ในกำมือของพระองค์เล็กน้อยเท่านั้น ส่วนใบไม้ที่ในป่าที่เหลือนั้นมากมายเหลือเกินพระเจ้าข้า". พระพุทธองค์จึงตรัสต่อไปว่า

"แม้เรื่องนี้ก็เป็นเช่นเดียวกัน ภิกษุทั้งหลายที่มีสิ่งอื่นอีกมากมายที่เราได้รู้แล้วแต่มิได้นำมาสั่งสอนเธอ สิ่งที่เราได้สั่งสอนเธอนั้นมีเพียงจำนวนน้อยนิดเดียว เหตุใดถึงเป็นเช่นนั้นภิกษุทั้งหลาย เพราะว่าสิ่งเหล่านั้นไม่มีประโยชน์, ไม่เป็นไปเพื่อพรหมจรรย์, ไม่เป็นไปเพื่อความหน่าย, การคลายกำหนัด, เพื่อความสิ้นทุกข์, เพื่อความสงบ, เพื่อความรู้ยิ่ง, เพื่อความรู้พร้อม, หรือเพื่อพระนิพพาน เพราะเหตุนั้นเรามิได้นำมาสอนแก่พวกเธอ ดูก่อนภิกษุ

ทั้งหลาย สิ่งใดเล่าที่เรานำมาสอนแก่พวกเธอสิ่งนั้นคือความทุกข์เป็นอย่างนี้ ๆ, เหตุของความทุกข์เป็นอย่างนี้ ๆ, ความดับทุกข์เป็นอย่างนี้ ๆ, และข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์เป็นอย่างนี้ ๆ นี่แหละคือสิ่งที่เรานำมาสอนเธอ[31]

พระพุทธองค์ไม่ได้ทรงกล่าวปฏิเสธว่า ไม่มีสิ่งที่เป็นตัวยืนในสากลจักรวาล (Cosmic Entity) หรือว่าไม่มีหลักเอกภาพ (Unifying principle) ซึ่งเป็นมูลฐานของความเป็นอยู่ทั้งมวล ในทำนองเดียวกัน พระองค์ก็ไม่ได้ยืนยันว่าสภาพเช่นนี้จะต้องมีอยู่จริง พระองค์ทรงนิ่งเงียบในเรื่องเช่นนี้ เพราะเหตุ ๓ ประการคือ ประการที่ ๑ แม้ว่าสภาวะเช่นนั้นจะมีอยู่จริง มันก็จะต้องเป็นสภาพที่อยู่เหนือกาล, อวกาศ, สสาร, และประสบการณ์ทางสัมผัสทั้งปวงของเรา ดังนั้น สภาวะเช่นนี้ย่อมจะอยู่เหนือวิสัยแห่งประสบการณ์ของมนุษย์ธรรมดา และจะต้องเป็นสิ่งที่เขาไม่อาจจะนึกฝันเข้าใจได้เลยด้วยเหตุนี้การที่จะพูดให้แง่คิด และ อภิปรายถกเถียง เพื่อให้เห็นจริงว่ามีสภาวะเป็นอย่างไรนั้น ย่อมเป็นการหาประโยชน์มิได้, เหนื่อยเปล่า, และอาจทำให้เกิดความเข้าใจผิดได้อีก ประการที่ ๒ การที่สภาวะเช่นนั้นอยู่เหนือวิสัยแห่งประสบการณ์ของมนุษย์นั้น ย่อมทำให้ไม่สามารถพิสูจน์ให้เห็นจริงได้ และนอกจากนั้นก็ยังไม่เกี่ยวกับปัญหาเรื่องชีวิตหรือเรื่องความทุกข์อีก ประการที่ ๓ ความจริงที่ว่าเหตุการณ์ต่าง ๆ ทั้งทางวัตถุและทางจิตใจเกิดขึ้นจากเหตุและผลอันเป็นเรื่องของโลกโดยเฉพาะนั้น ย่อมหมายความว่าไม่มีเทพหรือพระเจ้าเข้ามาเกี่ยวข้องด้วยเลย ดังนั้นตัวยืนโรงในสากลจักวาล (Cosmic entity) นั้น (ถ้าหากจะมี) ก็ย่อมยังไม่เกี่ยวข้องกับปัญหาชีวิตเฉพาะหน้านี้เลย ยิ่งกว่านั้นหากบุคคลมีความเชื่อในเรื่องเช่นนี้เข้า ก็อาจทำให้มัวแต่สวดอ้อนวอน, ทำพิธีกรรม, และฉลองกันด้วยวิธีต่าง ๆ และแล้วก็จะทำให้ไม่สามารถใช้ความเพียรของตนเองเพื่อแก้ปัญหาชีวิตในทางที่ถูกต้อง อันจะทำให้ตนเองคิดเจริญก้าวหน้าขึ้นได้ตามที่ควร

ผู้อ่านบางท่านอาจจะสงสัยว่า นิพพานตามนัยที่พระพุทธองค์ทรงสั่งสอนมาแต่ดั้งเดิม (ตามที่กล่าวถึงในพระคัมภีร์บาลีฝ่ายเถรวาท) นั้น น่าจะเป็นอันเดียวกับสภาวะที่เป็นตัวยืนโรง หรือเป็นหลักแห่งสากลจักรกาล (Cosmic entity) ดังที่ได้กล่าวมาข้างต้นแล้วได้ไหม ในเรื่องนี้ข้าพเจ้าใคร่ขออธิบายว่า สภาวะคือพระนิพพานนั้นกล่าวว่าเป็นสภาวะที่อยู่เหนือโลก (โลกุตตร) เป็นสภาพที่บุคคลพึงเข้าถึงหลังจากที่ได้บรรลุความสมบูรณ์ในการทำจิตใจให้บริสุทธิ์และในการเจริญวิปัสนาปัญญาชั้นสูงสุดแล้วเท่านั้น ท่านกล่าวว่าพระนิพพานนั้นเป็น

31. Samyutta-Nikaya V, 437. สํยุตตนิกาย

สภาวะที่ไม่มีกาล, ไม่มีความเปลี่ยนแปลง และดังนั้นเป็นสภาพที่ไม่มีส่วนเกี่ยวข้องกับโลกแห่งเหตุและผลซึ่งเป็นสภาวะที่มีการปรุงแต่งอยู่เสมอ เช่นนี้เลยเท่าที่เราทราบได้จากคำบอกเล่าก็มีเพียงเท่านี้ และไม่ปรากฏว่าพระพุทธองค์ได้บรรยายลักษณะของนิพพานไว้ในที่ใดเลยว่าเป็นโครงสร้างอันยิ่งใหญ่แห่งความเป็นอยู่ (Superstructure of Existence) ปัญญาสากล (Cosmic Intelligence) และความจริงที่แน่นอน (Ultimate Reality) สภาวะคือพระนิพพานนี้บุคคลจะเข้าใจได้ก็โดยการเข้าถึงโดยตรงด้วยตนเองเท่านั้น ด้วยเหตุนี้พระพุทธองค์ไม่ทรงตรัสไว้มากนัก (เพราะถึงอธิบายอย่างไรก็คงไม่สามารถเห็นตามได้) การถกเถียงกันและการคิดฝันเอาว่าจะเป็นอย่างนี้นั้น นอกจากว่าจะเสียเวลาเปล่าและอาจจะทำให้เกิดการเข้าใจผิดแล้วยังทำให้จิตใจเขวไป และเป็นการเบียดเบียนเวลาและเรี่ยวแรงทำให้ไม่สามารถศึกษาและปฏิบัติข้อปฏิบัติที่จะนำไปสู่พระนิพพานได้อีกด้วย ดังนั้นเมื่อมีผู้รบเร้าจะให้อธิบายต่อไปอีกพระพุทธองค์ก็ทรงดุษณีภาพเสีย

บางท่านอาจจะคิดว่า น่าจะมีสภาวะที่มีสติปัญญาอันยิ่งใหญ่ (Great Intelligenec) อยู่เบื้องหลังการดำเนินของกฎแห่งกรรม (คือการที่กรรมให้ผลเป็นวิบาก) และดังนั้นคำว่า "กรรม" ก็น่าจะเป็นคำที่แสดงถึงการดำเนินงานของผู้ยิ่งใหญ่ (Great Being) เท่านั้นเองก็ได้ ในเรื่องนี้ข้าพเจ้าใคร่ขอให้แง่คิดว่าพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งประสบการณ์ สิ่งใดก็ตาม ถ้าเรายังมิได้มีประสบการณ์โดยตรงแล้ว เราจะถือว่าเป็นความจริงอย่างแน่ชัดยังไม่ได้ ดังนั้นถึงแม้ว่าเราจะมองเห็นการดำเนินงานของกรรม โดยถือว่ากรรมเป็นแรงดำเนินงานนั้นจริง เราก็ยังไม่ได้มีประสบการณ์เกี่ยวกับสติปัญญาที่ควบคุมอยู่เบื้องหลังและดังนั้น ก็ไม่สามารถจะยืนยันได้โดยเด็ดขาดแน่นอน นอกจากนั้นคำว่ายิ่งใหญ่ก็ดี คำว่า "สติปัญญา" ก็ดี หรือคำว่า "ผู้" (Being) ก็ดี มักชวนให้ผู้อ่านผู้ฟังเกิดภาพและความเข้าใจนึกฝันถึงรูปร่างลักษณะของคนอยู่เสมอ ดังนั้นมักจะทำให้เกิดความเข้าใจเขวออกนอกทางได้โดยง่าย

แนวทางของพระพุทธองค์ในอันที่จะช่วยให้บุคคลเกิดความเข้าใจในสภาพที่อยู่เหนือโลกนั้นอาจแสดงให้เห็นได้โดยการยกตัวอย่างเปรียบเทียบดังนี้ คือสมมติว่าบุคคลผู้หนึ่งมีผ้าปิดนัยตาอยู่ตลอดมาตั้งแต่เกิด และดังนั้นไม่เคยเห็นสิ่งใดเลย หากบุคคลผู้นี้ต้องการที่จะเห็นอะไร ๆ บ้าง จะใช้วิธีเพ่งถึงการเห็น (ในทำนองเดียวกันกับพวกพราหมณ์) ความเพียรพยายามเช่นนี้ ของเขาจะไม่เกิดประโยชน์อย่างใดเลย เขาอาจจะบริกรรมคำว่า "เห็น" "สี" "แสง" ไปนานสักเท่าใดก็ตามก็เป็นการบริกรรมคำนั้นเพื่อจะให้จำคำนั้น ๆ ได้ขึ้นใจยิ่งขึ้นเท่านั้น แต่เขาจะไม่รู้เลยว่าคำนั้น ๆ ใช้หมายถึงสภาวะเช่นไร เพราะเขาไม่ได้มีประสบการณ์

มาแต่ก่อนว่า สภาวะที่คำเหล่านี้หมายถึงมีลักษณะเป็นอย่างไร ในทำนองเดียวกัน การอ้อนวอนขอให้เทพเจ้ามาปรากฏให้ความช่วยเหลือ (คือการปฏิบัติแบบใช้ความภักดี หรือความเชื่อถือประการเดียว) ไม่มีประโยชน์แต่อย่างใดบุคคลผู้มีผ้าปิดตาอยู่อาจถามปัญหาได้ร้อยแปดพันประการเกี่ยวกับเรื่องธรรมชาติของแสง แต่ผู้ที่รู้เรื่องแสงก็คงไม่สามารถอธิบายให้เขาเห็นจริงได้ เพราะการที่จะอธิบายให้คนตาบอดเห็นจริงว่าสีเขียวกับสีแดงต่างกันนั้น ย่อมเป็นการเหลือวิสัยที่จะทำได้ ยิ่งอธิบายมากไปก็จะทำให้เกิดความยุ่งเหยิงสับสนขึ้นทุกที (โดยนัยนี้การศึกษาหาความจริงจากหลักของอภิปรัชญาก็ไม่มีประโยชน์เช่นเดียวกัน) พระพุทธองค์ทรงแนะนำให้ทำอยู่อย่างเดียวเท่านั้น คือให้แก้ผ้าปิดตาออกเสีย

ครั้งหนึ่งพระพุทธองค์ทรงพบสาวกของเจ้าลัทธิอื่นคนหนึ่ง และได้สนทนากันดังต่อไปนี้

"ดูก่อน ท่านอุทายิ ครูของเธอสอนไว้ว่าอย่างไร"

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ครูของข้าพเจ้าสอนไว้ว่า นี่คือความรุ่งโรจน์อันสูงสุดดังนี้"

"ดูก่อนท่านอุทายิ ก็อะไรเล่าคือความรุ่งโรจน์อันสูงสุดที่ครูของเธอกล่าวถึง"

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ความรุ่งโรจน์ใด ๆ ยิ่งใหญ่กว่า และสูงกว่าความรุ่งโรจน์ทั้งปวง ความรุ่งโรจน์นั้น คือความรุ่งโรจน์อันสูงสุด"

"ดูก่อนท่านอุทายิ ก็อะไรเล่าที่เป็นความรุ่งโรจน์อันไม่มีความรุ่งโรจน์อันใดยิ่งไปกว่า"

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ความรุ่งโรจน์สูงสุด คือการรุ่งโรจน์อันไม่มีความรุ่งโรจน์อันใดยิ่งไปกว่า"

"ดูก่อนท่านอุทายิ เธอก็กล่าวได้ตลอดไปว่า ความรุ่งโรจน์ใดไม่มีความรุ่งโรจน์ยิ่งไปกว่าความรุ่งโรจน์นั้นแล เป็นความรุ่งโรจน์สูงสุดดังนี้ แต่เธอก็อธิบายความรุ่งโรจน์อันนั้นไม่ได้ ดูก่อนอุทายิ เหมือนอย่างว่าบุรุษผู้หนึ่งกล่าวว่า ข้าพเจ้ารักและปรารถนาผู้หญิงที่สวยที่สุดในแผ่นดินนี้ เมื่อมีผู้ถามเขาว่า แน่ะเธอ หญิงสวยที่สุดซึ่งเธอรักและปรารถนานั้น ท่านรู้หรือเปล่าว่าเธอเป็นนางกษัตริย์ นางพราหมณ์ นางแพศย์ หรือนางศูทร์ เขาก็ตอบว่าไม่รู้ คนก็ถามอีกว่า แน่ะ เธอรู้ไหมว่าหญิงนั้นชื่อใดและมีชาติตระกูลเป็นอย่างใด เธอเป็นคนต่ำหรือปานกลาง เธอมีผิวดำหรือผิวขาว หรือผิวเหลือง เธออยู่ในบ้านไหน นิคมไหน นครไหน เขาก็ตอบว่าไม่รู้ คนก็ถามอีกว่า ดังนั้นท่านก็ต้องการหญิงซึ่งท่านไม่เคยรู้และไม่เคย

เห็นอย่างนั้นซิ เขาก็ตอบว่าเป็นเช่นนั้น นี่แหละอุทายิ เมื่อเป็นอย่างนั้น คำพูดของบุรุษนั้นจะไม่เป็นของเหลวไหลไร้สาระละหรือ"

"เป็นเช่นนั้นพระเจ้าข้า เมื่อเป็นอย่างนั้นคำพูดของบุรุษนั้นก็จะเป็นเรื่องเหลวไหลโดยแท้"

"ดูก่อนท่านอุทายิ แม้ในเรื่องของเธอก็เป็นเช่นเดียวกัน เธอกล่าวว่า ความรุ่งโรจน์อันใดไม่มีความรุ่งโรจน์อื่นยิ่งกว่า ความรุ่งโรจน์นั้น ก็เป็นความรุ่งโรจน์สูงสุดดังนี้ แต่เธอก็ไม่ได้อธิบายถึงความรุ่งโรจน์นั้นเลย"[32]

ในเตวิชชสูตรแห่งทีฆนิกายมีเรื่องกล่าวว่าพราหมณ์ ๒ คนเถียงกัน ตกลงกันไม่ได้ในเรื่องการปฏิบัติที่ดีที่สุดอันจะทำให้ผู้ปฏิบัติได้เข้ารวมกับพระพรหม ทั้ง ๒ คนจึงนำเรื่องไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคเพื่อขอให้ตัดสินให้ ส่วนหนึ่งของข้อความที่กราบทูลและพระดำรัสตอบของพระพุทธองค์มีปรากฏดังต่อไปนี้

"ดูก่อนวาเสฏฐะ มีพราหมณ์ผู้ทรงไตรเพทผู้ใดแม้สักคนหนึ่งไหมที่ได้เคยเห็นพระพรหมบ้าง"

"ไม่มีเลยพระโคดมผู้เจริญ"

"ถ้าอย่างนั้นวาเสฏฐะ มีครูอาจารย์ของพราหมณ์ผู้ทรงไตรเพทคนหนึ่งคนใดบ้างไหมที่ได้เคยเห็นพระพรหมแล้ว"

"ไม่มีเลยพระโคดมผู้เจริญ"

"ถ้าอย่างนั้น วาเสฏฐะ ในบรรดาพราหมณ์เหล่านั้น ถอยหลังไปเจ็ดชั่วคนมีใครสักคนหนึ่งไหมที่ได้เคยเห็นพระพรหมแล้ว"

"ไม่มีเลยพระโคดมผู้เจริญ"

"ถ้าอย่างนั้น วาเสฏฐะ บรรดาฤาษีของพวกพราหมณ์ผู้ทรงไตรเพทก็ดี ผู้แต่งมนต์ทั้งหลายก็ดี ผู้อ่านมนต์ทั้งหลายก็ดี จนถึงพราหมณ์ในสมัยปัจจุบันก็ดี แม้สาธยาย, เล่าบ่น, มนต์ที่พวกฤาษีเหล่านั้นได้ร้อยกรองไว้ด้วยทำนองและลีลาอันไม่ผิดเพี้ยน (โดยออกชื่อ) ว่า อัตถก, ยมก, รามเทพ, เวสมิกร, ยมตัคคิ, อังคีรส, วาเสฏฐะ, กัสสป และภคุ ดังนี้ มีใครสักคนหนึ่งไหมที่กล่าวว่า "เราได้รู้แล้ว เราได้เห็นแล้ว ว่าพระพรหมอยู่ที่ไหน ว่าพระพรหมมีอยู่โดยประการใดบ้างไหม"

"ไม่มีเลย พระโคดมผู้เจริญ"

---

32 Majihima-Nikaya II, 32-33. (No. 79, Cula-Sakuludayi Sutta). มชฺฌิมนิกาย ขุลสุกุทายิสูตร์

"ถ้าอย่างนั้นวาเสฏฐะ ก็เป็นอันว่า ในบรรดาพวกพราหมณ์ทั้งหลาย, หรือครูของเขา, หรือสาวกของเขา, แม้ถอยหลังไปถึง ๗ ชั่วคน ก็ไม่มีใครได้เคยเห็นพระพรหมต่อหน้าต่อตาจริง ๆ เลย นอกจากนั้น ในบรรดาฤาษีในสมัยดึกดำบรรพ์ ผู้แต่งมนต์ และผู้สาธยายมนต์อันพวกพราหมณ์ในปัจจุบันนี้เล่าบ่นนำสืบกันมาอย่างระมัดระวังถี่ถ้วนมิให้ผิดไปจากทำนองท่วงทีลีลาเห็นปานนั้น ก็ยังไม่อาจกล่าวว่า ได้รู้หรือได้เห็นว่าพระพรหมอยู่ที่ไหนและว่าพระพรหมมีอยู่โดยประการใด ก็แล้วพราหมณ์ผู้ทรงไตรเพทเหล่านี้เองได้กล่าวอย่างนี้ว่า "เราสามารถชี้หนทางไปสู่การอยู่ร่วมกันกับสภาวะที่เราไม่รู้, สภาวะที่เราไม่เห็น, นี้คือทางตรง นี้คือทางลัด ซึ่งเป็นไปเพื่อความหลุดพ้น ซึ่งนำผู้ปฏิบัติตามไป สู่การอยู่ร่วมกันกับพระพรหม" ดูก่อนวาเสฏฐะเธอจะสำคัญความข้อนั้นว่าอย่างไร? เมื่อเป็นเช่นนี้แล้ว คำพูดของพราหมณ์เหล่านี้ แม้จะเป็นผู้ทรงไตรเพทก็ตาม จะมิเป็นคำพูดที่เป็นเหลวไหลดอกหรือ"

"จริงอย่างนั้นพระโคดมผู้เจริญ เมื่อเป็นเช่นนั้นคำพูดของพราหมณ์ผู้ทรงไตรเพท ก็เป็นเรื่องเหลวไหลโดยแท้."

"เมื่อเป็นเช่นนี้วาเสฏฐะ การที่พวกพราหมณ์ผู้ทรงไตรเพททั้งหลายจะพึงสามารถชี้ข้อปฏิบัติให้ถึงการอยู่ร่วมกันกับสภาวะอันตนมิได้เห็นหรือมิได้รู้แล้วนั้นไม่เป็นฐานะที่จะพึงมีได้เป็นได้เลย ดูก่อนวาเสฏฐะเหมือนอย่างว่าคนตาบอดกลุ่มหนึ่งกำลังเกาะยึดกันและกันอยู่คนหน้าก็ไม่เห็น, คนกลางก็ไม่เห็น, และคนหลังก็ไม่เห็นอะไรได้เลยฉันใด การกล่าวของพราหมณ์ผู้ทรงไตรเพทก็เป็นฉันนั้นเหมือนกัน พราหมณ์คนแรกก็ไม่เห็นอะไร, พราหมณ์คนที่สองก็ไม่เห็นอะไร, พราหมณ์คนที่สามก็ไม่เห็นอะไรเท่า ๆ กัน ดังนั้นการกล่าวของพราหมณ์ผู้ทรงไตรเพท เป็นเรื่องที่น่าหัวเราะ, เป็นสักแต่พูด ๆ ไปเท่านั้นเอง, เป็นเรื่องที่ไร้สาระ, เป็นเรื่องที่เปล่าประโยชน์ทั้งสิ้นโดยแท้จริง"

การเข้าถึงพระเจ้า (Experiencing God)

การที่บุคคลเชื่อถือพระเจ้านั้นมีหลักความต้องการทางอารมณ์อยู่เช่นเดียวกับเหตุผลเหมือนกันทั้ง ๆ ที่ได้วิพากษ์วิจารณ์เรื่องการมีอยู่ของพระเจ้าอย่างรุนแรงดังที่ได้กล่าวมาแล้วนั้นก็ดี บางครั้งข้าพเจ้าก็มีความรู้สึกอย่างรุนแรงว่า มีสภาวะบางอย่างซึ่งข้ามพ้นโลกอยู่จริงๆ สภาวะดังกล่าวเป็นสิ่งที่ไม่มีขอบเขตจำกัด มีอยู่ตลอดกาลและเป็นสิ่งที่สูงส่ง เป็นสิ่งที่สามารถจะควบคุมชะตาชีวิตของข้าพเจ้าและของสังขารธรรมทั่วไป ลักษณะของสภาวะดังกล่าวนี้น่าจะคล้าย ๆ กับแนวความคิดของคนจีนเรื่องเต๋านั่นเอง

ความรู้สึกดังกล่าวเป็นสิ่งที่ประทับใจเป็นคุณแก่จิตใจและน่าอัศจรรย์มาก ข้าพเจ้าไม่เคยสกดกลั้นหรือบ่ดให้พ้นจากใจโดยคิดว่าไม่ถูกตามหลักวิทยาศาสตร์หรืออะไรทำนองนั้น ตรงกันข้ามข้าพเจ้าต้องการให้เกิดขึ้นและพยายามหาทางให้เกิดขึ้นบ่อย ๆ และบางครั้งเมื่อข้าพเจ้ามีความรู้สึกโน้มน้อมไปหาสภาวะเช่นนี้ว่า ก็รู้สึกว่ายินดียอมอยู่ใต้อำนาจด้วยความชื่นชมในความมหัศจรรย์อย่างยิ่ง นอกจากนั้นเองข้าพเจ้าก็ไม่ทราบแน่ว่ามีอะไรนอกเหนือไปจากความรู้สึกของข้าพเจ้าเองหรือเปล่า ข้าพเจ้าอยากจะคิดว่าคงไม่ใช่เกิดจากความรู้สึกในใจของข้าพเจ้าสร้างขึ้นมาเองเป็นแน่ แต่แล้วก็ไม่ค่อยจะแน่ใจนักเหมือนกัน ข้าพเจ้ารู้สึกว่ายังไม่สามารถจะรับเชื่อไว้เพราะเหตุสักว่าการเชื่อนั้นจะทำให้ข้าพเจ้าเกิดสุข แต่ตามหลักของพระพุทธองค์แล้ว การที่ความรู้สึกเช่นนั้นจะมีความจริงอยู่ภายนอก (คือไม่ใช่ถูกสร้างขึ้นมาจากจิตใจของเราเอง) หรือไม่นั้นก็ไม่ใช่เรื่องที่มีความสำคัญอย่างไรนัก สิ่งที่สำคัญที่สุดและที่แน่นอนที่สุดก็คือ ประสบการณ์เช่นนั้นได้เกิดขึ้นแล้วจริง ๆ

อย่างไรก็ตามข้าพเจ้าเชื่อแน่ว่ามีความทุกข์อยู่ในโลกนี้มากเหลือเกิน และหากมนุษย์เราสามารถสละความใจแคบ ความอิจฉาริษยา, และความแค้นเคืองกันเป็นส่วนตัวด้วยอำนาจของการเห็นแก่ตัวเสียได้แล้วเขาก็สามารถจะทำที่สุดแห่งความทุกข์ทั้งมวลนี้ได้ ข้าพเจ้าทราบว่าเรื่องเช่นนี้จะเป็นจริงขึ้นมาได้ก็ต่อเมื่อทุกคนพยายามปรับปรุงจิตใจของตนเอง ได้สำรวจดูว่าตนเองมีความบกพร่องหรือความเลวร้ายอย่างใดบ้างแฝงอยู่ และแล้วก็พิจารณาว่าเขาสามารถจะอุทิศชีวิตและเรี่ยวแรงเพื่อแก้ไขจุดอ่อนของตนเช่นนี้ได้มากน้อยเพียงใด ในบรรดาศาสนาใหญ่ ๆ ทั้งปวง พระพุทธองค์เท่านั้นที่สามารถจะบอกเราได้ว่าจะต้องทำอย่างไรในเรื่องเช่นนี้ และอันที่จริงปัญหาเรื่องนี้ก็เป็นจุดมุ่งหมายอันสำคัญของพุทธศาสนาทีเดียว พระเจ้านั้น (แม้ว่าจะมีอยู่จริง) ก็ย่อมไม่สามารถจะช่วยแก้ไขจุดอ่อนต่าง ๆ ของเราได้ ถ้าหากเรายังไม่ยอมแก้ไขตัวเอง นอกจากนั้นพระองค์ก็ย่อมไม่สามารถจะช่วยขจัดความกลัวและความไม่แน่นอนต่าง ๆ ในชีวิตของเราได้เลย หากเรายังไม่กล้าเผชิญหน้ากับสิ่งนั้น ๆ ด้วยความกล้าหาญของตนเอง และเราจะไม่ยอมให้พระเจ้าทำเช่นนั้น (แทนเรา) เป็นอันขาด อำนาจลึกลับภายนอกต่าง ๆ ทั้งมวลไม่สามารถจะทำให้จิตใจของเราบริสุทธิ์ขึ้นได้เลยถ้าเราไม่ทำความพยายามด้วยตนเอง.

บทที่ ๓

พุทธศาสนากับวิทยาศาสตร์

นักเขียนเรื่องพุทธศาสนามักกล่าวว่า พุทธศาสนาเป็นศาสนาที่ไม่ได้ค้านกับหลักวิทยาศาสตร์เลย และพระพุทธองค์ก็ประกาศศาสนธรรม (อันเป็นวิทยาศาสตร์) ก่อนนักวิทยาศาสตร์ถึงเกือบ ๒๕๐๐ ปี โดยทั่ว ๆ ไปคำกล่าวเช่นนั้นอาจเป็นความจริง แต่ก็ยังมีคำสอนของพุทธศาสนาอยู่หลายประการด้วยกัน ซึ่งวิทยาศาสตร์ยังไม่ยอมรับ และบางครั้งก็คัดค้านเลยทีเดียว เพื่อสะดวกในการอธิบาย ข้าพเจ้าจะขอถือโอกาสแบ่งการเกี่ยวข้องระหว่างพุทธศาสนาและวิทยาศาสตร์ไว้เป็นหลักใหญ่ ๆ ๕ ประเภท คือ:—

๑) ส่วนที่ลงรอยกันได้

๒) ส่วนที่วิทยาศาสตร์ยังไม่รับรอง

๓) ส่วนที่มีหลักการทำนองเดียวกันแต่รายการปลีกย่อยไม่เหมือนกัน

๔) เรื่องจิตใจตามหลักพระพุทธศาสนา

๕) ส่วนที่วิทยาศาสตร์คัดค้าน

เช่นเดียวกับข้อความตอนอื่น ๆ, หนังสือเล่มนี้ข้าพเจ้าจะขอจำกัดวงแห่งการกล่าวอ้างหรือการบรรยายหลักธรรมของพุทธศาสนาอยู่ในขอบเขตแห่งนิกายเถรวาท ซึ่งถือพระคัมภีร์บาลีเป็นหลักเท่านั้น สำหรับทางฝ่ายมหายานซึ่งถือคัมภีร์สันสกฤตโดยทั่วไปนั้น, ยกเว้นนิกายเซ็นและนิกายปลีกย่อยเล็กน้อยอื่น ๆ บ้าง ๒—๓ นิกายแล้ว ส่วนใหญ่ก็อาจกล่าวได้ว่ามีหลักเกณฑ์ของคำสอนเป็นวิทยาศาสตร์น้อยกว่าเถรวาท ในคัมภีร์ทางฝ่ายมหายานเราจะพบคำสอนที่ให้อุทิศตนเพื่อพระพุทธองค์, คำสอนที่ให้เชื่อเสียก่อนแล้วจะหลุดพ้นได้โดยจะได้ไปอยู่สวรรค์ทางทิศตะวันตก และยังมีคำสอนที่หนักไปในทางใช้เวทย์มนต์ อิทธิปาฏิหารย์และสิ่งศักดิ์สิทธิ์นานาประการ อันมีเจตนารมณ์ผิดไปจากที่กล่าวไว้ในคัมภีร์บาลี ในพุทธศาสนาฝ่ายมหายานยังมีคำสอนว่าด้วยความภักดี, พิธีกรรม, เรื่องแปลก ๆ, เรื่องอภิปรัชญา, และเรื่องลึกลับต่าง ๆ ซึ่งเข้ากันไม่ได้เลยกับเจตนารมณ์ทั้งของวิทยาศาสตร์และคัมภีร์บาลีจริงอยู่ หลักการดังกล่าวมานั้นอาจไม่ได้ครอบงำไปถึงนิกายมหายานทุก ๆ นิกายก็จริง แต่การที่พุทธศาสนาฝ่ายมหายานมีการแบ่งออกไปเป็นนิกายย่อย ๆ แตกต่างกันอย่างมากมายทำให้ไม่สามารถจะจับหลักการอันเป็นมูลฐานเพื่ออภิปรายถึงความเกี่ยวข้องกับวิทยาศาสตร์ในหนังสือเล่มนี้

(๑) ข้อที่พุทธศาสนา กับ วิทยาศาสตร์เข้ากันได้

ส่วนที่พุทธศาสนาและวิทยาศาสตร์เข้ากันได้นั้น อยู่ที่แนวความคิดและหลักการทั่วไปมากกว่าความเชื่อถือปลีกย่อยเฉพาะเรื่อง ทั้ง ๒ ฝ่ายยินดีให้มีการสอบถามได้อย่างเสรีและอย่างมีเหตุผล ยอมให้มีการพิสูจน์ได้โดยอาศัยประสบการณ์เป็นเครื่องนำทาง และไม่ต้องการให้รับเชื่อแนวความคิดใด ๆ ชนิดที่ถูกบังคับให้เชื่อจากผู้มีอำนาจ ทั้ง ๒ ฝ่ายถือว่าสากลจักรวาลนี้มีกฎแห่งเหตุและผลควบคุมอยู่ กฎนี้ก็ไม่ได้มีผู้ใดตั้งขึ้นมาและสามารถดำเนินไปหรือดำรงอยู่ได้ตลอดระยะเวลานานเท่านาน ทั้ง ๒ ฝ่ายถือว่าชีวิตความเป็นอยู่ของมนุษย์เป็นผลของสากลจักรวาล หาใช่เป็นผลของงานสร้างสรรค์เป็นพิเศษอย่างใดไม่

ความไม่เที่ยง และกฎแห่งเหตุและผล

หลักใหญ่ประการหนึ่งของพุทธศาสนาคือไตรลักษณ์ หรือลักษณะทั่วไป ๓ ประการของสังขารทั้งปวง ประการแรก คือ อนิจจตา หรือความไม่เที่ยง ซึ่งหมายความว่าทุกสิ่งในสากลจักรวาลตกอยู่ในอำนาจของการเปลี่ยนแปลง ไม่มีสังขารหรือสภาวะที่ถูกปรุงแต่งขึ้นอย่างใด สามารถดำรงอยู่ได้เช่นนั้นตลอดอนันตกาล ไม่ว่าสิ่งนั้นจะเป็นมนุษย์ สัตว์ สังคม เมือง ภูเขา หรือสุริยจักรวาลก็ตาม ในพระคัมภีร์บาลีมีพุทธภาษิตระบุไว้บ่อยครั้งว่า

"สังขารมีความเกิดขึ้นและเสื่อมไปเป็นธรรมดา สิ่งใดที่เกิดขึ้นก็ย่อมดับ"[33]

"จงดูเถิดอานนท์ สิ่งเหล่านี้ ล่วงลับ ดับสูญ เสื่อมสิ้น และสลายไปแล้ว ดูก่อนอานนท์ สังขารเป็นของไม่เที่ยงเช่นนี้เอง"[34]

"สิ่งใดมีเหตุเป็นแดนเกิด สิ่งนั้นย่อมดับ (ด้วยการดับแห่งเหตุ)"[35]

ความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวนั้นไม่ได้เป็นไปอย่างสับสนยุ่งเหยิง แต่ว่ามีกฎแห่งเหตุและผลอันไม่มีผู้ใดสร้างขึ้นคอยควบคุมอยู่ทั่วไป กฎแห่งความเปลี่ยนแปลงนี้เป็นกฎซึ่งไม่มีการเปลี่ยนแปลงเลย ดังนั้นหลักการที่สำคัญอีกข้อหนึ่งของพุทธศาสนาคือ หลักปฏิจจ-สมุปบาทหรือสภาวะที่เป็นเหตุและผลเกี่ยวเนื่องถึงกันเป็นลูกโซ่หรือร่างแห ซึ่งกล่าวโดย

---

33. The Three Signata, by O.H. de A: Wijesekera. Kandy, Ceylon: The Buddhist Publication Society, 1960, p. 5.

34. Digha Nikaya II, 32–33. (No. 17, Maha Sudassana Sutta). ฑีฆนิกาย มหาสุทัสสนสูตร์

35. Majjhima Nikaya No. 56. มัชฌิมนิกาย

ริวบยอดว่า สภาวะอันหนึ่งมีสภาวะอีกอันหนึ่งซึ่งมีมาก่อนเป็นเหตุของมัน มีพระพุทธภาษิตเกี่ยวกับหลักการข้อนี้ว่า :

"การที่สภาวะธรรมอย่างหนึ่งเกี่ยวเนื่องกับสภาวะธรรมอีกอย่างหนึ่งนั้น เป็นหลักการมูลฐานที่แน่นอน ทุกสิ่งทุกอย่างในสากลจักรวาลจะต้องเป็นไปตามหลักการนี้โดยทั่วกัน"[36]

"ปฏิจจสมุปบาทธรรมนี้เป็นของลึกซึ้งยิ่งนัก มนุษย์ในปัจจุบันมิได้รู้, มิได้เข้าใจ, และมิได้เห็นแจ้งในธรรมเหล่านี้ จึงต้องได้รับความยุ่งเหยิงเหมือนกับด้ายกลุ่มที่พันกันยุ่งไปทั่วฉะนั้น"[37]

"อริยสาวกนั้นเมื่อน้อมจิตไปเพื่อพิจารณาธรรมเหล่านี้โดยทั่วถึงและถูกต้องแล้ว ย่อมรู้ชัดว่า เมื่อสิ่งนี้มีอยู่สิ่งนั้นก็มามีขึ้น เมื่อสิ่งนี้ดับสิ่งนั้นก็ดับไป สิ่งนี้เกิดขึ้นเพราะสิ่งนั้นเกิดขึ้น และดับไปเพราะสิ่งนั้นดับไป ดังนี้"[38]

กาลเวลาอันไม่มีความสิ้นสุด (และเริ่มต้น)

พุทธศาสนาถือว่าสากลจักรวาล (สังสารวัฏฏ์) ไม่มีจุดเริ่มต้น และไม่มีการสิ้นสุด กฎแห่งเหตุและผลดังได้กล่าวมาแล้วนั้น ได้มีและเป็นมาในอดีตอันไม่มีจุดเริ่มต้น และจะมีจะเป็นต่อไปในอนาคตอันไม่มีที่สิ้นสุด

"ก็ครั้งนั้นภิกษุรูปหนึ่งได้มาเฝ้าพระพุทธองค์ หลังจากนี้ได้นั่ง ณ ที่ควรข้างหนึ่งแล้วได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ กัปป์หนึ่ง (คืออายุของสุริยจักรวาลรอบหนึ่ง) นานเท่าใด"

"นานมากภิกษุ นานจนไม่สามารถจะนับเป็นจำนวนปี หรือจำนวนศตวรรษ หรือจำนวนพัน ๆ ศตวรรษได้"

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระองค์จะให้อุปมาเปรียบเทียบได้ไหม"

"พอได้อยู่ภิกษุ เปรียบเหมือนมีหน้าผาหินแห่งหนึ่ง กว้างยาวและสูงด้านละ ๑ โยชน์ (ประมาณ ๑๖ กม.) ไม่มีรอยร้าว แหว่ง หรือทะลุเป็นโพรง เป็นหินแท่งทึบโดยตลอด ทุก ๆ รอบ ๑๐๐ ปี มีบุรุษผู้มาที่หินนี้ บุรุษนั้นใช้ผ้ากาสีอันมีเนื้อละเอียดอ่อนลูบหินแท่นทึบนี้เพียงครั้งเดียว (ต่อ ๑๐๐ ปี) ด้วยประการนี้ หินแท่งทึบก้อนนั้นจะสึกกร่อน

---

36. Samyutta Nikaya II, 24. (XII, 20). สํยุตฺตนิกาย

37. สํยุตฺตนิกาย

38. สํยุตฺตนิกาย II, 69. (XII, 41).

หมดไปก่อนเวลากัปป์หนึ่งเสียอีก แม้กัปป์หนึ่งนานเห็นปานนี้ เวลาก็ได้ล่วงมาแล้วหลายกัปป์, หลายร้อยกัปป์, หลายพันกัปป์, หลายแสนกัปป์ ทั้งนี้เพราะเหตุใด ดูก่อนภิกษุ จุดเริ่มต้นแห่งสังสารวัฏฏ์นี้คำนวณไม่ได้เลย ไม่มีใครสามารถทราบได้ว่าสังสารวัฏฏ์เริ่มต้นตั้งแต่เมื่อใด"[39]

มนุษย์ไม่ใช่ผลของงานก่อสร้างขึ้นพิเศษ

พระพุทธศาสนาถือว่ามนุษย์เป็นผลของจักรวาลซึ่งมิได้มีพระเจ้าผู้หนึ่งผู้ใดคอยควบคุม สากลจักรวาลจึงไม่ได้ถูกสร้างมาเพื่อมนุษย์ และมนุษย์ไม่จำเป็นจะต้องมีสติปัญญาเลอเลิศเสมอไป นอกจากนั้นพุทธศาสนายังไม่ยอมรับว่ามนุษย์กับสัตว์ชั้นต่ำมีความแตกต่างกันโดยเด็ดขาด ความแตกต่างกันเท่าที่มีอยู่นี้เป็นส่วนเปรียบเทียบคุณสมบัติ (เช่นความฉลาดและความประณีตเท่านั้นเอง) มิได้เป็นไปอย่างสิ้นเชิงในทุกแง่ทุกมุม[40]

การค้นคว้าโดยเสรีและอย่างมีเหตุผล

ดูเหมือนว่าการที่พุทธศาสนาทำให้นักวิทยาศาสตร์สนใจมากที่สุดนั้น ก็คือการยอมให้ค้นคว้าหาเหตุผล และสอบสวนวิพากษ์วิจารณ์ได้โดยไม่ต้องอาศัยความเชื่อและความภักดีอย่างงมงาย ครั้งหนึ่งพระพุทธองค์ตรัสว่า :–

"การที่จะเปลี่ยนความเชื่อถือซึ่งฝังอยู่ในจิตใจเสียแล้วนั้น เป็นการยากมาก แต่บุคคลควรจะทดสอบลัทธิความเชื่อทั้งปวงโดยเสรีด้วยตนเอง สิ่งใดที่ชอบก็พึงรับไว้ ที่ไม่ชอบก็พึงปัดไปเสีย"[41]

ครั้งหนึ่งเมื่อมีผู้ทูลถามว่า จะพึงรู้ได้อย่างไรว่าคำสอนนั้นถูกต้องเท็จจริงหรือเปล่า พระองค์ได้ตรัสตอบว่า

"อย่าเชื่อโดยได้ฟังตาม ๆ กันมา, หรือโดยการทำสืบกันมาเป็นประเพณี, หรือโดยข่าวเล่าลือ, โดยคิดว่าเป็นสิ่งที่มีอยู่ในคัมภีร์, โดยการเดาเอาเอง, โดยยึดหลักความจริงอย่างหนึ่งอย่างใด, โดยการหาเหตุผล, โดยคิดเข้าข้างตัวว่าสิ่งนี้เข้ากันได้กับเรา, โดยคิดว่า

---

39. Samyutta Nikaya II, 182 (XV, 5) สํยุตฺตนิกาย

40. Buddhism and the Age of Science, by U Chan Htoon. Kandy, Ceylon: The Buddhist Publication Society, 1961, p. 67.

41. Sutta Nipata 785. สุตฺตนิบาต

ผู้นั้นผู้นี้น่าจะมีความสามารถเพียงพอ, หรือโดยคิดว่าท่านผู้นี้เป็นครูของเรา ดังนี้"[42]

แม้คำสอนของพระองค์เองก็มิได้มีข้อบัญญัติว่าเป็นข้อยกเว้นไม่ต้องมีการสอบสวนหรือวิพากษ์วิจารณ์ ในคัมภีร์ฉบับธิเบตเล่มหนึ่งมีคำของพระพุทธองค์เองว่า

"บุคคลไม่ควรเชื่อฟังคำสอนของเราด้วยเหตุว่าเคารพในตัวเรา แต่จงทดสอบคำสอนนั้นเช่นเดียวกับช่างทองทดลองทองด้วยไฟฉะนั้น"[43]

อีกครั้งหนึ่งพระองค์ได้ตรัสกับสาวกทั้งหลายว่า

"ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอนั้นแม้รู้อยู่เห็นอยู่อย่างนี้จะพึงกล่าวว่า เราทั้งหลายนับถือพระศาสดาของเรา และด้วยอาศัยความนับถือนั้น เราก็มีความเคารพในสิ่งที่พระองค์ทรงสั่งสอน ดังนี้ไหม"

"หามิได้, ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ"

"ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ท่านทั้งหลายย่อมเคารพในสิ่งที่ได้เห็นได้รู้และได้เข้าใจแล้วมิใช่หรือ"

"จริงอย่างนั้นพระเจ้าข้า"[44]

หลักเกณฑ์ในทางพุทธศาสนาสำหรับตัดสินความจริงภายนอกนั้นมี ๒ ประการ ประการแรกคือความเชื่อถือนั้นจะไม่ต้องขัดกันเอง[45] ดังที่พระพุทธองค์ครั้งหนึ่งเคยตรัสไว้ว่า ความจริงเป็น ๑ เท่านั้น และไม่มี ๒[46] แต่อันที่จริงนั้นบางครั้งก็อาจจะมีคำสอนซึ่งไม่ขัดกันในตัวของมันเอง แต่ก็ไม่ตรงกันกับข้อเท็จจริงที่ปรากฏอยู่ ด้วยเหตุนั้น พระพุทธองค์จึงตรัสว่า ความเชื่อทั้งหลายนั้นไม่ควรจะอาศัยการหาเหตุผลเพียงอย่างเดียวเท่านั้น เพราะในบางครั้งอาจจะไม่ตรงกับความจริงก็ได้

ข้อเท็จจริงดังกล่าวมานี้จึงทำให้เกิดหลักตัดสินประการที่สอง คือว่าความเชื่อนั้น ๆ จะต้องพิสูจน์ให้เห็นจริงได้ โดยอาศัยประสบการณ์ของตนเองเป็นเครื่องสนับสนุนด้วย กล่าวคือความเชื่อนั้นจะต้องสามารถพิสูจน์ได้โดยอาศัยการสอบสวนค้นคว้าและทดลอง[47]

---

42. Anguttara Nikaya I 189. (No. 65 Kalama Sutta) องฺคุตฺตรนิกาย กาลามสูตร์
43. Early Buddhist Theory of Knowledge, by K.N. Jayatilleke. London: George Allen & Unwin, 1963, p. 391.
44. Majjhima Nikaya I 265. (No. 38 Mahatanhasankhaya Sutta). มชฺฌิมนิกาย มหาตณฺหา สงฺขยสูตร์
45. Samyutta-Nikaya IV., (XLI, VII, 8) สํยุตฺตนิกาย
46. Sutta Nipatha 884, สุตฺตนิบาต
47. Knowledge and Conduct, op. cit., pp. 25-41.

ยกตัวอย่างเช่น พวกพราหมณ์โดยมากถือหลักในคัมภีร์ทางศาสนาและอภิปรัชญา อ้างว่าพระผู้เป็นเจ้าได้ทรงตั้งระบบวรรณะขึ้นไว้ ดังนั้นจึงเป็นความประสงค์ของพระผู้เป็นเจ้าที่ว่ามนุษย์ทั้งหลายจะต้องแบ่งออกเป็นชั้น ๆ ในทางสังคมเป็นจำนวน ๔ ชั้นแยกออกจากกัน พระพุทธองค์ไม่ทรงเห็นด้วยกับระบบแยกวรรณะดังกล่าวแล้ว จึงได้ทรงโต้แย้งชี้ให้เห็นว่า ในรัฐเปอร์เซียบางแห่งมีชนเพียง ๒ ชั้นเท่านั้นคือ ชั้นนาย และชั้นทาส แต่แม้กระนั้นระบบ ๒ ชั้นดังกล่าวมานี้ก็ไม่คงที่เสมอไป เพราะบางคราวพวกเจ้านายก็กลายเป็นทาส และพวกทาสกลับไปเป็นเจ้านายก็มี นอกจากนั้นเมื่อพวกพราหมณ์กล่าวยืนยันว่า วรรณะพราหมณ์เป็นวรรณะศักดิ์สิทธิ์เพราะเกิดจากพระโอษฐ์ พระพุทธองค์ก็ตรัสแย้งว่า เท่าที่เห็นอยู่ก็ปรากฏว่าทางพราหมณีทั้งหลายก็มีระดูตั้งครรภ์ให้กำเนิดบุตร และให้ทารกดูดนม เหมือนกับประชาชนทั้งหลายเหล่าอื่นไม่มีผิดเพี้ยน[48]

ในแง่ที่ธรรมะของพระพุทธองค์สอดคล้องกับหลักการทางวิทยาศาสตร์นั้น, ดร. อัลเบิร์ต ไอนสไตล์ นักวิทยาศาสตร์ผู้เรืองนามของโลกได้กล่าวข้อความเหล่านี้ไว้ว่า

"ศาสนาในอนาคตจะเป็นศาสนาที่มีหลักเกณฑ์ความจริงครอบงำไปได้ทั่วสากลจักรวาล ศาสนานี้จะมีแนวคิดข้ามพ้นความเห็นเรื่องพระเจ้าที่มีลักษณะมีตัวตนเป็นบุคคล และนอกจากนั้นยังไม่มีข้อความที่บังคับให้เชื่อและหลักเกณฑ์ที่เกี่ยวกับเทพเจ้า ศาสนานี้จะมีคำสอนครอบงำทั้งฝ่ายธรรมชาติ (คือวัตถุ) และฝ่ายจิตใจอีกด้วย ศาสนานี้จะต้องมีคำสอนซึ่งแม้จะมีเนื้อความเป็นทำนองศาสนาก็ตาม แต่ก็จะต้องมีรากฐานมาจากการมีประสบการณ์ในทุก ๆ สิ่งทั้งที่เป็นฝ่ายวัตถุและจิตใจ โดยถือว่าสิ่งทั้งปวงนั้นมีความหมายและมีเอกภาพด้วย (คือทุก ๆ สิ่งแม้จะแตกต่างกันก็มีภาวะอันเป็นมูลฐานเหมือนกัน) พระพุทธศาสนามีลักษณะดังกล่าวมานั้นทั้งหมด."

"หากมีศาสนาใดที่สามารถสนองความต้องการของวิทยาศาสตร์ในสมัยปัจจุบันได้แล้ว ศาสนานั้นก็คือ ศาสนาพุทธ นั่นเอง"[49]

---

48. Majjhima Nikaya II, 148, 149. (No. 93, Assalayana Sutta). มชฺฌิมนิกาย อสฺสลายตนสูตร์

49. Great Personalities on Buddhism, by K. Dhammananda, Thera, Kuala Lumpur, Malaysia : Buddhist Missionary Society, 1965, p. 87.

๒) แนวคิดของพระพุทธศาสนาส่วนที่วิทยาศาสตร์ไม่รับรอง

หลักพุทธศาสนา ๒ ข้อ ที่ทางวิทยาศาสตร์ยังไม่รับรองคือ หลักเรื่องพระนิพพานอันเป็นโลกุตตร และหลักเรื่องกรรมซึ่งเป็นกฎแห่งเหตุและผลทางด้านศีลธรรมหรือทางจิตวิทยา อันที่จริงหลักการทั้งสองดังกล่าวมานี้ ก็มิได้ค้านต่อทฤษฎีทางวิทยาศาสตร์และขัดต่อข้อเท็จจริงที่ได้บันทึกไว้แต่อย่างใด เพราะเรื่องนิพพานตามความหมายของศัพท์นั้นก็บ่งอยู่แล้วว่า อยู่เหนือวิสัยแห่งการค้นคว้าทางวิทยาศาสตร์ (หน้า ๔๒) และเรื่องกรรมก็เป็นกฎธรรมชาติซึ่งทางพุทธศาสนาตั้งขึ้นมา ซึ่งยังไม่ได้รับการสนับสนุนจากข้อเท็จจริงที่ได้บันทึกไว้อย่างพอเพียง ดังนั้นในแง่ของวิทยาศาสตร์ หลักทั้งสองนั้นเป็นเพียงอยู่ในขั้นสมมติฐานซึ่งยังหาข้อพิสูจน์ภายนอกยังไม่ได้เท่านั้นเอง

อย่างไรก็ตาม เราไม่ควรถือว่าเนื่องจากหลักการทั้งสองนั้นยังพิสูจน์ให้เห็นจริงในทางวิทยาศาสตร์ไม่ได้ ดังนั้นย่อมขัดต่ออุดมคติของพุทธศาสนาที่ว่าการสอบสวนค้นคว้าทดลองด้วยประสบการณ์ของตนเอง กล่าวกันว่า หลักการปฏิบัติทางวินัยเพื่อความประณีตของจิตนั้นสามารถจะทำให้ผู้ปฏิบัติมีจิตใจประณีตสูงขึ้นจนสามารถได้รับความรู้อันอยู่เหนือวิสัยของประสาทสัมผัสธรรมดาจะสามารถรายงานให้ทราบได้ จากหลักปฏิบัติดังกล่าวของพระพุทธองค์ทรงปฏิญญาว่า พระองค์ได้ตรัสรู้เรื่องกรรมและเรื่องนิพพานแล้ว มีพระพุทธภาษิตสนับสนุนความข้อนี้ว่า

"เหมือนอย่างว่าบุคคลผู้ตาบอดมาแต่กำเนิด ย่อมไม่สามารถเห็นสีดำ หรือสีขาว น้ำเงิน เหลือง แดง หรือชมพูได้ เขาไม่สามารถเห็นแผ่นดิน หรือภูเขา ดวงดาว ดวงอาทิตย์ หรือดวงจันทร์ได้ บุคคลนั้นจะพึงยืนยันว่าสิ่งเหล่านั้นไม่มีอยู่ และไม่มีใครสามารถเห็นสิ่งเหล่านั้นได้เลย เพราะเหตุว่าเขาไม่มีความรู้ ไม่สามารถเห็นสิ่งเหล่านั้นได้ ดังนี้ คำกล่าวของเขาจะชื่อว่าถูกต้องหรือไม่"

"ไม่ถูกต้องเลยพระโคดมผู้เจริญ"

"อันที่จริงสิ่งเหล่านั้นย่อมมีอยู่ ผู้ที่สามารถเห็นสิ่งเหล่านี้ได้ก็ย่อมมีอยู่ ดังนั้นการกล่าวว่าสิ่งเหล่านี้ไม่มีอยู่ เพราะเหตุสักว่าเขาไม่สามารถเห็นได้นั้น เป็นความผิดอย่างยิ่ง"[50]

---

50. Further Dialogues of the Buddha, Vol. II, to. by Lord Chalmers. London : Oxford University Press, 1927, p. 115.

๓) หลักพุทธศาสนาส่วนที่เหมือนกันในหลักการณ์ ต่างกันในรายละเอียดปลีกย่อย

พระพุทธองค์ไม่ทรงถกเถียงปัญหาเกี่ยวกับอภิปรัชญาซึ่งไม่สามารถจะพิสูจน์ได้ด้วยการสอบสวนค้นคว้าทดลองจากประสบการณ์ และได้ทรงแนะนำสาวกไม่ให้ยุ่งเกี่ยวกับปัญหาเรื่องต้นกำเนิดและรูปร่างของสากลจักรวาลอีกด้วย เหตุผลก็คือ ปัญหาเหล่านี้ไม่ได้เกี่ยวกับปัญหาเฉพาะหน้าเรื่องการแก้ความเห็นแก่ตัว ความทุกข์ และการทำจิตให้ประณีตเลย อย่างไรก็ตาม บางครั้งพระองค์ก็ทรงเห็นว่าเป็นการเหมาะสมบ้างเหมือนกัน เพราะว่าพระองค์จะตรัสถึงเรื่องที่เกี่ยวกับวิทยาศาสตร์พอสมควร และจากโอกาสเช่นนี้เอง เราก็พอจะสามารถทราบแนวคิดของพระพุทธองค์เกี่ยวกับสากลจักรวาลได้บ้าง พึงสังเกตว่าข้อความเหล่านี้ พระองค์ตรัสเพื่อจะอธิบายเรื่องศีลธรรมหรือจิตใจบางประการ ยิ่งกว่าที่จะสนองความอยากรู้อยากเห็นของบุคคลโดยเฉพาะ ตัวอย่างเช่น การที่ครั้งหนึ่งพระองค์ตรัสถึงวาระสุดท้ายของโลกไว้ ก็เพื่อจะทรงชี้ให้เห็นหลักอนิจจังคือความไม่เที่ยงว่าครอบงำสิ่งทั้งปวงแม้โลกเองก็ต้องตกอยู่ใต้กฎนี้เหมือนกัน คือวันหนึ่งจะต้องสลายไป

จักรวาลวิทยา

นักดาราศาสตร์กล่าวว่า สุริยจักรวาลของเรานี้เป็นจักรวาลหนึ่งในบรรดาสุริยจักรวาลซึ่งมีด้วยกันทั้งหมดประมาณ ๑๐๐,๐๐๐,๐๐๐,๐๐๐ จักรวาล ซึ่งทั้งหมดนี้รวมกันอยู่เป็นกระจุกคล้าย ๆ กับวงจานขนาดใหญ่ ซึ่งเรียกกันว่าจักรดารกา เท่าที่เรามองเห็นได้จากกล้องโทรทัศน์ใหญ่ที่สุดในขณะนี้ปรากฏว่ามีจักรดารกาอื่น ๆ อีกอย่างน้อย ๑๐๐,๐๐๐,๐๐๐ จักรดารกา หรืออาจจะถึง ๑๐๐,๐๐๐,๐๐๐,๐๐๐,๐๐๐ จักรดารกาด้วยก็ได้ แต่ละจักรดารกามีดาวฤกษ์ตั้งแต่ ๒ – ๓ ล้านดวงถึงมากกว่า ๒,๐๐๐,๐๐๐,๐๐๐,๐๐๐,๐๐๐ ดวง ภายในจักรดารกาแต่ละแห่ง ๆ นั้น ดวงดาวมิได้กระจัดกระจายกันอยู่อย่างไม่มีระเบียบ แต่ส่วนมากจะรวมกันอยู่เป็นกลุ่มๆ จักรดารกาที่เราอยู่นี้มีกลุ่มดาวดังกล่าวนั้นมากกว่า ๑๐๐ กลุ่ม และแต่ละกลุ่มก็มีดาวฤกษ์ตั้งแต่ ๒ – ๓ พันดวง ไปจนถึง ๑,๐๐๐,๐๐๐ ดวง[51] อันที่จริงใช่แต่ดวงดาวจะรวมกันเป็นกลุ่มดาว และกลุ่มดาวจะรวมกันอยู่เป็นจักรดารกาเท่านั้นก็หาไม่ แต่จักรดารกาเองก็อยู่

---

51. Scientific American, Vol. 208. No. 1 "The Evolution of Galaxies", by Halton c. Arp. January, 1963, p. 71.

รวมกันเป็นกลุ่ม ๆ อีกเหมือนกัน จักรดารกาที่เราอาศัยอยู่นี้เป็นเพียงกลุ่มหนึ่งในบรรดาอย่างน้อยอีก ๑๘ กลุ่มอื่น ๆ และกลุ่มจักรดารกาบางกลุ่ม (เช่นหมู่เมฆเวอร์โก และ กลุ่มโคม่า) ก็มีจักรดารกาที่มองเห็นได้ไม่น้อยกว่า ๑๐๐๐ จักรดารกาขึ้นไป[52]

ทัศนะของพุทธศาสนาก็เป็นเช่นเดียวกันอย่างน่าอัศจรรย์ พระพุทธองค์ตรัสว่าโลกของเรานี้ไม่ใช่เป็นโลกที่มีลักษณะพิเศษ (หรือยอดเยี่ยมวิเศษ) แต่เพียงโลกเดียว ยังมีกลุ่มโลกอื่น ๆ เช่นโลกของเรานี้อีกนับไม่ถ้วน ล่องลอยอยู่ในอากาศโดยทั่วไป มีพระพุทธวจนะในเรื่องนี้ว่า

"ดวงอาทิตย์และดวงจันทร์โคจรไปในอวกาศ ส่องแสงให้แก่กลุ่มโลกอื่น ๆ อีกนับเป็นจำนวนพัน ในกลุ่มโลกหนึ่ง ๆ นั้นก็มีดวงอาทิตย์นับจำนวนพัน ๆ ดวงจันทร์นับพัน ๆ และทวีปทักษิณนับเป็นจำนวนพัน ๆ (ต่อจากนี้ก็มีการแบ่งอาณาเขตทางภูมิศาสตร์ ส่วนใหญ่ซึ่งรู้จักกันในสมัยนั้นออกเป็น ๑๐๐๐ ส่วน ทวีปทั้ง ๔ มหาสมุทรทั้ง ๔ และแบ่งโลกของเทวดาออกเป็น ๑๐๐๐ ส่วน ดูหน้า ๙๐) นี้คือโลกธาตุขนาดเล็ก ซึ่งมีระบบจำนวน ๑,๐๐๐ (คือมีดวงอาทิตย์ ๑๐๐๐ ดวงจันทร์ ๑๐๐๐ ดาว ๑๐๐๐) ต่อจากนั้นก็มีโลกธาตุขนาดกลางซึ่งใหญ่กว่าโลกธาตุขนาดเล็ก ๑๐๐๐ เท่า โลกธาตุขนาดกลางนี้มีระบบ ๒๐๐๐ (คือมีดวงอาทิตย์ ๒๐๐๐ ดวงจันทร์ ๒๐๐๐ ดาว ๒๐๐๐) ต่อไปก็มีโลกธาตุขนาดใหญ่ซึ่งใหญ่กว่าโลกธาตุขนาดกลาง ๑๐๐๐ เท่า โลกธาตุขนาดใหญ่นี้มีระบบ ๓๐๐๐ (คือมีดวงอาทิตย์ ๓๐๐๐ ดวงจันทร์ ๓๐๐๐ ดาว ๓๐๐๐)[53]

วิทยาศาสตร์รับรองเรื่องสุริยจักรวาลว่ามีอยู่จริง แต่ข้อความที่ว่า แต่ละสุริยจักรวาลมีดาวเคราะห์ซึ่งมีทวีปใหญ่และมหาสมุทรเหมือนกัน หรือทำนองเดียวกันกับโลกของเรานั้นดูไม่น่าจะเป็นไปได้ นอกจากนั้น จำนวน ๑๐๐๐ × ๑๐๐๐ × ๑๐๐๐ = ๑,๐๐๐,๐๐๐,๐๐๐ เป็นเพียงหนึ่งเปอร์เซ็นต์ของขนาดของจักรดารกาของเรานี้เท่านั้น (บางท่านอธิบายว่าพระพุทธองค์ทรงกล่าวถึงสุริยจักรวาลที่มีสิ่งมีชีวิตอาศัยอยู่เท่านั้นไม่ได้รวมถึงนอกจากนั้นด้วย) อันที่จริงนอกจากข้อแตกต่าง ๒ ประการดังกล่าวมาแล้วและรูปของประโยคที่มีความหมายไปในทำนองว่าดวงจันทร์มีแสงในตัวเองแล้ว คำบรรยายของพระพุทธองค์ ดังกล่าวนั้นก็รู้สึกว่าทันสมัยมากทีเดียว พระพุทธองค์ทำนองนี้มีปรากฏอีกในอังคุตตรนิกาย ๕:๕๙–๖๐

52. Frontiers of Astronomy, by Fred Hoyle. New York : New American Library, 1955, pp. 242 – 245

53. Anguttara Nikay I, 227–228. (III, 8.80) องฺคุตฺตรนิกาย

อนึ่ง จะเห็นได้ว่าพระพุทธองค์มิได้ทรงถือว่าสากลจักรวาลเป็นสิ่งที่อยู่นิ่ง ๆ ไม่เคลื่อนไหว ตรงข้ามพระองค์สอนว่าสุริยจักรวาลเสื่อมโทรมและสูญสิ้นไปเสมอ และในขณะเดียวกันสุริยจักรวาลใหม่ก็เกิดขึ้นเรื่อย ๆ ทัศนะดังกล่าวนี้ตรงกันกับวิทยาศาสตร์สมัยปัจจุบันเป็นอย่างยิ่ง

ความพินาศของโลก

จากการที่ได้รู้ความลี้ลับของพลังงานดวงอาทิตย์และของวิวัฒนาการของดวงดาวต่างๆ แล้ว นักดาราศาสตร์ก็สามารถพยากรณ์ได้ว่าโลกของเรานี้จะสิ้นสุดลงในทำนองใด กล่าวกันว่าดวงอาทิตย์คงจะค่อย ๆ ส่องแสงสว่างยิ่งขึ้นทุกทีเป็นเวลาประมาณ ๕,๐๐๐,๐๐๐,๐๐๐ ปี ซึ่งในระหว่างดังกล่าวนี้โลกจะมีอุณหภูมิสูงขึ้นเกือบเท่าจุดน้ำเดือด ต่อจากนี้ความเข้มของแสงสว่าง (และความร้อนด้วย) จะเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วกว่าที่แล้วมามาก ในตอนนั้นดวงอาทิตย์จะขยายขนาดใหญ่โตขึ้นกว่าในปัจจุบันนี้ถึง ๒๐๐ หรือ ๓๐๐ เท่า ซึ่งก็หมายความว่าจะใหญ่โตพอที่จะกลืนดาวพุธและดาวศุกร์และอาจจะถึงคลุมถึงโลกเราด้วยก็ได้ แต่พอมาถึงขั้นนี้แล้ว การที่โลกจะถูกดวงอาทิตย์กลืนเข้าไปด้วยหรือไม่นั้นก็ดูจะไม่เป็นเรื่องที่สำคัญนัก เพราะถึงอย่างไรความร้อนของดวงอาทิตย์ในระยะนี้ก็เพียงพอที่จะทำให้โลกของเราละลายกลายเป็นไอไปได้แล้ว

ครั้งหนึ่งพระพุทธองค์เคยตรัสว่า

"ครั้นแล้ววันหนึ่งมหาสมุทรจะเหือดแห้งสิ้นสูญและหายไปเลย...... ในสมัยนั้นโลกอันใหญ่โตของเราก็จะถึงการดับสูญโดยถูกกลืนเข้าไปในกองไฟ"[54]

อีกครั้งหนึ่งพระพุทธองค์ทรงบรรยายถึงรายละเอียดไว้มากขึ้นไปอีกแต่จะรู้สึกว่าแตกต่างกับแนวทางวิทยาศาสตร์อยู่ดังนี้

"ดูก่อนท่านภิกษุทั้งหลาย จะมีสมัยหนึ่งถัดจากนี้ไปหลายแสนปีที่ฝนจะหยุดตก และต่อจากนั้นต้นไม้ใหญ่น้อยทั้งปวงก็จะเหี่ยวแห้งและถูกทำลายไป ดวงอาทิตย์ดวงที่สองจะเกิดขึ้นมาแผดเผาลำธารใหญ่น้อยให้เหือดแห้งไปตามกัน เมื่อดวงอาทิตย์ดวงที่สามเกิดขึ้นแม่น้ำเช่น แม่คงคา ยุมนา ก็จะเหือดแห้ง (ในทำนองเดียวกันทะเลสาปและมหาสมุทรก็จะเหือดแห้งไปตามกัน เมื่อดวงอาทิตย์ดวงที่ ๔, ๕, ๖ เกิดขึ้นตามกันม่า) ครั้นแล้วเมื่อ

54. Saṃyutta–Nikāya III, 149. (XXII, 99). สํยุตฺตนิกาย

ดวงอาทิตย์ดวงที่ ๗ เกิดขึ้น โลกและภูเขาพระสุเมรุก็จะลุกโพลงเป็นไฟไปทั่ว เปลวไฟเหล่านี้ต่อมาก็จะลุกลามเข้าหากันและติดเป็นผืนเดียวกัน กลายเป็นลูกไฟดวงใหญ่มหึมาลุกโพลงและแตกทำลายเป็นชิ้นเล็กชิ้นน้อย หาเถ้าและถ่านเหลืออยู่มิได้ในที่สุด"[55]

ในทางวิทยาศาสตร์มีทางที่จะเป็นไปได้เหมือนกันที่โลกของเราจะประสบวาระสุดท้ายด้วยประการดังที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ข้างต้นนั้น ทั้งนี้อาจเป็นไปได้ในเมื่อสุริยจักรวาลของเราบังเอิญชนกันขึ้นกับอีกสุริยจักรวาลหนึ่ง อันที่จริงประมาณ ๘๐ เปอร์เซ็นต์ของดาวฤกษ์ทั้งหมดนั้นก็ไม่ใช่ดาวเดี่ยว เช่นดาวฤกษ์ (ดวงอาทิตย์) ของเรา แต่มักจะเป็นดาวคู่หรือเกาะกลุ่มกันมากกว่าคู่ที่มี[56] ดังนั้นการที่จะมีดวงอาทิตย์เกิดขึ้น ๓ ดวง เนื่องจากการชนกันเป็นโอกาสที่มีได้มากกว่าการมีดวงอาทิตย์เพียง ๒ ดวงจากการชนกันนั้น นอกจากนั้นระบบสุริยะที่มีดวงอาทิตย์ถึง ๓ และ ๕ ดวงนั้นก็หาไม่ยากนักและอย่างน้อยเท่าที่รู้กันอยู่ก็มีระบบสุริยะแห่งหนึ่งที่มีดวงอาทิตย์ถึง ๖ ดวง (คือระบบคาสเตอร์ในเยมินี)[57] แต่การที่ระบบสุริยะของเราจะไปชนกันกับระบบสุริยะที่มีดวงดาว ๖ ดวง (ซึ่งเท่าที่รู้กันอยู่มีเพียงระบบเดียวเท่านั้น) ก็รู้สึกว่าจะเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นได้ยากมาก

โครงสร้างของสสาร

ในสมัยพระพุทธองค์เชื่อกันอยู่โดยทั่วไปว่าโลกประกอบขึ้นด้วยธาตุ ๔ คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ เมื่อแนวความคิดนี้เข้ามาในพุทธศาสนาก็เกิดมีความหมายขึ้น ๒ ประการ ประการแรกมีความหมายส่วนมากก็เช่นเดียวกับความหมายเดิมดังที่ระบุไว้ในมหาราหุโลวาทสูตร์ซึ่งพระพุทธองค์ทรงจัดประเภทว่า ส่วนที่เข้มแข็งในร่างกายของเราเรียกว่าธาตุดิน เช่นเดียวกับธาตุดินที่อยู่ภายนอกเหมือนกัน ส่วนที่เป็นไออุ่นหรือให้ความร้อนแก่ร่างกายเรียกว่าธาตุไฟเช่นเดียวกับไฟภายนอกแม้ธาตุน้ำและธาตุลมก็เป็นทำนองเดียวกัน จุดประสงค์ในการแยกแยะเช่นนี้ก็คือ เพื่อให้บุคคลเห็นว่าร่างกายนี้เป็นสิ่งที่ถูกปรุงแต่งขึ้นและไม่มีสิ่งใดที่ถาวรยั่งยืนดังนั้น ในกรณีเช่นนี้ พระพุทธองค์ทรงใช้ความเชื่อถือของประชาชนให้เป็นประโยชน์โดยชี้ให้เห็นความจริงเกี่ยวกับธรรมชาติของมนุษย์ ถ้าเราจะถือความจริงของข้อความนี้ตรงตัว

---

55. Anguttara-Nikaya IV. 100–102. (VII. VII, 62) อังคุตตรนิกาย
56. The Creation of the Universe, by George Gamow. New York : New American Library, 1952. p. III.
57. Frontiers of Astronomy, op. cit., p. 223

อักษรแล้ว ก็หมายความว่าเป็นทฤษฎีทางเคมีที่ดึกดำบรรพ์มากและยังไม่เจริญเพียงพอ แต่โดยหลักการส่วนใหญ่ก็มีเนื้อหาพอเข้าเค้าอยู่เหมือนกัน เว้นแต่ว่ามีส่วนรายการปลีกย่อยที่ตรงกับของวิทยาศาสตร์สมัยปัจจุบันน้อยมากเท่านั้น

แต่ตามความหมายทางธรรมคำว่า ดิน น้ำ ไฟ ลมมักจะหมายถึงความเข้มแข็งหรือการขยายตัว, การดึงดูดให้ติดกัน, ความร้อนและความเคลื่อนไหวตามลำดับ และก็มักใช้คำว่าคุณสมบัติมูลฐาน (Primary qualities) เสียมากกว่าคำว่าธาตุ[59] คัมภีร์วิสุทธิมรรค อธิบายข้อความนี้ละเอียดออกไปอีกว่า ทั้ง ๔ ประการนี้มีความเป็นอยู่เกี่ยวข้องกัน และไม่สามารถดำรงอยู่ได้ตามลำพัง[60] ในทัศนะของวิชาฟิสิกส์ ในปัจจุบันเราอธิบายให้เข้ากันได้โดยสงเคราะห์สสารลงในสภาวะ ที่สามารถเกาะตัวกันอยู่ได้ด้วยตนเอง (Solidity) (หรือธาตุดิน) ส่วนแรงดึงดูด (ธาตุน้ำ) ก็น่าจะเป็นพลังโน้มถ่วงและพลังแม่เหล็กไฟฟ้า พลังงานก็ได้แก่ไออุ่น (ธาตุไฟ) และการเคลื่อนไหวก็ได้แก่ธาตุลมที่เคลื่อนไหวไปมา เท่าที่กล่าวมานี้อาจจะประมวลลักษณะอันเป็นมูลฐานของความเป็นอยู่ทางวัตถุไว้ได้หมด อย่างไรก็ตามเราต้องระวังการโน้มเอียงของเราที่มักจะหาทางยัดเยียดความคิดตามแบบที่ตนเคยชินมาในสิ่งที่ตนยังไม่รู้จักเสมอ (เพราะการกระทำแบบนี้ไม่แน่ว่าจะถูกต้องเสมอไป) บางทีสิ่งที่มีลักษณะผิวเผินเหมือนกันอาจจะทำให้เราเข้าใจผิดหาทางอธิบายให้ความเชื่อนั้น ๆ เข้ากันได้หรือเป็นประเภทเดียวกัน ทั้ง ๆ ที่ความเชื่อเหล่านั้นมีแนวทางแตกต่างกันและเกิดคนละยุคคนละสมัยก็ได้

ทัศนะทางพุทธศาสนาเกี่ยวกับโครงสร้างของสสารยังมีเหลืออีกอย่างหนึ่ง ในวิภังค์อรรถกถา ๓๔๓ มีข้อความซึ่งปรากฏว่าไม่ใช่พุทธวจนะอยู่ตอนหนึ่งซึ่งมีใจความว่าสสารประกอบขึ้นด้วยอนุภาคซึ่งเล็กจนกระทั่งมองด้วยตาเปล่าไม่เห็น ส่วนที่เล็กที่สุดนี้ชื่อว่าปรํอณู และกล่าวว่าถ้าจะนำ ปรํ–ณูนี้มาวางเรียงกันให้ยาวเท่ากับความกว้างของนิ้วมือจะต้องใช้ถึง ๕๘๑,๑๔๗,๑๓๖ หน่วย ตามนัยนี้หากจะถือว่าความกว้างของนิ้วมือเท่ากับ ๒๐ มม. อนุภาคที่เล็กที่สุดก็จะมีเส้นผ่าศูนย์กลาง ๐.๓๔๕ อังสตรอน (คือ ๑ ส่วน ๑๐,๐๐๐,๐๐๐ ของหนึ่ง มม.) วิทยาศาสตร์ยอมรับว่าปรมาณูของไฮโดรเยนเล็กที่สุดและมีมากที่สุด ปรมาณูของไฮโดรเยนนี้มีขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางที่น่าจะเป็นไปได้คือเท่ากับ ๑.๐๕๘ อังสตรอน แต่เส้นผ่าศูนย์กลางที่จะมีประสิทธิ์ภาพนั้นก็ตกอยู่ในราว ๐.๒ อังสตรอน ดังนั้นความแตกต่างกันระหว่างพระพุทธองค์กับวิทยาศาสตร์ ในเรื่องการวัดนี้จึงมีเพียงระหว่าง

---

59. A Manual of Abhidhamma, Vol. II, by Narada Thera, Colombo, Ceylon: 1957 pp. 6-7.

60. Visuddhimagga, XI, 109 วิสุทธิมรรค

แฟคเตอร์ของ ๓ และแฟคเตอร์ของ ๖ เท่านั้น เมื่อคิดถึงว่าเราวัดกันอย่างละเอียดจนพึ่งหลักหลายร้อยล้านเช่นนี้แล้ว จะเห็นได้ว่าทั้งสองฝ่ายตรงกันได้อย่างน่าอัศจรรย์เหลือเกิน

วิวัฒนาการ

วรรณะพราหมณ์ เคยเป็นวรรณะสูงสุดในอินเดียมาอย่างไร ปัจจุบันก็ยังคงเป็นอย่างนั้น คราวหนึ่งพราหมณ์หนุ่มชื่อวาเสฏฐะได้เข้าบวชเป็นภิกษุและโดยนัยนี้ก็ชื่อว่ามีฐานะเสมอกันกับภิกษุอื่น ๆ ที่มาจากวรรณะต่ำอื่น ๆ ด้วยเหตุนี้ทำให้เขาได้รับการประณามจากพราหมณ์อื่น ๆ เป็นอันมาก พวกนั้นกล่าวว่าเขาได้ทรยศต่อระบบอันศักดิ์สิทธิ์ของเทพเจ้าเสียแล้ว เพราะว่าพวกพราหมณ์นั้นย่อมเป็นหมู่ชนชนิดพิเศษที่เกิดจากพระโอษฐ์ของพระเจ้า พระพุทธองค์ทรงแถลงคัดค้านคำประณามของพราหมณ์โดยทรงอธิบายให้วาเสฏฐะพราหมณ์ถึงเรื่องต้นกำเนิดของมนุษย์ชาติ และตรัสว่ามนุษย์ทุกคนมีบรรพบุรุษเดิมมาจากต้นเค้าเดียวกันทั้งสิ้น พระพุทธวจนะตอนนี้มีปรากฏอยู่ในอัคคัญญสูตร[61]

แต่เราก็ไม่สามารถจะกล่าวได้ว่าพระบาลีอัคคัญญสูตร์ เป็นการบรรยายหลักวิวัฒนาการตามความหมายของดาร์วิน ในพระสูตรนี้มิได้มีข้อความบ่งถึง การปรับตัวให้เข้ากับสิ่งแวดล้อมโดยทางชีววิทยา, การแข่งขันกัน, และการที่ผู้ที่เหมาะสมสามารถดำรงอยู่ได้ แต่ก็มีเรื่องที่พอจะเข้ากันได้อยู่หลายประการเหมือนกันคือชีวิตในยุคแรก ๆ ของโลกนั้นต่างฝ่ายก็กล่าวว่ายังไม่มีเพศ, ยังไม่มีรูปร่าง, และสัณฐานที่แน่นอนคือร่างกายยังไม่มีความแข็งแรงพอที่จะทรงรูปอยู่ได้เป็นแบบหนึ่งโดยเฉพาะ ในยุคแรก ๆ ชีวิตนั้นก็คงอาศัยกินโอชะของดินซึ่งลอยอยู่เป็นฝา อยู่บนมหาสมุทรเป็นอาหาร สภาพดังกล่าวนี้ไปเป็นเวลานานมากซึ่งในระหว่างนี้ร่างกายก็ได้เริ่มแข็งตัวขึ้นทีละน้อย ๆ จนสามารถทรงตัวเป็นรูปอยู่ได้บ้าง และตอนนี้เองชีวิตก็เริ่มปรากฏมีรูปร่างต่าง ๆ กันหลายอย่างให้เห็นได้ชัดเจนขึ้นกว่าเดิม

พระบาลีพุทธวจนะมีข้อความว่าดังนี้:—

"ดูก่อนวาเสฏฐะ สัตว์ที่อาศัยโอชะแห่งแผ่นดิน เลี้ยงชีวิตอยู่, เป็นไปอยู่, เจริญเติบโตอยู่เช่นนี้เป็นเวลาช้านาน และร่างกายก็ค่อย ๆ แข็งตัวขึ้น และปรากฏมีลักษณะต่างๆ กันให้ชัดขึ้น." เมื่อโอชะของดินหมดไป ชีวิตในแบบเห็ดก็เกิดขึ้นบนพื้นดิน และสัตว์ที่อาศัยอยู่บนพื้นโลกก็ได้อาศัยเห็ดนี้กินเป็นอาหาร หลังจากหมดเห็ดแล้วพืชไม้เลื้อยก็กลายเป็น

61. Digha-Nikaya III, 80-98. (No. 27). ทีฆนิกาย

อาหารขั้นต่อไปและต่อมาก็ถึงข้าว ระยะเวลายุคหนึ่ง ๆ ดังกล่าวนี้เป็นไปนาน แสนนาน และในที่สุดลักษณะอาการของเพศก็ปรากฏขึ้น พระบาลีในตอนนี้มีว่าดังนี้.—

"เมื่อสัตว์ที่กินข้าวซึ่งขึ้นในที่โล่งแจ้ง อาศัยข้าวเป็นเครื่องเลี้ยงชีวิตเป็นไปเช่นนี้ ร่างกายก็ค่อยเข้มแข็งยิ่งขึ้นและความละเอียดอ่อนนานาประการก็ปรากฏแตกต่างกันให้เห็นได้ชัด เพศหญิงปรากฏอาการลักษณะเป็นเพศหญิง เพศชายก็ปรากฏอาการลักษณะเป็นเพศชาย"

ต่อไปในพระสูตรดังกล่าว เริ่มใช้คำว่าชาย (Man) และหญิง (Woman) และคน (People) เพื่อหมายถึงชีวิตในระยะต่อจากนี้ อย่างไรก็ตามคำว่าสัตว์ (Beings) ก็ยังมีใช้อยู่บ่อยครั้งขึ้นโดยหมายความถึงมนุษย์สลับเปลี่ยนกันกับคำว่าคน (Humanity) นั้นด้วย

ในระยะต่อมามนุษย์ก็เริ่มสร้างกระท่อมที่อยู่ เริ่มสะสมข้าวไว้กินกันในวันต่อไปแทนที่จะหากินไปในวันหนึ่ง ๆ ในที่สุดอาหารที่สะสมไว้ก็ร่อยหรอลงจึงคิดอ่านแบ่งที่ดินกันเพื่อจะได้เป็นสมบัติของแต่ละคน แต่พอเมื่อทุกคนมีสมบัติเป็นของตัวแล้ว การขโมยก็เกิดขึ้นตามมา ต่อจากนั้นก็มีการลงโทษผู้ขโมยแล้วต่อมาก็มีการเลือกตั้งผู้ปกครองหมู่คณะเพื่อให้ความยุติธรรมลูกหมู่ในคดีเรื่องขโมยและเรื่องอื่น ๆ ครั้นต่อจากนี้ก็เกิดคนประเภทสูงศักดิ์ขึ้นซึ่งต่อมาก็ทำให้เกิดการแบ่งหน้าที่การงานกัน ในเมื่อมีการค้าขายเกิดขึ้น

ในพระบาลีอัคคัญญสูตร์ มีข้อความบรรยายหลายอย่าง ซึ่งเทียบกันได้กับทฤษฎีวิวัฒนาการสมัยปัจจุบันดังกล่าวมาแล้วนี้ หลักการเรื่องการที่ชีวิตค่อย ๆ เปลี่ยนแปลงไปโดยใช้เวลานานแสนนานก็ดี, การที่ชีวิตในแบบต่าง ๆ กันพัฒนาขึ้นเรื่อย ๆ ก็ดี, การที่ชีวิตในยุคแรกไม่มีเพศก่อน แล้วจึงมามีเครื่องหมายและลักษณะของเพศในภายหลังก็ดี, เป็นเครื่องแสดงว่า พระบาลีดังกล่าวมีหลักการเข้ากันได้กับทางวิทยาศาสตร์จริง ๆ ยิ่งกว่านั้นการที่วิวัฒนาการมาโดยสำคัญจากฟองฝาบนพื้นน้ำ แล้วกลายมาเป็นพื้นใจ (Fungi) หรือเห็ดรา ต่อมาก็กลายเป็นไม้เลื้อยแล้วกลายเป็นข้าวนั้นมีเหตุผลใกล้เคียงกันกับทฤษฎีทางวิวัฒนาการของวิทยาศาสตร์สมัยปัจจุบันมากทีเดียว อนึ่งการบรรยายวิวัฒนาการของสังคมมนุษย์เริ่มตั้งแต่รู้จักทำกระท่อมที่พักอาศัย, การที่ทุกคนเริ่มมีกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สิน, มีกฎหมาย, มีการปกครอง, และแบ่งงานกันทำนั้น มีข้อมูลทางประวัติศาสตร์และมนุษย์วิทยาเป็นเครื่องสนับสนุน ในพระบาลีสูตรนี้ไม่ได้มีการกล่าวถึงสัตว์เดรัจฉานโดยเฉพาะเลย ดังนั้นจึงน่าจะลงสันนิษฐานได้ว่า คำว่าสัตว์ในพระบาลีนั้นหมายรวมทั้งสัตว์เดรัจฉานและมนุษย์ด้วย ในความหมายของสัตว์ในทางพระพุทธศาสนา คำว่าสัตว์หมายถึงสิ่งมีชีวิตทั้งปวงคือทั้งมนุษย์และสัตว์เดรัจฉาน

ทั้งนี้เพราะพระพุทธศาสนาไม่ได้ถือว่า มนุษย์แตกต่างกับสัตว์ในส่วนที่เป็นสาระสำคัญเลย ดังนั้นการอ่านพระบาลีอัคคัญญสูตร จึงเปรียบเสมือนหนึ่งการศึกษาทรากสัตว์และพืชที่ปรากฏอยู่ในดินอันเป็นวิชาแขนงหนึ่งในสมัยวิชาการปัจจุบันนี้

แม้พระพุทธวจนะ ที่บรรยายถึงสภาพของโลกในสมัยดึกดำบรรพ์ซึ่งเป็นยุคต้นแห่งวิวัฒนาการก็มีแนวทางเข้ากันได้กับวิทยาศาสตร์อยู่เหมือนกัน พระองค์ตรัสว่า

"ในสมัยนั้น โลกมีแผ่นน้ำปกคลุมอยู่ทั่วไป และมีแต่ความมืดสนิท ไม่มีดวงอาทิตย์, และดวงจันทร์, ไม่มีดาว, นักขัตฤกษ์, ไม่มีวันคืนเดือนฤดู, ไม่มีเพศหญิง, ชาย สัตว์ในขณะนั้นเป็นสักว่าสัตว์เท่านั้น หลังจากนั้นมาช้านาน, วาเสฏฐะ, ดินมีฝาก็ลอยอยู่บนพื้นน้ำเหมือนอย่างฝาที่เกิดขึ้นบนน้ำข้าวเดือดที่กำลังเย็นฉะนั้น โลกเริ่มมีสี มีกลิ่น มีรสแล้ว"

อย่างไรก็ตามในพระบาลีอัคคัญญสูตรก็มีเรื่องไม่ได้กล่าวไว้หลายอย่างเหมือนกัน ดังนั้นการที่จะถือว่าพระพุทธองค์มีความคิดตรงกับดาร์วินในเรื่องนี้ทุกประการโดยอาศัยพระ-สูตรนี้อย่างเดียวก็ยังไม่ได้ พระบาลีสูตรนี้กล่าวถึงลักษณะอาการของเพศว่าเป็นทำนองว่าปรา-กฏขึ้นหลังจากที่มีข้าวปรากฏขึ้นแล้ว แต่ตามความจริงวิทยาศาสตร์ถือว่าลักษณะเพศปรากฏขึ้นก่อนที่จะเกิดมีข้าวหรือพืชอย่างอื่นหลายล้านปี แต่ทั้งนี้เราก็อนุมานเอาจากเนื้อความของพระสูตรเท่านั้นเองเพราะถ้อยคำในพระบาลีสูตรนั้นก็ไม่ได้ระบุไว้โดยแน่ชัดว่าเป็นเช่นนั้น นอกจากนั้นก็ไม่ได้มีการกล่าวถึงข้าวสาลี, ข้าวฟ่าง, ผลไม้, หรืออาหารอย่างอื่น นอกจากข้าวเลย และในเรื่องนี้เราก็ต้องไม่ลืมว่า จุดประสงค์ของพระพุทธองค์ในการแสดงพระสูตรนี้แก่วาเสฏฐะคือการอธิบายให้วาเสฏฐะทราบถึงต้นเค้ามนุษย์ชาติและทางวัฒนธรรมเท่านั้น ไม่ใช่เป็นการบรรยายวิชาประวัติศาสตร์ซึ่งไม่เกี่ยวกับปัญหาการปฏิบัติทางจิตใจแต่อย่างใด อนึ่งในพระสูตรเราจะเห็นว่าได้มีการเน้นว่าแต่เดิมสัตว์กินพืชและอาหารอย่างเดียวตลอดมาจนกระทั่ง ในสมัยที่มีการแบ่งงานกันทำในสังคมแล้ว จึงมีเรื่องระบุถึงหน้าที่ล่าสัตว์ขึ้น เรื่องนี้ขัดกันกับหลักการในวิชาที่ว่าด้วยการศึกษาสัตว์และพืชในหิน, สัตว์วิทยา, โบราณคดี, และมนุษย์วิทยาแต่ก็ควรจำไว้อีกเช่นเดียวกันว่าพระสูตรนี้ก็ไม่ได้ปฏิเสธเรื่องนี้เสียทีเดียว เป็นแต่ว่าไม่ได้มีระบุไว้เท่านั้นเอง สำหรับเรื่องต้นเค้าของมนุษย์และสังคมนั้นเมื่อเทียบกับวิทยาในสมัยปัจจุบันแล้วก็อาจจะรู้สึกว่ารวบรัดมากเกินไป แต่เมื่อพิเคราะห์ตามความประสงค์ของสูตรนี้แล้วก็ดูน่าจะเป็นการเพียงพออยู่เหมือนกัน

อย่างไรก็ตามมีลักษณะใหญ่ของสูตรนี้อยู่ประการหนึ่งที่ขัดกันกับวิทยาศาสตร์ปัจจุบันซึ่งทำให้ผู้ที่ได้รับการศึกษาอบรมในทางวิทยาศาสตร์มารู้สึกว่าไม่สามารถจะเห็นคล้อยตามไป

ด้วยได้นั่นคือพระสูตรนี้ไม่ได้แสดงว่าวิญญาณขันธ์ (Consciousness) และนามขันธ์ (Mental facilities) อย่างอื่น ๆ เป็นสภาพที่ค่อย ๆ วิวัฒนาการมาโดยลำดับ (ดังที่วิทยาศาสตร์เชื่อกันอยู่) แต่พุทธวจนะแสดงถึงชีวิตที่อาศัยอยู่ในโลกนี้ว่ามีวิญญาณขันธ์, มีสติปัญญา (Intelligence) สามารถรู้ว่าอะไรดีอะไรชั่ว (Moral awareness) และสามารถติดต่อกันได้ด้วยคำพูด (Verbal Communication) มาตั้งแต่สมัยเริ่มแรกของการวิวัฒนาการเลยทีเดียว

จริงอยู่จากการศึกษาค้นคว้าเรื่องนี้ไม่นานมานี้เองแล้วได้ทราบว่า สังคมของลิงบาบูนและชิมแฟนซีมีความละเอียดและสลับซับซ้อนมากกว่าที่เราเคยคิดกันไว้มาก เป็นความจริงอีกเหมือนกันที่ความสามารถในการติดต่อกันและกันก็ดี, และการถือกรรมสิทธิ์ในถิ่นฐานที่อาศัยก็ดี, ปรากฏมีอยู่แม้ในสัตว์ชั้นต่ำ เช่น ปลา, ปลาหมึกยักษ์, และแมลง และก็ยังเป็นความจริงอีกด้วยที่บุคคลผู้คุ้นเคยกับชีวิตสัตว์เดรัจฉานดี ได้ยืนยันว่าความสามารถของสัตว์ในการตอบสนอง, ความรู้สึก, ความนึกคิด, และการติดต่อกันนั้นมีมากกว่าที่เรารู้กันอยู่โดยมาก แต่ก็คงจะเป็นการยากที่ให้นักวิทยาศาสตร์ผู้มีชื่อเสียงคนใดน้อมใจให้คิดเห็นไปตามข้อความในพระสูตรดังต่อไปนี้.—

"ดูก่อนวาเสฏฐะ ในสมัยหนึ่งโลกนี้ก็จะเริ่มวิวัฒนาการใหม่ สัตว์ผู้จุติจากอาภัสสรพรหมโลกก็จะมาปฏิสนธิในโลกนี้ สัตว์เหล่านั้นเป็นผู้ (มีกาย) สำเร็จด้วยใจ (คือ เกิดจากใจอย่างเดียว ไม่ได้เกิดจากอาหารและบิดา มารดา) มีปีติเป็นอาหาร, มีแสงสว่างออกจากตนเอง, ท่องเที่ยวไปในอากาศได้, อยู่ในที่รุ่งเรืองตลอดกาลเป็นเวลานาน"

และนอกจากนั้นในสมัยแรกแห่งวิวัฒนาการอันเป็นยุคที่สัตว์อันกินโอชะของดิน (หรือดินถนำอยู่) พระบาลีมีดังนี้

"และแล้วผู้ที่มีผิวพรรณดีก็ดูถูกผู้ที่มีผิวพรรณทราม ด้วยคิดว่าเรามีผิวพรรณงาม พวกนั้นมีผิวพรรณน่าเกลียด และในขณะที่เขามีความหยิ่งในความงามของเขาเอง โอชะของแผ่นดินก็หายไป เมื่อโอชะของแผ่นดิน (หรือดินถนำ) หายไปเขาก็คร่ำครวญว่า น่าเสียดายจริงหนอ น่าเสียดายจริงหนอ ส่วนผู้ที่ได้กินโอชะอันอร่อยก็กล่าวว่า อร่อยจริงหนอ อร่อยจริงหนอ พวกพราหมณ์กล่าวเรื่องการเกิดดังกล่าวแห่งโลกไปตามคัมภีร์โบราณเท่านั้นเองหาได้รู้อรรถาธิบายไม่"

ดังนั้นจากทัศนะของวิทยาศาสตร์สมัยปัจจุบัน เราอาจกล่าวได้ว่าพระบาลีอัคคัญญสูตร์ เป็นข้อความที่แสดงถึงแนวคิดทางเทพนิยาย วิชาลึกลับ และวิทยาศาสตร์ผสมกันไว้อย่างน่าอัศจรรย์

ในสํยุตตนิกายมีข้อความเป็นพุทธพจน์กล่าวถึงต้นกำเนิดทางชีววิทยาไว้ดังนี้

"ดูก่อนภิกษุทั้งหลายสังสารวัฏฏ์ มีการเริ่มต้นอันคำนวณไม่ได้ เงื่อนต้นแห่งการเริ่มต้นของสังสารวัฏฏ์ของการเวียนว่ายตายเกิดของการถูกอวิชชาห่อหุ้มถูกผูกมัดอยู่กับตัณหานี้ หาไม่ได้เลย ดูก่อนภิกษุทั้งหลายหากบุรุษผู้หนึ่งจะพึงตัดเก็บหญ้า, แขนงไม้, กิ่งไม้น้อย, และใหญ่ ในชมพูทวีป (อินเดีย) ทั้งหมดนี้มากองรวมไว้ด้วยกัน, ทำให้เป็นกอง ๔ เหลี่ยมแล้ว กล่าวกับแขนงหรือชิ้นไม้หรือหญ้านั้นแต่ละชิ้นว่า นี้คือมารดาของเรา นี้คือมารดาของมารดาของเรา ฯลฯ เรื่อยไปทำนองนี้ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย หญ้า, แขนงไม้ กิ่งไม้, ใหญ่น้อยในชมพูทวีปนี้จะพึงหมดไปเสียก่อนที่เขาจะนับจำนวนมารดา (ในอดีตชาติ) ของเขาหมด." [62]

แหล่งของคำสอน

แม้ว่าจะมีการขัดแย้งกันอยู่บ้างระหว่างพุทธศาสนากับวิทยาศาสตร์ในเรื่องเกี่ยวกับจักรวาลวิทยาโครงสร้างของสสารและวิวัฒนาการก็ตาม ก็ยังเป็นที่น่าอัศจรรย์ว่ายังมีส่วนที่ลงรอยกันได้อยู่ไม่น้อยเหมือนกัน ปัญหามีอยู่ว่า เหตุใดทั้ง ๒ ฝ่ายมีส่วนตรงกันได้ถึงขนาดนี้

เนื่องจากพระพุทธองค์และสาวก มิได้มีความสามารถในการค้นคว้าทางวิทยาศาสตร์เลย ชาวตะวันตกผู้มีการศึกษา จึงลงมติว่าเป็นเพราะการที่พระพุทธองค์บังเอิญเดาถูกนั่นเอง ตามข้อสันนิษฐานดังกล่าวแล้วนี้ก็มีความหมายทำนองว่าพระพุทธองค์ทรงมีหัวไว และมีสติปัญญาหลักแหลม จึงทรงทราบว่าสากลจักรวาลมีสภาพเปลี่ยนแปลงไปอยู่ตลอดกาล และมีกฎแห่งเหตุและผลอันไม่ได้ขึ้นอยู่กับผู้ใดคอยควบคุมอยู่ ส่วนการที่พระองค์ทรงเห็นว่ากาลและอวกาศเป็นสภาวะที่กว้างใหญ่ไพศาล ก็เพราะพระองค์ทรงมีหัวคิดคำนึงวาดมโนภาพได้เก่งมาก ดังนั้นการที่พระองค์บรรยายถึงความเป็นมาของสากลจักรวาลและต้นเค้าของชีวิตเป็นต้น ได้ใกล้เคียงกับความเป็นจริงทางวิทยาศาสตร์มากนั้น จึงไม่เป็นการแปลกประหลาดอะไร อันที่จริงความเห็นดังกล่าวมาแล้วนั้นก็ใช่ไร้เหตุผลเสียทีเดียว และอาจจะมีความจริงอยู่บ้าง

แต่ชาวพุทธที่ถือคำสอนแบบดั้งเดิมเป็นหลักใหญ่ อาจคัดค้านเหตุผลดังกล่าวนั้นได้ ๒ ประการ คือในบรรดานักปรัชญา และผู้วิเศษในสมัยโบราณ (ทั้งของฮินดู เซ็มบรู กรีก อียิปต์ เป็นต้น) ไม่ปรากฏว่ามีผู้ใดสามารถพยากรณ์ เรื่องราวเหล่านี้ให้ใกล้เคียงกับทาง

---

62. Samyutta-Nikaya II, 177. (XV, I, 1). สํยุตตนิกาย

วิทยาศาสตร์ได้มากเท่ากับพระพุทธองค์เลย ความจริงข้อนี้จึงแสดงว่าการที่พระองค์จะบังเอิญเดาถูกนั้นย่อมเป็นไปไม่ได้ ประการที่สอง คำสอนที่เป็นของการเดาและฟังสืบต่อ ๆ กันมานั้น ย่อมเป็นการขัดกันกับหลักการณ์ของพระพุทธองค์ในเรื่องที่ให้พิสูจน์ทุกสิ่งทุกอย่าง ด้วยประสบการณ์ของตนเองเสียก่อน พระพุทธศาสนานิยมสอนสิ่งที่รู้แน่แก่ใจว่าเป็นความจริงแล้วเท่านั้น ไม่ใช่ถือการยกเหตุผลเป็นหลักอันแน่นอนเสมอไป ตลอดพระชนม์มายุพระพุทธองค์ได้รับความเชื่อถือโดยทั่วไปว่าเป็นผู้ประพฤติปฏิบัติตามคุณธรรมที่พระองค์ทรงสอนทุกประการ ดังนั้นการที่พระพุทธศาสนาสามารถอธิบายธรรมะให้สอดคล้องกันได้กับหลักวิทยาศาสตร์ ก็เพราะเหตุที่พระพุทธองค์ทรงตรัสรู้นิพพาน และโดยอาศัยอภิญญา คือความรู้อันเหนือวิสัยของปุถุชน จึงทรงทราบความเป็นไปของสากลจักรวาลได้เป็นอย่างดีโดยอาศัยประสบการณ์นอกเหนืออินทรีย์ เช่น ทิพย์จักษุ อดีตังสญาณ (ความรู้อดีต) และอนาคตังสญาณ (ความรู้อนาคตเป็นต้น)

คำสอนของพระพุทธศาสนา ส่วนที่ลงรอยกันได้กับวิทยาศาสตร์ ก็เป็นอันได้อธิบายมาแล้วที่นี้ สำหรับคำสอนส่วนที่ขัดแย้งกันนั้นอาจมีทางที่ชาวพุทธพึงปฏิบัติห้าประการดังต่อไปนี้

๑. ถือตามข้อความที่กล่าวไว้ในคัมภีร์อย่างเคร่งครัดคือ ถือว่า ข้อความที่เป็นพระธรรมปรากฏอยู่ในคัมภีร์นั้นเป็นของที่ผิดไม่ได้ โดยนัยนี้ก็เป็นอันต้องทิ้งคำสอนของทางวิทยาศาสตร์ส่วนที่ขัดกับพระพุทธศาสนาออกไปโดยสิ้นเชิง แนวทางแห่งความเชื่อแบบนี้ เป็นวิธีการที่ตื้นหรือเถรตรงเกินไป และอาจเป็นอันตรายได้อีกด้วย นอกจากนั้นก็ยังไม่สอดคล้องกันกับหลักการณ์ของพระพุทธศาสนาเลย เพราะเป็นการละเมิดหลักของพระพุทธศาสนาเรื่องความไม่ลำเอียง การสอบสวนพิพากษ์ วิจารณ์ และการรับเชื่อทุกสิ่ง โดยอาศัยความรู้เป็นมูลฐาน

๒. อีกทางหนึ่งเราอาจจะถือว่า ข้อความในพระบาลีซึ่งขัดกันกับทางวิทยาศาสตร์นั้น โดยแท้จริงแล้วก็มีความหมายเป็นเพียงอุปมาโวหารเท่านั้น จะถือให้ตรงตามตัวอักษรย่อมไม่ได้ ข้ออ้างนี้อาจใช้ได้ในหลายกรณีก็จริงอยู่ แต่ถ้าหากถือตามนัยนี้ตลอดไป ถือข้อความตอนใด ที่ตนไม่เชื่อก็ตีความเป็นอุปมาโวหารไปทุกแห่งตามอำเภอใจเช่นนี้ ในไม่ช้าก็จะเกิดความสับสนเช่นเดียวกับที่ชาวตะวันตกพวกหัวก้าวหน้าได้ประสบมาแล้ว คือจะไม่รู้ว่าตอนไหนควรเป็นอุปมาโวหาร และตอนไหนควรจะเป็นความจริงตามตัวอักษร โดยนัยนี้ก็อาจทำให้ต้องหาทางแปลใจความในคัมภีร์กันใหม่และหาเหตุผลเข้าข้างตัวเองอยู่ตลอดเวลา

ในที่สุดก็จะเกิดมีปัญหาขึ้นว่าเมื่อข้อความท่อนนี้เป็นต้น มีเนื้อความเป็นอุปมาโวหารได้แล้ว เหตุใดข้อความตอนอื่นจึงเป็นเช่นนั้นบ้างไม่ได้ ในที่สุดการปฏิบัติตามแนวนี้ ก็จะทำให้เกิดความไม่แน่นอนในสิ่งใดเลยแม้แต่อย่างเดียว หรือไม่ก็เลือกเอาสิ่งที่ตนชอบไว้เท่านั้น (คือสิ่งใดไม่ชอบก็เหมาเอาว่าไม่จริง)

๓. เราอาจถือว่าธรรมเทศนาของพระพุทธองค์มีเนื้อความเป็นจริงถูกต้องหมดทุกประการ แต่ในระหว่างการจารึกพระธรรมลงเป็นลายลักษณ์อักษรในสมัยต่อมานั้น ได้มีการคัดลอกผิด หรือบิดเบือนพระพุทธวัจนะให้ผิดไปจากความจริง ดังนั้นข้อความในพระไตรปิฎกจึงมิใช่ว่าจะถูกต้องไปทั้งหมด การถือแบบนี้มีคุณประโยชน์อยู่เหมือนกัน ดังจะได้อธิบายต่อไป

๔. เราอาจถือว่าแม้พระพุทธองค์จะทรงมีสติปัญญาอันลึกซึ้งอยู่ก็ตาม แต่พระปัญญาของพระองค์ก็ยังมีขอบเขตจำกัด และดังนั้นบางคราวพระองค์ก็อาจจะผิดได้เหมือนกัน ความเห็นดังกล่าวนี้ชาวพุทธอาจถือว่าเป็นการดูหมิ่นพระพุทธองค์มาก แต่อันที่จริงเราก็ไม่ได้หลักฐานอย่างใดว่าพระพุทธองค์จะไม่ทรงเคยทำอะไรผิดเลย การที่เราจะถือว่าพระองค์ทรงทำอะไรไม่ผิดเลยนั้นน่าจะเป็นลักษณะของความเชื่อที่มีอคติหรือไม่ก็งมงายอยู่บ้าง ซึ่งทั้ง ๒ ลักษณะดังกล่าวมานั้น ไม่ใช่ลักษณะของพุทธศาสนาเลย อนึ่ง การที่เรายืนยันเช่นนั้น (คือว่าพระพุทธองค์ทำอะไรผิดไม่ได้เลยนั้น) อาจเป็นเครื่องแสดงว่าเรายังมีความกลัว (ว่าศาสดาของเราจะน้อยหน้าหรือเสียเกียรติภูมิไป) และอาจแสดงถึงภาวะจิตใจที่ยังไม่เจริญพอด้วยก็ได้ หลักพระธรรมมีอยู่ว่าผลของการอบรมจิตใจนั้นย่อมพิสูจน์ได้ด้วยประสบการณ์ของตนเองเสมอ บุคคลผู้ปฏิบัติตามมรรค ๘ ด้วยเหตุผลย่อมรู้ดีว่าตนสามารถทำเช่นนี้ได้เสมอ ดังนั้นการโต้เถียงและการรับเชื่อไว้ก่อนไม่ใช่สิ่งจำเป็นในกรณีเช่นนี้

๕. ประการสุดท้าย และดูเหมือนจะเป็นวิธีที่มีลักษณะเป็นพุทธศาสนามากที่สุด คือเรายังไม่ควรพิพากษ์วิจารณ์ (สิ่งที่ยังอยู่นอกเหนือวิสัยของเราในขณะนี้) ก่อนทั้งนี้มีเหตุผล ๒ ประการ คือ ประการแรก ในการศึกษาหาความรู้ มีข้อเท็จจริงอยู่ประการหนึ่งว่าไม่ว่าจะเป็นแนวคิดของศาสนาพุทธ, วิทยาศาสตร์, คริสต์ หรืออื่น ๆ ก็ดี เราไม่สามารถจะพิสูจน์ข้อเท็จจริงอย่างแน่นอนจริง ๆ ๑๐๐ เปอร์เซ็นต์ได้เลย [63] ด้วยเหตุผลดังกล่าวมาไม่ว่ามติของทัศนะใด ๆ ก็ตาม ย่อมมีตอนใดตอนหนึ่งจะทำให้เราสงสัยได้เสมอ ประการที่ ๒ พระพุทธองค์เคยตรัสไว้ว่าปัญหาเรื่องธรรมชาติและต้นกำเนิดของโลกไม่ได้เกี่ยวข้องกับปัญหา

63. The Epistemology of Buddhism, by Douglas M. Burns. San Carlos, California, Neo-Dhamma, October, 1963.

ที่สำคัญมากกว่าคือ ปัญหาเรื่องความสุขในชีวิตประจำวัน และการปฏิบัติทางจิตใจเลย ดังนั้นจึงไม่ใช่จุดประสงค์อันแท้จริงของธรรมของประพุทธองค์[64] และพระพุทธองค์เราก็ทรงเคยแนะนำไม่ให้สาวกหมกมุ่นครุ่นคิดในเรื่องเช่นนี้อีกด้วย.

ธรรมชาติของจิตใจ

เมื่อถือตามหลักการที่ว่า ไม่มีประสบการณ์ใด ๆ ที่เกิดขึ้นโดยไม่มีจิตหรือวิญญาณขันธ์ (Consciousness) เจือแล้ว ก็ทำให้เราได้ข้อสรุปว่า ประสบการณ์ของมนุษย์ทั้งภายในและภายนอกส่วนใหญ่ก็เป็นเรื่องที่เกิดจากจิตทั้งสิ้น ด้วยเหตุนี้ในทัศนะของพุทธศาสนา การที่จะมีสิ่งหนึ่งสิ่งใดอยู่ (any notion of existence) นอกเหนือไปจากประสบการณ์ของมนุษย์แล้ว ไม่ได้ความหมายอย่างใด และโดยนัยกลับกันแนวความคิดเรื่องตัวตน (self, ego หรือ personality) ซึ่งไม่ได้เกี่ยวข้องกับประสบการณ์ของมนุษย์ไม่มีความหมายอย่างใดอีกเหมือนกัน ตามหลักนี้พุทธศาสนาชื่อว่าเป็นระบบความรู้ทางจิตวิทยาตั้งแต่ต้น และการทำใจให้พัฒนาหรือปราณีตขึ้นเป็นจุดประสงค์ข้อใหญ่ใจความทีเดียว

หลักการของพุทธศาสนาเกี่ยวกับเรื่องจิตใจเป็นส่วนใหญ่ โดยต้องอาศัยการสอบสวนค้นหาและทดลองยิ่งกว่าที่จะเป็นไปในด้านคิดคำนึง หรือเป็นแต่ทางทฤษฎีอย่างเดียว ตัวอย่างเช่นส่วนมากพระพุทธองค์ก็ตรัสถึงเรื่องเวทนา, สัญญา, ความรัก, ความเกลียด, ความกลัว ฯลฯ ในทางตรงกันข้าม ซิกมันด์ฟรอยด์มักจะพูดถึงแต่เรื่อง id, ego, superego และ libido ซึ่งเป็นเรื่องของการคิดคำนึงและปัจจุบันนักประสาทวิทยาก็พูดถึงเรื่อง macromolecules, inhibitory, impulses และ neuronal discharge (ซึ่งเป็นเรื่องของความคิดคำนึงเป็นส่วนใหญ่) จากการเปรียบเทียบนี้เราจะเห็นว่าในการศึกษาค้นคว้าถึงปรากฏการณ์อย่างเดียวกันนั้นต่างฝ่ายต่างก็มีวิธีดำเนินการของตนเองไม่เหมือนกัน ซึ่งแต่ละฝ่ายก็ย่อมจะถูกต้องและได้ผลในเรื่องของตนเองโดยไม่จำเป็นจะต้องขัดกันหรือคัดค้านกับแบบอื่น ๆ ก็ได้ คำสอนของพระพุทธองค์พุ่งตรงไปที่เวทนา สัญญา สังขาร และอารมณ์ต่าง ๆ โดยชี้ให้เห็นว่า เมื่อเราได้เสวยธรรมารมณ์เหล่านั้น ๆ แล้ว เราควรจะตั้งใจไว้หรือน้อมจิตไปอย่างไร ดังนั้นพุทธศาสนาจึงมีความมุ่งหมายให้ทุกคนบรรเทาธรรมารมณ์อันเป็นอนิฏฐารมณ์ (คือไม่พึงปรารถนา) เช่น ความกลัว, ความโกรธ, ความวิตกกังวล, ความหดหู่ ฯลฯ ให้เหลือน้อยที่สุด และแล้วให้ปลูกฝังประสบการณ์ที่เป็นกุศลอันเป็นไปเพื่อความปราณีตของจิตใจให้มากที่สุด

---

64. Majjhima-Nikaya I. 426-432. (No. 63, Cula-Malunkya Sutta). จูฬมาลุงกยสูตร มชฺฌิมนิกาย

นอกจากการเน้นหนักไปในเรื่องการสอบสวนทดลองด้วยตนเองแล้ว พระพุทธองค์ก็ได้ทรงสอนหลักการที่เกี่ยวกับความคิดคำนึงไว้ด้วยเหมือนกันในเรื่องธรรมชาติของจิตใจ ในขั้นนี้เราสามารถจะนำจิตวิทยาตะวันตกมาเปรียบเทียบกันกับพุทธศาสนาได้เป็นอย่างดี แต่หลังจากพุทธปรินิพพานแล้วจิตวิทยาของพุทธศาสนาในแง่ความคิดคำนึงได้รับความนิยมอย่างกว้างขวางทำให้มีการรจนาคัมภีร์อภิธรรม และอื่น ๆ กันอย่างมากมาย

ความจริงปกรณ์ของฝ่ายเถรวาท ซึ่งรจนาขึ้นในปูนหลังเหล่านี้ก็มีหลักใหญ่ใจความสอดคล้องกันกับข้อความในพระบาลีไตรปิฎก แต่ท่านผู้รจนาได้ขยายความของเดิมออกไปเป็นอันมาก พร้อมกับแทรกมติของท่านเอง เพื่อตีความในพระบาลี ตอนที่มีความหมายกำกวมและยังได้เสริมแนวคิดคำนึงใหม่ ๆ เข้ามาอีกด้วย ด้วยเหตุนี้บ่อยครั้งทีเดียวนักศึกษาจะต้องระวังให้หนักคือต้องแยกแยะให้ได้ว่า ข้อความท่อนใดหรือหลักการอย่างใด[64] เป็นสิ่งที่ถือว่าเป็นพุทธภาษิตหรือสาวกภาษิต และข้อความท่อนใดหรือหลักการอย่างใดเป็นคัมภีร์ปกรณ์วิเสสรุ่นหลังเช่นคัมภีร์อภิธรรม วิสุทธิมรรคและอรรถกถาต่าง ๆ เป็นต้น ตัวอย่างเช่นพระพุทธองค์มิได้เคยตรัสระบุไว้ในพระบาลีที่ใดเลยว่าอวัยวะส่วนใดของร่างกายเป็นที่ตั้งของวิญญาณ แต่ทั้งคัมภีร์ของพวกพราหมณ์และประชาชนโดยทั่วไปในสมัยนั้น ก็ถือกันว่าวิญญาณตั้งอยู่ในหัวใจ พระพุทธองค์เองไม่เคยตรัสปฏิเสธหรือรับรองความเชื่อถือดังกล่าวนั้น แต่พระอาจารย์ผู้รจนาคัมภีร์อรรถกถาก็รับทฤษฎีนี้และบรรจุเข้าไว้ในคัมภีร์ของพุทธศาสนา[65]

ลักษณะที่สำคัญและถูกกล่าวขวัญถึงบ่อยที่สุดอีกประการหนึ่งในทางจิตวิทยาของพุทธศาสนา คือคำสอนเรื่องอนัตตาหรือคำสอนที่ว่าไม่มีวิญญาณ (no soul) คำสอนนี้ลงรอยกันได้กับจิตวิทยาสมัยปัจจุบันโดยกล่าวว่าจิตใจของเราเป็นกลุ่มแห่ง เวทนา สัญญา สังขาร (ความคิด) และอารมณ์ที่เปลี่ยนไปอยู่เสมอ ไม่มีตัวตนที่ไม่รู้จักตาย, ไม่มีตัวตนที่แท้จริง, ไม่มีสาระสำคัญที่ยืนโรงและที่อยู่เบื้องหลัง วิญญาณขันธ์ (Consciousness) มีพระพุทธวจนะเป็นเครื่องสนับสนุนความข้อนี้ว่า

"ไม่มีรูป เวทนา สัมตสังขาร และ วิญญาณ ที่เที่ยง ยั่งยืน และคงทนและโดยที่ไม่ต้องเปลี่ยนแปลง สามารถดำรงอยู่เช่นนั้นตลอดกาล"[66] "สิ่งที่เรียกว่า จิตใจ วิญญาณ การคิดนั้นเกิดขึ้น (และดับไป) โดยไม่ขาดสายตลอดวันและคืน ขณะที่เกิดก็เป็นอย่างหนึ่ง

---

65. A Manual of Abhidhamma, op. cit., p. 9.

66, 67 Samyutta-Nikaya III, 143. (XXII, 96); II, 94 (XII,61) สํยุตฺตนิกาย

และขณะที่ดับก็เป็นอีกอย่างหนึ่ง"[67] หลักมูลฐานทางจิตวิทยาของพุทธศาสนา อีกอย่างหนึ่งก็คือว่า จิตไม่สามารถเกิดขึ้นได้โดยลำพังได้โดยไม่มีวัตถุอยู่ด้วย[68] ดังนั้นร่างกายและจิตใจของมนุษย์เกี่ยวข้องกันและกันอยู่เสมอ ไม่มีฝ่ายใดที่จะเกิดขึ้นและดำรงอยู่ได้โดยไม่มี อีกฝ่ายหนึ่ง พระพุทธองค์ได้ตรัสความข้อนี้ไว้ว่า

"วิญญาณคืออะไร ? วิญญาณมี ๖ อย่าง คือ จักษุวิญญาณ, โสตวิญญาณ, คันธ-วิญญาณ, รสวิญญาณ, กายวิญญาณ และมโนวิญญาณ (ความรู้สึกทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ) ดูก่อนภิกษุนี้คือวิญญาณ เมื่อกายและใจ (นามรูป) เกิดขึ้นวิญญาณก็เกิดขึ้น เมื่อกายและใจ (นามรูป) ดับ วิญญาณก็ดับ"[69]

"ดูก่อนภิกษุ เรากล่าวว่าวิญญาณย่อมเกิดเพราะเหตุ (การปรุงแต่ง) เมื่อไม่มีเหตุวิญญาณก็จะไม่เกิดขึ้น และวิญญาณเกิดจากเหตุใด ก็ได้รับชื่อตามเหตุนั้น (คือ) วิญญาณซึ่งเกิดขึ้นเพราะจักขุและรูปก็เรียกว่าจักขุวิญญาณ วิญญาณซึ่งเกิดขึ้นทางโสต (หู) และเสียงก็เรียกว่าโสตวิญญาณ (ส่วนกลิ่น, รส, สัมผัส, อารมณ์ซึ่งเกิดกับใจ ก็ทำนองเดียวกัน)[70]

"และการที่จะมีการจุติ ปฏิสนธิ การเกิดขึ้นการเติบโตสืบกันต่อกันไปโดยไม่มีรูป เวทนาสัญญา และสังขารนั้น ย่อมเป็นไปไม่ได้"[71] คัมภีร์วิสุทธิมรรคอธิบายความข้อนี้ไว้ต่อไปอีกดังนี้,

"เปรียบเหมือนพ่อนหญ้า ๒ พ่อน ที่เขาตั้งพิงกันและกันไว้ ต่างฝ่ายก็ตั้งอยู่ได้เพราะอีกฝ่ายหนึ่ง เมื่อฝ่ายหนึ่งล้ม อีกฝ่ายหนึ่งก็ต้องล้มไปด้วยฉันใด ในขันธ์ ๕ คือนามและรูปนี้ก็ฉันนั้นเหมือนกันคือฝ่ายหนึ่งอิงอาศัยอีกฝ่ายหนึ่ง เมื่อฝ่ายหนึ่งล้มหรือดับไปอีกฝ่ายหนึ่งก็ล้มหรือดับไปด้วยกัน อนึ่งนามขันธ์ไม่มีอำนาจในตัวเอง ไม่สามารถเกิดขึ้นได้ด้วยตัวเอง นามขันธ์ไม่ได้กิน, ไม่ได้ดื่ม, ไม่ได้พูด, ไม่ได้ผลัดเปลี่ยนอิริยาบถ, และรูปขันธ์ก็ไม่มีอำนาจในตัวเอง, ไม่สามารถเกิดขึ้นได้ด้วยตัวเอง รูปขันธ์ไม่มีความต้องการที่จะกิน, ไม่มีความต้องการที่จะดื่ม, ไม่มีความต้องการที่จะพูด...[72] "

วิญญาณนั้นนอกจากว่า จะต้องอาศัยรูปขันธ์แล้วยังต้องอาศัยเวทนา สัญญาและสังขารอีกด้วย โดยนัยกลับกัน เวทนา สัญญา และสังขาร ก็ต้องอาศัยวิญญาณขันธ์อีก

---

68. Fundamentals of Buddhism, by Nyanatiloka Mahathera Colombo, Ceylon: Bauddha Sahitya Sabha, 1949, pp. 13–15.

69, 71 Samyutta–Nikaya III, 61. (XXII. 56); III,53 (XXII, 53) สํยุตฺตนิกาย

70. Majjhima–Nikaya I, 259. No. 38, Mahatanhasankhaya Sutta). มชฺฌิมนิกาย

72. Visuddhimagga XVIII, 32–34. วิสุทธิมคฺค

กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือการที่วิญญาณขันธ์ (คือการรับรู้อะไร) จะเกิดขึ้นได้ก็ต้องมี "สิ่ง" อะไรสักอย่างหนึ่งมาให้รู้ ดังนั้นคำที่กล่าวกันอยู่บ่อย ๆ ว่า วิญญาณขันธ์บริสุทธิ์ (pure consciousness) จึงไม่มีความหมายอย่างใด

อย่างไรก็ตาม ข้อความที่กล่าวในย่อหน้าหลังนี้ มีเรื่องที่น่าอธิบายอยู่บ้างเกี่ยวกับอรูปฌาน ๒ ขั้นในจำนวนที่มีอยู่ด้วยกันทั้งหมด ๔ ขั้น ๒ ขั้นนั้น คือ อากาสานัญจายตนะ (อากาศไม่มีที่สิ้นสุด) และวิญญาณัญจายตนญาณ (วิญญาณไม่มีที่สิ้นสุด) เช่นเดียวกับกัมมัฏฐานข้อเมตตา, อุเบกขา, และกสิณ. ฌานทั้งสองดังกล่าวมานั้นหมายถึงอารมณ์ของกัมมัฏฐานและสภาวะของจิตอันเกิดขึ้นจากการผูกอารมณ์ไว้กับกัมฐานนั้น[74] กล่าวคือความคิดถึงอากาศอันไม่มีที่สิ้นสุดซึ่งเป็นอารมณ์ที่ตั้งแห่งสมาธิดังนั้นจึงน่าสงสัยอยู่ว่าคำที่กล่าวแล้วนั้นควรจะหมายความถึงสภาวะแห่งจิตของผู้บำเพ็ญสมาธิหรือหมายถึงภูมิอันเป็นผู้ที่อยู่ซึ่งเหนือภูมิอันเป็นวัตถุกันแน่ อนึ่ง สองคำนี้อย่าเอาไปปะปนกับนิพพานไม่ได้ เพราะเป็นเพียงความคิดคำนึงที่เกิดขึ้น และดังนั้นจึงอยู่ภายใต้ขบวนการแห่งเหตุและผลซึ่งควบคุมอาการของจิตอย่างอื่น ๆ (คือนามขันธ์ทั้งหลาย) นั่นเอง[75] ตัวอย่างเช่นในการเพ่งอากาศอันไม่มีที่สิ้นสุดนั้นผู้เพ่งย่อมรู้สึกถึงความคิดหรือความรู้สึกเกี่ยวกับอากาศอันไม่มีที่สิ้นสุด แต่ก็คงมิได้มีประสบการณ์โดยทางอินทรีย์ในมิติทั้งสามตามปกติ

แม้พุทธศาสนาจะวางหลักว่าจิตคือนามขึ้นอยู่กับวัตถุคือรูปก็ตาม ก็ยังไม่ได้มีความเห็นไปจนถึงสุดโต่ง เช่นวิทยาศาสตร์ในสมัยนี้ซึ่งถือว่าจิตคือนามขันธ์นั้นเป็นขบวนการที่เกิดขึ้นในทำนองเครื่องจักรกลโดยส่วนเดียว (คือพุทธศาสนาไม่ได้ถือว่านามขันธ์เป็นผลของการที่รูปขันธ์มาผสมกันเข้าโดยถูกส่วนอย่างเดียวเท่านั้น) ในเรื่องนี้พระพุทธองค์ตรัสว่า

"จริงอย่างนั้น หากบุคคลถือว่าชีวิตินทรีย์เป็นอันเดียวกับร่างกายแล้ว การประพฤติพรหมจรรย์ก็หาประโยชน์มิได้ อนึ่งหากบุคคลถือว่าชีวิตินทรีย์เป็นอื่นจากร่างกายแล้วการประพฤติพรหมจรรย์ก็ย่อมไม่มีประโยชน์เช่นเดียวกัน ความเห็นทั้งสองประการอันเป็นส่วนสุดโต่งที่ตถาคตหลีกเลี่ยงแล้วและได้ประกาศทางสายกลางไว้"[76]

นอกจากจะถือว่าวิญญาณขันธ์ ต้องอาศัยร่างกายหรือวัตถุแล้ว พระพุทธศาสนายังสอนว่า มีส่วนประกอบซึ่งไม่ใช่วัตถุอยู่ด้วยเหมือนกัน ในการที่จะทำให้วิญญาณและชีวิตเกิดเป็น embryo ขึ้นได้ ความจริงดังกล่าวนี้มีอธิบายไว้ในคัมภีร์พระอภิธรรมและต่อมาก็มี

---

74. Visuddhimagga X. วิสุทฺธิมคฺค

75. Majjhima-Nikaya III, 108 (No. 121, Culasunnata sutta). มชฺฌิมนิกาย

76, Samyutta-Nikaya II, 61-62. (XII, 53). สํยุตฺตนิกาย

บรรยายไว้อีกในอรรถกถาและคัมภีร์วิสุทธิมรรค คำบาลีเรียกว่า ภวังคโสตซึ่งแปลโดยใจความว่ากระแสชีวิตซึ่งอยู่ใต้ความสำนึก (unconscious life-stream) ท่านกล่าวว่าภวังคโสตนี้มีความทรงจำประสบการณ์ในอดีตทั้งมวลตลอดถึงเหตุการณ์ในอดีตชาติแฝงอยู่โดยไร้ความสำนึกด้วย[77] ดังนั้นเมื่อกายปัจจุบันนี้แตกทำลายไปภวังคโสตนี้ก็จะไปปรากฏในร่างกายใหม่ อย่างไรก็ตามในเรื่องนี้เราต้องระวังแนวคิดเกี่ยวกับปรากฏการณ์เรื่องการเกิดใหม่ของพระพุทธศาสนาไว้ให้ดี คืออย่านำไปปะปนกับแนวความคิดของฮินดูซึ่งถือว่ามีวิญญาณเป็นอมตะไปเข้าสิงร่างกายอันใหม่ต่อไปอีกเรื่อยๆ เหตุผลประการแรกก็คือชาวพุทธถือว่าในชีวิตหนึ่งๆ นั้นสภาวะทางจิตใจของบุคคลเปลี่ยนไปอยู่เรื่อยๆ ทุกวันและทุกปี บุคคลเมื่อหนุ่มสาวก็มีความแตกต่าง (ทางร่างกาย) ผิดไปจากเท่าที่เคยมีเคยเป็นอยู่เมื่อครั้งยังเด็กอย่างเห็นได้ชัด และบุคคลนั้นเมื่อมีอายุมากขึ้นไปอีกก็จะมีนามขันธ์เช่นความสนใจ, ความเชื่อถือ, ความปรารถนา, และความทรงจำแตกต่างไปจากที่เขาเคยมีเคยเป็นอยู่เมื่อครั้งยังเป็นหนุ่มสาวอีก โดยนัยนี้ภวังคโสตจึงเปลี่ยนแปลงไปอยู่เสมอ มิใช่เป็นสภาวะที่เป็นอมตะและไม่มีสาระยั่งยืนที่จะเป็นตัวยืนโรงอยู่ได้ ประการที่สองก็คือ ลำพังภวังคโสตอย่างเดียวก็ไม่มีปรากฏการณ์ที่จะแสดงออกมาเป็นความคิดและเจตนาได้ คือภวังคโสตนี้มิได้ทำหน้าที่คิดว่าฉันเป็นนั่นเป็นนี่หรือฉันมีนั่นมีนี่ หรือฉันนึกถึงอารมณ์อย่างนั้นอย่างนี้ในอดีต, หรือว่าฉันหิวกระหาย, หรือว่าพรุ่งนี้ฉันจะทำอย่างนั้นอย่างนี้เป็นต้น ดังนั้นภวังคโสตนี้เราจึงไม่อาจกล่าวได้ว่าเป็น ego หรืออัตตาที่แท้จริง

ปัญหาที่ว่า "ภวังคโสตคืออะไรนั้น เราไม่สามารถจะตอบให้กระจ่างชัดเหมือนกับการตอบปัญหาว่า อณูคืออะไร ? หรือว่า "แมลง anthropod คืออะไร" ? ปัญหาเรื่องภวังคโสตนี้ คล้ายๆ กับการถามว่า "โฟตอน (photon) คือสารของแสงนั้นคืออะไร" ? เราอาจกล่าวว่า แสงประกอบขึ้นด้วยอนุภาคก็ได้หรืออาจกล่าวในทางตรงกันข้ามว่าแสงเป็นคลื่นการเคลื่อนไหวก็ได้ เมื่อเราวิเคราะห์ลักษณะทางฟิสิกส์ของแสงก็จะพบว่าคำกล่าวทั้งสองมีส่วนถูกต้องกันทั้งคู่ ทั้งๆ ที่คำตอบทั้งสองนั้นมีลักษณะขัดกันอยู่ในตัว เรื่องนี้ยังเป็นเรื่องลึกลับที่ยังไม่มีผู้ใดแก้ปัญหาโดยให้อรรถาธิบายที่สมเหตุผลได้จนกระทั่งบัดนี้ แต่แม้จะมีเรื่องขัดกันอยู่อย่างไรก็ตามปรากฏการณ์ของแสงก็ยังคงมีอยู่เป็นไปอยู่เช่นเดิมโดยไม่ได้เกี่ยวข้องกับความรู้หรือความไม่รู้ของเราเลย นี้เป็นตัวอย่างประการหนึ่งในหลายประการเกี่ยวกับ

---

77. Karma and Rebirth, by Nyanatiloka Mahathera. Kandy, Ceylon: Buddhist Publication Society, pp. 5–7.

ความลึกลับของธรรมชาติ ในเรื่องของชีวิตและวิญญาณ หลังจากกายเนื้อแตกทำลายแล้ว ก็ยังคงเป็นเรื่องลึกลับอยู่เช่นเดียวกันนี้

ในเรื่องนี้ ครั้งหนึ่งพระพุทธองค์ตรัสว่า,

"การเชื่อว่าบุคคลผู้ทำกรรมเป็นบุคคลเดียวกันกับบุคคลผู้เสวยผลแห่งกรรม (ในชาติหน้า) นั้น เป็นความเชื่ออย่างสุดโต่งอย่างหนึ่ง และการเชื่อว่าบุคคลผู้กระทำกรรมเป็นคนละคนกับบุคคลผู้เสวยผลแห่งกรรม ก็เป็นความเชื่อสุดโต่งอีกอย่างหนึ่ง ทั้งมองปราการนั้นเป็นการเชื่อสุดโต่งที่ตถาคตได้หลีกเลี่ยงแล้ว และประกาศความจริงอันอยู่กึ่งกลางของส่วนทั้งสองนั้น"[78]

คัมภีร์วิสุทธิมรรค ๑๗,๑๖๑, มีข้อความกล่าวไว้ว่า "สภาวะที่ถูกปรุงแต่งขึ้นเป็นเพียงปรากฏการณ์อย่างหนึ่งซึ่งเกิดขึ้นในลำดับต่อเนื่องกันไป สภาวะ (หรือปรากฏการณ์) เช่นนี้มิได้โยงมาจากชาติก่อน แต่ก็มิได้เกิดขึ้นโดยไม่ได้มีสาเหตุมาจากกาลก่อน"

ในมิลินทปัญหา มีข้อความการสนทนาระหว่างพระเจ้ามิลินท์กับพระนาคเสนไว้ดังนี้ :

"ข้าแต่ท่านพระนาคเสน, อะไรไปเกิดใหม่ ?"

"ประชุมแห่งนามรูปไปเกิดใหม่ มหาบพิตร"

"ข้าแต่ท่านพระนาคเสน, ประชุมแห่งนามรูปนั้นเป็นเช่นเดียวกันกับประชุมแห่งนามรูปในปัจจุบันนี้หรือ ? "

"หามิได้ มหาบพิตร, แต่ประชุมแห่งนามรูปปัจจุบันนี้สั่งสมกรรมที่เป็นกุศลและอกุศลไว้ และด้วยอาศัยกรรมนั่นเอง ทำให้มีการประชุมแห่งนามรูปไปเกิดขึ้นใหม่"[79]

"ข้าแต่ท่านพระนาคเสน, การเกิดขึ้นใหม่จะมีขึ้นได้อย่างไร ในเมื่อไม่มีสภาวะอย่างใดอย่างหนึ่งก้าวออกไปจากสิ่งหนึ่งไปสู่อีกสิ่งหนึ่ง"

"มหาบพิตร, หากว่าบุคคลหนึ่งจะพึงจุดตะเกียงโดยอาศัยเปลวไฟของตะเกียงอีกดวงหนึ่งเช่นนี้ เปลวไฟของตะเกียงดวงหนึ่งได้ชื่อว่ากระโดดข้ามไปสู่ตะเกียงอีกดวงหนึ่งหรือ"

"หามิได้ ท่านพระนาคเสน"

"โดยนัยนี้เอง มหาบพิตร, การเกิดขึ้นใหม่มีได้แม้โดยไม่อาศัยมีอะไรก้าวจากสิ่งหนึ่งไปสู่อีกสิ่งหนึ่ง ขอถวายพระพร, มหาบพิตร ยังคงจำได้ไหมว่า พระองค์เคยเรียนโศลก (บทกวี) จากสำนักของอาจารย์"

---

78. Dependent Origination, by Piyadassi Thera. Kandy, Ceylon: Buddhist Publication Society, 1959, p. 40.

79.,80. Milinda-Panha 46. (II, 2, 6), (III, 5, 5). มิลินทปัญหา

"จำได้ท่านพระนาคเสน"

"มหาบพิตร ก็โศลกนั้นกระโดดจากอาจารย์มาสู่พระองค์หรือ"

"หามิได้ ท่านพระนาคเสน"

"โดยนัยนี้เอง, มหาบพิตร การเกิดขึ้นใหม่สามารถมีได้โดยไม่ต้องมีอะไรก้าวกระโดดจากสิ่งหนึ่งไปสู่อีกสิ่งหนึ่ง"[80]

น่าเสียดายที่ชาวตะวันตกส่วนมากมักมีความไม่เชื่อในหลักเรื่องความเกิดใหม่เป็นพื้นเพอยู่ในจิตใจเสียแล้ว ทำให้ไม่ค่อยจะศึกษาหาความรู้เพิ่มเติมเท่าที่ควร อันที่จริง เรื่องการเกิดใหม่นี้ ไม่มีใครสามารถพิสูจน์ให้เห็นอย่างขาวสะอาดได้ว่าไม่เป็นความจริง และดังนั้นการศึกษาค้นคว้าน่าเป็นเรื่องที่ควรกระทำอย่างยิ่ง เพราะข้อเท็จจริงซึ่งชาวตะวันตกอาจเห็นว่าไม่น่าเป็นไปได้ ก็กลับปรากฏว่ามีหลักฐานเป็นเครื่องยืนยันหลักการข้อนี้เกิดขึ้นใหม่อยู่เป็นจำนวนมากพอดู ข้าพเจ้าได้กล่าวถึงเรื่องนี้ไว้โดยละเอียดแล้วในเล่มอื่นและไม่สามารถจะนำมาบรรยายซ้ำอีกในที่นี้[81] ได้ เพราะเป็นเรื่องใหญ่เกินไปในที่นี้ อย่างไรก็ตาม พอจะกล่าวโดยสรุปได้ว่า หลักฐานจากการประจักษ์พยานต่าง ๆ ที่ปรากฏขึ้นนั้น แม้ว่าเป็นเครื่องยืนยันอย่างขาวสะอาดไม่ได้ ว่ามีการเกิดใหม่จริงก็ตาม แต่ก็พอเป็นแนวทางสนับสนุนให้เห็นว่าอย่างน้อยเรื่องนี้ก็มิใช่จะเป็นเรื่องเหลวไหลเสียทีเดียว ดร. เอียน สตีเวนสัน ประธานคณะประสาทวิทยาและจิตแพทย์แห่งมหาวิทยาลัยเวอร์จิเนีย ได้ทำการสืบสวนค้นคว้าเรื่องนี้มาอย่างกว้างขวางและได้สรุปผลของการค้นคว้าของท่านไว้ (อย่างระมัดระวังตามแบบนักวิทยาศาสตร์) ว่า

"ข้าพเจ้าใคร่ขอกล่าวว่า จากการสอบสวนค้นคว้ารายต่าง ๆ เท่าที่ได้กระทำมาแล้วนี้ ข้อเท็จจริงที่ปรากฏทำให้เราต้องยอมรับ ว่าสมมติฐานเรื่องการเกิดใหม่เท่านั้นจะสามารถให้เหตุผลอธิบายความลึกลับดังกล่าวมาได้ดีที่สุด ทั้งนี้ข้าพเจ้าไม่ได้หมายความว่า ข้าพเจ้าคิดว่าตัวอย่างเรื่องต่าง ๆ ที่เราสอบสวนค้นคว้ากันมานี้ แต่ละรายหรือทุก ๆ รายรวมกัน จะเป็นเครื่องแสดงว่ามีการเกิดใหม่จริง อันที่จริง ข้าพเจ้าเชื่อว่ายังไม่เป็นเช่นนั้น แต่ในบรรดาสมมติฐานอย่างอื่นแต่ละข้อที่ตั้งขึ้นมาเพื่อจะอธิบายเรื่องนี้กัน ข้าพเจ้ารู้สึกว่ามีข้อบกพร่อง หรือสิ่งที่ขัดกันบางอย่างซึ่งไม่สามารถจะอธิบายให้เหตุผลได้สำหรับทุกรายไป แม้ว่าสามารถจะอธิบายได้บ้างในบางกรณีก็ตาม"

---

80. Milinda- Panha 46. (II, 2, 6), (III, 5, 5). มิลินทปัญหา

81. The Epistemology of Buddhism, op. cit., pp. 3-9

"ประจักษ์พยานที่ข้าพเจ้าได้รวบรวมไว้และศึกษาค้นคว้ามาทั้งหมด ก็ยังไม่ได้ทำให้เราแน่ใจอย่างสมบูรณ์ว่าจะต้องมีการเกิดใหม่จริง ๆ แต่ข้าพเจ้าเชื่อว่าเรื่องนี้สมควรจะได้รับการศึกษาค้นคว้ากันตามแนวสมมติฐานที่ข้าพเจ้าได้วางไว้นี้ให้กว้างขวางยิ่งขึ้นกว่าที่กระทำกันอยู่ในตะวันตกในปัจจุบัน เพราะแต่เดิมมา เรามักมองทฤษฎีเรื่องการเกิดใหม่นี้ด้วยความลำเอียง คือ มีความไม่เชื่อเป็นทุนมาแต่เดิม หากเราได้รวบรวมค้นคว้าเรื่องความจำของบุคคลบางคนซึ่งสามารถระลึกถึงเหตุการณ์ในชาติก่อนให้ลึกซึ้งยิ่งขึ้นแล้ว, สมมติฐานเรื่องการเกิดใหม่อาจเป็นสมมติฐานข้อเดียวที่สามารถอธิบายประสบการณ์เช่นนี้ได้อย่างสมเหตุผลที่สุด"[82]

หลักเรื่องสุขและทุกข์

ส่วนของจิตใจที่เป็นพื้นฐานไม่ใช่ปัญญาหรือความจำ หรือความรู้อารมณ์ภายนอก แต่น่าจะเป็นความรู้สึก (feeling) หรือเวทนา เสียมากกว่าความคิดหรือ thought เวทนาในที่นี้หมายความถึงการแสวงหาสิ่งที่เป็นอิฏฐารมณ์ (ชอบใจ) และการหลีกเลี่ยงสิ่งที่เป็นทุกข์ ถ้าเราจำกัดความหมายของคำสุขว่า ได้แก่สิ่งที่ทำให้เกิดความสำราญทั้งมวล เช่น ความงาม ความสร้างสรรค์ ความสนุก, ความรักและมิตรภาพเป็นต้นแล้ว ก็แสดงว่าหลักการเรื่องสุขและทุกข์ครอบงำชีวิตทั้งปวงและเจตนาทุกชนิด ดูเหมือนว่ามนุษย์ชาติจะสามารถแสวงหาความรู้สึกและความสำราญชนิดพิเศษซึ่งสัตว์อื่นไม่สามารถทำได้ เช่น การเป็นผู้มีอารมณ์นิยมในศิลปและความคำนึงในแง่ปรัชญาได้ เป็นต้น โดยนัยนี้เราอาจกล่าวได้ว่า วิวัฒนาการก็คือการขยายขอบเขตแห่งการรับอารมณ์ภายนอกให้กว้างขวางยิ่งขึ้นเรื่อย ๆ นั่นเอง

ทางพุทธศาสนาถือว่ารากฐานของชีวิตคือตัณหา หรือความพยายามที่จะแสวงหาความสำราญ การที่เรามีความกระหายอยู่เสมอใคร่จะได้รับประสบการณ์อย่างใหม่ ๆ ก็ดี, และการที่เรามีความปรารถนาที่จะได้รับการกระตุ้นทั้งในทางประสาทสัมผัสและในทางอารมณ์อยู่เสมอก็ดี ล้วนเป็นเหตุให้เราจงใจทำกิจการต่างๆ อยู่ไม่รู้จักจบสิ้น หากไม่มีความรู้สึก (คือ feeling หรือเวทนา) ดังกล่าวมาแล้ว ชีวิตก็ย่อมหมดความหวัง, หมดความหมายและหมดคุณค่าทันที สติปัญญาและอวัยวะรับสัมผัสต่าง ๆ ของร่างกายเป็นเพียงเครื่องมือซึ่งทำให้ความปรารถนาที่จะแสวงหาความสำราญ มีช่องทางที่จะสัมฤทธิ์ผลได้ตลอดไปเท่านั้น พระพุทธองค์ตรัสไว้ว่า "จิตมีมาก่อนปรากฏการณ์ทั้งหลายจิตครอบงำปรากฏการณ์ทั้งหลายและ สร้างปรากฏการณ์ทั้งหลายขึ้น" เมื่อตัณหาหรือความอยากสิ้นสุดลง ความเกิดใหม่ก็พลอยสิ้นสุดลงด้วย.[83]

---

82. The Evidence for Survival from Claimed Memories of Former Incarnations, by Ian Stevenson, Surrey, England : Petro, 1961.
83, Buddhism and the Age of Science, op. cit., pp. 7-9,

จิตและเครื่องคำนวณ

ในระยะนี้นักวิทยาศาสตร์พากันสนใจความเจริญของเครื่องคำนวณอีเล็คโทรนิคมากขึ้นเพราะเครื่องคำนวณชนิดนี้สามารถแก้ปัญหาทุกชนิดที่ต้องใช้สติปัญญาได้ นักจิตวิทยาและนักสรีรวิทยาคาดว่ามันสมองมนุษย์ก็น่าจะทำงานได้หลักการเดียวกับเครื่องคำนวณชนิดนี้เหมือนกัน สมมติฐานดังกล่าวนี้ความจริงก็มิได้ขัดแย้งต่อทัศนะทางพุทธศาสนาเกี่ยวกับเรื่องจิตใจแต่อย่างใดข้อสำคัญก็คือว่า เครื่องคำนวณอีเล็คโทรนิคคิดได้ก็จริง แต่มันก็ยังไม่สามารถมีความรู้สึก (feeling) ได้ดังเช่นมนุษย์

เรื่องนี้ ทำให้ข้าพเจ้านึกถึงการสัมมนาของจิตแพทย์ซึ่งคราวหนึ่งประชุมกันเรื่องเครื่องคำนวณนี้ มีผู้ถามนายช่างผู้สร้างเครื่องคำนวณนี้ว่าเขามีความคิดเห็นอย่างไรในเรื่องเกี่ยวกับวิญญาณ (Consciousness) นายช่างผู้นั้นกล่าวว่า "วิญญาณไม่มีจริง (มันเป็นของมายาเท่านั้น)" ข้าพเจ้าใคร่ขอให้แง่คิดไว้ในที่นี้ว่า สภาวะเป็นมายา (คือ illusion) นั้นจะมีขึ้นได้อย่างไรถ้าไม่มีวิญญาณ เพราะคำว่ามายานั้นก็หมายความว่ามีผู้ที่มีวิญญาณอยู่ก่อนแล้ว (จึงจะรู้ว่ามีสภาพที่เป็นมายาได้).

พระบาลีไตรปิฎกควรเชื่อได้เพียงใด

พระบาลีไตรปิฎกเป็นตัวแทนคำสอนสมัยดั้งเดิมของพระพุทธองค์เพียงใด? อันที่จริงคำสอนของพระพุทธองค์เพิ่งมามีการจารึกเป็นตัวอักษร ก็เมื่อศตวรรษที่ ๑ แห่งคริสตกาล คือประมาณ ๕๐๐ ปี หลังพุทธปรินิพพาน แต่นักปราชญ์บางท่าน เช่น ศาสตราจารย์รีส เดวิดส์ เป็นต้น กล่าวว่าพระสูตรและพระวินัยอาจจะได้จัดเข้าระเบียบอย่างสมบูรณ์ดังเช่นในแบบปัจจุบัน (แม้ว่ายังไม่ได้จารึกก็ตาม) หลังพุทธปรินิพพานแล้วประมาณ ๑๐๐ ปี แต่ที่แน่นอนก็คือ คงจะสำเร็จเรียบร้อยบริบูรณ์มาแล้วก่อนสมัยพระเจ้าอโศก (๒๗๐—๒๓๐ ปีก่อน ค.ศ.)[84] ดร. ริชาร์ด การ์ด เชื่อว่านิกายของพุทธศาสนาที่มีคัมภีร์บาลีเป็นหลักฝ่ายหนึ่งและที่มีพระคัมภีร์สันสกฤตเป็นหลักอีกฝ่ายหนึ่งต่างฝ่ายต่างก็เจริญมาโดยอิสระจากกันและกัน และโดยไม่ได้คัดลอกพระคัมภีร์จากกันและกันเลย หากเป็นเช่นนี้จริง ก็น่าจะเป็นได้ว่าส่วนใหญ่ของพระคัมภีร์ฝ่ายเถรวาทเป็นความจริง เพราะปรากฏว่าในยุคแรก ๆ นั้นพระคัมภีร์ของทั้งสองฝ่ายมีข้อความตรงกันอยู่เป็นอันมาก เหตุผลอีกประการหนึ่งที่ทำให้

84. Sacred Books of the Buddhists, Vol. IV, by T.W. Rhys Davids. London: Oxford University Press, 1921, pp. vii-ix.

พระคัมภีร์ฝ่ายเถรวาทน่าเชื่อได้มากที่สุด ก็คือข้อความในพระคัมภีร์ฝ่ายนี้ทั้งหมดมักตรงกันคือยันกันได้โดยตลอด แม้ว่าพระคัมภีร์ดังกล่าวนี้จะใหญ่กว่าคัมภีร์ไบเบิ้ลมากมายหลายเท่าก็ตาม ข้อที่ขัดแย้งกันก็หาได้ยากมาก โดยเฉพาะหลักใหญ่ใจความเรื่องอริยสัจจ์และธรรมที่เป็นหลักสำคัญอื่น ๆ ก็ตรงกันหมดตลอดพระคัมภีร์สุดตันตปิฎก

พระคัมภีร์เถรวาทกล่าวว่า พระเถระได้จัดให้มีการประชุมสังคายนาขึ้น หลังจากที่พระองค์ปรินิพพานแล้ว ๓ เดือน โดยได้จัดให้มีกลุ่มพระภิกษุผู้สาธยายขึ้นเป็นกลุ่ม ๆ และให้มีหน้าที่กล่าวธรรมข้อต่าง ๆ ของพระพุทธองค์ให้ที่ประชุมฟัง เมื่อต่างกลุ่มสาธยายธรรมข้อเดียวกันก็ให้ซักซ้อมกันให้คล่องแคล่วเพื่อจะพิสูจน์ให้ลงรอยกัน[86] ด้วยประการดังกล่าวนี้ พระธรรมคำสอนของพระพุทธองค์จึงได้รับการนำสืบต่อกันมาอย่างระมัดระวัง โดยท่านผู้ที่มีความประพฤติปฏิบัติเคร่งครัดเป็นอันดีจนกระทั่งถึงคราวที่ได้จารึกลงเป็นลายลักษณ์อักษร วิธีดังกล่าวมานั้นดูมีเหตุผลดีอยู่ เพราะแม้ในปัจจุบันก็ยังมีภิกษุผู้สาธยายธรรมจากพระบาลีไตรปิฎกได้เป็นหมวด ๆ และบางครั้งก็มีภิกษุผู้สามารถทรงจำพระบาลีไตรปิฎกได้ทั้งหมด อนึ่งการที่ในพระสูตรมีข้อความซ้ำ ๆ กันอยู่นั้นก็อาจจะเป็นวิธีหนึ่งที่ช่วยในการทรงจำก็ได้ เพราะลักษณะหรือลีลาของพระธรรมเทศนาเช่นนั้น ดูไม่น่าจะเป็นไปตามธรรมชาติของการตรัสแก่ผู้ฟังโดยตรงและไม่สะดวกในการอ่านและการเขียนแต่อย่างใด

การที่พระโบราณาจารย์ขยายพระพุทธวจนะออกให้มีลีลาเป็นทำนองซ้ำ ๆ กันทำให้เกิดความยืดยาวมากมายขึ้นดังกล่าวแล้วนี้ ทำให้บางท่านเชื่อว่าพระพุทธองค์ตรัสไม่ผิดจริง ส่วนที่ผิดแผกไปจนถึงขัดแย้งกันกับวิทยาศาสตร์นั้นก็เนื่องมาจากอักขรวิปลาศ ซึ่งเกิดขึ้นในการจารึกนั่นเอง ตัวอย่าง เช่นเราอาจถือว่าพระพุทธองค์ทรงบรรยายเรื่องระบบสุริยะ, จักรดารกาและกลุ่มจักรดารกาต่าง ๆ แบบเดียวกันกับนักดาราศาสตร์สมัยปัจจุบัน ครั้นเมื่อมีการบันทึกซึ่งต้องการความไพเราะในทางภาษาซึ่งต้องการลีลาที่ซ้ำกันเช่นนี้ ก็อาจเป็นไปได้ที่ว่าโลกธาตุซึ่งมีลักษณะเช่นเดียวกับโลกของเราอาจจะกลายเป็น ๑๐๐๐ × ๑๐๐๐ × ๑๐๐๐ ไปได้ดังที่ได้ระบุไว้ในอังคุตตรนิกาย ในทำนองเดียวกันเมื่อพระพุทธองค์ตรัสว่าระบบสุริยะของเราจะถึงวาระสุดท้ายโดยการชนกันกับดวงอาทิตย์อื่น ๆ เช่นนี้ ก็อาจกลายเป็นดวงอาทิตย์ ๗ ดวง ปรากฏขึ้นในท้องฟ้าทีละดวงก็เป็นได้

หรืออาจจะกล่าวว่า พระพุทธองค์ทรงสอนเรื่องวิวัฒนาการไว้แบบเดียวกันกับดาร์วิน แต่สาวกของพระองค์เป็นบุคคลที่ถือหลักเรื่องศีลธรรม และจิตใจเป็นใหญ่และไม่ค่อยรู้เรื่อง

---

86. The Lion's Roar, by David Maurice. London: Rider & Co., 1962. p. 14

วิทยาศาสตร์นัก ด้วยเหตุนี้ในอังคุตตรนิกายซึ่งมีข้อแสดงว่าพระพุทธองค์ทรงบรรยายวิวัฒนาการไว้นั้น เมื่อมองในแง่วิทยาศาสตร์ก็อาจจะเห็นว่าพระองค์ตรัสเรื่องวิวัฒนาการในแง่ศีลธรรมและจิตใจมากเกินไป แต่เมื่อมองในทางกลับกัน เรื่องที่เป็นของสำคัญสำหรับนักวิทยาศาสตร์ในปัจจุบันย่อมเป็นของที่ไม่สำคัญสำหรับผู้บันทึกพระธรรมในสมัยนั้น และดังนั้นก็อาจจะถูกตัดทอนออกไป หรือไม่ก็ต่อเติมเสริมแต่งเอาโดยไม่ได้ตั้งใจจะให้เป็นการบิดเบือนพระธรรมคำสอนแต่อย่างใด

แต่ก็ยังมีปัญหาที่น่าคิดอีกข้อหนึ่งว่า การนำสืบพระธรรมคำสอนต่อกันมาด้วยมุขปาฐะ (การท่องจำ) เป็นเวลาถึงหลายชั่วอายุคนนั้น พอจะเชื่อถือในความถูกต้องเที่ยงตรงได้เพียงใด เรื่องนี้อาจหาคำตอบโดยการเปรียบเทียบกับเรื่องอื่น ๆ ซึ่งมีลักษณะทำนองเดียวกัน คือวัฒนธรรมของชาวโพลินีเซียผู้ซึ่งแต่เดิมมาก็อ่านหนังสือไม่ออกเขียนไม่ได้ บุคคลประเภทนี้โดยเฉพาะก็ได้แก่ชาวเผ่าเมารีในนิวซีแลนด์ ชาวเผ่าเมารีนี้มีลักษณะไม่เหมือนกับเผ่าที่ยังไม่เจริญอื่น ๆ อีกหลายอย่าง คือพวกนี้พยายามจดจำประวัติศาสตร์และชาติวงศ์ของเผ่าของตนไว้อย่างละเอียดลออ ดังนั้นประวัติศาสตร์ของพวกนี้จึงสามารถสืบสาวถอยหลังไปได้ถึง ๕๐๐ ปีหรือกว่านี้ โดยมีหลักฐานตรงกันแม้ว่าจะสืบสวนมาจากต่าง ๆ เผ่ากันก็ตาม นอกจากนั้นซากวัตถุโบราณที่ขุดค้นได้ก็เป็นเครื่องความจริงที่ถูกจดจำต่อ ๆ กันมาได้เป็นอย่างดี

อย่างไรก็ตาม ความทรงจำของพวกนี้ก็ไม่ใช่ว่าจะสมบูรณ์ถูกต้องไปหมดในทุกกรณีย์ บางครั้งเมื่อสืบสาวจากคนละเผ่าเรื่องที่เกิดขึ้นก็ปรากฏว่าได้ขัดแย้งกันบ้าง และยิ่งถอยหลังเข้าไปนานเท่าใดก็ยิ่งเป็นการยากที่จะชี้ลงไปให้แน่นอนได้ว่าข้อความตอนไหนเป็นเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์และตอนไหนเป็นนิยายปรัมปรา เรื่องเวทมนต์และอภินิหารจึงมีบังเกิดขึ้น และเรื่องใดที่ไม่มีผู้สนใจมากนักก็ถูกปล่อยปละละเลยจนกระทั่งเมื่อกาลล่วงไปก็สูญหายไปจากความทรงจำโดยสิ้นเชิง[87]

ข้อความในพระบาลีไตรปิฎกนั้น บางตอนก็เห็นได้ว่าไม่ใช่ของจริงที่มีมาแต่เดิม ตัวอย่างเช่น ในสํยุตตนิกาย ๑,๕๐ (๒,๑,๑๐) มีเรื่องกล่าวถึงยักษ์ชื่อราหูพยายามจะกลืนพระอาทิตย์จึงเรียกพระพุทธองค์ให้ช่วย พระพุทธองค์ทรงตำหนิติเตียนยักษ์ราหูและพระอาทิตย์ก็ได้รับการปล่อยเป็นอิสระ ข้อความเหล่านี้มีต้นเค้ามาจากนิยายดึกดำบรรพ์ของอินเดียซึ่งเชื่อกันในทำนองนั้นมาแต่เดิม

87. Anthropology by Edward B. Taylor. London: MacMillian & Co., 1924 pp. 373-375

อีกตัวอย่างหนึ่ง คือลักขณสูตรซึ่งไม่เหมือนกับสูตรอื่น ๆ เลย และยังมีเนื้อความบางตอนขัดกับสูตรอื่น ๆ ด้วย ศาสตราจารย์ ริส เดวิดส์ เชื่อว่าสูตรนี้มีต้นเค้ามาจากนิยายปรัมปราของอินเดียก่อนสมัยพุทธกาล ซึ่งไม่มีผู้ใดทราบได้ว่าจัดผนวกเข้ามาอยู่ในพระไตรปิฎกได้อย่างไร[88] พระสูตรนี้แสดงว่าพระพุทธองค์ทรงบรรยายถึงลักษณะของมหาบุรุษ ๓๒ ประการ เช่น มีลิ้นยาว มีฟัน ๔๐ ซี่และมีแขนยาวจรดหัวเข่าเมื่อเวลายืน บุคคลที่มีมหาปุริสลักษณะ ๓๒ ประการเหล่านี้ควรจะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ์ หรือไม่ก็เป็นพระพุทธเจ้า มหาปุริสลักษณะเหล่านั้นแต่ละอย่างก็มีอานิสงส์ประจำ ดังนั้นแม้ว่าการเป็นพระพุทธเจ้าหมายถึงการประพฤติพรหมจรรย์และการไม่เบียดเบียน พระสูตรนี้ก็แสดงถึงอานิสงส์ของการที่มหาบุรุษมีอวัยวะเพศอันตั้งอยู่ในฝักไว้ว่า,

"ท่านมหาบุรุษนั้นจะมีบุตรมาก นับจำนวนหลายพัน บุตรเหล่านั้นจะเป็นผู้กล้าหาญ, เลิศ, แข็งแรง, สามารถทำลายศัตรูได้เป็นจำนวนมาก"[89]

ข้อความในพระสูตรนี้ก็มิได้แสดงไว้ที่ใดเลยว่ามีเนื้อความเป็นทำนองอุปมาโวหาร

ปฐมเทศนา คือ ธัมมจักกัปปวัตตนสูตรเป็นพระสูตรที่มีเนื้อความสอดคล้องกับสูตรอื่น ๆ ทั้งมวล ตลอดจนเหตุการณ์ในพุทธประวัติเป็นอย่างดี ข้อความในพระสูตรนี้รู้สึกว่าเป็นของดั้งเดิมแท้จริงเป็นคำสอนที่มีเหตุดีอย่างยิ่ง แต่ครั้นพอมาถึงตอนท้ายพระสูตรก็เกิดมีข้อความดังต่อไปนี้ขึ้น

"เมื่อพระผู้มีพระภาคทรงประกาศอนุตตรธัมมจักรนี้ให้เป็นไปอยู่ เหล่าภุมมเทวดาก็ยังเสียงให้บันลือลั่น ว่านั่นคือพระธัมมจักรอันสูงสุดอันพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประกาศแล้วที่ป่าอีสิปตนมฤคทายวันแขวงเมืองพาราณสี เป็นธัมมจักรอันไม่มีสมณพราหมณ์, เทพยดา, มาร, พรหม หรือใครในโลกอาจคัดค้านได้เลย"

และเมื่อเทพเจ้าชั้นสูงขึ้นไปได้ยินเสียงของภุมมเทวดาดังนั้น ก็บันลือเสียงเช่นนั้นต่อ ๆ กันไปจนถึงพรหมโลก

"ก็ในขณะนั้นเอง เสียงนั้นได้ดังขึ้นไปถึงพรหมโลก ทั้งหมื่นโลกธาตุได้หวั่นไหวสะเทือนสะท้านไปทั่ว และแสงสว่างอันไม่มีประมาณล่วงพ้นอานุภาพของเทพยดาทั้งหลายก็ได้ปรากฏขึ้นแล้วในโลก"[90]

---

88. Sacred Books of the Buddhists, op. cit., pp. 123-136.

89. Digha-Nikaya III, 142-179. (No. 30) ทีฆนิกาย

90. Saṁyutta-Nikaya V, 424. (LVI, II) สํยุตฺตนิกาย

ในปราภวสูตร พระพุทธองค์ทรงแสดงพระธรรมเทศนากล่าวถึงความประพฤติทางจริยธรรมและในมหามงคลสูตรก็มีข้อความทำนองเดียวกัน แม้ว่าจะมีรายการปลีกย่อยต่างกันก็ตามข้อความในพระสูตรทั้งสองนี้ ไม่มีตอนใดที่จะขัดต่อความรู้สึกของชาวตะวันตก เว้นแต่อรัมภบทตอนต้นของสูตรทั้งสอง ซึ่งขึ้นต้นเหมือนกันดังนี้:

"บัดนี้เมื่อราตรีได้ล่วงไปมาก (คือดึก) แล้ว เทพยดาองค์หนึ่งมีรัศมีรุ่งโรจน์ยังพระเชตวันส่องสว่างไปทั่ว ได้เข้ามาเฝ้าพระผู้มีพระภาค เมื่อได้เข้ามาใกล้และถวายบังคมแล้วก็ได้นั่งลง ณ ที่ควรข้างหนึ่ง..."[91,92]

แม้เราจะพิสูจน์ไม่ได้ว่าเทวดาและสัตว์นิกายเหล่าอื่นเช่นเดียวกันนั้น ไม่มีอยู่ก็ตามแต่เมื่อมองในแง่ของวิทยาศาสตร์สมัยปัจจุบันแล้ว การที่เทพยดาเหล่านั้นจะมีอยู่จริง ๆ ก็ดูไม่น่าจะเป็นไปได้เหมือนกัน และ (ถึงแม้ว่าจะมีอยู่จริง) การที่เทพทั้งหลายจะปรากฏขึ้นและกระทำดังที่กล่าวในพระสูตรเช่นนี้ ก็ดูไม่น่าจะเป็นไปได้ยิ่งขึ้น เหตุผลที่น่าจะเป็นไปได้ในเรื่องนี้ก็คือ ข้อความเริ่มต้นและลงท้ายเหล่านั้นอาจแต่งเพิ่มเติมขึ้นมาในยุคหลังก็ได้อย่างไรก็ตาม ยังมีสูตรอยู่สูตรหนึ่งซึ่งจะใช้เหตุผลดังกล่าวนี้ไม่ได้เลย คือ สักกปัญหสูตรเพราะสูตรนี้แม้จะมีเนื้อความและลีลาประโยคเข้ากันได้กับคำสอนส่วนอื่น ๆ ก็ตาม ก็ปรากฏว่าเป็นคำสนทนาระหว่างพระพุทธองค์และท้าวสักกะผู้เป็นจอมเทพตลอดทั้งสูตร[93]

แต่แม้ว่าเรื่องเทพยดาเป็นเรื่องที่ไม่น่าจะเป็นไปได้เพียงใดก็ตาม การที่เราจะถือว่าพระพุทธองค์เป็นบุคคลในเรื่องนิยาย (คือไม่มีตัวตนจริงนั้น) ก็ไม่น่าจะเป็นไปได้เช่นเดียวกัน ข้อที่น่าจะเป็นไปได้ก็คือข้อความส่วนใหญ่ในพระสูตรเหล่านี้คงจะต้องเป็นความจริงส่วนเรื่องปลีกย่อยต่าง ๆ อาจจะถือว่าเป็นเรื่องไม่จริงได้ ข้อลำบากก็คือเราไม่สามารถจะยืนยันแน่นอน ว่าส่วนไหนเป็นความจริง ส่วนไหนไม่ใช่ความจริง นี่แหละเป็นปัญหาที่ชาวพุทธปัจจุบันจะต้องขบคิด การที่เราจะพยายามวิจารณ์ข้อความทั้งหมดโดยอาศัยหลักเกณฑ์ความคิดในสมัยปัจจุบันเป็นเครื่องตัดสินนั้น ก็ดูจะเป็นวิธีที่ไม่ให้ผลน่าพอใจ ข้อความเหล่านั้นจะถูกหรือผิดก็ตาม หากเราเป็นผู้ซื่อสัตย์อย่างแท้จริง เราก็ควรจะปล่อยให้คงอยู่เช่นนั้น แนวความคิดมนุษย์ในเรื่องสากลจักรวาลได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างมากมายในระยะเวลา ๑๕๐ ปีที่แล้วมานี้ ดังนั้น อาจเป็นไปได้ทีเดียวที่ว่า ข้อความในพระบาลีไตรปิฎกซึ่ง

---

91. Suttra-Nipatha, 91-115. สุตฺตนิบาต

92. Ibid., 258-269 สุตฺตนิบาต

93. Digha-Nikaya II, 263-289. (No. 21) ทีฆนิกาย

พวกเราในสมัยนั้นคิดว่าเชื่อไม่ได้นั้น อาจจะเป็นของที่ทันสมัยก็ได้ในระยะเวลาอีกหลายสิบปีหรือหลายร้อยปีข้างหน้า เมื่อกว่า ๒๐๐๐ ปีมาแล้วมีชาวพุทธเป็นจำนวนมากไม่ชอบใจคำสอนแบบดั้งเดิม พยายามหาทางแต่งเสริมและแก้ไขให้ดีขึ้น ผลก็คือกลายเป็นพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน ซึ่งในปัจจุบันนี้ส่วนมากของนิกายนี้ก็รู้สึกตัวแล้วว่ากลับไปขัดกับแนวความคิดและความเชื่อของวิทยาศาสตร์สมัยปัจจุบันเข้าอีกแล้ว

ในขณะเดียวกัน เราก็ต้องไม่ลืมลักษณะ ๒ ประการของพุทธศาสนาเสีย ประการแรกก็คือพระพุทธองค์ได้เคยตรัสไว้เองว่า ให้สอบสวนวิพากษ์วิจารณ์คำสอนของพระองค์ได้เช่นเดียวกับคำสอนอื่น ๆ เหมือนกัน และให้รับนับถือเฉพาะที่มีเหตุพึ่งได้เท่านั้น ประการที่ ๒ ลักษณะที่สำคัญที่สุดและได้รับการเน้นมากที่สุดในคำสอนของพระพุทธองค์ ก็คือหลักการทางจริยธรรมและการกระทำจิตใจให้ประณีตสูงขึ้น ทั้งสองประการนี้เป็นเรื่องที่เราสามารถพิสูจน์รวบรวมค้นคว้าด้วยประสบการณ์ของตนเองได้โดยไม่จำเป็นต้องอาศัยแนวความคิดเกี่ยวกับเรื่องโลกและจักรวาลอย่างหนึ่งอย่างใดเลย.

ข้อขัดแย้งระหว่างพุทธศาสนาและวิทยาศาสตร์

ในหัวข้อนี้ ข้าพเจ้าได้แบ่งเรื่องต่าง ๆ ที่พุทธศาสนาและวิทยาศาสตร์มีความเห็นไม่ตรงกันไว้เป็น ๓ ประการ ๒ ประเภทแรกแสดงถึงแนวความคิดของพุทธศาสนาซึ่งทางวิทยาศาสตร์ยังไม่รับรอง ส่วนประการที่ ๓ หมายความถึงส่วนที่ทั้ง ๒ ฝ่ายขัดแย้งกันอย่างตรงกันข้าม อย่างไรก็ตาม ๒ ประเภทแรกเป็นประเภทที่มีลักษณะซึ่งวิทยาศาสตร์รู้สึกว่ายังรังเกียจอยู่บ้างเท่านั้น ซึ่งไม่เหมือนกับเรื่องกรรมและนิพพาน (ที่วิทยาศาสตร์ยังคัดค้านอยู่) ดังนั้น จึงได้กล่าวว่า ทั้งหมดนี้เป็นเรื่องซึ่งเกี่ยวกับมติของบุคคลมากกว่าเหตุผล

เรื่องเทวดา

ในข้อความที่แล้วมามีเรื่องกล่าวถึงเทวดาอยู่ในบางพระสูตร ซึ่งแสดงว่าเรื่องเทวดาเป็นเรื่องที่เกิดมีขึ้นจริง ๆ เหมือนกับเรื่องอื่นในพุทธประวัติ นอกจากนั้นพระพุทธองค์เองก็เคยตรัสถึงเรื่องเทวดามีอยู่บ่อย ๆ เรื่องดังกล่าวนี้มีปรากฏอยู่ในพระสูตรหลายต่อหลายแห่งด้วยกัน จนทำให้น่าเชื่อได้ว่าพระพุทธองค์ทรงยืนยันว่าเทวดามีจริง ซึ่งอาจเป็นไปได้เพราะว่าความเชื่อถือนั้นได้ฝังรากอยู่ในจิตใจของชาวอินเดียมาช้านาน

อย่างไรก็ตาม ในครั้งพระพุทธกาล เทวดาทั้งหลายเหล่านี้มิได้มีสภาวะเป็นพระเจ้าเหมือนกับการเชื่อถือของพวกพราหมณ์ และก็ไม่เหมือนกันกับเทพเจ้าในนิยายของกรีกและโรมัน ดูเหมือนว่า พระพุทธองค์จะทรงลดอำนาจของเทวดาลงมาเสียมากกว่าที่จะพยายามขจัดเทวดาให้หมดไปจากโลก พระพุทธองค์ตรัสว่าเทพยดาทั้งหลายนั้นเราไม่จำต้องเคารพบูชาก็ได้ เพราะเทพทุกองค์ก็ไม่ได้สูงกว่ามนุษย์เสมอไป และเทพทั้งหลายก็ไม่ใช่เป็นผู้ไม่ตายเสียด้วย เทวดาเหล่านั้นก็ยังตกอยู่ภายใต้กฎแห่งเหตุและผลเช่นเดียวกับมนุษย์เหมือนกัน พุทธศาสนาถือว่าภูมิแห่งสัตว์มีอยู่ ๓๑ ภูมิรวมทั้งโลกเราด้วย มีผู้เป็นหัวหน้าภูมิหนึ่งซึ่งเป็นผู้ที่มีปัญญาสามารถมาก เรียกว่าพระพรหมหรือพระผู้เป็นเจ้า (God) (ซึ่งเป็นจอมเทพตามความเชื่อของลัทธิพราหมณ์ซึ่งมีมาก่อนพุทธกาล) แต่พระพุทธองค์ก็ตรัสว่าพระพรหมผู้นี้มิใช่ผู้สร้างโลก และมิใช่มีอำนาจมากจนไม่มีขอบเขตจำกัด

ในเกวัฏฏสูตร กล่าวถึงภิกษุรูปหนึ่งซึ่งเฝ้าแต่คิดค้นปัญหาที่ว่า ธาตุอันเป็นมูลฐานของสิ่งทั้งปวง คือ ดิน น้ำ ลม ไฟย่อมดับไม่เหลือในที่ใด โดยการเจริญสมาธิภิกษุรูปนั้นได้เข้าถึงภูมิแห่งท้าวจตุโลกบาลทั้ง ๔ ท่านได้ถามปัญหากับเทพทั้ง ๔ นั้น แต่เทพทั้ง ๔ ก็แจ้งว่า ตนไม่ทราบเหมือนกัน และได้แนะนำให้ไปสืบถามผู้ที่อยู่ภูมิสูงขึ้นไป คือสวรรค์ชั้นดาวดึงษ์ เรื่องเป็นไปทำนองนี้ตั้งแต่ชั้นยาม, ดุสิตและขึ้นไปจนถึงชั้นพรหม พระบาลีว่าดังนี้ :

"ภิกษุรูปนั้นได้เข้าไปหาบริวารของพระพรหมแล้วถามว่า, แน่ะ เธอ ธาตุทั้ง ๔ คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ ย่อมดับไม่เหลือในที่ใด"

"ดูก่อนท่าน" บริวารของพระพรหมตอบ "เราหารู้ไม่ ก็แต่ว่า ท่านพระพรหมผู้ยิ่งใหญ่, ผู้สูงสุด, ผู้อันใด ๆ ไม่สามารถชนะได้แล้ว, ผู้เห็นสิ่งทั้งปวง, ผู้มีอำนาจเหนือสิ่งทั้งปวง, ผู้ครอบครอง (จักรวาล), ผู้สร้าง (สิ่งทั้งปวง), ผู้ยิ่งใหญ่, ผู้ได้ปฏิบัติความสงบแล้ว, ผู้เป็นบิดาแห่งสิ่งทั้งปวง ในปัจจุบันและอนาคต, ท่านนั้นเป็นผู้มีอำนาจ และมีความรุ่งโรจน์กว่าพวกเรา ท่านจักรู้ความข้อนี้ได้"

"แน่ะ เธอ ก็พระพรหมนั้นบัดนี้อยู่ที่ไหน ?" ภิกษุถาม

"ดูก่อนท่าน เราหารู้ไม่ว่าท่านอยู่ที่ไหน, ว่าทำไมท่านมีอยู่เป็นอยู่, หรือว่าท่านจะไปสู่ที่ไหน แต่เมื่อมีนิมิตรแห่งการมาของท่านปรากฏขึ้น, ในเมื่อมีแสงปรากฏ มีความรุ่งโรจน์ปรากฏ ท่านนั้นก็จะปรากฏขึ้น เพราะการที่มีแสงปรากฏมีความรุ่งโรจน์ ปรากฏนั้นเป็นการแสดงถึงการปรากฏของท่าน"

ต่อมาไม่นานเลย, เกวัฏฏ์, พระเจ้าผู้สูงสุด (the greatest god) ก็ปรากฏขึ้น ภิกษุรูปนั้นได้เข้าไปใกล้แล้วถามว่า, "ดูก่อนท่าน ธาตุทั้ง ๔ คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ ย่อมดับไม่เหลือในที่ใด ?"

ท่านพระพรหมก็ตอบภิกษุนั้นว่า, ดูก่อนท่าน ข้าพเจ้าเป็นพระเจ้าผู้ยิ่งใหญ่, ผู้สูงสุด, ผู้อันใคร ๆ ไม่สามารถชนะได้แล้ว, ผู้เห็นสิ่งทั้งปวง, ผู้มีอำนาจเหนือสิ่งทั้งปวง, ผู้เลิศ, ผู้ยิ่งใหญ่, ผู้ได้ปฏิบัติความสงบแล้ว, ผู้เป็นบิดาแห่งสิ่งทั้งหลายในปัจจุบันและอนาคต"

ภิกษุรูปนั้นถามอีกว่า "ดูก่อนท่าน ข้าพเจ้ามิได้ถามท่านว่า ท่านเป็นทุกสิ่งทุกอย่างที่ท่านกล่าวมานั้นหรือไม่ แต่ข้าพเจ้าถามท่านว่าธาตุทั้ง ๔ คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ นี้ย่อมดับไม่เหลือในที่ใด"

เกวัฏฏ์, พระผู้เป็นเจ้าก็ตอบเช่นเดียวกันนั้นอีก แม้ถูกถามแล้วถึง ๓ ครั้ง ครั้นแล้วพระผู้เป็นเจ้าก็จูงมือภิกษุรูปนั้นไป ณ ที่อีกข้างหนึ่งและกล่าวว่า,

"ดูก่อนท่าน พวกเทวดาเหล่านี้คือพวกบริวารของพระเจ้าผู้สูงสุดนี้คิดว่าไม่มีสิ่งใดที่ฉันไม่ได้เห็น, ไม่มีสิ่งใดที่ฉันไม่เข้าใจ, ไม่มีสิ่งใดที่ฉันไม่ได้รู้, ดังนั้นฉันไม่ได้ตอบท่านต่อหน้าพวกเหล่านั้น ดูก่อนท่าน ข้าพเจ้าเองก็ไม่รู้เหมือนกันว่า ธาตุทั้ง ๔ คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ นี้ย่อมดับไม่เหลือในที่ใด"[94]

นักแต่งเรื่องจินตนิยายอาศัยหลักวิทยาศาสตร์มักเขียนเรื่องเกี่ยวกับ "มิติอื่น ๆ" ซึ่งมี สัตว์ผู้มีปัญญาชาญฉลาดอาศัยอยู่ในโลกที่ติดต่อกันกับโลกของเรานี้ แต่เราไม่สามารถมองเห็นเขาได้เพราะการที่ภูมิเหล่านี้มีสภาพความเป็นอยู่ต่างกัน แนวคิดดังกล่าวนี้ รู้สึกว่าจะใกล้เคียงกับทัศนะทางพุทธศาสนา ยิ่งกว่าแนวคิดที่เชื่อถือตามกันมาเกี่ยวกับเรื่องพระเจ้าต่าง ๆ และในเรื่องของพุทธศาสนา ดังนั้นการกล่าวถึงสัตว์นิกายเหล่านี้ควรใช้คำว่า "เทว" หรือเทวดาจะดีกว่า เพื่อจะไม่ได้เกิดการเข้าใจผิดไปสับสนกับคำว่า "god" ในภาษาอังกฤษ

อำนาจลึกลับ

ในหน้า ๒๗,๒๘ ข้าพเจ้าได้กล่าวไว้แล้วว่า จากการทดลองที่ได้มีการควบคุมกันอย่างรอบคอบ ปรากฏว่าปรากฏการณ์ทางจิต เช่น การทายใจผู้อื่น การรู้เหตุการณ์ล่วงหน้าและตาทิพย์เป็นต้น น่าจะมีได้จริง นอกจากนั้นผู้ศึกษาค้นคว้าบางท่านยังกล่าวว่าการใช้กำลังจิตบังคับให้วัตถุเคลื่อนไหวได้ก็เป็นสิ่งที่มีความจริงอีกด้วย แต่เรื่องหลังนี้นัก

94. Digha Nikaya I, 215-222. (No. 11) ทีฆนิกาย

วิทยาศาสตร์ส่วนมากยังเคลือบแคลงสงสัยกันอยู่ จะเป็นด้วยผลของการสืบสวนค้นคว้าดังกล่าวแล้ว หรือผลของประสบการณ์ที่ตนได้ผ่านมาบ้างด้วยตนเองก็ตาม ปัจจุบันชาวตะวันตกส่วนมากรู้สึกว่าจะยอมเชื่อในปรากฏการณ์เช่นนั้นบ้างแล้ว อย่างน้อยก็ยินดีที่จะค้นคว้าสอบสวนดูด้วยความสนใจ (คือไม่ได้ปัดทิ้งโดยถือว่าเป็นเรื่องเหลวไหลเสียทีเดียว) สำหรับพุทธศาสนานั้นได้ยอมรับว่าเรื่องเหล่านี้เป็นไปได้จริง ๆ แม้ว่าจะไม่ได้อธิบายเหตุผลไว้ก็ตาม

ปัญหาที่น่าขบคิดในเวลานี้ก็คือว่า ปรากฏการณ์เช่นนี้สามารถเกิดขึ้นได้ภายในขอบเขตเพียงใด เมื่อเรายอมรับว่าพระพุทธองค์เป็นผู้มีจิตประณีตสูงจริง ๆ เราก็พอจะยอมรับเชื่อถือความตามที่กล่าวไว้ในพระสูตรต่าง ๆ ว่า โดยอาศัยวิธีการอื่นจากสัมผัสธรรมดา พระ-องค์สามารถรู้ความคิดของสาวก ได้ยินคำสนทนาที่อยู่ไกลเกินกว่าที่หูคนธรรมดาจะฟังได้ยินเป็นต้น เราอาจยอมรับเชื่อได้ดังในปาฏิกสูตรที่กล่าวว่าพระพุทธองค์ได้พยากรณ์มรณะกรรมของฤๅษีฮินดู ๒ รูปได้อย่างถูกต้อง แต่ใครเลยจะเชื่อข้อความในสูตรเดียวกันนั้นได้ ว่าต่อหน้าบุคคลจำนวนหลายพัน พระพุทธองค์ได้ทรงเหาะขึ้นสูงเจ็ดชั่วลำตาล และทรงอธิษฐานให้ท่อไฟซึ่งมีความสูงขนาดเดียวกันพลุ่งออกจากพระวรกาย เรื่องการเหาะนี้มีปรากฏระบุไว้หลายแห่งในพระบาลีไตรปิฎก สิ่งที่ไม่น่าจะเป็นไปได้ยิ่งขึ้นในบรรดาอภิญญาทั้งหลายก็คือการนิรมิตกายเป็นจำนวนมากออกจากกายนี้ การเดินบนน้ำได้เหมือนกันกับเดินบนดิน การไปทะลุฝากำแพงได้เหมือนกับน้ำฉะนั้น[96]

เกี่ยวกับเรื่องปาฏิหาริย์นี้มีปัญหาอยู่ ๒ ข้อที่อาจจะไม่มีผู้ใดตอบให้เห็นจริงได้เลยว่าเรื่องเช่นนี้จะมีความจริงอยู่เพียงใด และพระพุทธองค์สามารถแสดงปาฏิหาริย์ได้มีขอบเขตเพียงใด แต่ถ้าจะถือตามพระบาลีไตรปิฎกอย่างเดียวเป็นหลักแล้วจะทำให้น่าสงสัย ที่ข้อความในปาฏิกสูตร ในที่อื่นเกี่ยวกับเรื่องนี้น่าจะไม่เป็นความจริง เหตุผลประการแรกก็คือเราต้องไม่ลืมว่าพระพุทธองค์ไม่ได้อ้างว่าพระองค์เป็นเทพเจ้า เพราะพระองค์ก็เป็นผู้ที่จะต้องตายเหมือนสัตว์เหล่าอื่นเหมือนกัน ในสมัยใกล้ปรินิพพาน พระองค์ได้ตรัสว่า "สังขารมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา"[97] ในสังคีติสูตร พระองค์ได้ขอให้พระสารีบุตรรับหน้าที่แสดงธรรมเทศนาในเวลากลางคืนต่อ เพราะว่าพระองค์ทรงรู้สึกปวดหลัง และต้องการจะยืดพระกายพักผ่อนบ้าง[98] ในนันทกสูตร พระองค์ตรัสแก่ภิกษุว่า "เทศนาที่เธอแสดงแก่ภิกษุนี้

---

96. Majjhima-Nika III, 97-99. (Nh. 119, Kayagatasati Sutta). มชฌิมนิกาย

97. D gha-N.kaya II, 155. (No. 16, Maha Parinibbana Sutta, VI). ทีฆนิกาย

98. Ibid., III, 209. (No. 33). ทีฆนิกาย

ยาวมาก เรารู้สึกปวดหลังขณะที่ยืนอยู่ที่นอกประตูเพื่อคอยให้เทศนาจบ"[99] ตามเหตุผลชวนให้เราคิดว่า เหตุไฉนบุคคลที่สามารถนิรมิตกายได้ตั้งพันเหาะได้และไปทะลุฝาและกำแพงที่แน่นถึงได้ จึงต้องยังทนทุกข์ทรมานด้วยเรื่องเล็ก ๆ น้อย ๆ เช่นปวดหลังอยู่อีก (คือน่าจะรักษาตนเองในเรื่องเล็ก ๆ น้อย ๆ เช่นนี้ได้)

ในสุสิมปริพพาชกสูตรมีข้อความกล่าวว่า สามเณรผู้หนึ่งได้เข้าไปหาพระเถรหลายรูปผู้ได้บรรลุนิพพานแล้ว และได้ถามว่า ท่านเหล่านั้นแสดงปาฏิหาริย์ได้หรือไม่

- ท่านนิรมิตกายให้มากกว่ากายเดียวได้ไหม?
- ถ้าท่านสามารถหายตัวได้ ปรากฏตัวได้ตามชอบใจไหม?
- ท่านสามารถนั่งสมาธิแล้วให้ลอยไปในอากาศ เหมือนอย่างนกจะได้ไหม?
- ท่านสามารถพาตัวท่านไปถึงสวรรค์ได้ไหม?
- ท่านรู้จิตใจของสัตว์อื่น ของผู้อื่น โดยทราบความคิดของเขาโดยจิตของท่านได้ไหม?
- ท่านระลึกชาติก่อนได้ไหม

ภิกษุเหล่านั้นได้ตอบคำถามเหล่านี้ทุกคำถามว่าทำไม่ได้ เมื่อสามเณรสุสิมรู้สึกฉงนและได้บอกว่าตนไม่เข้าใจ ภิกษุเหล่านั้นจึงตอบว่า "ดูก่อนสุสิม เราเป็นผู้หลุดพ้นแล้วด้วยวิปัสสนาปัญญา"[100]

อีกคราวหนึ่งมีผู้เข้าไปเฝ้าและทูลว่าดังนี้,

"ครั้งหนึ่ง เมื่อพระพุทธองค์ประทับอยู่ที่อัมพวันแห่งเมืองนาลันทา เกวัฏฏ์มานพได้เข้าเฝ้าพระองค์ ถวายบังคมแล้วนั่งลง ณ ที่ควรข้างหนึ่งแล้วกราบทูลว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมืองนาลันทานี้เป็นเมืองที่มีอำนาจและรุ่งเรืองเกลื่อนกล่นด้วยผู้คนซึ่งนับถือพระองค์ หากพระองค์จะพึงสั่งให้ภิกษุรูปใดรูปหนึ่งแสดงปาฏิหาริย์ได้ก็จะเป็นการดี เพราะชาวเมืองนาลันทานี้จะได้นับถือพระองค์มากขึ้นอีก"

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสตอบว่า "เกวัฏฏ์ เราไม่ได้กล่าวแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ดูก่อนภิกษุ เธอจงมาแสดงปาฏิหาริย์ให้ฆราวาสที่นุ่งห่มขาวดู" เกวัฏฏ์ ได้กราบทูลขอเช่นนี้อีก และพระพุทธองค์ก็ตรัสตอบเช่นเดิม เมื่อเขาทูลขอเป็นครั้งที่ ๓ พระพุทธองค์ตรัสว่า

"ดูก่อนเกวัฏฏ์ มีปาฏิหาริย์อยู่ ๓ ชนิด ซึ่งเราได้รู้แล้วได้เข้าใจแล้วก็ได้แสดงให้ผู้อื่นทราบ ปาฏิหาริย์ทั้ง ๓ นั้นเป็นอย่างไร คือการแสดงฤทธิ์ (ให้เห็นว่าจิตใจมีอำนาจเหนือวัตถุ), การทายใจ และการแสดงธรรมะ"

99. Anguttara-Nikaya IV, 358-359. (IX. 1, 4). องฺคุตฺตรนิกาย

100. Samyutta-Nikaya II. 120-124 (XII, 7, 70). สํยุตฺตนิกาย

ต่อจากนั้นได้ทรงอธิบายถึงปาฏิหาริย์ ๒ ประการแรก ให้มานพทราบโดยละเอียด และตรัสว่าปาฏิหาริย์เหล่านี้จะไม่สามารถกลับใจของคนที่ไม่ต้องการจะเชื่อให้มาเชื่อได้ แล้วตรัสว่า

"ดูก่อนเกวัฏฏ์ เพราะเราเห็นโทษแห่งการแสดงปาฏิหารย์เช่นนั้น เรารังเกียจ ชิงชัง และไม่ต้องการแสดงเลย ดูก่อนเกวัฏฏ์ ก็อนุสาสนีปาฏิหาริย์นั้นเป็นไฉน"

"ดูก่อนเกวัฏฏ์ หากว่าภิกษุพึงสอนดังนี้ว่า จงหาเหตุผลทำนองนี้ อย่าหาเหตุผลทำนองนั้น จงพิจารณาอย่างนี้ อย่าพิจารณาอย่างนั้น จงขจัดอารมณ์เช่นนั้น จงฝึกฝนตนและดำรงอยู่ในอารมณ์เช่นนั้น ..." ต่อจากนั้นพระพุทธองค์ได้แสดงถึงการปฏิบัติตนเองไปทีละขั้นโดยลำดับ จนได้ตรัสรู้ในที่สุด ครั้นแล้วตรัสสรุปลงว่า นี่แล เกวัฏฏ์ คืออนุสาสนีปาฏิหาริย์[101]

อันที่จริงแม้ว่าพระพุทธองค์จะทรงรับว่าการแสดงปาฏิหาริย์มีได้จริง พระองค์ก็มิได้ถือว่ามีคุณค่าอย่างแท้จริง และไม่ทรงแนะนำให้ใช้วิธีนี้ด้วย ในพระวินัยมีกฎอยู่ข้อหนึ่งว่า "ดูก่อนภิกษุ เธออย่าอวดอุตตริมนุสสธรรมแก่ฆราวาส"[102] และในอัฏฐกพระองค์ตรัสว่า

"เธอไม่พึงหวังมาก, แต่เป็นผู้มีสติอยู่เสมอ จงเว้นจากความเกียจคร้านหลอกลวง, สนุกสนาน, เล่นกีฬา, มัวเมาในกามคุณ, และประดับประดาร่างกาย เธอไม่พึงปฏิบัติอาถรรพเวท (คาถาอาคม) หรือทำนายฝัน, หรือโชคลาง, หรือหมอดู เธอผู้เป็นตถาคตบุตรไม่พึงทำนายทักท้วงด้วยอาศัยเสียงนกต่าง ๆ ......ฯลฯ[103]

ในพรหมชาลสูตรมีข้อบรรยายไว้อย่างละเอียด ถึงการใช้เวทมนต์, การทำนายโชคชะตา, และการดูลายมือเป็นต้น ซึ่งภิกษุพึงรังเกียจ [104] ดังนั้นพระสูตรหรือข้อความที่แสดงว่าพระพุทธองค์ทรงกระทำปาฏิหาริย์ต่อหน้าฆราวาสนั้น จึงเป็นเรื่องที่น่าสงสัยอยู่ว่าจะเป็นความจริงได้เพียงไร แม้ในเรื่องปรากฏการณ์อันลึกลับก็เช่นเดียวกัน หากในที่ใดมีการบรรยายไว้เกินกว่ามุ่งประสงค์จะให้ทราบว่ามีอยู่จริง หรือเกินกว่าเพื่อแสดงถึงความบกพร่องของสิ่งนั้น ๆ แล้ว ก็น่าจะตั้งข้อสงสัยไว้ก่อนได้เหมือนกัน

---

101. Digha-Nikaya I, 211-214. (No. 11 Kevatta Sutta). ทีฆนิกาย

102. Vinaya W: Cullavagga V, 8. tr. by T.W. Rhya Davids. จุลลวัคค์ วินัย

103. Sutta-Nipatha, 926-927. tr. by Frank Allem. สุตฺตนิบาต

104. Digha-Nikaya I, 9-12 (No. 1). tr. by T.W. Rhys Davids. ทีฆนิกาย

ประวัติศาสตร์ปลอม

ในจักกวัตติสีหนาทสูตรมีข้อความแสดงว่า พระพุทธองค์ตรัสเล่าถึงสมัยหนึ่งในอดีตอันไกล ซึ่งในสมัยนั้นมีราชวงศ์แห่งพระราชาผู้ทรงธรรมปกครองโลกอยู่ แต่ละพระองค์ครองราชย์อยู่เป็นเวลาหลายพันปี และเนื่องจากกษัตริย์เหล่านั้นดำเนินชีวิตและปกครองบ้านเมืองโดยธรรม โลกมีแต่ความสงบสุขและความเจริญรุ่งเรืองและบุคคลก็มีศีลธรรมดี อย่างไรก็ตาม ต่อมาก็มีกษัตริย์องค์หนึ่งผู้ซึ่งมีความปรารถนาดี* แต่ปกครองบ้านเมืองโดยความคิดเห็นของพระองค์เอง และไม่เอาใจใส่ต่อความต้องการของประชาชน ผลก็คือทำให้เกิดความยากจนขึ้น และในยุคต่อ ๆ มาก็เกิดมีการลักขโมย, การประทุษร้ายร่างกาย, การฆ่ากัน, การพูดเท็จ, การพูดคำชั่ว, การประพฤติผิดในกามคุณ, การพูดคำหยาบและเพ้อเจ้อ, ความโลภ, และการมุ่งร้าย, ความเห็นผิด, การประพฤติผิดในระหว่างญาติพี่น้อง, ความอยากได้ของผู้อื่นอย่างรุนแรง, ราคะที่ผิดธรรมดา, บุตรธิดาก็ไม่บำรุงบิดามารดา และประชาชนก็ไม่นับถือศาสนา เมื่อความชั่วแต่ละอย่างเหล่านี้ปรากฏขึ้น อายุขัยของมนุษย์ก็ลดน้อยลง ความสวยงามของชายและหญิงก็เสื่อมลงโดยลำดับ จนกระทั่งในอนาคตบุคคลจะไม่มีศีลธรรมเลย และมนุษย์ในขณะนั้นจะมีอายุเพียง ๑๐ ปี เป็นอย่างมาก

ในโลกสมัยนั้นจะมีการเสพกามกันอย่างสำส่อน เหมือนกับ แพะ แกะ เป็ด ไก่ หมู และสุนัข ฉะนั้นในระหว่างหมู่มนุษย์ด้วยกันจะเป็นศัตรูกันโดยทั่วไป จะมีแต่ความมุ่งร้าย, ความเป็นศัตรู, ความคิดที่จะสังหารผลาญชีวิตกันและกัน แม้ในระหว่างแม่กับลูก พ่อกับลูก และพี่น้องด้วยกัน

ผลก็คือจะเกิดยุคที่มีแต่ความพินาศและการล้างผลาญกันอยู่ทั่วไป จะมีบุคคลจำพวกที่หนีไปอยู่ตามป่าและเขา และเมื่อกลียุคได้ผ่านไปแล้วบุคคลเหล่านั้นก็จะออกมาจากถ้ำ จากซอกเขาต่าง ๆ เขาเหล่านั้นก็จะสวมกอดกันและกัน จะปลอบโยนกันและกัน กล่าวว่า, "เรารอดตายแล้วหนอ, ดีใจจริง ๆ ที่ท่านทั้งหลายก็มีชีวิตอยู่เช่นเดียวกัน"

ต่อจากนั้นไปศีลธรรมของมนุษย์ก็จะค่อยดีขึ้น และในชั่วระยะ ๑๒ ชั่วคนต่อมามนุษย์จะมีอายุยืนถึง ๘๐,๐๐๐ ปี และพระราชาก็ปกครองโลกโดยธรรมอีกครั้งหนึ่ง สันติสุขและความเจริญก็จะกลับคืนมาสู่โลกเช่นเดิม [105] เรื่องทำนองนี้ยังมีปรากฏอยู่ในที่แห่งอื่นอีกในพระบาลีไตรปิฎก

---

* หมายเหตุของผู้แปล – ในพระสูตรไม่ได้มีระบุไว้ว่ามีความปรารถนาดี กล่าวแต่เพียงว่าไม่ได้ทำตามโบราณประเพณี.

105. Ibid, III, 58-77. (No. 26). ทีฆนิกาย

พระสูตรนี้ฟังดูคล้าย ๆ กับจะแสดงถึงการกะระยะเวลาโดยประมาณของความเสื่อมและความเจริญของวัฒนธรรมอินเดียนั่นเอง ในปัจจุบันนี้ปรากฏว่าอายุขัยเฉลี่ยแล้วก็ประมาณ ๓๐ ปี และจะเห็นได้ว่าปรากฏมีความยากจนและอาชญากรรมอยู่โดยทั่วไป ในที่แห่งหนึ่งในพระสูตรนี้ พระพุทธองค์ตรัสใช้คำว่า ชมพูทวีป ซึ่งหมายความถึงอินเดีย และซึ่งเข้ากันได้กับท้องเรื่องในประโยคนั้นว่าน่าอาจจะมีความหมายเช่นนั้นจริง ๆ อย่างไรก็ตาม การพยากรณ์เหตุการณ์ดังกล่าวนั้นไกลจากความประวัติศาสตร์มาก และหากจะคิดว่าข้อความในพระสูตรนั้นมีความหมายเป็นอุปมาโวหาร ก็ดูจะไม่เป็นเช่นนั้น ดังนั้นการเชื่อตามตัวอักษรไปตามข้อความในพระสูตรจึงรู้สึกว่าจะไม่ถูกหลักวิทยาศาสตร์ มีข้อสันนิษฐานที่น่าจะเป็นไปได้อยู่ประการหนึ่ง เป็นข้อสันนิษฐานของศาสตราจารย์ ริส เดวิดส์ ซึ่งกล่าวไว้ว่า ข้อความทำนองนี้ในพระสูตรนี้ก็ดีหรือที่อื่นก็ดี เป็นเรื่องประเภทเดียวกันกับนิทานชาดกทั้งหลาย คือเป็นเสมือนเทพนิยายที่แต่งขึ้น เพื่อสอนหลักศีลธรรมและจรรยายิ่งกว่าที่จะแสดงถึงเหตุการณ์ซึ่งเกิดขึ้นในประวัติศาสตร์จริง ๆ

บทส่งท้าย

ในภาคท้ายของหนังสือเล่มนี้ ข้าพเจ้าได้กล่าวถึงวิทยาศาสตร์ตะวันตกเปรียบเทียบกับคำสอนของพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทในสมัยเดิมไว้ด้วย ซึ่งท่านผู้อ่านก็จะเห็นได้ว่ามีส่วนที่สามารถลงรอยและเข้ากันไม่น้อย เป็นการลงรอยกันได้ที่น่าอัศจรรย์อย่างยิ่ง เมื่อเรามาคำนึงถึงหลักความจริง ว่าพุทธศาสนามีอายุเก่าแก่ถึงขนาดนี้ และได้เกิดขึ้นในดินแดนเช่นนั้น แต่ในขณะเดียวกัน เราก็ต้องไม่ลืมว่ามีข้อธรรมบางประการ ที่นักวิทยาศาสตร์ยังไม่ยอมรับและบางทีก็อาจจะเป็นของไม่จริงเสียด้วยซ้ำ

ปัญหาเกิดมีขึ้นว่า ชาวพุทธในปัจจุบันควรจะวางตนเช่นไรในเรื่องนี้ข้าพเจ้าคิดว่าเราอาจหาคำตอบที่ดีที่สุดของเรื่องนี้ได้จากพระคัมภีร์ใหม่ (ของคริสต์ศาสนา) ซึ่งมีใจความว่า "สิ่งใดที่เป็นเรื่องของวิทยาศาสตร์ก็จงให้แก่วิทยาศาสตร์ไป (คือคงคิดแบบวิทยาศาสตร์) สิ่งใดที่เป็นฝ่ายศาสนา ก็จงให้แก่ศาสนา (คือคิดแบบศาสนา)" "วิทยาศาสตร์มีหน้าที่สอบสวนและวิเคราะห์หาความจริงในเรื่องสากลจักรวาลที่เป็นฝ่ายวัตถุ พร้อมทั้งหากฎเกณฑ์ของมันและอธิบายว่ามันมีความเป็นมาอย่างไร และในเรื่องนี้ก็ไม่มีสถาบันอื่นใดสามารถกระทำได้ดีเท่ากับวิทยาศาสตร์ หลักการและแนวทางปฏิบัติของพุทธศาสนาอยู่ที่ประสบการณ์และความรู้สึกของเราเอง ซึ่งเราจะต้องค้นคว้าและวิเคราะห์ด้วยตนเอง และแม้กระทั่งปัจจุบันนี้

วิทยาศาสตร์ก็ยังอยู่ล้าหลังพุทธศาสนามากในเรื่องนี้ จริงอยู่ มีบางแห่งเหมือนกันที่เขตแดนทั้งสองฝ่ายเหลื่อมเข้ามาซ้อนกันและกัน และในบริเวณเช่นนี้เองที่ทั้งสองฝ่ายสามารถช่วยเหลือเกื้อกูลกันได้เป็นอย่างดี

ในกรณีย์ที่ชาวตะวันตกยึดถือมั่นอยู่แต่ในหลักวิทยาศาสตร์ของตนตลอดจนถึงการหาความจริงภายนอกอย่างเดียวนั้น บางครั้งก็ทำให้เกิดผลที่ไม่พึงปรารถนาขึ้นได้ น่าเสียดายว่าในบรรดานักศึกษามหาวิทยาลัยที่กำลังทำปริญญาในทางวิทยาศาสตร์ และปรัชญาก็ดี และในหมู่ศาสตราจารย์ก็ดี บุคคลเหล่านี้แม้จะเป็นผู้คงแก่เรียนและปัญญาสูงเพียงใดก็ตาม ก็ปรากฏว่ามีความรู้ในเรื่องโลกภายนอกมากกว่าเรื่องของตนเอง บุคคลเหล่านี้มักเป็นผู้มีอารมณ์นิสัยพิกลพิการ มีสังคมนิสัยบกพร่องและมักจะคิดว่าปัญญาความรู้ที่ตนได้เรียนมาอย่างกว้างขวางนั้นเป็นคุณธรรมอันสูงสุด อย่างไรก็ตามปรากฏว่าบุคคลพวกนี้โดยแท้จริงก็หาความสุขไม่ได้นัก และตลอดเวลาเขาก็ซ่อนข้อบกพร่องของตนไว้เบื้องหลังโล่ คือข้ออ้างว่าตนเป็นนักปราชญ์ เป็นด๊อกเตอร์ และเป็นศาสตราจารย์เป็นต้น และที่ร้ายยิ่งขึ้นก็คือบุคคลที่ได้รับการยกย่องนับถือว่าเป็นนักจิตวิทยา หรือจิตแพทย์ที่ฉลาดปราดเปรื่องพูดสิ่งใดก็มีคนเชื่อถือนั้น กลับกลายเป็นผู้ที่มีอารมณ์ไม่ปกติ (คือจิตไม่ปกติ) ไปเสียเอง น่าประหลาดที่ทั้ง ๆ ที่บุคคลประเภทนี้มีความรู้ในเรื่องอำนาจของจิตและการรักษาโรคด้วยจิตก็ดี แต่จิตใจของเขาเองก็เป็นโรคเรื้อรังขนาดหนัก ทั้งหมดนี้แสดงว่าลำพังวิทยาศาสตร์อย่างเดียวไม่สามารถแก้ปัญหาชีวิตได้อย่างแน่นอน

นอกจากนั้นเหตุผลทางวิทยาศาสตร์ ได้เป็นเครื่องลบล้างแนวคิดของศาสนาที่เชื่อว่ามีพระเจ้าโดยสิ้นเชิง การกระทำเช่นนี้ยิ่งทำให้สภาพของอารมณ์ของบุคคลยุ่งเหยิงปั่นป่วนหนักขึ้นไปอีก การที่ชาวคริสต์ได้ตอบโต้วิทยาศาสตร์และมีทัศนะรังเกียจวิทยาศาสตร์ก็เป็นด้วยเหตุนี้ อันที่จริงการที่ชาวคริสต์แสดงปฏิบัติโต้ตอบเช่นนั้น ไม่ได้หมายความว่าเขาจะต้องการพระเจ้า ซึ่งทำหน้าที่เป็นบิดามาคอยให้ความคุ้มครองหรือประทานชีวิตให้แก่เขาเสมอไป โดยมากมักจะเป็นเครื่องแสดงว่าเขาต้องการความจริงอันเป็นแก่นสารภายนอกเสียมากกว่า ชาวคริสต์และชาวยิวถือว่าพระเจ้าเป็นจุดรวมของอุดมคติอันสูงส่งที่เขาเคารพบูชาและหวงแหนอย่างที่สุด คือเป็นหลักเกาะของคุณงามความดีทั้งปวงของความรักความเมตตาทุกประการ ดังนั้น เมื่อมีผู้กล่าวว่าไม่มีพระเจ้าเขาจะถือว่าผู้นั้นกล่าวว่าไม่มีคุณธรรมอันสูงส่งทั้งหลายดังที่เขาเคารพบูชาอยู่เช่นนั้นเลย และเมื่อเป็นดังนั้นหมายความว่าชีวิตนี้ไม่มีความหมายอย่างใด (นอกจากว่าเป็นเครื่องจักรกลหรือว่าอยู่ไปวันหนึ่ง ๆ) อันที่จริงมิใช่อย่างนั้น

คุณธรรมความดี เช่น ความรัก ความเมตตาเป็นต้นนั้น เป็นสภาวะที่นำมาปฏิบัติให้ปรากฏขึ้นมาในชีวิตได้ (โดยไม่จำต้องมีแนวคิดเรื่องพระเจ้าเป็นหลักเกาะ) คือสามารถนำมาปฏิบัติได้ในทุกขณะแห่งชีวิตประจำวันของเรานี้เอง ชาวตะวันตกมักถือว่าถ้าจะให้ชีวิตมีความหมายและความสุขก็ต้องให้มีพระเจ้าอยู่ด้วย พระองค์จะต้องอยู่ ณ ที่ใดที่หนึ่ง "ข้างนอกโน้น" และต่อมาก็เป็นอันว่าเราจำเป็นต้องเชื่อว่าพระองค์ทรงสถิตที่นั้นจริง ๆ แต่ตามความจริงก็ปรากฏว่าเราจะสามารถรู้ว่าพระเจ้าอยู่ที่ไหนหรือไม่ก็ตาม ผู้ที่เชื่อพระเจ้าและผู้ที่ไม่เชื่อก็มีความสุข ความดีและความรัก ความเมตตาได้เช่นเดียวกัน

แต่พุทธศาสนาย้ำในเรื่องประสบการณ์ของแต่ละบุคคลว่ามีความจริง และความสำคัญกว่าอย่างอื่น ดังนั้นพระพุทธศาสนามีลักษณะเป็นระบบแห่งจิตวิทยามาแต่เดิม แต่เป็นระบบการศึกษาสภาพของจิตโดยเน้นหนักในการปฏิบัติทดลองด้วยตนเองเป็นหลักใหญ่ และที่สำคัญที่สุดก็คือ วิธีการของพุทธศาสนาเป็นหลักปฏิบัติที่มีระเบียบแบบแผน, มีศิลปเป็นวิถีทางแห่งการครองชีพ ซึ่งมุ่งหวังให้บุคคลผู้ปฏิบัติมีความผาสุกและมีอารมณ์นิสัยคุ้มครองตนได้ ในแง่นี้ไม่มีสถาบันใดสามารถทำได้สำเร็จเท่าพุทธศาสนาเลย สมรรถภาพของพระพุทธศาสนาเช่นนี้เป็นสิ่งที่พึงประสงค์อย่างยิ่ง และเป็นสิ่งที่จะอำนวยประโยชน์สุขให้แก่โลกอย่างมหาศาล.

พิมพ์ที่โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว นายกำธร สถิรกุล ผู้พิมพ์และผู้โฆษณา

๒๘ ตุลาคม ๒๕๑๗